

Acta mvsei napocensis

48/II

2011

MINISTERUL CULTURII ȘI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

48

HISTORICA

II

2011

CLUJ-NAPOCA
2011

CONSILIUL EDITORIAL:

NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, STEPHEN FISCHER-GALATI, KONRAD GUSTAV GÜNDISCH, FLORIAN KUEHRER, IOAN-AUREL POP, MARIUS PORUMB, DORU RADOSAV, NICOLAE SABĂU, TUDOR SĂLĂGEAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

HORAȚIU BODALE, CLAUDIA BONȚA, MELINDA MIHALY, DANIELA COMȘA, ANA MARIA GRUIA – secretar de redacție, MELINDA MITU, OVIDIU MUNTEAN, LIVIA CĂLIAN – redactor responsabil.

GRAFICA:

TÖRÖK KÁROLYI, CRISTINA ȚOPAN

FOTO:

SERGIU ODENIE, AUTORII

COPERTA:

TÖRÖK KÁROLYI

ILUSTRAȚIA COPERTEI:

Steagul Societății Carpatine Ardelene, broderie cu portretul Elisabetei de Austria, 1900

FONDATOR:

CONSTANTIN DAICOVICIU

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ISSN 1454-1521

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publicație a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Corespondența se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 400020, Cluj-Napoca, str. C. Daicoviciu, nr. 2, Tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 400020, Cluj-Napoca, rue C. Daicoviciu, n° 2, Roumanie, tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro

Editura Argonaut

Cluj-Napoca

Str. Ciucaș nr.5/15

www.editura-argonaut.ro

ISBN 978-973-109-303-1

CUPRINS

SOMMAIRE – INHALT – CONTENTS

STUDII

MIHAI FLORIN HASAN

- Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea
Anthroponomy and ways of transmitting anthroponyms within Transylvanian noble families at the turn of 13th century and along the 14th century 9

VICTOR V. VIZAUER

- Antroponimia feminină din Transilvania în secolul al XIV-lea
Female anthroponymy in fourteenth-century Transylvania 31

GIORDANO ALTAROZZI

- Tra stato e chiesa: le nunziature apostoliche nella prima età moderna
Între stat și biserică: nunțiaturile apostolice în epoca premodernă 45

ANDREA PAPP

- Moda dolmanului în Transilvania (sec. XVI-XVIII)
The fashion of the “dolman” in Transylvania 59

EMŐKE CSAPO

- Bucureștiul secolului al XIX-lea în descrierile călătorilor maghiari
Nineteenth-century Bucharest depicted by Hungarian travelers 73

HORAȚIU BODALE

- Națiuni și loialități. Românii și italienii din Monarhia habsburgică la jumătatea secolului XIX
Nations and loyalties. Romanians and Italians from the Habsburg monarchy in the mid-nineteenth century 85

OVIDIU MUNTEAN

- Gustave Oelsner și problematica Principatelor Dunărene la 1840
Gustave Oelsner et les questions des Principautés danubiennes en 1840 91

LASZLO TUKA

- Învățământul farmaceutic în cadrul Universității Franz Joseph din Cluj (*Ferenc József Tudományegyetem*) 1872-1945
Pharmaceutical education at the “Franz Joseph” University (*Ferenc József Tudományegyetem*) between 1872 and 1945 101

MELINDA MITU

- Cultul împărătesei Elisabeta la maghiarii din Cluj în perioada dualistă
The cult of Empress Elisabeth among the Hungarians living in Cluj during the Dualism 111

EMILIA CISMAȘ

- Teodor Angheluță. Portret de intelectual transilvănean interbelic (1882 – 1964)
Theodor Angheluță. The portrait of a Transylvanian scholar in the Inter-War period (1882-1964) 121

SZILÁRD TOTH

- Bernády György și strategia politică a Partidului Maghiar
Bernády György and the political strategy of the Hungarian Party 125

PAULA VIRAG

- Evoluția populației în perioada comunistă în Județul Satu Mare
The evolution of the population during the communist period in Satu Mare County 137

ISTORIA ARTEI

ANA MARIA GRUIA

- Bears on Late Medieval Stove Tiles
Cahle medievale decorate cu urși 149

CLAUDIA M. BONȚA

- Proiecții stirice în medalistica barocă
Satirical projections on Baroque medals 165

MELINDA MIHÁLY

- Casa Henczel și Hensler din Cluj
The Henczel and Hensler house, Cluj 175

NUMISMATICĂ ȘI MEDALISTICĂ

LIVIA CĂLIAN

- Galeria împăraților romani a lui Christian Wermuth (I)
Christian Wermuth's Gallery of Roman Emperors (I) 189

RESTAURARE

CLAUDIA M. BONȚA

- Restaurarea unei urne funerare aparținând Epocii Bronzului
La restauration d'une urne funéraire de l'âge du bronze 269

ADRIANA BULBUC

- Arta restaurării cărții vechi – o misiune nobilă
The art of restoring old books – a noble mission 273

SABIN POMPEI GRAPINI

- Intervenție de urgență pentru recuperarea și protejarea unor fragmente de pictură murală descoperite în timpul cercetării arheologice efectuate la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în campania 2011
Emergency interventions for the recovery and preservation of wall painting fragments discovered at Ulpia Traiana Sarmizegetusa during the 2011 archaeological campaign 277

ANNAMARIA BACIU

- Cercetare stratigrafică asupra unui fragment din pictura murală exterioară de la biserica Buna Vestire a mănăstirii Moldovița, jud. Suceava
Stratigraphic research on a fragment from the exterior mural paintings of the Annunciation Church of Moldovița Monastery, Suceava County 283

RECENZII

ANA MARIA GRUIA

- Karla Roșca, Horst Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*, Sibiu, Ed. Honterus, 2010, 127 p. 291

CONSTANTIN POP

- Daniela Comșa, *Constantin și Hadrian Daicoviciu – Memoria Imaginilor*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010, 58 p. 293

GRIGORE MOLDOVAN

- Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial 1939-1945*. Iași, Tipo Moldova, 2010, 222 p. 295

GRIGORE MOLDOVAN

- Sergiu Nazaria, Victor Stepaniuc, *Problema basarabeană în istoriografie, 1917-1947*. Chișinău, Editura Tipografia Centrală, 2010, 392 p. 297

GRIGORE MOLDOVAN

- Mircea Stănescu, *Reeducarea în România Comunistă*. vol. I (1948-1952), Aiud, Suceava, Pitești, Brașov. București, Ed. Polirom, 2010, 292 p.; vol. II (1948-1955) Târgșor, Gherla. București, Ed. Polirom, 2010, 301 p. 299

S T U D I I

ANTROPONIMIA ȘI MODALITĂȚI DE TRANSMITERE A ANTROPONIMELOR ÎN CADRUL FAMILIILOR NOBILIARE TRANSILVĂNENE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIII-LEA ȘI DIN SECOLUL AL XIV-LEA*

Anthroponomy and ways of transmitting anthroponyms within Transylvanian noble families at the turn of 13th century and along the 14th century. In this study my aim was to demonstrate without doubt the fact that even in the case of Transylvanian nobility, from the end of 13th century and all along the 14th century, a pattern is present in naming the offspring of nobles. This model of giving sons the name of their father, or one of the grandsons the name of their grandfather, or nephew the name of an uncle was identified by French and Italian scholars at the middle of the 90s, as existing in the medieval world of nobles, according to the study of primary sources [documents from chapters, convents etc.]. In this case I tried to demonstrate with the help of 18 genealogical tables, drawn from published collections of documents, the fact that, in part, an unspecified amount of Transylvanian nobles knew this rule and tried it in the century proposed for investigation. The main idea is that the rule of name giving does not represent a firm rule for Transylvanian nobility, but, with a certain delay, it tended to impose itself in some major clans but not only, at the middle of the 14th century.

Keywords: *anthroponomy, nobility, genealogy, Transylvania, model/pattern*

Studiile dedicate nobilimii transilvănene sunt numeroase și au o tradiție îndelungată¹, care coboară până în secolul al XVIII-lea, fiind inițiate de istoriografia maghiară. Din partea istoriografiei românești, preocupările pentru nobilimea ardeleană, însă de origine română, datează dintr-un secol mai târziu, prin aportul lui Gheorghe Șincai². După acest moment al începuturilor, cele două istoriografii au continuat să abordeze subiectul, dar cu viziuni și accente diferite. Istoriografia maghiară a reușit înainte de primul război mondial să editeze chiar și o revistă dedicată genealogiei nobilimii maghiare³, al cărei coordonator inițial a fost istoricul Nagy Iván.

În Transilvania, cam tot pe atunci, Ioan, cavaler de Pușcariu, alcătuia repertoriul genealogico-heraldic, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*⁴, prin care se făcea o primă investigație majoră asupra diplomelor de înnobilare deținute de familiile române din zonele condiționare ale regatului și apoi ale principatului.

* Acest articol este parte a proiectului CNCSIS din seria PN IDEI 2348/2009: Antroponimia în Transilvania medievală (sec. XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații.

¹ András W. Kovács, *The History of the Wassyk family*. Hamburg, Edmund Siemers Stiftung, 2005, p. 41-42, notele 73-75.

² Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 27.

³ *Turul. A magyar heraldikai és genealogiai Társaság közlönye*, a apărut între 1883 și 1943. După 1943 și până în 1947 a apărut cu întreruperi, iar după 1947 a apărut în combinație cu alte reviste până în 1950, când s-a decis că o astfel de revistă nu-și avea locul în noua istorie de orientare marxistă.

⁴ Considerații pe marginea acestui repertoriu v. Drăgan, *Nobilimea românească...*, p. 30.

Dar, în ceea ce privește studiile antroponimice asupra acestei categorii sociale, istoriografia transilvăneană s-a manifestat sporadic în perioada interbelică⁵ și oarecum atingând doar marginal subiectul, pentru ca după 1947 să fie destul de săracă⁶, având în vedere restricțiile de regim.

După 1989 abordările sunt accidentale și nu țin neapărat de o direcție istoriografică⁷, cât, mai mult de un interes axat pe o anumită problemă.

De altfel, antroponimia dedicată perioadei medievale s-a constituit de abia la începutul secolului trecut ca o arie separată de investigație istoriografică⁸ și a cunoscut o largă răspândire în spațiul istoriografic italian⁹ și francez cu precădere¹⁰.

Înainte de a analiza modalitățile de transmitere a antroponimelor în rândul nobilimii transilvănene¹¹ sau a celei conexe prin posesiuni cu acest spațiu, considerăm utile câteva observații asupra acestei păături sociale din regatul maghiar.

Vârfurile nobilimii din regatul Ungariei erau baronii (aristocrația)¹², cei care împărțeau puterea cu suveranul. Prin sistemul *familiarității*¹³ aceștia își subordonează nobili-

⁵ Nicolae Drăganu, *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria națională, 1933.

⁶ József Pataki, *A két Hunyadi Lános*, în *Nyelv-és irodalomtudományi Közlemények*, 13, nr. 1, 1969, p. 111-116; József Pataki, *A revetékerév kalakulasa a XVI századvégi udvarhelyszéki adatok fényénél*, în *Nyelv-és irodalomtudományi Közlemények*, 18, nr. 1, 1974, p. 7-18; Fritz Keintzel-Schön, *Die siebenbürgisch-sächsischen familiennamen*. Köln-Wien, Böhlau Verlag, București, Editura Academiei, 1976; Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc: Țara Hațegului*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

⁷ Ionuț Costea, *Onomastică și istorie: Căndeștii din Râu de Mori (secolele XIV-XVI)*, în *Cele Trei Crișuri*, 3, nr. 2, 1992, p. 9, nr. 3, p. 11, nr. 4, p. 11; Aspasia Reguș, Cornel Reguș, *Continuitatea numelui de botez în familie, veche tradiție a antroponimiei românești*, în *Limba Română*, 41, nr. 9, 1992, p. 509-515; Vasile Pop, *Drăculea, un toponimic cu rezonanță istorică în Transilvania*, în *Marisia*, 23-24, 1994, p. 619-623; Aurel Răduțiu, *Despre numele Drakula*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj Napoca*, nr. 35, 1996, p. 25-37; Petru Iambor, *Nobilii din neamul Cenad (secolele XII-XVII)*, în *Acta Musei Napocensis*, 34/II, 1997, 1998, p. 28-36.

⁸ Charlotte J. Cipriani, *Étude sur quelques noms propres d'origine germanique (en français et en italien)*. Angers, Ed. A. Burdin, 1901; Luigi Chiappelli, *I nomi delle donne pistoiesi nel duecento e nel trecento*, în *La donna pistoiese del tempo antico*. Pistoia, f. Ed., 1914, p. 76-93; Karl Michaëlsson, *Études sur les noms de personne français d'après les roles de taille parisiens (roles de 1292, 1296-1300, 1313)*. Uppsala, Almqvist och Wiksells boktryckeri, 1927.

⁹ Pentru istoriografia italiană, mai recent, vezi studiile lui Anzilotti Messina, Carlo Alberto Mastrelli, Giovan Battista Mancarella; pentru istoriografia franceză vezi, mai recent, studiile lui Jean Marie Martin, Francois Menant, Monique Bourin, Pierre Chareille.

¹⁰ Stadiul cercetării antroponimice de la noi a fost recent investigat de Rodica Suflețel-Moroianu, *La recherche anthroponymique roumaine: l'état actuel*, în eds. Dieter Kremer, Ivo Castro, Wulf Müller, *Miscelanea Patromiana, Actas do V Colóquio (Lisboa) seguidas das Comunicações do VII Colóquio (Neuchâtel) e de duas Comunicações do VIII Colóquio (București)*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003, p. 181-190.

¹¹ Uneori, din motive ce țin de informațiile surselor, ne vom referi la Transilvania în sensul larg, actual.

¹² András W. Kovács, *Voievozii Transilvaniei și evoluția instituției voievodale până la începutul secolului al XV-lea*, București, 2005 (teză de doctorat), p. 21. Vezi pe larg acolo transformarea termenului într-un „terminus technicus”.

¹³ Pentru aceasta (în rom. și engl.) v. pe larg *Ibidem*, p. 31-33 văzut ca „echivalentul maghiar al relațiilor vasalice din apusul Europei” (p. 31), dar și Erik Fügedi, *The Elefánthy. The Hungarian nobleman and his kindred*. Budapesta, CEU Press, 1998, p. 117-118, Idem, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*. Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1986, p. 78-79, *History of Transylvania*, editor principal Béla Kopecei. New York, Columbia UP, 2001, vol. I, p. 467-469 sau Cosmin Popa Gorjanu, *Medieval Nobility*

mea, cea pătură a servienților regali în favoarea cărora a fost emisă Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea [1222], fapt care a fost acceptat inclusiv în *Tripartitum*, unde explicațiile juristului trebuie văzute în acest sens¹⁴.

Astfel, cu toate că nobilimea era, în principiu, egală cu aristocrația, în fapt, așa cum arăta și E. Fügedi, unii erau „mai egali” decât alții¹⁵. Aceștia erau aceia care, în conformitate cu spusele lui Baron Burgio, legatul pontifical aflat la 1525 în Ungaria, erau cei mai valoroși dintre nobili: „Prima parte <dintre nobili, n. n.> sunt militarii, cei ce luptă la graniță sub solda magnaților; aceștia sunt cei mai valoroși dintre toți. Oricum, aceștia sunt pe deplin dependenți de stăpânii lor, nu fac altceva decât ceea ce le cer stăpânii lor, și nu sunt interesați de nimic altceva”¹⁶.

Restul nobililor sunt grupați în categoria celor care rămân pe proprietățile lor și se ocupă cu negoțul și vânatoarea, iar a treia grupă este aceea a oamenilor de stat¹⁷. Practic a treia grupă sunt baronii, deci nobilimea are două mari categorii conform lui Burgio. Este o viziune reduționistă a unui străin, care nu a perceput complexitatea unei pături sociale diferențiată din punct de vedere a obiceiurilor ce există dintr-o regiune în alta a regatului¹⁸.

in *Central Europe: The Himfy family*, teză de doctorat, CEU, 2004, p. 7-8 sau p. 122-141, care, la pag. 122 arată că: „noțiunea se referă la forma instituțională prin care un nobil servește un stăpân în diferite condiții. Intrând în serviciul unui stăpân însemna să devină un membru al *familia*, și de aici numele de *familiares* dat celor ce-l serveau”. Tot acolo este explicată diferența *familiaris* ≠ *famulus*, primul desemnând un „servitor nobil”, iar al doilea „un slujitor al casei”. Vezi și considerațiile lui Jenő Szűcs, *Theoretical elements in master Simon de Keza's Gesta Hungarorum (1282-1285)*, în *Etudes historiques hongroises publiées à l'occasion du XIVe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*, vol. I. Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1975, p. 247, care consideră că familiaritatea combină „elementele arhaice ale relațiilor de servire a unui stăpân cu anumite elemente superficiale și neorganice „quasi-feudale”” și se aplică mai ales după 1300.

Un asemenea contract de familiaritate ni s-a păstrat de la magistrul Bech, fiul palatinului Kopasz din neamul Borșa, care îi oferă o astfel de posibilitate lui Mihail (II) Kállyai la 17 aprilie <cca. 1319>: „Cum ați îndreptat la noi cu însărcinările voastre pe trimisul vostru osebit, după împlinirea însărcinării ce i-ați încredințat, i-am dat următorul răspuns ca, îndată ce veți vedea cele de față, să veniți pe lângă noi [*ad nostrum familiaritatem*], iar noi vă făgăduim [...] să vă dăm ca loc de așezare un sat cu toate folosințele, precum și cea mai bună parte din colonii noastre din Sătmár [...]”, în *Documente privind Istoria României, seria C, Transilvania, veac XIV*, vol. I. București, Editura Academiei, 1953, doc. 348, p. 311. Nu putem să nu remarcăm faptul că și doamnele nobile aveau *familiaris* așa cum indică doc. 4126 din 16 iulie 1476 care îl amintește pe „*circumspecti Dominici Byro, familiaris sui, qui idem primum prefato quondam Nicolao de Wyzakna, genitori suo, tantemque sibi tam prioris quam modernis dominorum suorum temporibus a gradibus sue adolescentie usque ad hec tempora studuisset [...]*”, Gustav Gundisch, Franz Zimmermann, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. București, Editura Academiei, 1991, vol. VII, p. 99-100. Este vorba de Magdalena Orzag de Gwth, fiica lui Nicolaus de Wyzakna (=Ocna Sibiului), și soția ‘alesului’ Sebastianus Orzag de Gwth.

¹⁴ Fügedi, *The Elefánthy...*, p. 34. Vezi acolo explicațiile pe larg.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1. Cf. studiului deja amintit al lui Jenő Szűcs, *Theoretical elements in master Simon de Keza's Gesta Hungarorum (1282-1285)*, în *Etudes historiques hongroises...*, Budapest, 1975, p. 247: „ethosul cavaleresc, idealul și stilul de viață în sine [practicat în Occident, n.n.] au atins nobilimea prea puțin” căci „nici atunci [perioada de început a regalității, n.n.], nici mai târziu, *miles* și *nobilis* nu au fost concepte care să prezinte vreo legătură”.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, v. pe larg pag. 1-19. Câteva aspecte prin prisma istoriografiei și la Popa Gorjanu, *The Himfy family*, p. 4-6. Despre structurile nobiliare în spațiul de interes v. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 48-71.

În conformitate cu ceea ce admitea I. Drăgan despre nobilimea din Ungaria aceasta, mai ales în secolul al XV-lea, „își are originea directă în procesul de aglutinare din secolul al XIII-lea a trei elemente constitutive fundamentale: slujitorii regelui [*servientes regi*], iobagii cetăților [*iobagiones castri*] și alți posesori liberi [...] decretul regal din 11 decembrie 1351 al regelui Ludovic de Anjou [...] a consolidat caracterul politic al națiunii nobiliare din regatul ungar”¹⁹.

De altfel în cadrul nobilimii regatului se distinge nobilimea zonală: croată, ardeleană, slovacă, românească, fiecare cu particularitățile sale și cu obiceiurile sale²⁰ de care este mândră și care îi dă o identitate distinctă în cadrul mare al nobilimii, toți nobilii fiind membre ale Coroanei.

Lor li se alătură prelații, clerul înalt ce ocupă funcțiile de arhiepiscopi, episcopi, abați, priori, etc. și care slujesc în alte moduri interesele regatului, fiind membri ai corpului baronial ce execută alături de suveran actul politic de guvernare.

Nobilii, așa cum remarcă cercetătoarea franceză Marie Thérèse Caron pentru cazul Franței capetiene, dar prin analogie îl putem aplica și Ungariei angevine, se aflau peste tot la curte, în consiliul regal, în armată, în provincie, peste tot unde se iau decizii, peste tot unde sunt executate²¹. Nobilii au fost cei ce au reprezentat servitorii monarhiei, specialiști în justiție, în finanțe, în diplomatie, în centrele urbane sau ecleziastice, aceia, pe care calitățile și fidelitatea lor, îi distingeau în societate²².

În Transilvania, la granița secolelor al XIII-lea și al XIV-lea, s-au așezat mai multe familii nobile ca Rődi, Cseh, Frátai, Csány [Nord] sau Gyógy, Gáldi, Béldi, Miske, Barcsai [Sud], în timp ce descendenții acelor *generes* care s-au așezat în regiunea Someșurilor au continuat să reprezinte centrul acestei nobilimi²³. Este vorba, în primul rând, de clanurile Zsombor, cu trei ramuri, Agmánd, cu o ramură mai importantă și cu alte familii înrudite, ce purtau numele satelor din comitatelor respective, apoi Borșa, Kalocsa și Mikola²⁴. După anul 1241, anul mării invazii tătaro-mongole, în regatul Ungariei s-au așezat destule familii străine, dintre care, unele au primit din partea regalității posesiuni și la est de Tisa: putem aminti familiile Akos, Hermann, Csáki, Szálok-Kendi, Kökényes-Radnoti, Szobi sau Szécsenyi²⁵, care ulterior s-au implicat activ la nivelul conducerii regatului. Acestor familii li s-au adăugat vârfurile familiilor săsești [Dragi, Gereb], secuiești [Nemes, Mikó] sau românești [Dragfi, Măciș]²⁶. Ulterior, prin cezuri sau diviziuni repetate s-au născut familii nobiliare noi, pomind de la vechile ramuri răspândite în întreg spațiul voievodatului.

¹⁹ Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 57-58.

²⁰ *Ibidem*, tratate în general la pag. 61-70. Pentru nobilii români v. în special și Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*. Cluj Napoca, PUC, 1999, p. 185-190.

²¹ Marie Thérèse Caron, *Noblesse et pouvoir royal en France, XIII-XVIe siècle*. Paris, Armand Colin, 1994, p. 8.

²² *Ibidem*.

²³ *History of Transylvania*, p. 464-465.

²⁴ *Ibidem*, p. 465.

²⁵ Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 63. Cf. lui Radu Popa, două dintre aceste familii, plus familia Bethlen, au penetrat în regiunea Hunedoara, unde și-au constituit, la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, domenii pe valea Mureșului, Streiului și în depresiunea Hațegului, până spre izvoarele Jiului și Poarta de Fier a Transilvaniei, în *La începuturile Evului Mediu românesc: Țara Hațegului*, p. 60-61.

²⁶ *Ibidem*.

Pe lângă pătura nobiliară complexă din punct de vedere etnic, mai înregistrăm o categorie intermediară a „condiționarilor” de pe lângă cetăți²⁷ ce indică existența unor categorii umane diferențiate²⁸, care s-au așezat peste pătura comună a țăranilor²⁹.

Nobilimea transilvăneană era foarte mândră de privilegiile sale și recunoștea, în virtutea autonomiei sale, garantate de regalitate, doar autoritatea voievodului numit de către monarh³⁰. De exemplu, la 30 noiembrie 1355 regele Ludovic I [1342-1382] a cerut nobilimii care poseda posesiuni în părțile Transilvaniei să se supună autorității voievodului și să participe la congregațiile din acele comitate supuse autorității voievodale³¹, iar în 1359 membri ai familiei Wass au refuzat să se prezinte la o judecată cu locuitorii din Sic, în fața regelui, deoarece ei nu recunoșteau decât judecata voievodului: „în părțile Transilvaniei n-a fost niciodată legea sau obiceiul din bătrâni, ca vreun nobil să fie chemat în fața regelui, decât înaintea domnului voievod al părții Transilvaniei”³². La data de 4 octombrie 1361 nobilii din familia Dobokai în procesul lor cu familia Kusalyi au refuzat să se prezinte în fața curții regești la procesul pentru conventul Fericitei Fecioare și Mucenice Margareta aflătoare în Meseș deoarece: „regele, din bunăvoința sa regească a hărăzit această mare milostivire tuturor nobililor din părțile Transilvaniei, ca ei să nu fie siliți să stea la judecată înaintea aceluia domn al nostru regele în nici un fel de pricini [...] de aceea ei n-au voit să stea la judecată [...] temându-se ca nu cumva drepturile acelor părți ale Transilvaniei să fie călcate în această privință de către ei”³³.

Ba mai mult, în unele cazuri, împlicinații refuzau chiar și judecata reprezentanților voievodali, căci judecătorii scaunului comitatens al Cojocnei, arătau la 15 septembrie 1378 că unii nobili „*nos iudicare non volumus*”, ci au cerut ca pricina lor să fie judecată „*in presentiam regni nobilium ad octavas sancti Michaelis archangeli*”³⁴, adică în congregația voievodală.

Mulți dintre nobilii transilvăneni au fost apreciați și pentru vitejia lor, căci luptând pentru stăpânii lor s-au acoperit de glorie în campaniile militare și au fost răsplătiți de voievod sau rege cu posesiuni ori privilegii³⁵. Pe data de 6 noiembrie 1365, din Zvolen,

²⁷ Vezi schema organizatorică din lucrarea lui Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (se. XIII-XIV)*. Cluj Napoca, Editura Mega, 2005, p. 252, referitoare la structura unei castelanii.

²⁸ *Ibidem*, p. 250.

²⁹ *Ibidem*. Pentru „microcosmosul uman” al unei castelanii vezi p. 250-254.

³⁰ Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 64.

³¹ *Documenta Romaniae Historica, seria C, Transilvania*, vol. X. București, Editura Academiei, 1977, doc. 355, p. 380-382. Regele arăta că s-au prezentat în fața sa *Nicolaus dictus Wos* și *Akus*, fiul lui *Elleus*, „în numele lor și în locul și în numele tuturor nobililor acelei țări a Transilvaniei”. La final, regele arăta că nobilii din afara Transilvaniei, care au posesiuni acolo „să fie datori să ia parte la adunarea obștească a voievodului Transilvaniei [...] să se supună întru toate judecății și hotărârii aceleia, ca și când ar fi a noastră”.

³² *Documenta Romaniae Historica, seria C, Transilvania*, vol. XI. București, Editura Academiei, 1981, doc. 392, p. 399-400. Judecata s-a ținut de către vicevoievodul *Dominicus Macska*, iar frații Wass au fost reprezentați de către *Johannes*, fiul lui *Blasius*, slujitorul [*famulus*] lui *Nicolaus Wass*.

³³ *DRH, C, Trans*, vol. XII, doc. 60, p. 44-45.

³⁴ Ed. Samu Barabás, *A romai szent birodalmi gróf Szeki Teleki Család oklevéltára. A család áldozatál a Maros-Vásárhelyi levéltarból kiadja*, vol. I [1206-1437]. Budapesta, Az Athenaeum R. Társula T Könyvnyomdája, 1895, doc. 137, p. 181.

³⁵ De exemplu în 1350 la Manfredonia, în regatul Siciliei, *Stephanus Lackfi*, voievodul Transilvaniei, îi dona magistrului Ladislaus de Peștiș posesiunea Zenthgeorgh [disp.] din comitatul Solnoc, pentru că:

după campania din Bulgaria, regele Ludovic I le acorda tuturor nobililor transilvăneni dreptul de judecată fără *jus gladii*, pentru meritele lor³⁶.

În ceea ce privește organizarea familiei, ca în orice regat creștin, în principiu, la bază se află familia creștină monogamă, pe lângă care subzistă solidarități de clan, provenind din perioada așezării triburilor maghiare în Pannonia, și pe care le analizează foarte bine Erik Fügedi în lucrare dedicată familiei Elefánthy și la care am apelat adesea de-a lungul acestor pagini. Totuși, trebuie precizat foarte clar faptul că ideea de familie medievală nu se regăsește în totalitate în Evul Mediu, unde termenul, ca atare, desemna o casă împreună cu servitorii, familiarii și rudele de sânge³⁷.

Pentru nobilimea maghiară s-a impus, mai ales în secolele XIII-XIV, ideea de *genus* ce desemna o linie de descendență dintr-un strămoș comun [real sau imaginar] și care stăpânea posesiunile în virtutea aceluia *genus*³⁸. Această apartenență avea și importanță antroponimică, din moment ce se observă la aceste *generationes* inclusiv existența unei preferințe pentru un fond antroponimic distinct³⁹. Martyn Rady oferea exemplul comitelui Erdő din secolul al XIII-lea, de origine germană, care s-a proclamat pe sine descendent al prinților Gyula și Sumbur, iar ulterior descendenții și-au însușit în familie aceste nume, de-a lungul a mai multor generații, la fel ca și neamul Ludányi, de origine cehă, care și-a afirmat originea într-un nepot al lui Sumbur⁴⁰.

Cazul nu este specific doar Ungariei, căci analogii au fost identificate în toată aria Europei Occidentale, unde, la sfârșitul secolului al XII-lea, toată marea nobilime îl avea strămoș pe Charlemagne⁴¹.

Dincolo de aceste genealogii inventate de clanurile aristocratice [*generationes*] maghiare, o certitudine istoriografică se impune: din secolul al XIV-lea aceste solidarități se sparg, iar ramurile au tendința de a deveni familii independente⁴², fapt asupra căruia cad de acord atât cercetătorii maghiari, cât și români.

Faptul că vechile structuri familiale tribale suferă profunde schimbări după creștinare a fost observat și de G. Györffy, căci după anul 1000 în Ungaria, prin introducerea noilor instituții, marea familie asigurată prin levirat (căsătoria văduvei cu fratele defunctului, amintit și la vechii evrei ai Vechiului Testament) și, implicit, prin poligamie, a devenit familia cuplu impusă prin creștinism⁴³.

„fiind cu noi în Regatul Siciliei [...] doar și în fața ochilor noștri s-a ales cu mai multe răni cumplite [...] în slujba înălțării faimei și vazei noastre [...]”, în *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. IV. București, Editura Academiei, 1955, doc. 776, p. 529. Vezi și *DRH, C, Trans.*, vol. XII, doc. 104, p. 78-80.

³⁶ *DRH, C, Trans.*, vol. XII, doc. 438, p. 468-470. La 24 aprilie 1366 regele amintea de acest drept ca despre *antiqua et approbata regni nostri consuetudine*, *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 34, p. 48-49.

³⁷ Constance Brittain Bouchard, “*Those of my blood*”. *Constructing noble families in medieval Francia*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001, p. 2.

³⁸ Fügedi, *The Elefánthy*..., p. 4-5.

³⁹ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁰ Martyn C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke, Hampshire, UK, Palgrave Macmillan, 2000, p. 24.

⁴¹ Brittain Bouchard, “*Those of my blood*”..., p. 3.

⁴² Fügedi, *The Elefánthy*..., p. 5.

⁴³ György Györffy, *Autour de l'etat des semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*..., Budapesta, 1975, p. 237. Victor Spinei remarca la rândul său: „Baza societății maghiare o constituia familia patriarhală, menținându-se practica leviratului și poligamia, abolite de-abia după

De exemplu, pentru păturile sociale inferioare, conform unor cercetători francezi, triumful familiei conjugale în Occident s-a bazat pe două fundamente: pe răspunsul la exigențele unui sistem de producție fundat pe exploatarea loturilor mărunte⁴⁴ și pe eforturile Bisericii, care între secolele VIII-XIII, a dus o politică de a stabili până unde se consideră că e vorba de amestec de sânge (respectiv gradul al VII-lea)⁴⁵.

Aceste prevederi legate de amestecul de sânge au atacat însă bazele averii familiale, în special nobiliare sau foarte avute, ce încercau a păstra patrimoniul în cadrul neamului, și, astfel, conciliul Lateran IV [1215] va coborî interdicția de căsătorie până la rude de gradul al IV-lea⁴⁶. Noua familie, odată întemeiată, după o înțelegere a familiilor tinerilor asupra dotei, văzută ca un pilon al averii patrimoniale⁴⁷, trebuie să facă față celei mai mari provocări, nașterea de urmași buni⁴⁸.

„Constituirea unei noi celule este ocazia pentru cele două grupe familiale de stabilire de relații care nu se limitează la schimbarea de femei, ci care, profund, semnifică și reîntărește alianța lor politică și familială”⁴⁹.

O căsătorie după legea romană, adică în cadrul confesiunii latine, este atestată, de exemplu la 26 iulie 1364 printr-un act emis din <Șemlac> [comitatul Arad] între o văduvă și un alt nobil⁵⁰, iar la sfârșitul secolului al XIV-lea este atestat *Stephanus literatus*, notarul conventului din Cluj Mănăstur, căsătorit cu „nobila doamnă Elizabeth, fiica răposatului Kalach de Sânmărtin, din comitatul Dăbâca”⁵¹.

Este de amintit, în acest context, inclusiv faptul că sentimentele își găsesc și ele locul în documente: de exemplu, se reliefează dragostea pe care soția i-o poartă soțului, căruia îi face o donație „pentru <a-i arăta> iubirea și dragostea curată, pe care o are față

creștinare.”, în *Marile migrații din Estul și Sud-Estul Europei în secolele IX-XIII*. Iași, Editura Institutului European, 1999, p. 29. Considerații generale asupra căsătoriei se regăsesc în volumul colectiv dedicat individului medieval și intitulat *Omul medieval* (coord. J. Le Goff). Iași, Editura Polirom, 1999, p. 264-272.

⁴⁴ Monique Bourin, Robert Durand, *Vivre au village au Moyen Âge. Les solidarités paysannes du 11e au 13e siècles*. Paris, Messidor/Temps Actuel, 1988, p. 45. Vezi aceeași idee și la Györffy, *Autour de l' état des semi-nomades*, p. 237.

⁴⁵ Bourin, Durand, *Vivre au village au Moyen Âge. Les solidarités paysannes...*, p. 45.

⁴⁶ Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*. București, Polirom, 1999, p. 266.

⁴⁷ Roberta Braccia, *Uxor gaudet de morte mariti: la donatio propter nuptias tra diritto commune e diritti locali*, în *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Genova*, vol. 30, 2000-2001, p. 76-128, aici cf. distribuirii de către <http://www.retimedievali.it/>, art. pdf, p. 1, dar v. și p. 2-3 pentru această problemă.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 272.

⁴⁹ Laurent Feller, „Morgengabe, dos, tertia: rapport introductif” (în acel moment) în curs de tipărire în *Dots et douaires dans le Haut Moyen Âge* (coord. F. Bougard, L. Feller, R. Le Jan), 2002, aici cf. distribuirii de către <http://www.retimedievali.it/>, art. pdf, p. 1.

⁵⁰ „*Lege romana se in consortem coniunxisset*”. Protagonistii sunt văduva lui Farkas, fiul lui Bartolomeu de Farkasfalva, Clara, fiica lui Nicolae, fiul lui Simion, și Ioan, fiul lui Balasa, fiul lui Nicolae de Teyed, în *DRH, C, Trans.*, vol. XII, doc. 301, p. 306-307.

⁵¹ *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 479, p. 709-711 (1370, martie 27, Cluj) și doc. 488, p. 741-742 (1370, aprilie 15, Alba Iulia) unde este amintit ca „*Stephani literati, filii Stephani, notarius conventus i Elizabeth vocate filie videlicet quondam Kalach, filii Oliverii de Sentmarton*”. S-ar putea ca acest personaj să fie identic cu acel magistrul Ștefan Szengyeli, magistrul diac atestat ca făcând parte din personalul cancelariei conventului cf. Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvey (1289-1556)*, vol. I (1289-1484). Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1990, p. 101-102, pentru anii 1370-1383.

de el”⁵². Pe parcursul perioadei mai există câteva astfel de documente care ne oferă o imagine oarecum fragmentată asupra relațiilor de rudenie și a afecțiunii din cadrul familiei nobiliare, fie că este vorba de rude prin căsătorie, părinți-copii, fie de frați între ei⁵³.

De altfel, astfel de expresii de afecțiune, dincolo de mesajul propagandistic voit, se observă inclusiv în familia regală, atunci când Ludovic I amintea de răposatul său frate, *Andreas*⁵⁴.

Pe de altă parte puteau exista și conflicte, așa cum se observă, de exemplu, din plângerea nobililor de Tritin, *Nicolaus* și *Michael*, care l-au acuzat pe tatăl lor vitreg, *Johannes* de Fiscut, că după moartea mamei lor „a intrat cu silnicie pe moșiile lor” le-a răpit animale și, mai mult, a luat cu el și lada de zestre a mamei lor⁵⁵. Conflictele interfamiliale puteau duce inclusiv la crimă, așa cum arăta la 1350 soția vicevoievodului *Petrus* Jarai, când îi scria familiarului soțului, magistrul *Ladislaus*, că *Baas*, fiul lui *Stephanus* de Băcia l-a ucis pe fratele său *Demetrius*⁵⁶. Tot o astfel de crimă este amintită în fața capitlului Transilvaniei, pe data de 11 ianuarie 1360, când văduva lui *Hennengus* de Daia arată că *Nicolaus*, fiul lui *Nicolaus*, l-a ucis pe fratele său după mamă [*fratris suis uterini...ratione interficionis*], zisul *Hennengus*⁵⁷.

În final, trebuie spus faptul că, în privința mariajului în regatul Ungariei, legile târzii indicau faptul că dacă tatăl era nobil, iar mama nenobilă copilul urma să fie nobil, iar dacă era invers, copilul prelua statutul tatălui; Fügedi demonstrează faptul că sursele indică tocmai contrariul ultimei afirmații⁵⁸.

⁵² *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 479, p. 709-711: „ob amorem et affectionem sinceram qua erga ipsum afficeretur”.

⁵³ *Teleki*, I, doc. 42, p. 75 din 27 august <1344-1351>: „Noveritis, nos deo auxiliante clare ac suspectate perfrui sanitatem, quam etiam a vobis audire desideramus affectanter. Rogamus vos presentibus diligenter, quatenus cum negotio nostro inibi habito, utputa curia, frugibus, maxime fenis ceterisque sustentationibus domus nostre, eo quod in nimio servitio domini nostri regis nunc sumus, sollicitam curam habere studeatis. Ceterum petimus vos magister Stephane, *socer nostre karissime*, ut cum constructione curie nostre predictae diligenti procuracione mediante curam habeatis” [scrisoare trimisă de *Stephanus* Lackfi socrului său *Stephanus*, din Severin]; *DRH, C, Trans.*, vol. XI, doc. 519, p. 539-540; *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 296, p. 458-460 [quondam viri magnifici, domini Dyonisi, woyuode Transsiluani, fratris nostri karissimi]; *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 328, p. 513-515 [patris nostri karissimi piarum recordacionum]; *DRH, C, Trans.*, vol. XIII, doc. 334, p. 524-526 [Domine et frater carissime! [...] domine et frater predilecte [...] magister *Petrus*, frater vester <pe verso>: Magnifico viro *Benedicto*, capitaneo Budinieni et Bulgarie, domino et fratri nostro carissimo]. *Petrus* Himfi îi relatează fratelui său, *Benedictus*, condițiile grele cu care se confruntă: cum a trimis la Feyerwar 60 de militari înarmați cu arcașii lor și care i-au instalat în cetate pe castelanul său *Nicolaus*, fiul lui *Gubul*, cu alți familiari; cum țara este răsculată și nu le-a putut trimite provizii celor din cetate, care vor trebui să-și mănânce caii mai grași; îi cere în ajutor pe Vladislav cu 4 steaguri, căci pe 6 iulie va trebui să-i atace pe răsculați în câmp.

⁵⁴ *DIR, C, Trans.*, *veac XIV*, vol. IV, doc. 815, p. 556: „domnul Andrei, vestitul rege al pomenitelor regate ale Ierusalimului și Siciliei, *prea scumpul nostru frate*, tânăr nevinovat, miel nepătat, cucernic față de Dumnezeu și de Biserică, blând și milostiv față de oameni și strălucind de multe <alte> virtuți, pierind de o moarte crâncenă a fost răpus și sugrumat mișelește de niște trădători ascunși cu o cutezanță nelegiuită și blestemată [...] în orașul *Aversa*, care mai bine să fi fost dărâmat din temelii [...]”.

⁵⁵ *DIR, C, Trans.*, *veac XIV*, vol. IV, doc. 731, p. 500.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. 768, p. 526.

⁵⁷ *DRH, C, Trans.*, vol. XI, doc. 448, p. 465-466.

⁵⁸ Fügedi, *The Elefánthy...*, p. 45.

Discutând despre antroponimia nobiliară în general, cercetătorii occidentali sunt de părere că moștenitorii erau numiți, în special, după numele rudelor apropiate: părinți, bunici, iar pentru cei mai tineri, după unchi și mătuși⁵⁹. Din secolul al XII-lea copilul putea purta numele bunicului, al tatălui sau al unchiului patern⁶⁰. Aceasta este una dintre regulile pe care le identifică cercetătorul francez pentru zona Toulouse-lui începând cu secolul al XII-lea. O altă regulă care se aplică în general este aceea conform căreia, numelui singular, primit de copil la botez, i se adaugă ulterior un sobrichet sau adăugiri cu locuri de origine, de posesiune sau etnice, pe care le atașează numelui la vârsta adultă, atunci când începe să activeze în viața socială⁶¹. Acest sobrichet sau orice altă particulă atașată numelui primar este cel mai adesea complementar [de identificare] sau, mai rar, chiar un înlocuitor al numelui, dat de uzajul social⁶².

Pentru Sudul spațiului francez sobrichetul apare probabil în secolul al XII-lea și se răspândește în secolul al XIII-lea cu rapiditate, în timp ce numele de meserie sau funcțiune se atașează de numele unic în secolul X, respectiv XII, identic cu răspândirea numelui de loc [de origine, de locuire] cel seniorial sau etnic⁶³.

Pentru regiunea Bourgogne [secolele X-XV], P. Beck ajunge la o concluzie oarecum identică cu colegul său din spațiul toulouse-an: din 392 de fragmente genealogice identificate 5% din fii poartă numele tatălui, 46% poartă numele unuia dintre bunici, 19% dintre nepoți pe cel al unchilor, iar 8% au nume omonime⁶⁴.

Philippe Maurice, într-un studiu dedicat unei familii din Gevaudan, observa, pe de altă parte, faptul că în cazul familiei Martin, notarul a folosit de fiecare dată sistemul de punere a numelor, care i s-a părut mai potrivit cu cazul, iar patronajul sfinților era absolut incidental⁶⁵.

Eleanor Krawutschke și George Beech au considerat că nobilimea din Poitou transmitea descendenților lor numele prin trei modalități distincte: prin repetiție [acordarea numelui părintelui], prin variație tematică și prin repetarea inițialei tatălui; se impunea însă precizarea că prima modalitate era cea mai uzitată⁶⁶. În privința fiicelor,

⁵⁹ Brittain Bouchard, "Those of my blood"..., p. 7. Pierre-Henri Billy, *Nommer à Toulouse aux XIe-XIVe siècles*, în eds. Dieter Kremer, Ivo Castro, Wulf Müller, *Miscelanea Patromiana, Actas do V Colóquio (Lisboa) seguidas das Comunicações do VII Colóquio (Neuchâtel) e de duas Comunicações do VIII Colóquio (București)*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003, p. 135: uneori numele singular al nașului poate trece la finul de botez.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 136.

⁶¹ *Ibidem*, p. 140-141.

⁶² *Ibidem*, p. 141.

⁶³ *Ibidem*, p. 141-144.

⁶⁴ Patrice Beck, *De la transmission du nom et du surnom en Bourgogne à la fin du Moyen Âge (Xe-Xve siècles)*, în *Genèse Médiévale de l'anthroponymie moderne*, volum III. Tours, Université de Tours, 1996, p. 130.

⁶⁵ Philippe Maurice, *L'état civil des notaires du Gévaudan à la fin du Moyen Âge: choix des parrains, choix des noms*, în *Genèse Médiévale de l'anthroponymie moderne*, volum V. Tours, Université de Tours, 1997, p. 188.

⁶⁶ Eleanor Krawutschke, George Beech, *Le choix du nom d'enfant en Poitou (XIe-XIIe s.): l'importance des noms familiaux*, în *Genèse Médiévale de l'anthroponymie moderne*, volum III. Tours, Université de Tours, 1996, p. 145-146.

care nu moștenesc averea patrimonială, acordarea numelor merge pe diverse modalități: li se dau numele părinților mamei, antroponimul tatălui feminizat⁶⁷, uneori al mamei.

Asupra faptului că în perioada secolelor IX-XII d. Hr. nici în Europa Centrală nu se întâlnește regula numărul 1, ci se utilizează parțial numele părintelui, în cel mai bun caz, se pronunță și cercetătoarea Constance Bouchard⁶⁸. Ceea ce pare a fi o certitudine este faptul că după secolul al XII-lea această regulă tinde să se generalizeze în rândul nobilimii.

În cazul nobilimii transilvănene trebuie să vedem dacă modelele analoage din spațiul central european și vest european se regăsesc măcar în parte. La fel ca în multe alte părți, pentru nobilimea mijlocie și mică nu avem genealogii complete, ci fragmentare, care nu ne permit totdeauna să avem imaginea completă a familiei⁶⁹. De aceea, ne-am permis să utilizăm complementar, pe lângă sursele editate [vezi *infra*] resursele puse în valoare de istoriografia maghiară sau transilvăneană⁷⁰, care face adeseori lumină, în mod fericit, în relațiile familiale și permit, inclusiv, identificarea regulilor antroponimice impuse de școlile istoriografice occidentale axate pe acest gen de cercetare.

Preliminar, vom expune tipologia utilizată de P.-H. Billy pentru uzitarea curentă a numelor. Billy a considerat că important, pe lângă numele unic, în procesul de formare a numelor complexe este: sobrichetul [a], numele de meserie sau de statut [b], numele de origine [c], cu variante: loc de naștere [1], locuire la momentul dat [2], locul senioriei [3], locul de exercitare a funcției [4], numele etnic [d]⁷¹. În ceea ce privește numele duble autorul arată că în regiunea Toulouse acestea încep să se răspândească din secolul al XI-lea⁷².

Din considerente legate de existența surselor editate asupra cărora ne-am centrat cercetarea în primul rând [Documente privind Istoria României, Documenta Romaniae Historica], având în vedere imensa cantitate de documente și antroponime implicate într-o viziune pentru un secol [perioada de sfârșit a secolului al XIII-lea și secolul al XIV-lea până spre 1380], vom porni prin identificarea adausurilor antroponimice [sobrichete, nume de locuri, de funcții, etc.] și a perioadei lor de datare cea mai timpurie, urmând apoi să identificăm dacă modurile de impunere antroponimică se verifică pentru spațiul transilvănean.

Astfel, prima designație filială [*X filius Y*] cu referire la spațiul Transilvaniei provine dintr-un document îndoielnic de la regele Bela I, din 1060-1063, îl avem atestat pe *Gurg, fiul lui Chach*, căruia regele îi întărește pentru serviciile sale o parte din posesiunile din Transilvania printre care: Scentgothart și Bonchhyda⁷³.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 148.

⁶⁸ Brittain Bouchard, "Those of my blood"..., p. 7-8.

⁶⁹ Beck, *De la transmission du nom et du surnom en Bourgogne...*, p. 131-139.

⁷⁰ Vezi, de exemplu, arhondologia și genealogia elaborate de Engel Pál sau monografia dedicată de Kovács András familiei Wass de Țaga.

⁷¹ Billy, *Nommer à Toulouse...*, p. 178-183.

⁷² *Ibidem*, p. 173. Pentru Transilvania o primă astfel de atestare este aceea a subdiaconului și capelanului pontifical *Ioannes Capucius*, supus fidel al regelui Andrei al II-lea, numit pe funcția liberă de prepozit de Arad de către pontiful Honorius al III-lea în anul 1225, vezi *DIR, C, Trans.*, veacurile XI-XIII, vol. I. București, Editura Academiei, 1951, doc. 172, 173, p. 218-220. Următorul atestat este comitele *Alcol Bodul*, fiul lui *Leustachius* din neamul Aba, la 1228 și care trebuia să-l pună în posesie pe *Dionysius*, fiul lui *Dionysius*, în *Ibidem*, doc. 191, p. 232-234.

⁷³ Zsigmond Jakó, *Codex Diplomaticus Transsylvaniae*, vol. I [1023-1300]. Budapesta. Akadémiai Kiadó, 1997, doc. 2, p. 123.

Acest *Gurg* reprezintă astfel primul nobil conexas cu spațiul transilvănean și care poartă pentru identificare numele tatălui său [*Chach*].

A doua designație filială este consemnată tot într-un act considerat suspect de către Zsigmond Jakó⁷⁴ și îl amintește pe pristavul necredincios *Andreas*, fiul lui *Martin Teutonicus*⁷⁵ din satul *Vratotus* [*Andrea filio Teutonici Martin*], a cărui posesiune *Cwezefy* a fost donată de regele Andrei al II-lea [1205-1235] lui *Johan Latinus* în anul 1206.

Practic, pentru o distanță de aproape 150 de ani, sursele documentare rămase până la noi nu ne permit să identificăm alte designații antroponimice de acest gen pentru Transilvania. Cert este însă faptul că după această dată ele se înmulțesc⁷⁶ și devin aproape o regulă, mai ales în secolul al XIV-lea.

Primul sobrichet nobiliar identificat de noi, chiar dacă nu conține particula *dictus* sau *alias*, este atestat în legătură cu spațiul transilvănean la 1223 când este amintit *Pouka*, fiul lui *Cecus Eliahim*, adică *Eliahim* cel Orb⁷⁷.

Interesantă este în acest caz plasarea sobrichetului în fața numelui unic. După 1250 aceste sobrichete încep să se înmulțească și să se diversifice⁷⁸ fiind legate de aspecte fizice, vârstă, calități sau etnie [*dictus Crispus*, *dictus Claudus*, *dictus Niger*, *dictus Ravas*, *dictus Antiquus*, *dictus Toth*, *dictus Magyar* etc.].

Actul emis de regele Coloman în anul 1111 pentru conventul Sfântului Ștefan din Zobor [comitatul Nyitra] îi atestă [dacă nu este și acesta îndoielnic] pe episcopul *Simon Ultrasilvanus*, pe episcopul *Syxtus Bichariensis*, pe episcopul *Laurentius Chanadiensis*, *Saul Bichariensis* [comitele de Bihor], respectiv pe *Mercurius princeps Ultrasilvanus*⁷⁹. Sunt primele elemente antroponimice de identificare a unor personaje importante, din cadrul consiliului regal, care fac referire la spațiul transilvănean în documentele oficiale de cancelarie. Începând cu 1138 aceste adausuri antroponimice îi însoțesc constant pe demnitarii laici sau eclesiastici ce îndeplineau funcții în părțile Transilvaniei⁸⁰. Printre primii transilvăneni a cărui funcție transpare din acte, legată antroponimic de personaj spre identificare, este pristavul *Andreas* [*pristaldo ...Andrea*] deja menționat mai sus⁸¹. Același document indică originea/locația lui *Martin* [*de villa Vratotus*]⁸², constituind de asemenea o premieră tipologică, probabil inserabilă tipului c.2 propus de P.-H. Billy. *Andreas* ar putea fi atașat tipului b, în timp ce *Simon*, *Syxtus*, *Laurentius*, *Saul* și *Mercurius* se înscriu tipului c.4. Aceluiași tip c.4 i-aș integra și pe *Hermannus* și *Gerlacus*, preoți de *Sarca*, pe *Leon de Dubucha*, *Gotfridus de Aqua calida*, *Nicolaus de*

⁷⁴ *Ibidem*, doc. 33, p. 132.

⁷⁵ *DIR, C, Trans.*, veacurile XI-XIII, vol. I. București, Editura Academiei, 1951, doc. 54, p. 32-33.

⁷⁶ *Ibidem*, doc. 67, 1/1208, p. 42, 10/1208, p. 44, 14/1208, p. 45, 15/1208, p. 45, 18/1208, p. 45, 31/1208, p. 49, doc. 141, p. 196-197, doc. 145, p. 199-200, doc. 186, p. 229, doc. 191, p. 232-234, doc. 198, p. 238-239.

⁷⁷ *Ibidem*, doc. 145, p. 199-200.

⁷⁸ *DIR, C, Trans.*, veacurile XI-XIII, vol. II. București, Editura Academiei, 1952, doc. 195 [*Iacobus dictus Wechelyny-1276*], doc. 177 [*Petrus Magnus-1274*], doc. 244 [*Nicolaus Nigrus-1280*], doc. 253 [*Nicolaus dictus Buriw-1280*]; doc. 409 [*Iacobus dictus Kuke-1291*], doc. 489 [*Iacobus dictus Chue-1297*].

⁷⁹ *DIR, C, Trans.*, veacurile XI-XIII, vol. I, doc. 2, p. 2.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. 3, 4, 5, 6, 7, 9, p. 2-4.

⁸¹ *Ibidem*, doc. 54, p. 32-33.

⁸² *Ibidem*.

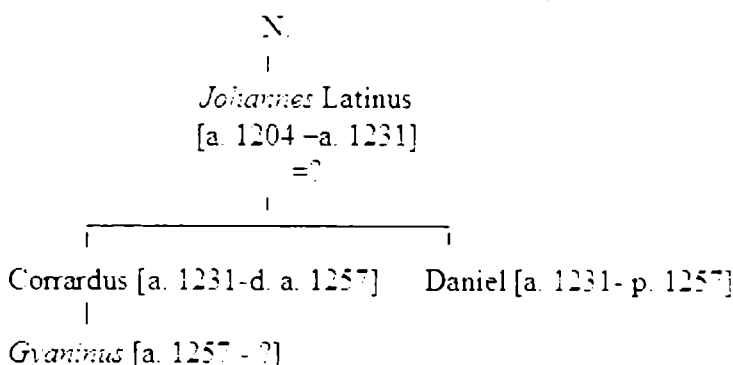
Corsombach, *Conradus de Venetiis* sau *Bernardus de Debran*⁸³, amintiți la 1235. Tipului c.3 i-aș încadra pe *Petur de Kueserev* și pe *Stephanus de Pono* [1236]⁸⁴, iar tipului c.1 i l-am încadra pe receptorul Ioaniților din Ungaria, *Rambaldus de Voczon* [1238], care primea din partea regelui Bela al IV-lea [1235-1270] posesiuni, inclusiv în comitatele Timiș și Cenad, în apropierea Mureșului⁸⁵.

Primul nume care prezintă un adaos etnic și are legătură certă cu spațiul transilvănean este acela al cavalerului [*miles*] *Johannes Latinus* așezat între teutonii din Cisnădie [*Rivete*] și scutit de regele Emeric în anul 1204 de orice fel de obligații⁸⁶. Numele acestui *Johannes Latinus* revine într-un document din anul 1206 de la regele Andrei al II-lea sub forma *Johan*⁸⁷ [vezi discuția *supra*].

La 1231 viitorul Bela al IV-lea amintea de serviciile strălucite ale cavalerilor sași *Corrardus* și *Daniel*, fii lui *Johannes Latinus*⁸⁸, care probabil, la acel timp era deja de fericită amintire.

Având în vedere faptul că am analizat actul din 1206 din mai multe puncte de vedere tipologice, considerăm oportun să debutăm analiza noastră asupra impunerii antroponimului în mediul nobiliar, cu familia lui *Johannes Latinus*, chiar dacă informația genealogică o plasează în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

Știm faptul că la anul 1204 acest *Johannes/Johan* era așezat între sașii din Cisnădie, la 1206 era răsplătit de regalitate cu posesiunea necredinciosului pristav *Andreas*, iar la 1231 prințul Bela aprecia serviciile strălucite ale fiilor lui *Johannes*: *Corrardus* și *Daniel*. În anul 1257, regele cel tânăr, Ștefan, îi întărea mai multe privilegii lui *Gyaninus* și unchiului său, *Daniel*⁸⁹, care era încă în viață.

Tabel genealogic 1. Familia lui Johannes/Johan Latinus.

Din linia genealogică elaborată pentru trei generații, se observă faptul că fiii lui *Johannes* [generația a doua] au primit nume diferite de al tatălui, în timp ce *Corrardus*,

⁸³ *Ibidem*, doc. 239, p. 286-287.

⁸⁴ *Ibidem*, doc. 251, p. 300-301.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. 258, p. 305-310.

⁸⁶ *Ibidem*, doc. 46, p. 28-29.

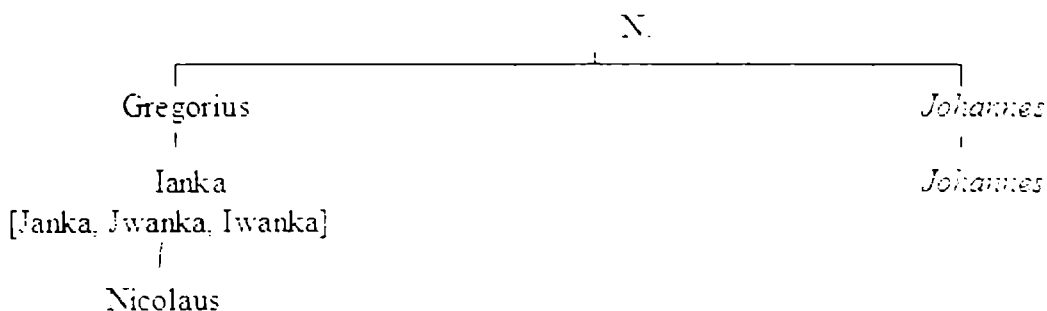
⁸⁷ *Ibidem*, doc. 54, p. 32-33.

⁸⁸ Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1892, doc. 63, p. 54-55 [mai departe *Uh*]: *Fideles et dilectos milites nostros Saxonea Vltrasilvanos Corrardum et Daniele filios Johannis Latini*.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. 89, p. 81-82.

și-a numit fiul [generația a treia] *Gyaninus*, o coruptelă sau un diminutiv al lui Ioannes/Johannes/Johan.

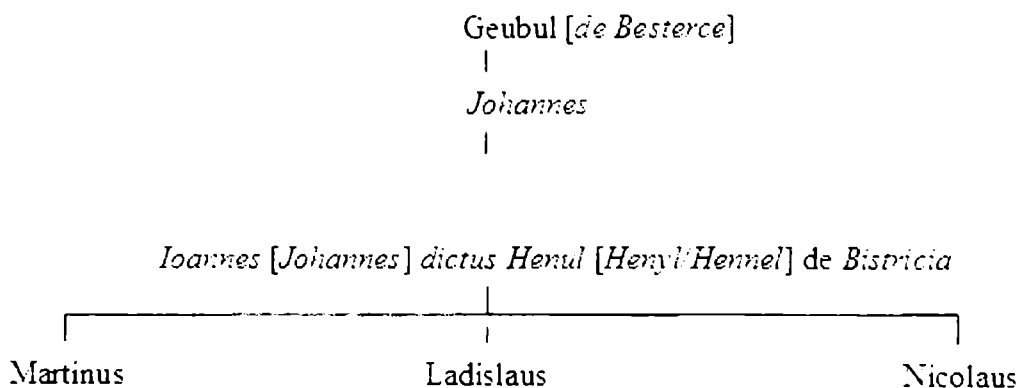
Un alt caz asupra căruia ne oprim este și acela al familiei nobiliare de Pălatca [*Palathka*] din comitatul Cojocna. Despre această familie avem câteva mențiuni documentare din perioada 1326-1334⁹⁰.

Tabel genealogic 2. Familia nobiliară de Pălatca.

Cu certitudine știm faptul că *Ivanka* de Pălatca îndeplinea în 1334 funcția de om regal de mărturie. Observând fragmentul genealogic alcătuit din 5 persoane putem afirma că în generația I frații poartă două antroponime unice distincte: *Gregorius* și *Johannes*. Dacă fratele mai mare din această generație I a ales un nume diferit pentru fiul său, fratele mai mic a optat pentru a-și boteza fiul cu numele său. Dintre copiii generației a doua, doar *Ivanka/Ianka* a avut un fiu atestat documentar, *Nicolaus*, pentru care, se pare, la fel ca și tatăl său, a ales un nume distinct nou, față de plaja de nume consacrate deja în familie.

Informații genealogice mai consistente avem de exemplu despre o familie grevială, de Bistrița, pentru perioada 1328-1367⁹¹. Despre unul dintre membrii familiei și urmașii săi știm că s-au bucurat de atenția regalității, *Iohannes* fiind pus, de altfel, inclusiv sub purtarea de grijă a lui *Ladislaus*, comitele secuilor [1334].

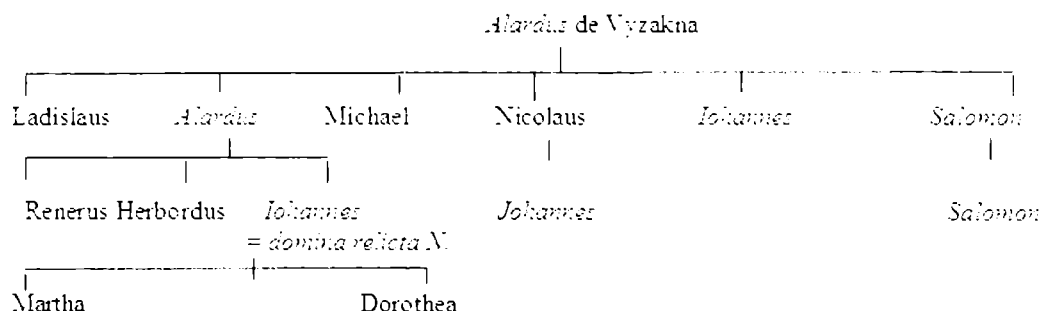
Tabel genealogic 3. Familia grevială de Bistrița.

⁹⁰ *DIR, C, Trans.*, veac XIV, vol. II. București, Editura Academiei, 1953, doc. 385, p. 184-185; Zimmermann-Werner, *Ub.*, I, p. 453-454; p. 463-464.

⁹¹ Zimmermann-Werner, *Ub.*, I, p. 421; p. 445-446; p. 441; *Ub.*, II, p. 196-197; p. 285-286.

În acest caz, primul membru cunoscut al familiei [generația I] poartă numele germanic de *Geubul*, iar fiul său [generația a II-a] a primit numele de *Johannes* [I]. Fiind, după cum reiese din documente, fiu unic al tatălui său și-a numit la botez fiul [generația a III-a] cu numele său. Nepotul lui *Geubul* [generația a III-a] a avut totuși trei fii, dintre care nici unul nu poartă numele tatălui, bunicului sau străbunicului [generația a IV-a], ci par a primi nume specifice ethosului creștin maghiar [*Martinus*, *Ladislaus*], dar și un antroponim oriental patristic, vehiculat însă în mediul germanic [*Nicolaus*]. În acest caz al familiei greviale de Bistrița, transmiterea antroponimică de la tată la fiu are loc doar între generația a II-a și a III-a, cu opțiuni diverse pentru generația a IV-a.

Un arbore genealogic mai bogat antroponimic se poate alcătui și pentru familia grevială de Ocna Sibiului în intervalul 1323-1379⁹².

Tabel genealogic 4. Familia grevială de Ocna Sibiului.

Pentru familia de Ocna Sibiului opțiunile antroponimice sunt diverse. Alardus [I generație] a avut șase fii [generația a II-a] pentru care a ales nume diverse. Primul născut s-a numit *Ladislaus* [opțiune pentru sfinți de factură locală], al doilea a preluat *antroponimul tatălui*, al treilea a preluat un nume arhanghelic, al patrulea pe a unui sfânt patristic îndrăgit în mediul germanic, al cincilea al unui apostol la fel de popular, iar al șaselea un antroponim vetero-testamentar. Dintre cei șase băieți, se pare că doar trei au avut în continuare moștenitori [generația a III-a], iar unul a optat pentru cariera ecleziastică ajungând paroh de Șura Mică⁹³. Pentru copiii din generația a III-a părinții au optat pentru nume noi în proporție de 40% și pentru cele din patrimoniul familial 60%. *Alardus* [II], purtând deja numele tatălui, a optat la primul născut pentru *Renerus* [nume specific germanic], poate ales dinspre partea mamei, iar pentru al doilea pentru *Herbordus*, un nume tot din fondul patronimic german adus de coloniști din zonele de origine. Ultimul său născut a primit însă *numele celui de-al patrulea unchi, Iohannes*, care, având în vedere faptul că era cleric, poate i-a fost și naș de botez copilului și atunci s-ar explica și opțiunea antroponimică.

⁹² Zimmermann-Werner, *Ub.*, I, p. 371-372; *Ub.*, II, p. 24-25; Georgius Fejer, *Codex Diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis*. Budae, Typis Tipogr. Regiae Universitatis Ungaricae, IX/6. 1838, p. 69-71; Fejer, IX/5, p. 347. *Nicolaus* a fost căsătorit cu fiica lui *Michael de Segusvar* [Sighișoara], nepoata lui *Hennengus de Segusvar*, cf. Fejer, IX/5, doc. 158, p. 305-306.

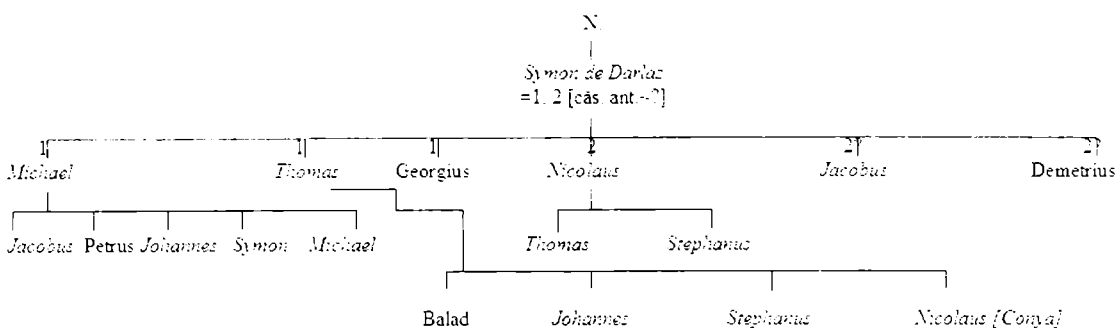
⁹³ Zimmermann-Werner, *Ub.*, I, p. 372-373.

Nicolaus, căsătorit cu fiica lui *Michael de Segusvar* a avut, sau i-a rămas în viață un singur fiu, botezat tot *Iohannes* [III], după unchiul său. Al șaselea fiu al lui *Alardus*, *Salomon* [I] și-a botezat fiul *Salomon* [II], impunând propriul său nume moștenitorului său direct.

Din generația a III-a doar fiul cel mai mic al lui *Alardus* [II], *Iohannes* [II] a avut două fiice [generația IV]: *Martha* și *Dorothea*, care i-au supraviețuit împreună cu văduva [1359].

Familia Darlaczy, a cărui nume provine de la posesiunea familială Dârlos, a fost implicată în mai multe procese de-a lungul secolului al XIV-lea, astfel încât sursele documentare păstrate sunt suficiente pentru a ne oferi un tabel genealogico-antroponimic care să ne permită să observăm dacă vreuna din regulile antroponimice avute în vedere se aplică în acest caz.

Familia Darlaczy [de Dârlos] face parte din neamul Szálok din care s-au rupt mai multe ramuri: Balai, Himfi, Himházi și Szálok⁹⁴. Fondatorul ramurii ardelenae a îndeplinit înainte de 1300 funcția de ban în Sudul Ungariei, astfel încât, în documente s-a încetățenit formula de „*Symon banul*”⁹⁵, cu care este menționat pentru prima dată la 1317. Din actele cercetate pentru perioada 1317-1380⁹⁶ rezultă următorul tabel:

Tabel genealogic 5. Familia Darlaczy din Transilvania.

Tatăl [generația I] banului Symon este, din nefericire, necunoscut, iar datorită faptului că tipul b. de atașament antroponimic s-a produs în cazul lui Symon/Simon [*X funcția/banul*], redactorii actelor nu au mai purces la designația filială [*X fiul lui Y*]. *Symon* [generația a II-a] a fost căsătorit de două ori, și a avut copii din ambele mariaje. Cel de-al doilea mariaj a fost încheiat cu o văduvă, care venea deja din căsătoria anterioară cu doi fii: *Jacobus* și *Demetrius*, pe care banul i-a adoptat în familia sa; din căsătoria cu văduva respectivă s-a născut, după cum lasă documentele să se înțeleagă, *Nicolaus*⁹⁷. Banul a dat celor patru fii ai săi [generația a III-a] două nume de origine iudaică [50%], unul arhanghelic, altul apostolic, iar ultimele două nume sunt de factură greco-orientală [50%]: un sfânt militar, respectiv unul patristic.

⁹⁴ Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, vol. II. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996, p. 219.

⁹⁵ *DIR, seria C, Trans., veac XIV*, vol I. București, Editura Academiei, 1953, doc. 259.

⁹⁶ *DIR, seria C, Trans., veac XIV*, vol I, doc. 259; *Ub.*, II, p. 519.

⁹⁷ *DIR, C, Trans., veac XIV*, vol. II, doc. 313, p. 145-146.

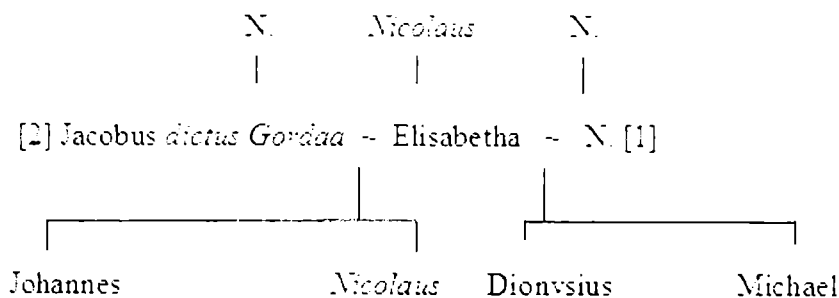
Primul său născut din generația a III-a, *Michael* [I] a avut cinci fii: primul a primit numele *unchiului său vitreg Jacobus* [I], din considerente care astăzi ne scapă și a devenit al doilea din familie care a purtat acest nume [*Jacobus* II], al doilea fiu a primit numele prințului apostolilor [*Petrus* I], al treilea fiu a fost numit *Johannes* [I], al patrulea a primit numele *bunicului patern* [*Symon* II], iar ultimul a primit numele tatălui său: *Michael* [II].

Al doilea născut din generația a III-a, *Thomas* [I] a avut patru fii: *Balad* [I], un antroponim venit probabil de pe linia feminină a familiei [?], *Johannes* [II] având același nume cu vărul său primar [o contaminare de la fratele mai mare?], *Stephanus* [I], o inovație antroponimică în familie, și *Nicolaus* [II] sau *Conya*⁹⁸, care a primit numele unchiului său cel mai mic, *Nicolaus* [I].

Nicolaus [I] născut, considerăm noi, din a doua căsătorie a tatălui său, banul *Symon*, a avut doi fii: cel mai mare a preluat numele unchiului său *Thomas* [I] și a devenit *Thomas* [II]. Aici pare a fi avut loc un schimb antroponimic între frați. Fratele mai mare a dat ultimului său născut numele fratelui mai mic, iar ca o apreciere a gestului, fratele mai mic și-a numit primul născut cu antroponimicul fratelui mai mare. Legătura dintre cei doi frați apare și mai specială dacă observăm că al doilea fiu al lui *Nicolaus* [I] a primit la naștere numele vărului său mai mare și a devenit *Stephanus* [II] în cadrul familiei Darlaczy.

Să luăm un alt exemplu, un fragment genealogic al unei familii nobiliare din comitatul Satu Mare, unde întâlnim cazul fericit al prezenței soției, a socrului și a doi fii vitregi.

Fragmentul genealogic este din anul 1327, iar actorul principal este comitele *Jacobus dictus Gordaa*⁹⁹.

Tabel genealogic 6. Familia lui Jacobus dictus Gordaa.

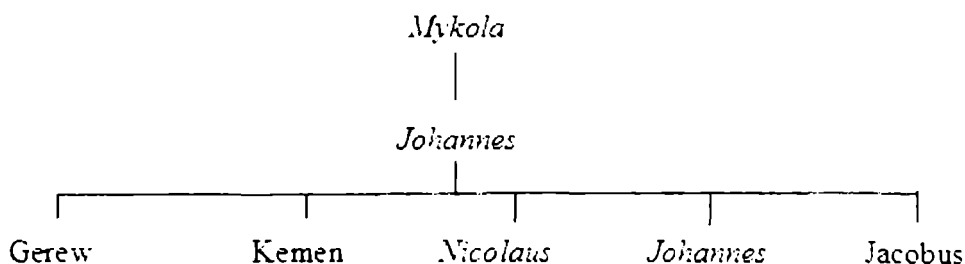
În cadrul acestei familii, comitele *Jacobus* i-a adoptat pe fiii soției, pe care aceasta i-a avut din prima căsătorie; fiii săi proprii, unul a primit numele de *Johannes*, iar al doilea a primit numele bunicului matern, *Nicolaus*. Este cazul fericit în care cunoaștem și antroponimele provenind dinspre partea maternă.

Un fragment genealogic pe trei generații este oferit și de familia nobiliară de Someșeni [*de villa Zamus*] pentru perioada 1339¹⁰⁰-1345.

⁹⁸ Probabil un diminutiv, deoarece îl întâlnim și la unul dintre fii voievodului Thomas Szécsenyi.

⁹⁹ *DIR, C, Trans.*, veac XIV, vol. II, doc. 458, p. 228.

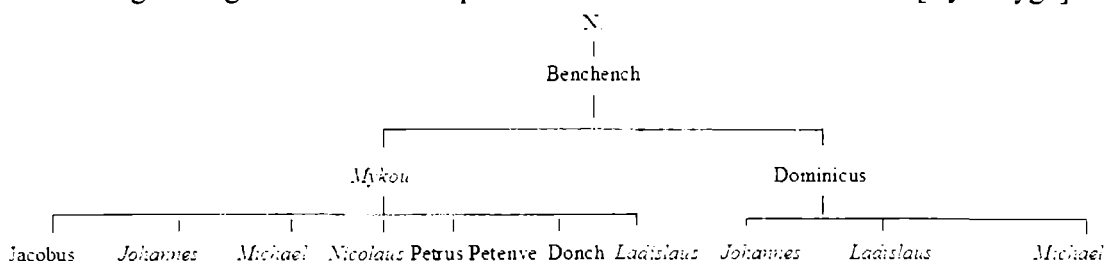
¹⁰⁰ *DIR, C, Trans.*, veac XIV, vol. III, doc. 446, p. 514.

Tabel genealogic 7. Familia nobiliară de Someșeni.

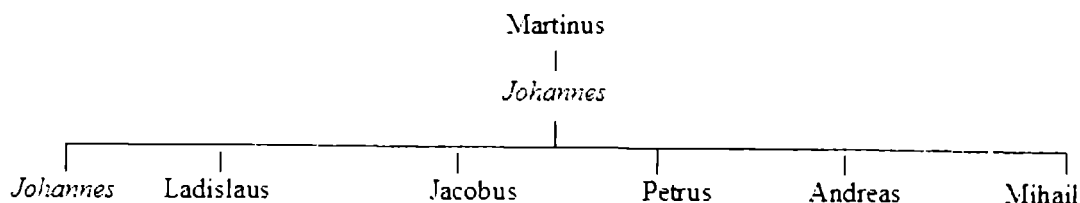
Ceea ce se observă pentru nobilii de Someșeni este faptul că generația a II-a [Johannes I] având cinci fii a optat pentru două nume provenind probabil din vechiul bagaj antroponimic maghiar tribal, cel de-al treilea fiu a fost botezat cu varianta latină a numelui *bunicului*, Nicolaus, iar al patrulea fiu a preluat numele tatălui [Johannes II].

O genealogie mai interesantă prezintă familia nobililor de Calvăsar [Hydewygh]:

În cazul acestei familii, aflată în devălmășie cu alte rude¹⁰¹ și cu alți posesionari purtând particula *de Hydewyz*¹⁰² și pe care o întâlnim între 1342¹⁰³-1360¹⁰⁴ observăm faptul că, la fel ca în cazul familiei de Someșeni, doar unul dintre membrii familiei [generația a IV-a] poartă varianta latină a patronimicului părintesc [Nicolaus-Mykou], în timp ce aspectul, oarecum inedit al acestui fragment genealogic, este dublarea numelor verilor între ei [trebuie precizat că Johannes [I] este fiul lui Dominic, la fel cum Ladislaus [I] este tot fiul lui Dominic și doar Michael [I] este fiul lui Mykou].

Translația antroponimică de la tată la fiu se observă și în cadrul familiei nobiliare de Cheghea [Kege] din comitatul Solnoc, surprinsă documentar între 1354-1355¹⁰⁵.

Tabel genealogic 9. Familia nobiliară de Cheghea.

¹⁰¹ DIR, C, Trans., veac XIV, vol. IV, doc. 728, p. 499-500.

¹⁰² DIR, C, Trans., veac XIV, vol. II, doc. 408, p. 198-199.

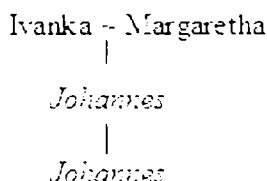
¹⁰³ Ibidem, doc. 97, p. 98-99.

¹⁰⁴ DRH, seria C, Trans., vol. XI, doc. 538, p. 577-582.

¹⁰⁵ DRH, seria C, Trans., vol. X, doc. 248, p. 257-258.

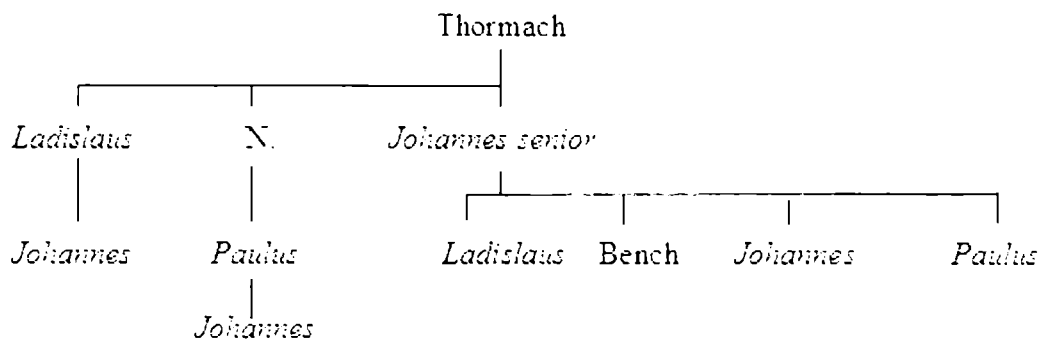
În cazul genealogic prezentat mai sus, primul născut al celei de-a treia generații a primit la botez numele tatălui, în timp ce restul fiilor au primit nume legate de un program antroponimic creștin foarte explicit.

Din comitatul Cojocna avem o familie nobiliară la 1296 unde cunoaștem ambii bunici¹⁰⁶, iar nepotul [generația a III-a] primește numele tatălui [generația a II-a].

Tabel genealogic 10. Familia nobilului Ivanka din comitatul Cojocna.

Identic se poate constata pentru rude de-ale familiei Wass [generația II-III], din satul Ciumăfaia [Chamafaia], din comitatul Doboka, amintite la 1331¹⁰⁷. În rest situația e foarte complexă pe această ramură provenită din Thormach, nepot al lui Lob și Thomas¹⁰⁸. Bench este singurul care poartă un antroponimic vechi maghiar, în rest plaja este foarte strânsă. Ladislaus [I], fiul mai mare al lui Thormach își numește fiul, Johannes [II], după unchiul său Johannes [I], iar acesta își botează primul născut, Ladislaus [II], după fratele său mai mare, Ladislaus [I]. Fratele mijlociu al celor doi [N.] își numește fiul Paulus [I], iar Johannes [I], după cum spuneam și mai sus, își botează al treilea fiu ca Johannes [III], iar mezinul după nepotul său ca Paulus [II]. În final, ultimul trăitor din ramură își botează fiul, după unchi și veri cu numele Johannes [IV].

Tabel genealogic 11. Familia nobiliară Wass¹⁰⁹ de Ciumăfaia.

La familia nobiliară de Iernutfaia din comitatul Turda, surprinsă documentar pentru anul 1334¹¹⁰ putem vedea, în schimb, că fiul [generația a II-a] și-a botezat primul născut [generația a III-a] cu numele bunicului [generația I].

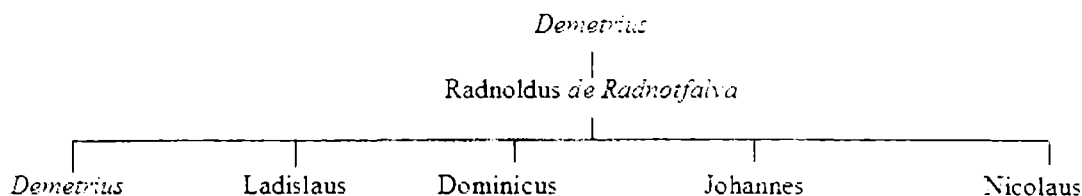
¹⁰⁶ DIR, C, Trans., veacurile XI-XIII, vol. II, doc. 476.

¹⁰⁷ DIR, C, Trans., veac XIV, vol. III, doc. 23, p. 14.

¹⁰⁸ Kovács, *The History of the Wass de Czege family*, planșa genealogică 1.

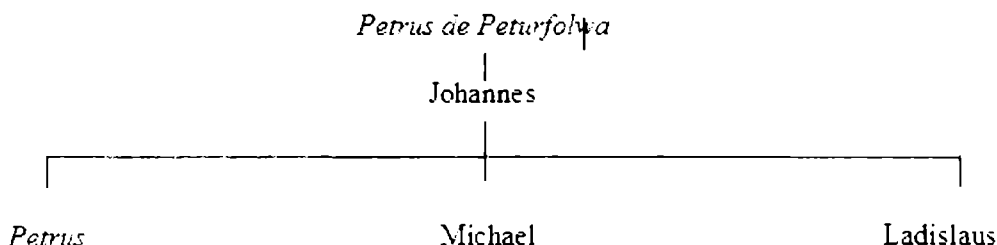
¹⁰⁹ Cf. lui Kovács, *The History of the Wass de Czege family*, planșa genealogică 2, corelat cu DIR, C, Trans., veac XIV, vol. I, doc. 81, DIR, C, Trans., veac XIV, vol. III, doc. 23, p. 14.

¹¹⁰ DIR, C, Trans., veac XIV, vol. III, doc. 218, p. 339-340.

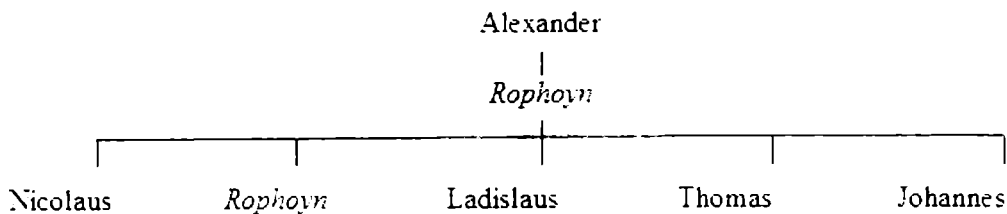
Tabel genealogic 12. Familia nobiliară de Iernutfaia.

Identică este situația și în cazul familiei nobiliare de Petrisat, din comitatul Alba, care la 1351 se înfățișa la un proces¹¹¹.

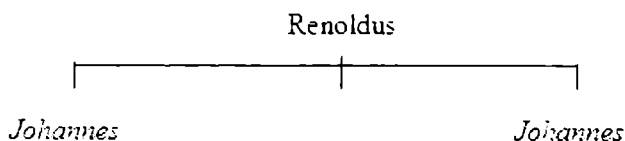
Tabel genealogic 13. Familia nobiliară de Petrisat.

În familia lui Rophoyn, din comitatul Doboka, regula care pare să funcționeze în secvența documentară de la 1348 este aceea a acordării numelui tatălui unuia dintre fii, chiar dacă nu primogeniturii¹¹² [de la generația a II-a la generația a III-a].

Tabel genealogic 14. Familia nobiliară a lui Rophoyn din comitatul Doboka.

Pentru familia de Arpășel [comitatul Bihor] la 1326 observăm că nobilul Renoldus a optat pentru același antroponimic și și-a numit ambii fii Johannes¹¹³. Practica o vom întâlni și ulterior, dar nefiind o practică foarte comună.

Tabel genealogic 15. Familia nobiliară de Arpășel.

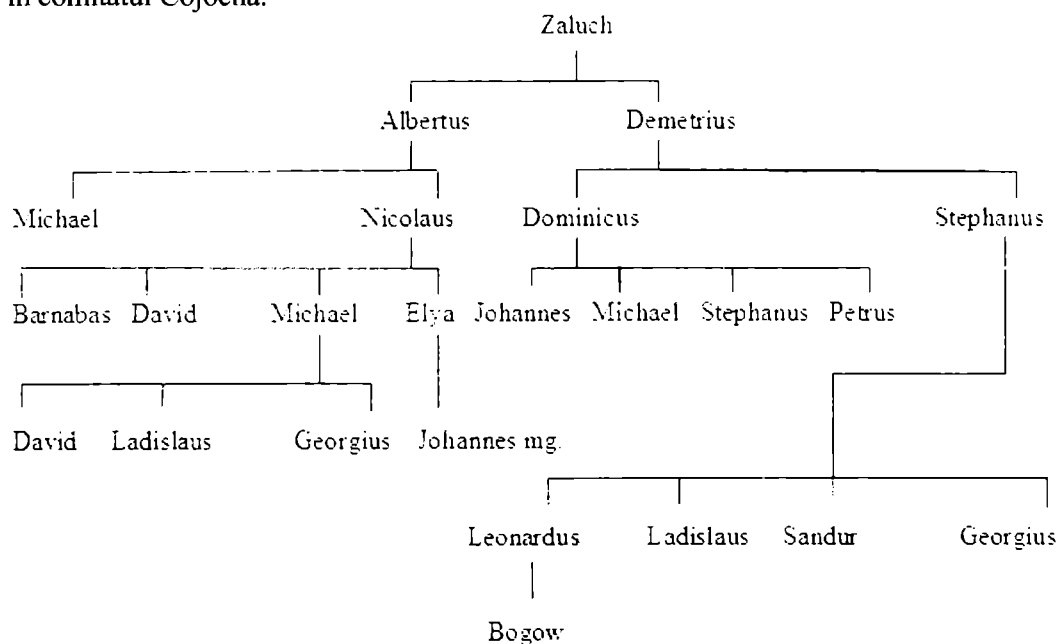
¹¹¹ DRH, seria C, Trans., vol. X, doc. 21, p. 20-21.

¹¹² DIR, C, Trans., veac XIV, vol. IV, doc. 620, p. 430-433.

¹¹³ DIR, C, Trans., veac XIV, vol. II, doc. 399, p. 190-191.

Ramificațiile familiale indică foarte clar transmiterea antroponimică de la tată la fiu [Jacobus-Jacobus, Johannes-Johannes], precum și cea de la unchi la nepot [Nicolaus Sr.-Nicolaus Jr., Nicolaus Sr.-Nicolaus, Johannes-Johannes], [Thomas-Thomas, Nicolaus Jr.-Nicolaus Rufus]. De altfel se observă foarte evident faptul că bagajul antroponimic cuprinde câteva nume adoptate cert în familie: Michael, Nicolaus, Johannes, Jacobus, Ladislaus, Petrus, Paulus sau Thomas. De abia în generațiile a VI-a și a VII-a în cadrul familiei pătrund antroponime noi precum Andreas sau Stephanus, ori chiar Sophia pentru fetele din familie.

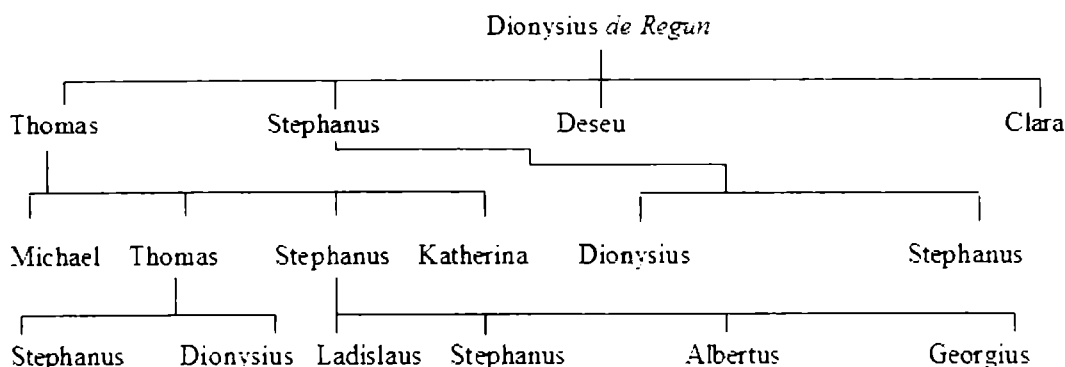
O altă familie bogat ramificată este familia Zsukyi din neamul Agmand, stabilită în comitatul Cojocna.

Tabel genealogic 17. Familia Zsukyi în secolele XIII-XIV [cf. Engel Pál, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*, Budapesta, 2001 [CD-ROM] [corelat cu DIR, DRH].

În cazul familiei Zsukyi cel mai bine se observă trecerea antroponimică dinspre unchi spre nepot [Michael-Michael, David-David, Stephanus-Stephanus], dar și dinspre unchi [văr primar al tatălui] spre nepotul din ramura cadetă [Michael-Michael]. De asemenea familia prezintă preferință onomastică pentru nume germanice [Albertus, Leonardus], vetero-testamentare [David, Elys], iudaice [Michael, Johannes], greco-orientale [Nicolaus, Georgius, Stephanus, Demetrius], latine [Petrus, Dominicus] sau maghiarizate/intrate în patrimoniul lingvistic maghiar [Ladislaus, Sandur, Bogow].

Ultima familie pe care o avem în vedere este familia Losonci de Reghin [Regun], din comitatul Solnoc.

Tabel genealogic 18. Familia de Losonc și Reghin în secolele al XIII-lea și al XIV-lea [cf. Engel Pál, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia, Budapest, 2001* [CD-ROM] [corelat cu DIR, DRH].

În cazul familiei Losonci identificăm transferul antroponimic tată-fiu [Thomas-Thomas, Stephanus-Stephanus, Stephanus-Stephanus], unchi-nepot [Stephanus-Stephanus] sau bunic-nepot [Dyonisius-Dyonisius] și chiar străbunic-strănepot [Dionysius-Dionysius].

Din cele optsprezece cazuri prezentate în aceste tabele genealogice se poate concluziona faptul că, cel puțin o parte a nobilimii ardeleni se înscrie în trendul general al nobilimii occidentale, prin programul de impunere antroponimică, din cadrul unui patrimoniu bine circumscris. Din nefericire, faptul că cele mai multe dintre fragmentele antroponimice transilvănene sunt parcimonioase informațional, nu putem afirma procentual ce parte din rândul nobilimii se înscrie în această regulă generală de numire a noilor născuți.

Sunt foarte mulți nobili care nu utilizează acest „sistem antroponimic”, ci alte mecanisme mentale stau la baza acordării numelui de botez. Totuși, acolo unde există mai multe informații genealogice, ce depășesc două generații, sistemul pare să câștige teren, și acest lucru se observă după jumătatea secolului al XIV-lea, mai ales în cadrul familiilor nobiliare importante și cu tradiție [Darlaczy, Wass, Losonc de Reghin, Zsuky], dar și în cele mai mici sau în cele greviale, de origine germanică. Această stare de fapt reprezintă un oarecare retard față de spațiul Europei Centrale și Occidentale, unde regula de numire antroponimică se impune ferm din secolul al XII-lea.

ANTROPONIMIA FEMININĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA¹

Female anthroponymy in fourteenth-century Transylvania. In this article I have studied female anthroponyms from the territories of the Transylvanian Voivodat, Banat, Crișana and Maramureș, extracted from edited documents of the 14th century (more precisely between 1301 and 1380), contained in the following volumes: *Documente privind Istoria României, C. Transilvania*, Veacul al XIV-lea, vol. I – IV (1301-1350), Editura Academiei Române, București, 1953-1955 and *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, vol. X – XV (1351-1380), Editura Academiei Române, București, 1977-2006.

From these documentary sources I have identified 402 women who have 53 different anthroponyms. Compared with 13th century data, I could observe a decrease in the variety of used names, which was largely determined by the prevalence of Christian names. In particular, they used holy, martyr and biblical anthroponyms, the most important of these being, in order of frequency, Elizabeth, Margaret, Catherine, Helen and Ana.

From the typological point of view, I determined new categories and subcategories of *additional names*, the most important being represented by the form *name + nickname* (type II.8.). Although the number of monikers for women is small (only appears in two cases) their occurrence in the 14th century follows the fashion which is well represented in male anthroponymy.

Regarding the denomination where a name appears along with a reference to the person's family, the most common were references to father and husband, for example: *Margaretha filia Tyuan* (Margaret daughter of Tyuan) or *Margaretha uxor Andreas filius Beke* (Margaret wife of Andrew, son of Beke). Generally, there are also present other categories and subcategories, but these are less commonly used (Table no. 3).

The Transylvanian fourteenth-century female anthroponymy follows a trend which emerged in 12th and 13th century in Western Europe. Further research in this area may reveal new elements towards the integration of Transylvanian anthroponymy into the broader Western and Central European.

Keywords: *female anthroponymy, Transilvania, 14th century, statistics, onomastics*

Numărul destul de mare de documente scrise referitoare la secolul al XIV-lea și păstrate până azi oferă un material important pentru cercetarea diferitelor probleme de istorie medievală transilvană², între acestea fiind și antroponimia. Studiul numelor feminine medievale de pe teritoriul României nu a atras atenția cercetătorilor autohtoni, ceea ce face ca această cercetare să reprezinte o contribuție la o investigare, încă de pionierat. Astfel, informațiile rezultate în urma analizei antroponimelor feminine pot să ofere cadre inedite ale vieții cotidiene din Transilvania medievală.

Neexistând studii referitoare la antroponimia feminină medievală locală, voi avea în vedere pentru comparațiile privitoare la fenomenele ce au loc pe acest plan, dar și privitor la datele statistice, situația din alte părți ale Europei, în special din partea sa

¹ Această cercetare a fost finanțată din grantul CNCSIS de tip PN II IDEI, cod 2348 / 2009, cu titlul *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*.

² În continuare, cu denumirea de Transilvania mă voi referi atât la teritoriul voievodatului propriu-zis, cât și la zonele din România și Ungaria de azi care făceau parte din așa-numitul viitor *Partium*, precum și la Banat.

occidentală. În general, schimbările și fenomenele surprinse în domeniul onomasticii, dar în special al antroponimiei, în Europa Occidentală, se întâlnesc și în zona Transilvaniei, chiar dacă cu o întârziere de circa 100 – 150 de ani. Astfel, informațiile și exemplele oferite de articolele cercetătorilor francezi, spanioli sau nordici pot să ofere idei noi și/sau indicii pentru elucidarea problemelor ce ar putea să apară cu privire la antroponimia transilvană.

Studiul de față are la bază antroponimele catalogate din documentele edite³ ale Transilvaniei medievale, ce acoperă, din punct de vedere temporal, secolul al XIV-lea până la anul 1380, iar din punct de vedere teritorial voievodatul Transilvaniei, Banatul și părți ale comitatelor cuprinse în așa-numitul viitor *Partium*.

Considerații generale

Din punct de vedere statistic, documentele menționează indivizi de genul feminin de circa 509 ori, între acestea fiind individualizate 402 persoane diferite. Dintre cele 402 femei, 65 (16%) au fost menționate de mai multe ori, iar 337 (84%) doar o singură dată. Cel mai des amintite au fost femeile nobile: Margaretha, soția lui Ladislaus, fost comite al secuilor (apare de 9 ori, între anii 1355-1360); Anna, soția magistrului Ladizlaus, fiul lui Johannes, fiul lui Briccius de Batur, fiică a răposatului magistru Mauricius de Megyes (de 8 ori, între anii 1351-1365); Anna, văduva lui Johannes, fiul lui Blasius de Chyfund (de 7 ori, între anii 1367-1371) sau Clara, soția magistrului Jacobus de Lonya (amintită de 6 ori, între anii 1348-1358). În general, celelalte femei sunt menționate de numai 2-3 ori. Dintre femeile nenobile o singură orășeancă din Cluj, pe nume Senyd, apare de două ori în documente, în același an, 1372.

Cele aproximativ 402 persoane identificate în documentele oficiale ale secolului al XIV-lea transilvan au purtat 53 de antroponime diferite, adică o paletă nu prea bogată de nume feminine. Dacă comparăm aceste date cu cele referitoare la secolul al XIII-lea, când aproximativ 80 de femei au purtat 65 de nume diferite⁴, restrângerea stock-ului de antroponime, constatat și în Europa Occidentală începând încă din secolul al XI-lea⁵, este perfect observabilă. În tabelul nr. 1 este trecut fiecare antroponim, cu numărul de persoane care l-a purtat și cu variantele de scriere sub care a fost trecut în documente. Însă, având în vedere faptul că anumite prenume sau variante ale lor sunt scrise cu forma lor maghiară sau diminutive ale acestora, consider că trebuie făcute câteva precizări utile și celor care nu sunt familiarizați cu limba sau cu numele maghiare:

- Prima precizare pe care doresc să o fac este, mai precis, o nelămurire legată de numele Agnata și Agneta. Potrivit lui W. Seibicke, acestea sunt forme ale antroponi-

³ Am în vedere documentele cuprinse în volumele: *Documente privind Istoria României, C. Transilvania*, Veacul al XIV-lea, vol. I – IV (1301-1350). București, Editura Academiei Române, 1953-1955 și *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, vol. X – XV (1351-1380). București, Editura Academiei Române, 1977-2006.

⁴ Victor V. Vizauer, *Antroponimia feminină din Transilvania în secolul al XIII-lea. Opinii introductive*, în *Acta Musei Napocensis*, 47/II, 2010, p. 51-60 (p. 53) (în continuare Vizauer, *Antroponimia feminină*).

⁵ Acest fenomen este explicat pentru zona Franței în principal prin existența unor antroponime preferate, acestea fiind mai intens uzitate – Anne Lefebvre-Teillard, *Le nom. Droit et histoire*. Paris, Presses Universitaires de France, 1990, p. 23 (în continuare Lefebvre-Teillard, *Le nom*).

mului Agnes⁶. Însă, nu putem ști cum considerau aceste nume oamenii secolului al XIV-lea, dacă le considerau ca derivate ale antroponimului Agnes sau prenume de sine stătătoare, astfel că în tabel le-am trecut separat, mai ales că forma Agnata apare mai des decât cea de Agnes.

– Se pare că, în cazul antroponimelor Ana (Anna) și Anich, este vorba de același nume⁷, prenumele Anich și formele sale reprezentând probabil o altă grafie a numelui Anna sau o variantă maghiară a sa. În ziua de azi sunt în uz diminutive și derivate ale lui Anna, precum Ani sau Aniko. Astfel, în tabel am trecut numele Anich separat, deoarece este posibil, la fel ca și în prezent, să fi fost considerat în mediul laic ca un prenume de sine stătător. De asemenea Annus, cred că este un diminutiv al lui Anna, posibil o formă slavă, însă numai dacă este o prescurtare a lui Anuska.

– În ce privește prenumele Caterina (alte forme ale acestui nume fiind: Catherina, Katherina, Chatarina, Katha) se remarcă câteva variante ale sale mai deosebite, precum Kata sau Katus. Kata cred că este o prescurtare a lui Katalin, forma maghiară a prenumelui Katherina, iar Katus este o formă hipocoristică sau oarecum „mai personală” a lui Kata.

– Antroponimul Ilunch consider că este o grafie greșită al numelui maghiar Ilona / Ilonka (formă ce chiar apare în cazul uneia dintre femei – *Ilona/Ilena*), care la rândul său este forma maghiară a lui Elena / Helena. Probabil că nu toți membrii cancelariei Regatului Maghiar sau ai Voievodatului Transilvaniei erau localnici și/sau cunoscători ai limbii maghiare, astfel că redactorul documentului nu era familiar cu corespondentul latin pentru Ilunch (Ilonka), trecând numele folosit la nivel local, probabil în funcție și de percepția fonetică a antroponimului.

– O ultimă precizare ar fi cea privitoare la numele Len și Lien/Lyen. Diferența dintre ele este numai de o literă, astfel că le-am considerat ca fiind forme ale aceluiași antroponim sau prescurtări ale unui alt nume (poate Lea sau Helena).

Antroponimele feminine din Transilvania secolului al XIV-lea	
Agatha – 6	Gerus – 2
Aglynth – 1	Greeth – 1
Agnes – 2	Helena / Elena / Ilunch / Ilona – 54
Agneta / Agnata – 6	Iolent – 1
Amfolys – 1	Isolda – 1
Anastasia – 2	Kacho – 1
Anich / Anych / Annych / Anch – 12	Kathlyn / Katlyn – 3
Anna / Ana / Annus – 29	Kunech / Kwnech – 1
Bagow – 1	Lea – 1
Bagych – 1	Len / Lien / Lyen – 4

⁶ Wilfried Seibicke, *Historisches Deutsches Vornamenbuch*, Band 1-4. Berlin – New York, Walter de Gruiter, 1996, p. 47 (în continuare Seibicke, *Vornamenbuch*).

⁷ Conform lui Wilfried Seibicke, Anich provine de la Annig, care este o variantă bretonă pentru antroponimul Anna (Seibicke, *Vornamenbuch*, p. 163), la fel apărând și la Florence le Bras, în *La Bible des Prénoms*. Paris, Marabout, 2002, p. 210 (în continuare Le Bras, *La Bible*).

Barbara – 5	Lili – 1
Borbala – 1	Lucia – 1
Bung – 1	Magdalena – 3
Cartanea – 1	Magych – 1
Casta – 1	Margaretha / Margarethe – 54
Catherina / Chata / Kata / Katus etc. – 51	Martha – 1
Christina – 1	Mwch – 1
Chycha – 1	Ossana – 2
Chyhurk – 1	Panga – 1
Clara – 42	Phynta – 1
Colys – 1	Rusynth – 1
Dorotea / Dorothea – 7	Scolastica – 1
Elis / Elys – 2	Seba / Sebe – 7
Elisabeth / Elizabeth / Elisabet etc. – 73	Senyd – 1
Eufemia – 1	Ursula / Vrsula – 4
Eufrosina – 1	Zemteu – 1
Fernia – 1	53 de nume diferite

Tabel nr. 1: Antroponimele feminine întâlnite în documentele secolului al XIV-lea din Transilvania și numărul de persoane care au purtat fiecare nume.

Printre cele aproximativ 402 persoane diferite menționate în documente se întâlnesc femei din categorii sociale diferite. După cum se poate observa din tabelul de mai jos (tabelul nr. 2) cele mai multe femei aparțin nobilimii. Acest fapt este normal, deoarece majoritatea diplomelor medievale îi au în vedere pe nobili. Într-un număr mult mai mic sunt femeile libere locuitoare în orașe / târguri, urmate de cele dependente (*ancilla* – slujitoare, în acte). Sunt și 9 slujitoare eliberate, pe care le-am trecut la categoria femeilor libere. În cele din urmă este categoria persoanelor în cazul cărora nu este clar cărei pătri sociale îi aparțin. Am încercat însă, pe baza altor informații, să determin cărei categorii ar putea să le aparțină. Adevărul este că numai femeile nobile pot fi identificate pe baza legăturilor de familie sau a rolului lor în cadrul izvorului diplomatic, indicii care să sugereze și alte femei de la oraș, femei dependente sau persoane eliberate fiind mult mai puține. Pe baza tipurilor de informații menționate cred că în jur de 15 persoane ar putea să aparțină categoriei femeilor nobile și 2 categoriei femeilor libere. Ultimele două sunt: o anume Margaretha, soția lui Nicolaus, fiul lui Symon din Timișoara⁸ și Katherina, văduva lui Georgius fiul lui Jacobus, oaspete din Voya⁹. Celelalte persoane din mediul urban al Transilvaniei erau din Oradea (2 femei) și din Cluj (tot 2 femei), în cazul celorlalte nefiind specificată localitatea.

⁸ *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, vol. XIV (1371-1375). București, Editura Academiei Române, 2002, doc. nr. 230 (în continuare *DRH.C.XIV*).

⁹ *DRH.C.XIV*, doc. 161.

Categorii sociale	Femei nobile	Femei libere		Femei dependente (ancilla)	Neclar
		orașence / târgovețe	slugi (ancilla) eliberate		
Număr de persoane	364	10	9	2	17
		19			
În procente	91%	2,5%	2%	0,5%	4%
		4,5%			

Tabel nr. 2: Împărțirea pe categorii sociale a femeilor menționate în documentele transilvane din secolul al XIV-lea.

În legătură cu femeile nominalizate în documentele secolului al XIV-lea mai aflăm că circa 20 dintre ele erau de vârstă fragedă, copile sau fete tinere, termenul folosit fiind *puella* și toate aparținând categoriei femeilor nobile. Alte 4 erau slujitoare ale Domnului: Elyzabeth, abatessă a Bisericii Sfântului Spirit din Alba¹⁰, Margaretha, abatessă a Ordinului Sfintei Clara din Oradea, Agatha și Katherina, surori ale aceluiași ordin¹¹. Este aproape sigur că cele două călugărițe cu funcții de conducere erau originare tot din familii nobile, în cazul celorlalte două plasarea într-o categorie socială fiind nesigură.

Sistemul antroponimic feminin: alegerea și atribuirea numelor

Acordarea numelui unei persoane se făcea încă din Antichitate sub forma unui ritual, care sub influența creștinismului a fost transferat din cercul familiei și al prietenilor în spațiul public, în Transilvania secolului al XIV-lea evenimentul având loc în biserică. Participarea Bisericii și a preotului la acordarea numelui copilului a fost legiferată pentru Regatul Ungariei și teritoriile aferente în cadrul Sinodului General ținut la Buda în anul 1279¹². În zona Franței încă din secolul al XI-lea botezul nu se mai făcea doar de Paște sau de Rusalii, cum a fost obiceiul până atunci, ci imediat după nașterea copilului¹³. Probabil că astfel decurgeau lucrurile și în Regatul Ungariei, cel puțin de la sfârșitul secolului al XIII-lea, din perioada următoare Sinodului de la Buda. Acest fapt a dus la înmulțirea numelor creștine, care în secolul anterior erau încă puține, numărul lor începând să crească abia în a doua jumătate a veacului¹⁴, în secolul al XIV-lea ajungând să fie dominante. Am realizat o împărțire a numelor din acest punct de vedere:

- *Antroponime veterotestamentare*: Lea.
- *Antroponime neotestamentare*: Ana / Anna (Anich).
- *Antroponime de sfinte și martire*: Agata, Agnes, Anastasia, Barbara,

¹⁰ DRH.C.XIV, doc. 233.

¹¹ Cele trei femei sunt menționate în același document – DRH.C.XIV, doc. 62.

¹² În capitolul 89 al Constituțiilor date de Filip, episcop de Fermo și legat al scaunului Apostolic în Ungaria, Polonia, Dalmația, Croația, Ramia, Serbia, Lodomeria, Galiția și Cumania, la un moment dat se spune că: *...Et tunc a sacerdote nomen puero imponatur... / ...Și atunci să se pună nume copilului de către preot...*, în Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 200 (Capitolul 89) și p. 257 (Capitolul 89).

¹³ Lefebvre-Teillard, *Le nom*, p. 20.

¹⁴ Vizauer, *Antroponimia feminină*, p. 58.

Caterina, Cristina, Clara, Dorotea, Elisabeta, Elena/Helena, Eufemia, Eufrosina, Lucia, Margareta, Magdalena, Marta, Ursula.

- *Sfinte fecioare și călugărițe*: Iolent (dacă este vorba de Iolanda / Yolanda), Scolastica.

- *Variante și diminutive ale unor nume de sfinte, martire, călugărițe sau calități personale*: Casta, Elis, Kathlyn, Len / Lien, Lili, Magych.

- *Antroponime „comune” sau care nu sunt de sfinte*: Aglynth, Amfolys, Bagow, Bagych, Borbala, Bung, Cartanea, Chycha, Chychurk, Colys, Fernia, Phynta, Gerus, Greeth, Isolda, Kacho, Kunech, Mwch, Ossana, Panga, Rusynth, Seba / Sebe, Zemteu.

În ce privește originea antroponimelor feminine¹⁵ uzitate în veacul al XIV-lea, acestea sunt atât orientale, cât și occidentale sau occidental-nordice:

- *Antroponime ebraice*: Ana (Anna, forma ebraică fiind Hanna), Anich (ca variantă a lui Anna sau derivat din acest nume), Elis (o prescurtare pentru Elisabeta¹⁶), Elisabeta, Lea, Lili – prescurtare pentru Elisabeta¹⁷, Magdalena, Marta (mai precis are origine aramaică) și Ossana.

- *Antroponime grecești*: Agata, posibil Aglynth (formă a lui Aglae / Aglaia – una dintre cele trei Grații¹⁸), Agnes (și forma ei Agneta / Agnata), Anastasia, Barbara, Cristina, Dorotea (formă a numelui Theodora), Eufemia, Eufrosina, Helena / Elena, Iolenth (dacă este o formă a lui Iolanthe), Caterina.

- *Antroponime latine*: Clara, Lucia, Margareta, Ursula (varianta latină feminină a unui nume din zona Elveției, Urs¹⁹) și Scolastica.

- *Antroponime maghiare*: Borbala (varianta maghiarizată a numelui Barbara).

- *Antroponime germanice*: posibil Mwch (în zona Tirolului există numele Much, formă scurtată pentru Michael²⁰, care formă este utilizată și pe teritoriul Ungariei în secolele XII-XIII²¹), Rusynth²² (poate vine de la Roswintha²³) și poate Senyd (ca formă este apropiat de numele nord-germanic Senja / Senja²⁴).

- *Antroponime celtice / galice*: Isolda (formă medievală a numelui de origine ebraică Isabela), Kathlyn (de la Kathalyn, o variantă anglo-saxonă

¹⁵ Pentru identificarea originii prenumelor am utilizat în principal următoarele două lucrări, menționate deja: Seibicke, *Vornamenbuch* și Le Bras, *La Bible*. Alături de acestea de un real folos mi-a fost și: Katalin Fehértói, *Onomasticon Hungaricum. Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000-1301) / Árpád-kori személynévtár (1000-1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004 (în continuare Fehértói, *Onomasticon*).

¹⁶ Seibicke, *Vornamenbuch*, vol. I, Band 1, p. 610; Le Bras, *La Bible*, p. 259.

¹⁷ *Ibidem*, vol. II, Band 3, p. 66-67.

¹⁸ *Ibidem*, vol I, Band 1, p. 44.

¹⁹ *Ibidem*, vol. II, Band 4, p. 336.

²⁰ *Ibidem*, vol. II, Band 3, p. 365.

²¹ Fehértói, *Onomasticon*, p. 571. Și unul dintre banii Slavoniei purta acest nume, scris sub forma Mych (1334) – *Documente privind istoria României*, veacul XIV, C. Transilvania, vol. III (1331-1340). București, Editura Academiei Române, 1954, doc. 187 – în continuare *DIR.C.III (XIV)*.

²² Pentru zona Ungariei apare în documente de la sfârșitul secolului al XIII-lea – Fehértói, *Onomasticon*, p. 685.

²³ Seibicke, *Vornamenbuch*, vol. II, Band 3, p. 669.

²⁴ *Ibidem*, vol. II, Band 4, p. 23 și 25.

pentru Catherine / Katherina²⁵, dar posibil să provină și de la numele din zona Irlandei, Caitlin, varianta locală a aceluiași prenume, Katherina²⁶).

- *Antroponime neclare*: Casta – este posibil să fie un antroponim latin sau o formă feminină a grecului Castor, fie vine de la germanicul Casten / Castina / Carsten²⁷; Greeth – posibil Grete / Greta, variantă scurtă a lui Margareta²⁸; Lena / Lien – posibil să fie vorba despre Lena / Lene, care poate să vină fie de la Magdalena, fie de la Helena / Elena²⁹; Kunech / Kwnech, Magych – este posibil să fie o scriere greșită al numelui maghiar Margit, care este o formă prescurtată pentru Margareta.

- *Antroponime cu origine necunoscută*: Amfolys, Bagow, Bagych, Bung, Cartanea (posibil de la Cartania), Chycha, Chyhurk, Colys (posibil de la Colly), Fernia, Gerus, Kakho, Panga, Phynta, Seba / Sebe (apare ca și nume masculin la Seibicke³⁰) și Zemteu.

Este de remarcat numărul mic de nume provenite din Vechiul și Noul Testament, cele mai multe fiind antroponime ale unor sfinte, martire sau fecioare intrate în memoria creștină începând cu secolele II-III.

Oarecum surprinzătoare este și lipsa numelor Maria și Maria Magdalena³¹. Este adevărat că nici în secolul anterior, pe teritoriul Transilvaniei, nu sunt des folosite aceste antroponime, Maria apărând în cazul a 2 femei, iar Maria Magdalena denumind doar una singură³², totuși cele două nume provin de la personaje biblice foarte importante pentru creștini, în special Maria. Iar dacă luăm în calcul faptul că Regatul Maghiar era simbolic închinat Sfintei Maria încă din vremea Sfântului rege Ștefan³³, precum și prezența sa în familia regală maghiară la mai multe regine și prințese, situația este cu

²⁵ Le Bras, *La Bible*, p. 302.

²⁶ Seibicke, *Vornamenbuch*, vol. I, Band 2, p. 666.

²⁷ *Ibidem*, vol. I, Band 1, p. 376.

²⁸ *Ibidem*, vol. I, Band 1, p. 224 și 227.

²⁹ *Ibidem*, vol. II, Band 3, p. 33.

³⁰ *Ibidem*, vol. II, Band 4, p. 9.

³¹ În Europa Occidentală, în special în Peninsula Iberică, antroponimul Maria și variante ale sale (în special nume ce invocă pe Fecioara Maria: Maria del Carmen, Maria del Pilar, Maria de los Dolores, Maria del Rosario etc.) sunt destul de frecvente - Maria Dolores Gordón Peral, Stefan Ruhstaller, *Nombres personales femeninos de diffusion local basados en nombres de lugar*, în *Onomastik. Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung. Trier, a2.-17. April 1993*, Band IV, *Personennamen und Ortsnamen* (In Zusammenarbeit mit Thorsten Andersson herausgegeben von Dieter Kremer). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1999, p. 20-37 (p. 20) – în continuare Peral, Ruhstaller, *Nombres personales*; Maria Reina Bastardas, Esperança Piquer, *Anthroponymie feminine barcelonaise du XIVe siècle*, în *Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung (Trier, 12.-17. April 1993)*, Band III, *Namensoziologie* (In Zusammenarbeit mit Friedhelm Debus, herausgegeben von Dieter Kremer). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1999, p. 30-42 (p. 33) – în continuare Bastardas, Piquer, *Anthroponymie*.

³² Vizauer, *Antroponimia feminină*, p. 58.

³³ „Erat vir iste fidelis, in omnibus actibus suis deo perfecte deditus, per votum et oblationem semet cum regno suo sub tutela perpetue virginis dei genitricis Marie precibus assiduis conferens, cuius honor et gloria tam celebris inter Ungaros habetur...” – *Legendae S. Stephani Regis* (Legenda maior), 10, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus. Budapestini, Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. sumptibus, MCMXXXVIII, vol. II, p. 385.

atât mai deosebită. Și nu în ultimul rând, la această situație neclară contribuie și faptul că numele Fecioarei Maria apare în mai multe toponime de pe teritoriul Transilvaniei, precum: Mariatheleke³⁴, Villa Sancta Maria – azi Sântămărie Orlea, Hunedoara și Villa Sancta Maria (posibil în fostul scaun secuiesc Seps), alte 4 localități ce conțin antroponimul Maria fiind înregistrate în părțile fostului comitat Bihor ce azi se află pe teritoriul Ungariei (Villa Beate Marie, Omaria, Vymaria și Maria)³⁵. De asemenea, numele Mariei Magdalena este întâlnit în nume de așezări, însă de mai puține ori decât Maria (Mariamagdalena Theleke – așezare dispărută în fostul comitat Cluj³⁶ și Villa Maria Magdalena – localitate dispărută în fostul comitat Bihor³⁷). Unele dintre așezări apar cu această denumire încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, însă altele sunt menționate în documente doar din secolul următor, ceea ce arată că poate au fost înființate sau au primit numele conținând antroponimul Maria într-o perioadă când prenumele nu este folosit la denumirea indivizilor.

Diferit față de veacul anterior este și faptul că în secolul al XIV-lea se întâlnesc mai multe variante și prescurtări ale antroponimelor propriu-zise, cum ar fi Elis, Anich, Lili sau Ilunch. Apoi, o altă deosebire este și distribuirea numelor posibil necreștine. În secolul al XIII-lea acestea aparțineau categoriei slujitoarelor, însă acum numărul lor este mult mai mic și denumesc în special persoane ale căror încadrare socială nu a fost posibilă. În secolul al XIV-lea și slujitoarele, inclusiv cele eliberate, poartă nume creștine, doar două dintre ele fiind nesigure, Chyhurk și Mwch. În cazul femeilor din mediul urban doar un singur antroponim ar putea să nu fie creștin, și anume Senyd. Majoritatea femeilor menționate în documente fiind nobile, în cadrul categoriei lor sociale se întâlnesc și câteva nume neclare atât din punct de vedere al originii lor, cât și al apartenenței la grupul antroponimelor creștine. Unul dintre aceste prenume, și anume Sebe, a fost dat și unei slujnice. Doar în ce privește cele patru călugărițe situația este clară, fiecare dintre ele purtând un nume creștin, de sfântă.

Dintre cele 53 de antroponime și variante ale lor consider că cinci sunt mai importante, datorită numărului mare de purtătoare. Acestea sunt:

- *Elisabeta* (cu variantele: Elisabetha, Elisabeth, Elisabet, Elizabeth, Elizabet, Elyzabeth, Elyzabet) împreună cu *Elis* (Elys) denumesc 75 de persoane;
- *Margareta* (Margaretha, Margarethe) plus *Greeth*, *Magych* și *Martha* – în total apar la 57 de femei;
- *Caterina* (cu formele: Katherina, Catherina, Caterina, Chatarina, Katha, Chata, Kata, Katus) împreună cu *Kathlyn* (Katlyn) – dau nume la 54 de individe;

³⁴ *Documente privind istoria României*, veacul XIII, C. Transilvania, vol. II (1251-1300). București, Editura Academiei Române, 1952, doc. 285; *Documente privind istoria României*, veacul XIV, C. Transilvania, vol. I (1301-1320). București, Editura Academiei Române, 1953, doc. 234 – în continuare *DIR.C.I (XIV)*.

³⁵ Restul toponimelor menționate le-am extras din *Socotelile lui Iacob al lui Berengariu și Raimund de Bonofato, strângătorii dijmelor pe șase ani din Regatul Ungariei*, publicat în *DIR.C.III (XIV)*, doc. 56, p. 41-253.

³⁶ *DIR.C.I (XIV)*, doc. 234.

³⁷ *DIR.C.III (XIV)*, doc. 56.

- *Elena* (Helena, Ilunch, Ilona) – apare în cazul a 54 de femei;
- *Ana* (Anna, Annus) împreună cu *Anich* (Anych, Annych, Anch) – la 41 persoane.

Cele cinci antroponime împreună cu formele sau derivatele lor (ultimele în număr de 6) au fost utilizate de 281 de persoane, adică 70% din totalul de 402 femei³⁸. Restul de 30% dintre femei au purtat celelalte 41 de antroponime cuprinse în tabelul nr. 1, majoritatea apărând în documente doar o singură dată. În ce privește antroponimul cel mai des folosit, Elisabeta, precum și cel de pe poziția a doua, Margareta, situația nu este diferită față de secolul al XIII-lea, când aceleași prenume s-au bucurat de cea mai largă popularitate³⁹.

Se consideră că, în acordarea numelui unei persoane un rol important îl jucau moda, moștenirea familială și prestigiul numelui⁴⁰. Aici aş include și schimbările importante din viața unui individ, cum ar fi dedicarea vieții sale lui Dumnezeu⁴¹. Astfel, în cazul celor reprezentante ale ordinelor monahale este foarte posibil ca numele lor inițiale să nu fie cele din documente, acestea putând fi adoptate în momentul intrării lor în ordinul monahal, fiecare nume având legătură cu câte o sfântă (Sancta Agata, Sancta Elisabeta, Sancta Katerina și Sancta Margareta).

Cele cinci antroponime principale sunt și ele nume ale unor sfinte cunoscute. Asocierea copilului cu un sfânt prin intermediul numelui probabil că era considerat ca fiind de bun augur, sfânta veghind asupra vieții persoanei care îi purta numele. Apoi, încă din secolul anterior, Biserica Romană a structurat calendarul liturgic, ce cuprindea sărbătorile recunoscute oficial⁴², fapt care a oferit o bună sursă antroponimică pentru credincioși, mai ales că și preotul juca deja un rol mai important în acordarea numelui individului. Și nu în ultimul rând, revoluția antroponimică, ce în Europa Occidentală debutează începând cu secolele XI-XII, se referă tocmai la utilizarea tot mai mult a numelor de sfinți și martiri (a numelor creștine în general), fiind favorizați cei mai importanți dintre aceștia⁴³. Astfel, faptul că cele mai uzitate antroponime sunt ale unor sfinte este pe deplin justificat.

³⁸ Fenomenul utilizării în număr mare doar a câtorva antroponime chiar și atunci când varietatea lor este semnificativă a fost întâlnit și în alte părți ale Europei, spre exemplu în Provence – Pierre André Sigal, *L'anthroponymie féminine en Provence d'après Le livre des miracles et le procès de canonisation de Saint Louis d'Anjou (fin XIIIe – début XIVe siècle)*, în *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne*, Tome II-2, (Persistances du nom unique. Désignation et anthroponymie des femmes. Méthodes statistiques pour l'anthroponymie), Études réunies par Monique Bourin et Pascal Chareille. Tours, Publication de l'Université de Tours, 1992, p. 187-205 (p. 205).

³⁹ Vizauer, *Antroponimia feminină*, p. 58.

⁴⁰ Sliz Mariann, *Az Anjou-kori személynévek kutatásának kérdései*, în *Névtani Értesítő*, 28, 2006, p. 171-180 (p. 176) – în continuare Sliz, *Anjou-kori*.

⁴¹ Lefebvre-Teillard, *Le nom*, p. 19.

⁴² Șerban Turcuș, *Biserica Romană și reglementarea impunerii numelui în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 4, 2009, p. 109-126 (p. 111-112).

⁴³ Peral, Ruhstaller, *Nombres personales*, p. 20, apud D. Kremer, *Onomástica e Historia de la Lengua*, în *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid, 1988, p. 1583-1612 (p. 1590); Lefebvre-Teillard, *Le nom*, p. 23.

În privința numelor cu origine sau scrise în sistem maghiar și german, lucrurile sunt destul de clare. Prezența pe teritoriul Transilvaniei a celor două etnii explică și prezența antroponimelor sau a formelor lor specifice (Borbala, Ilunch / Ilona sau Kata pentru maghiari, iar pentru germani posibil formele Mwch, Senyd sau Rusynth).

Printre antroponimele rar întâlnite și acordate, cu siguranță, sub influența modei se află și Isolda, care apare doar o singură dată în documentele privind Transilvania secolului al XIV-lea. Este un prenume deosebit, din sistemul antroponimic celtic, care a devenit cunoscut în Europa Centrală probabil prin intermediul romanului cavaleresc *Tristan și Isolda*. Chiar dacă are o anumită legătură cu aceast spațiu geografic, prin fiul ei Johannes, care vine în Transilvania prin anul 1330, persoana care a purtat acest nume era originară din zona Slovaciei de azi⁴⁴. În Ungaria secolelor XIII-XIV încep să fie uzitate prenume ale unor eroi din romanele cavaleriești, precum *Povestea Troiei* sau *Romanul lui Alexandru cel Mare*, aduse în spațiul maghiar în special de către cavalerii și doamnele venite odată cu reginele de origine franceză⁴⁵. Este foarte posibil ca moda acestor romane și a numelor eroilor care le-au dat viață să se fi răspândit și în Transilvania, însă indiciile în acest sens sunt deocamdată ne semnificative. Poate că și forma Helena, care este purtată de mai multe femei, își are sursa de inspirație în aceste genuri literare. Prenumele Isolda și cel de Helena, cu excepția uneia, au denumit femei nobile.

Aminteam mai sus de prestigiul unui anumit antroponim sau a persoanelor (laice) care l-au purtat. Este numai o supoziție faptul că se lua în considerație și acest aspect al numelui, însă nu pot să nu remarc coincidența dintre principalele două nume utilizate de femeile secolului al XIV-lea transilvan și cele ale două dintre reginele Ungariei din același secol. Este vorba de antroponimele Elisabeta și Margareta. Primul, Elisabeta, a fost purtat de a patra soție a regelui Carol Robert și de a doua soție a lui Ludovic I, iar Margareta de prima soție a regelui Ludovic. Și numele Caterina ar putea fi amintit aici, deoarece a fost dat uneia dintre fiicele celui de-al doilea rege amintit. Este adevărat că toate aceste nume se întâlnesc aproape pe parcursul întregului veac al XIV-lea, însă nu exclud posibilitatea că și datorită acestor regine și prințese, adică al prestigiului purtătorului și implicit al numelui, respectivele antroponime au fost așa frecvent utilizate.

Din punct de vedere tipologic, în general se întâlnesc aceleași categorii de antroponime ca și în secolul anterior⁴⁶. Apar însă și diferențe, cum ar fi lipsa numelui dublu (de forma Maria Magdalena, întâlnit în secolul al XIII-lea) și apariția unui nou tip de denominație (dar și a unor subcategorii), și anume cea cuprinzând porecele. Pentru a exemplifica mai bine aceste modificări, am reprodus mai jos tipologia menționată, folosind pentru noile categorii semnalizările grafice **bold** și *italic* împreună:

I. Nume unic (prenume)

II. Nume unic + desemnare complementară

II.1. cu referire la o legătură familială

II.2. cu referire complexă la familie

⁴⁴ DIR.C.III (XIV), doc. 317.

⁴⁵ Sliz, *Anjou-kori*, p. 177.

⁴⁶ Tipologia realizată pentru antroponimele feminine din secolul al XIII-lea se găsește la Vizauer, *Antroponimia feminină*, p. 54.

II.3. cu referire la familie + statut social/ocupație

II.4. cu referire la familie și loc

II.5. cu referire la familie + statut social/ocupație + loc

II.1/5.a. fiica lui X

II.1/5.b. soția lui Y

II.1/5.c. sora lui Z

II.1/5.d. mama lui Π

II.1/5.e. bunica lui Σ

II.6. cu referire la statut social/ocupație

II.7. cu referire la loc

II.8. poreclă

III. Nume dublu

Deși pentru antroponimia feminină a secolului al XIV-lea se poate adăuga o nouă subcategorie în cadrul tipului II, trebuie să menționez că acest fel de denotație, *nume unic + poreclă*, apare deocamdată numai în două cazuri, fiind vorba de două slujitoare, prima numită *Margaretha dicta Zekul*, iar cea de-a doua *Margaretha dicta Kandi*. În prima situație este destul de clar că porecla face referire la etnia respectivei femei, *Zekul* însemnând secui (székely), pentru cea de-a doua poreclă însă, nu am găsit încă o explicație plauzibilă.

În ce privește categoria II din tipologie (*Nume unic + desemnare complementară*) am constatat schimbări destul de importante față de secolul anterior, în primul rând fiind vorba de o diversificare a desemnărilor complementare cu referire la familie. Acest fapt cred că este o urmare directă a restrângerii *stock*-ului de prenume folosite în secolul al XIV-lea față de perioada anterioară, fiind necesară o referire mai amplă la familie pentru o mai eficientă identificare a diferitelor persoane menționate în documente, această schimbare fiind sesizabilă și în cazul bărbaților. Pe lângă referirile la familie de genul *soția lui...*, *fiica lui...* sau *sora lui...*, acum se utilizează și forme precum *mama lui...*, *bunica lui...*⁴⁷ și chiar *străbunica lui...*⁴⁸, însă mult mai rar decât primele și alături de acestea.

În acest veac cea mai bine reprezentată categorie în cadrul denotației complementare este II.3. (*nume unic + referire la familie + statut social/ocupație* – spre exemplu: *nobila doamnă Lili, văduva lui Johannes fiul lui Ezen*). În cadrul acestui tip de nume complementar în cele mai multe cazuri s-au folosit referințele de la subcategoriile II.1/5.a. (*fiica lui X + statut social/ocupație*) și II.1/5.b. (*soția lui Y + statut social/ocupație*), urmate într-un număr mai redus și de celelalte subcategorii menționate. Numeroase sunt și numele complementare cu referire complexă la familie (tipul II.2.), sub diferite combinații ale referirilor, cum ar fi: *nume + fiica lui X + soția/văduva lui Y*,

⁴⁷ Următoarea mențiune, din anul 1354, este valabilă atât pentru desemnarea familială ce implică mama, cât și bunica, aici fiind însă vorba de aceeași persoană: *...nobilis domine filie videlicet eiusdem Laurencii, matris eiusdem Martini et ave predictorum Simonis, Pauli et Nicolai, Anna vocate...*, adică *...nobile doamne numită Ana, adică fiica celui Laurențiu, mama pomenitului Martin și bunica sus-zișilor Simion, Pavel și Nicolae...* – *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, vol. X. București, Editura Academiei Române, 1977, doc. 254.

⁴⁸ *...condam nobilis domine, protavie sue, filie Chel, Len vocate...*, adică *...răposatei nobile doamne străbunica sa, fiica lui Chel, numită Len...* – *DRH.C.XIV*, doc. 317.

nume + fiica lui X + sora lui Z, nume + soția/văduva lui Y + fiica lui X sau + sora lui Z, nume + fiica lui X + sora lui Z etc.

Din punctul de vedere al uzanței, tipului II.3. îi urmează II.1. (*nume unic + referire la o legătură familială*), în cadrul acesteia cele mai multe fiind tot de forma: *nume + fiica lui X și nume + soția/văduva lui Y*. Astfel că, per ansamblu, denotația complementară în cazul femeilor este dominată de referința la părinte sau la soț (de multe ori fiind folosite ambele), dintre aceste două prima categorie înregistrând cele mai multe mențiuni, fapt care poate fi explicat într-o anumită măsură și de numărul destul de ridicat al fetelor foarte tinere, încă nemăritate, în cazul cărora este de la sine înțeles că referința familială se făcea la tată (*fiica lui X*).

Categoria (II.6.) în care alături de prenume apare și referirea la ocupație este reprezentată de numai 10 exemple, aici fiind incluse cele 4 călugărițe (surori – în cazul clariselor) și 6 dintre slujitoare. În ce le privește pe călugărițe este explicabil că se face referire la apartenența lor la o comunitate monahală, deoarece, acum, ele aparțineau unei altfel de „familii”, alta decât cea în care s-au născut. Referitor la slujitoare, situația este diferită, deoarece cele mai multe dintre ele apar în documente datorită eliberării lor de către stăpâni, astfel cred că era necesar să le fie menționată ocupația de slujitoare (ancilla), care însă, în același timp sau poate în primul rând, le reflecta și statutul social, starea de persoană dependentă. Faptul că numai o singură femeie nobilă (este vorba numai de cele din rândul laicilor) are atașată la nume ocupația / funcția nu este un fapt deosebit, deoarece, în general, femeile nu ocupau funcții / demnități. Aici este vorba de o anume Clara, *comitisa seniore de Medieș (Megies)*, menționată la 1366⁴⁹. Aceeași persoană este și singura care se încadrează categorie II.7. (*nume + referire la loc*)⁵⁰. Termeni care indică statutul social (domina, nobila domina, nobila puella) având rolul de nume complementar am mai identificat la 26 de persoane, toate nobile, după cum rezultă și din termenii utilizați. În cazul altor persoane apartenența socială sau ocupația reiese din context sau este menționată în alte părți ale documentului. În tabelul nr. 3 am exemplificat cu cifre și procente aceste realități:

Tipuri de antroponime	I.	II.1.	II.2	II.3.	II.4.	II.5.	II.6.	II.7.	II.8.	III.
în cifre	57	92	46	167	0	0	37	1	2	0
în procente	14%	23%	11,5%	41,75%	0	0	9%	0,25%	0,5%	0

Tabel nr. 3: Tipurile de denotație feminină în Transilvania secolului al XIV-lea exprimate în cifre și procente (categoriile de nume sunt luate după tipologia de mai sus).

Dacă cercetările în domeniul antroponimiei feminine vor continua și pe viitor, este posibil ca tipologia să sufere și alte modificări, transformările înregistrate pentru secolul al XIV-lea în comparație cu veacul anterior reprezentând o dovadă în acest sens.

⁴⁹ DRH.C.XIII, doc. 89.

⁵⁰ În general sunt rare cazurile în care alături de un antroponim de femeie se utilizează referința la o așezare ca nume complementar – Ricardo Cierbide Martinena, *Antropónimos de la Baja Navarra según el Censo de 1350, în Miscelânea Patromiana. Actas do V Colóquio (Lisboa) seguidas das Comunicações do VII Colóquio (Neuchâtel) e de duas Comunicações do VIII Colóquio (București)*, Editada por Dieter Kremer en colaboração com Ivo Castro e Wulf Müller. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003, p. 81-93 (p. 89).

Concluzii

Veacul al XIV-lea este martorul unor schimbări în ce privește antroponimia feminină, în cadrul căreia se constată deosebiri destul de importante față de secolele precedente. Prima deosebire, și probabil cea mai importantă, este creșterea numărului antroponimelor creștine în detrimentul celor necreștine, fapt care a avut însă și un efect negativ, prin restrângerea *stock*-ului de nume diferite rămase în uz, în acest caz 402 femei purtând 53 de antroponime diferite.

Un alt plus al secolului al XIV-lea este reprezentat de numărul mai mare de femei care sunt menționate în documente, fapt rezultat și din creșterea importantă a numărului de acte față de veacul al XIII-lea. Aici însă, trebuie ținut cont și de faptul că numeroase femei cu un anumit rol în actele oficiale nu au și numele precizat, fiind identificate prin referire la tatăl, soțul, fratele sau alte rude ale lor⁵¹. Din această cauză numărul antroponimelor luate în discuție în acest material, dar și în articolele altor cercetători, este mai mic decât numărul real al femeilor participante la viața cotidiană reflectată în documente.

Cele mai frecvente antroponime au fost cele de sfinte și martire, dar și biblice, printre acestea remarcându-se, în ordinea frecvenței, Elisabeta, Margareta, Caterina, Elena și Ana, fiecare cu diferite grafii, forme și diminutive specifice unui teritoriu multi-etnic. Numele Maria nu este întâlnit deloc în documentele de până la anul 1380, fiind foarte rar și în veacul precedent.

Din punctul de vedere al tipologiei, am introdus noi categorii de nume complementare, cea mai importantă fiind reprezentată de forma *nume + poreclă* (tipul II.8.). Deși numărul poreclelor pentru femei este mic (apare doar în două cazuri), apariția lor în secolul al XIV-lea cred că urmează un obicei antroponimic, care în cadrul denotației masculine este bine reprezentată începând cu acest veac.

Din perspectiva apartenenței sociale a persoanelor menționate în acte marea lor majoritate este reprezentată de femeile nobile, foarte puține fiind cele din mediul urban și din categoria celor dependenți. Ultimele au fost amintite în documente în special cu ocazia eliberării lor din starea de slujitoare (*ancilla*). O parte dintre individe nu au avut nici un fel de referire la statutul lor social, însă din context reiese în cazul multora dintre ele apartenența la categoria privilegiaților.

În încheiere doresc să precizez doar faptul că secolul al XIV-lea reprezintă o perioadă cu importante mutații în domeniul antroponimiei în general, al cărei parte importantă este și denotația feminină, schimbări care au marcat traseul evolutiv, cu noi adăugiri și transformări în secolele următoare, spre ceea ce este azi antroponimia modernă.

⁵¹ Această situație este prezentă și în alte zone ale Europei medievale. Vezi: Fehértói, *Onomasticon*, p. 9 sau Bastardas, Piquer, *Anthroponymie*, p. 32.

TRA STATO E CHIESA: LE NUNZIATURE APOSTOLICHE NELLA PRIMA ETÀ MODERNA

Între stat și biserică: nunțiaturile apostolice în epoca premodernă. Între secolele al XV-lea și al XVI-lea în Europa apare o nouă formă de organizare a puterii politice, Statul modern, caracterizat de centralizarea puterii politice, obținută prin intermediul unor instrumente noi printre care se numără și diplomația stabilă. Deși Statul modern se afirmă inițial și în modul cel mai complet în afara granițelor italiene, și Statele din Peninsula adoptă noile instituții. Printre acestea și Roma, ai cărei ambasadori, denumiți nunți apostolici, prezintă caracteristici deosebite datorită calității lor de reprezentanți ai unei instituții care este în același timp politică și religioasă.

Keywords: *Apostolic Nunciature, Holy See, Diplomacy, Modern State, Modern Age*

Tra il XV e il XVI secolo in Europa si sviluppa una nuova forma di organizzazione del potere politico, lo Stato moderno¹. Tale concetto non rappresenta un concetto universale, bensì una forma di ordinamento politico apparso all'interno di un contesto geografico ben delimitato – l'Europa – e in una fase storica anch'essa determinata, compresa tra il XIII e il XIX secolo, sulla base di taluni presupposti e di motivi specifici della storia europea. Lo Stato moderno rappresenta dunque una forma di organizzazione del potere politico determinata dal punto di vista storico e, almeno all'inizio, limitata da quello geografico e quindi caratterizzata da tratti specifici che la differenziano da altre forme, anch'esse storicamente determinate, di organizzazione del potere². Elemento centrale di differenziazione tra lo Stato moderno e le altre forme di organizzazione politica è rappresentato dal progressivo accentramento del potere il quale, a sua volta, si basa sulla parallela affermazione dei principi di unità territoriale e impersonalità del comando politico, concetto storico-istituzionale che Max Weber ha tradotto, in termini politologici, come «monopolio dell'uso legittimo della forza»³. Questo rimando permette di meglio comprendere il significato storico dell'accentramento, ponendo in luce, al di là degli aspetti funzionali e organizzativi, quello più eminentemente politico, che sta nella tendenza al superamento del policentrismo del potere in favore di un suo accentramento all'interno di un'istanza tendenzialmente unitaria ed esclusiva.

* Università "Petru Maior", Tîrgu Mureș.

¹ Cfr. G. Motta, *La rivoluzione mancata del lungo Cinquecento. Élités e sviluppo economico fra continuità e nuove strategie distributive*, in A. M. Falchero et alii, *La storia e l'economia. Miscellanea di studi in onore di Giorgio Mori*. Varese, Lativa, 2003, p. 485-500. Sull'Europa del XVI secolo si veda G. Ritter, *La formazione dell'età moderna*. Roma-Bari, Laterza, 1989. Sullo sviluppo dello Stato moderno come forma nuova di organizzazione politica cfr. J. H. Shennan, *Le origini dello Stato moderno in Europa*. Bologna, il Mulino, 1976; P. Anderson, *Lo stato assoluto*. Milano, Mondadori, 1980; M. van Creveld, *The Rise and Decline of the State*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

² Cfr. N. Matteucci, *Lo Stato moderno. Lessico e percorsi*. Bologna, il Mulino, 1993, p. 24.

³ M. Weber, *La politica come professione*. Roma, Armando Editore, 2005, p. 32-33.

Come può risultare ovvio, tale processo non è stato lineare, né ha avuto dappertutto lo stesso grado di sviluppo. Il progressivo accentramento del potere non può non provocare l'opposizione di quelle forze sociali di origine feudale che ancora detengono una parte del potere politico ed economico. Nella sua lotta, il principe è aiutato dalla nascente borghesia urbana, che comincia ad affacciarsi sulla scena della storia e che cerca di trovare un proprio spazio di azione. Non è dunque un caso che proprio questa nuova forza sociale offra al principe la maggior parte degli "aiutanti" di cui questi si servirà per porre in pratica la sua nuova sovranità e che rappresentano un'altra delle caratteristiche fondamentali dello Stato moderno. Così tra i due estremi della conservazione dei residui del policentrismo, basato sulle antiche libertà feudali e su una concezione del potere di tipo contrattualista, e della rigorosa affermazione dell'autorità monocratica del re, basata sull'altrettanta tradizionale origine divina e su una concezione patrimoniale del potere, si afferma una concezione tecnica che, intesa come ordine esterno necessario per la salvaguardia della sicurezza e della tranquillità dei sudditi, mira in modo esplicito a portare a termine il processo di integrazione e di unificazione del potere stesso nelle mani del principe, assistito da un apparato burocratico efficiente e funzionale. In breve, si afferma quella concezione del potere che si può riassumere nella necessità dell'unificazione del Paese, nel rispetto degli ordini del sovrano come legge suprema e nel riconoscimento dello stesso sovrano, e della sua sovranità, come istanza neutra al di sopra dei partiti e dei sudditi, sola capace di garantire la pace sociale. Si può facilmente comprendere, dunque, il ruolo giocato in tale processo dalle nuove forze sociali emergenti. L'unità dei comandi, la loro territorialità, l'esercizio del potere per mezzo di un corpo qualificato di tecnici rappresentano esigenze di sicurezza ed efficienza per quegli strati sociali che da una parte non riescono più a svolgere le loro relazioni sociali ed economiche all'interno delle vecchie strutture organizzative e, dall'altra, riconoscono nella persistenza della conflittualità sociale l'ostacolo maggiore alla loro affermazione⁴.

Tale scontro si svolge in primo luogo, e con la violenza maggiore, sul piano economico. L'origine signorile del potere monarchico è sufficientemente forte da riuscire in breve tempo a condizionare il processo di formazione dell'apparato statale. Le entrate private del principe risultano però troppo limitate per far fronte alla creazione di un corpo amministrativo efficiente e di un esercito permanente; il sovrano è dunque obbligato a fare appello all'aiuto dei sudditi per mezzo delle loro espressioni politiche e sociali, ossia attraverso le assemblee rappresentative, chiamate a votare tale aiuto e a garantire successivamente un controllo sul modo in cui le somme raccolte sono utilizzate. Ma ciò rappresenta – come è facile intuire – una contraddizione con lo Stato moderno inteso come tendenza all'accentramento e all'amministrazione monopolistica del potere. Il conflitto che ne risulta è vinto, lentamente ma inesorabilmente, dal principe, il quale inventa e predispone diversi strumenti per ridurre progressivamente il reale motivo di influenza degli strati sociali tradizionali, ossia quello finanziario. Questo processo – che pure presenta enormi difficoltà e differenze da caso a caso – è possibile grazie al controllo che il principe e il suo apparato burocratico riescono a imporre sulle

⁴ Motta, *La rivoluzione mancata*....

finanze. In tal modo il sovrano diviene vieppiù libero di esercitare una politica estera propria, basata su un esercito di professionisti alle proprie dirette dipendenze e allo stesso tempo su una diplomazia stabile che fornisce le informazioni necessarie per poter adottare decisioni razionali⁵.

Rispetto allo Stato medievale, dunque, quattro risultano essere gli elementi caratteristici del nuovo Stato moderno: un esercito formato da professionisti, permanente e alle dirette dipendenze del sovrano; una burocrazia chiamata a occuparsi dell'amministrazione del nuovo Stato, più esteso dal punto di vista territoriale, proveniente in gran parte dalle fila dei nuovi ceti produttivi, definiti da taluni autori "protoborghesia"⁶; un fisco centralizzato, che razionalizza la raccolta delle tasse e delle imposte garantendo in tal modo al sovrano la base finanziaria necessaria per lo sviluppo di una politica sempre più autonoma; una diplomazia stabile, che alla tradizionale finalità di rappresentanza aggiunge quella, ben più importante, di informazione⁷.

Tra le istituzioni caratteristiche dell'età moderna si contano dunque le rappresentanze diplomatiche stabili, che prendono il posto di quelle temporanee tipiche dell'epoca medievale⁸. Va però sottolineato il fatto che, anche se tali istituzioni diverranno in brevissimo tempo caratteristiche dello Stato moderno, esse appaiono per la prima volta in Italia, ossia in una zona dove la nuova forma di organizzazione del potere incontrerà grandi resistenze. La presenza di diversi Stati di dimensioni e forza differenti, sempre alla ricerca di un equilibrio tra di loro e quindi disposte a cambiamenti di alleanza ogni qualvolta si presenti il rischio che uno di essi divenga egemone, ha come risultato la necessità di ottenere informazioni e contatti costanti. In tal senso, un momento di svolta è rappresentato dal 1454, quando diversi Stati italiani firmano la pace di Lodi che garantirà loro un lungo periodo di pace⁹. Va però aggiunto per completezza che, al di là degli aspetti politici interni, anche la realtà economica della Penisola contribuisce allo sviluppo di strutture diplomatiche stabili. Prima di altri, l'Italia si apre al commercio già nel XIII secolo. I mercanti italiani viaggiano dappertutto in Europa e in breve tempo superano i limiti geografici del continente, come nel caso della famiglia Polo di Venezia, che intrattiene rapporti commerciali con la Cina ben prima del lungo viaggio del più noto di essi, Marco¹⁰. Lo sviluppo di una simile rete commerciale

⁵ Cfr. F. Chabod, *Esiste uno Stato del Rinascimento?*, in Idem, *Scritti sul Rinascimento*. Torino, Einaudi, 1967, p. 593-604.

⁶ Cfr. L. Pellicani, *Dalla società chiusa alla società aperta*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2002, p. 157-158. Sul ruolo della borghesia nella prima età moderna si veda F. Braudel, *Imperi e civiltà del Mediterraneo nell'epoca di Filippo II*, 2 voll. Torino, Einaudi, 1986, *passim*.

⁷ Cfr. G. Motta, *La nuova organizzazione dello Stato nell'Europa dell'età moderna*, in *Anuarul Institutului Italo-Român*, vol. I, 2003, p. 23-35.

⁸ Cfr. A. von Reumont, *Della diplomazia italiana dal secolo XII al XV*. Firenze, Barbera Bianchi&Co., 1857, p. 5-6; R. De Maulde-La Clavière, *La diplomatie au temps de Machiavel*, 3 voll. Paris, E. Leroux, 1892, vol. I, p. 293-338; G. Mattingly, *Renaissance Diplomacy*. New York, Dover Editions, 1988, p. 15-60.

⁹ Cfr. D. Frigo, *Introduction*, in Eadem (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. I; G. Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, p. 71-86.

¹⁰ Cfr. F. Melis, *I mercanti italiani nell'Europa medievale e rinascimentale*. Firenze, Le Monnier, 1990; G. Motta (a cura di), *Mercanti e viaggiatori per le vie del mondo*. Milano, FrancoAngeli, 2000, *passim*; A. Vagnini – S. G. Cho (a cura di), *La memoria della Cina. Fonti archivistiche italiane sulla storia della Cina*. Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2008.

impone esigenze nuove; le aziende commerciali e poi finanziarie cominciano a chiedere agli Stati di origine di difenderne gli interessi nelle zone dove esse svolgono la loro attività; e ciò porta alla nascita dei primi consolati, rappresentanze diplomatiche destinate a facilitare l'attività dei mercanti all'estero¹¹.

Tra gli Stati italiani, Milano, Firenze, Genova e soprattutto Venezia – che nel tempo darà vita al più complesso e funzionale sistema di rappresentanze – sviluppano per primi una rete diplomatica stabile¹². La nuova pratica iniziata dai centri più importanti si estende rapidamente anche ad altre realtà, tra cui Roma, che però adotta una politica più prudente nell'assunzione delle innovazioni proprie dello Stato moderno. Un ruolo primario nell'adozione di un simile orientamento è giocato dalla duplice qualità del Sovrano Pontefice di principe italiano e di guida della Chiesa universale, il che sul piano diplomatico comporta una accresciuta complessità dei problemi che i suoi rappresentanti sono chiamati a dibattere; in secondo luogo, altro elemento determinante nel ritardo con cui Roma giunge alle moderne rappresentanze stabili è costituito dalla complessità del sistema di rappresentanza tradizionale di tale Stato¹³. All'inizio il rappresentante diplomatico del pontefice è denominato legato apostolico, definito da Gaetano Moroni come: «Ambasciatore del Papa e rappresentante la sua persona appresso de' principi a cui è inviato per affari straordinari»¹⁴; da questa semplice definizione emerge il carattere straordinario della missione diplomatica affidata a questa figura, ben diversa da quella di un rappresentante permanente, che prende invece il nome di nunzio apostolico e che, secondo lo stesso autore, è: «ambasciatore del Papa, rappresentante la sua persona appresso gli imperatori, i re, i grandi principi o repubbliche, a cui inviano per ordinaria delegazione»¹⁵. Questa la differenza fondamentale tra il legato e il nunzio apostolico in epoca moderna; ma entrambe le figure appartengono alla tradizione della Chiesa cattolica, e le funzioni che esse sono chiamate a espletare variano a seconda dell'epoca. In particolare il termine di nunzio è rinvenibile già dai primi secoli di vita del Cristianesimo, anche se le opinioni in merito alla sua comparsa sono diverse e a volte contrastanti. Secondo Domenico Magri, per esempio, la pratica delle rappresentanze apostoliche stabili, affidate a figure denominate “apocrisari” o “nunzi”, trae le sue origini dal trasferimento della capitale imperiale da Roma a Costantinopoli, all'epoca dell'imperatore Costantino, quando si impone l'esigenza di mantenere un contatto continuo tra la vecchia e la nuova capitale e tra le due istituzioni che rappresentano Dio

¹¹ Sulle prime forme di rappresentanza commerciale genovesi, probabilmente le prime di questo tipo, si veda S. A. Epstein, *Purity Lost. Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean, 1000-1400*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2006, p. 56-57. Sul ruolo dei consolati italiani e poi europei in Levante, cfr. D. Goffman, *Negotiating with the Renaissance State: the Ottoman Empire and the New Diplomacy*, in V. H. Aksan – D. Goffman (eds.), *The Early Modern Ottomans. Remapping the Empire*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 61-74; G. Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, p. 58-59.

¹² Sull'importanza della diplomazia veneziana cfr. E. Nys, *Les origines de la diplomatie et le droit d'ambassade jusqu'à Grotius*. Bruxelles, Librairie Européenne C. Musquardt, 1884, p. 9-22; von Reumont, *Della diplomazia italiana...*, p. 63-111.

¹³ Cfr. L. Chevailler, *Remarques sur l'organisation et la pratique diplomatique de quelques nonciatures permanentes au XVIe siècle*, in *Annuaire français de droit international*, vol. 12, 1966, p. 90.

¹⁴ Cfr. la voce “Legato apostolico”, in G. Moroni, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro ai nostri giorni*, 103 voll. Venezia, Tipografia Emiliana, 1840-1861, vol. XXXVII (1846), p. 266.

¹⁵ Cfr. la voce “Nunzio apostolico”, in Moroni, *Dizionario di erudizione...*, vol. XLVIII (1848), p. 51.

in Terra, l'Impero (Costantinopoli) e la Chiesa (Roma)¹⁶; altri autori, invece, posticipano la nascita di tale pratica, in un periodo compreso tra il V e il XIV secolo. Gaetano Moroni, per esempio, sostiene che essa sia apparsa proprio nel corso del Trecento, quando progressivamente i legati apostolici sono sostituiti dai nunzi, il che porterebbe nel secolo successivo alla nascita delle prime nunziature stabili¹⁷. L'identificazione di una data precisa per la comparsa delle nunziature apostoliche stabili non è dunque possibile; come riconosce Henri Biaudet: «*Le passage d'un système diplomatique à l'autre s'est effectué peu à peu, progressivement, et avec des fréquents retours en arrière, suivant les besoins du moment et pour chaque nonciature conformément aux circonstances locales*»¹⁸. Inoltre, come riconoscono diversi autori, le nunziature stabili appaiono ufficialmente molto dopo la loro comparsa *de facto*, come dimostrano in modo indiretto le diverse denominazioni che assumono inizialmente gli ambasciatori vaticani¹⁹.

Senza perdersi in dettagli, la maggioranza degli specialisti concorda nell'identificare la Spagna come primo regno in cui un pontefice trasforma il proprio rappresentante – incaricato della raccolta delle imposte ecclesiastiche e dell'amministrazione della giustizia nei casi riservati alla giurisdizione ecclesiastica – in un vero e proprio diplomatico con pieni poteri negoziali. Lo storico spagnolo Ricardo de Hinojosa cerca di offrire una spiegazione a questo primato spagnolo: «*La existencia en nuestra patria de un Colector general de la Cámara Apostólica, encargado de recaudar las cuantiosas sumas que la Curia obtenía de las ricas prebendas eclesiásticas, de los espolios de los Obispos y de los frutos de las Sedes episcopales vacantes, fué, sin duda, causa de que la representación del Pontificado ofreciera desde un principio en España carácter más permanente que en ningún otro Estado de Europa, pero es, en cambio, dudoso si antes de espirar el siglo XV unióse a aquella la representación diplomática*»²⁰. La nascita delle nunziature permanenti è dunque il frutto di un'evoluzione della diplomazia vaticana tradizionale, e la spiegazione offerta dall'Hinojosa appare plausibile laddove si tenga in considerazione l'esistenza del nunzio collettore, rappresentante della Camera apostolica incaricato della raccolta delle decime e delle altre imposte ecclesiastiche nei diversi regni cattolici²¹. Tra le altre attribuzioni, tali agenti godevano anche di un

¹⁶ Cfr. la voce "Apocrisarius", in D. Magri, *Dominici Macri Melitensis Hierolexici, sive Sacri Dictionarii*, 2 voll. Bologna, Tipographia Sancti Thomae Aquinatis, 1765, vol. I, p. 70-71.

¹⁷ Cfr. la voce "Nunzio apostolico", p. 158. Diversamente dal Moroni si esprime É.-A. Van Moé, *L'envoy des nonces a Constantinople par les papes Innocent V et Jean XXI (1276)*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, vol. 47, 1930, p. 39-62.

¹⁸ H. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'à 1648*. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1910, p. 14.

¹⁹ *Ibidem*, p. 15; Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 91; R. de Hinojosa, *Los despachos de la diplomacia pontificia en España. Memoria de una misión oficial en el Archivo Secreto de la Santa Sede*. Madrid, B. A. de la Fuente, 1896, p. 24-25. In merito ai diversi titoli assunti dai rappresentanti pontifici alla metà del XV secolo cfr. G.-L. Lesage, *La titulature des envoyés pontificaux sous Pie II (1458-1464)*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, vol. 58, 1941, p. 206-247.

²⁰ de Hinojosa, *Los despachos...*, p. 39.

²¹ La Camera apostolica potrebbe essere assimilata al Ministero delle Finanze di uno Stato laico. Sul funzionamento di tale organismo in epoca medievale e sulle attribuzioni dei suoi rappresentanti cfr. L. Greiner, *Un représentant de la Chambre apostolique de Clément VII en Aragon au début du Grand Schisme (1378-1380)*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, vol. 65, 1953, p. 197-213; P. Gasnault,

limitato potere diplomatico, soprattutto nei territori di frontiera del cattolicesimo²²; con il passar del tempo, e sotto le molteplici minacce a cui è esposto il Vaticano come Stato temporale e la Chiesa cattolica come istituzione religiosa – Stato accentrato che significa lotta contro le strutture di potere medievali, Impero ottomano sempre più minaccioso dopo la conquista di Costantinopoli, Riforma protestante – i nunzi collettori tendono a trasformarsi in nunzi residenti, come nel caso di Antonio Jacopo de Veneris, nominato nunzio collettore in Spagna nel 1450 e considerato dal Biaudet come il primo nunzio residente della storia²³. Al di là del disaccordo degli autori sulle origini della nuova istituzione, un elemento risulta chiaro, e cioè che dalla seconda metà del Quattrocento, prima in Spagna e a Venezia e successivamente in altri Stati, i diversi rappresentanti pontifici sono sostituiti da una sola persona, chiamata a svolgere attività di tipo religioso, economico e politico.

Tale situazione rimane invariata fino al pontificato di Giulio II, e l'unico Stato al di là della Spagna e di Venezia in cui Roma mantiene un rappresentante stabile è la Svizzera, da dove i papi traggono i mercenari necessari allo svolgimento di una politica estera attiva nella Penisola²⁴. Bisogna aspettare il successore di Giulio II, Leone X de' Medici, per poter assistere al primo serio aumento del numero di nunziature stabili, il che ha portato numerosi studiosi a considerare il papa fiorentino quale vero iniziatore della diplomazia vaticana moderna. Diversi elementi devono aver giocato un ruolo importante nell'adozione di tale nuovo sistema: in primo luogo la passione personale di Leone X per la diplomazia; il fatto di venire da Firenze, dove l'arte diplomatica aveva già solide radici; l'aver riunito nelle proprie mani il governo di Roma e Firenze, con la conseguente necessità di mantenere un contatto costante tra i due centri; e non da ultimo, le nuove minacce che provengono sia dall'esterno che dall'interno della Cristianità, dall'Impero ottomano e dai protestanti tedeschi, che richiedono un coordinamento dell'azione politica degli Stati europei rimasti fedeli a Roma. Così il numero di rappresentanze stabili raddoppia durante il pontificato di Leone X, e a quelle di Spagna, Venezia e Svizzera si affiancano quella presso l'imperatore (1513, più tardi prenderà il nome di nunziatura di Germania)²⁵ e quelle di Francia (1514)²⁶ e Portogallo

Notes et documents sur la Chambre apostolique à l'époque d'Urban V, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, vol. 70, 1958, p. 367-394.

²² Cfr. Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 90.

²³ Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 15. Diverso il parere di altri autori; per l'Hinojosa, il primo nunzio residente sarebbe Giovanni Ruffo de Theodoli, inviato in Spagna da Giulio II nel 1506 con il titolo di *Nuntius et collector generalis apostolicus in omnibus Regnis Hispaniarum*; cfr. de Hinojosa, *Los despachos...*, p. 43. Secondo Franco Gaeta, invece, il primo rappresentante papale che possa considerarsi nunzio nel senso moderno del termine è Niccolò Franco, inviato da Innocenzo VIII come proprio rappresentante a Venezia nel 1486; in merito cfr. F. Gaeta, *Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia a Venezia (1485-1533)*, in *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea*, vol. IX-X, 1958, p. 3-282.

²⁴ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 19; Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 91, nota 16.

²⁵ Cfr. A. Pieper, *Zur entstehungsgeschichte der ständigen nuntiaturen*. Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1894, p. 51-52.

²⁶ Cfr. P. Richard, *Origines de la nonciature de France. Nonces résidants avant de Léon X 1456-1511*, in *Révue des questions historiques*, vol. LXXVIII, 1905, p. 103-147; Idem, *Origines de la nonciature de*

(1515)²⁷, a cui si potrebbe aggiungere la nunziatura di Napoli, importante dal punto di vista politico, anche se il suo titolare mantiene ancora il titolo di nunzio collettore²⁸.

E tuttavia, benché le attribuzioni e il ruolo del nunzio comincino a essere organizzate in maniera più chiara e che nella loro missione appaia una certa continuità, ancora non si può parlare di nunziature stabili propriamente dette, ma piuttosto di una serie più o meno lunga di nunzi. In tal senso diventa legittima la seguente domanda: se è vero, come sostiene gran parte della storiografia sul tema, che la diplomazia moderna faccia la sua comparsa in Italia alla metà del XV secolo, perché Roma, che pure rappresenta una realtà centrale nel sistema degli Stati italiani dell'epoca, non sviluppa strutture di tal genere fino agli anni Venti del secolo successivo? Henry Biaudet sostiene, in risposta a tale domanda, che la situazione complessiva non favorisce lo sviluppo della diplomazia stabile; è sua opinione che gli ultimi anni del XV secolo e l'intera prima metà del Cinquecento sono caratterizzati da un livello di instabilità politica molto elevato, sia in Italia che in Europa, che favorisce la diplomazia straordinaria in detrimento di quella ordinaria²⁹. Biaudet ha ragione quando sostiene che, con la discesa di Carlo VIII in Italia, l'Europa entra in una nuova, lunga fase di instabilità che non termina con l'epoca di Carlo V, ma si estende anche alla seconda metà del XVI secolo, dominata dalla figura di Filippo II³⁰. Eppure tale spiegazione non chiarisce il motivo per cui gli altri Stati italiani sviluppino strutture diplomatiche stabili nel XV secolo e altri Stati europei facciano lo stesso nel corso del secolo successivo. Il motivo del ritardo con cui la Santa Sede adotta le nuove strutture va ricercato altrove, soprattutto nella sua storia e nelle sue caratteristiche costituzionali. Roma rappresenta infatti un caso *sui generis*; benché dall'epoca di Costantino il Grande si sviluppi anche come soggetto politico, essa rimane in primo luogo capitale religiosa della Cristianità, dotandosi quindi di una serie di strutture interne che non sempre si accordano con quelle degli Stati laici. Ancor più importante risulta però un altro elemento. La modernizzazione dello Stato significa in primo luogo, come visto, accentramento del potere politico nelle mani di un sovrano. Roma però rappresenta un caso speciale anche da questo punto di vista: dal punto di vista costituzionale, la Santa Sede è una monarchia elettiva, e tale caratteristica pone a un certo punto un problema di primato tra il sovrano pontefice e il concilio che lo elegge³¹. Dal 1378 al 1417, per quasi quarant'anni, la Chiesa cattolica

France. *Débuts de la représentation permanente sous Léon X (1513-1521)*, in *Révue des questions historiques*, vol. LXXX, 1906, p. 112-180.

²⁷ Per quanto riguarda la nunziatura di Portogallo, il 1515 è proposto come data d'inizio da Henry Biaudet; diversa è l'opinione di Charles Martial De Witte, per il quale il primo nunzio residente sarebbe Marco Vigerio della Rovere, nominato nel 1532 da papa Clemente VII; si vedano in merito Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 19; C. M. De Witte, *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal (1532-1553)*, 2 voll. Lisboa, Academia Portuguesa de Historia, 1980-1986.

²⁸ Cfr. L. Camastra, *Le origini delle nunziature stabili negli antichi Stati italiani*, in *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice*, vol. I, 2003, p. 36-46 e in particolare per la nunziatura di Napoli p. 37-39.

²⁹ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 20.

³⁰ Sull'intero periodo cfr. Braudel, *Imperi e civiltà...*, vol. II, *passim*; Idem, *Carlo V. Testimone del suo tempo: 1500-1558 e Filippo II*, in Idem, *Scritti sulla storia*. Milano, Bompiani, 2003, p. 443-489 e 491-541.

³¹ Sulla struttura costituzionale della Santa Sede e sul ruolo del papa cfr. P. Prodi, *The Papal Prince. One Body and Two Souls: The Papal Monarchy in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

conosce uno scisma interno: nel 1377 papa Gregorio XI decide di riportare la Sede Apostolica da Avignone a Roma, ma un anno più tardi egli muore, lasciando aperto il problema dell'elezione del suo successore. Il popolo romano, temendo che i cardinali riuniti in conclave possano eleggere un nuovo papa francese, il quale potrebbe riportare la capitale ad Avignone, si solleva chiedendo l'elezione dell'arcivescovo di Bari Bartolomeo Prignano, il quale prende il nome di Urbano VI. La scelta non è però delle più felici, e in breve tempo la maggioranza dei cardinali procede all'elezione di un antipapa nella persona del cardinale Roberto di Ginevra, che prende il nome di Clemente VII. Il problema a questo punto diventa però serio: non è certo la prima volta che la Chiesa cattolica si trovi ad affrontare un conflitto tra un papa e un antipapa, ma la situazione presenta elementi di novità, poiché è la prima volta che entrambe le persone risultano legittimate dal voto del collegio dei cardinali. Inizia così quella fase storica che è conosciuta come Scisma d'Occidente, caratterizzata non solo dall'esistenza di due fazioni interne alla Chiesa cattolica – quella avignonese e quella romana – ma anche dal conflitto tra il sovrano pontefice e il movimento conciliare³². Il conflitto sarà vinto dai papi, ma esso contribuisce a ritardare la modernizzazione dello Stato romano, che d'altra parte è già di per sé estremamente conservatore³³. Le sue contraddizioni interne, generate dal duplice ruolo del pontefice quale guida della Chiesa universale e sovrano di uno Stato temporale, impedisce dunque lo sviluppo statale di Roma la quale, come sostiene Paolo Prodi: «*could not and did not know how to change itself into a modern state on the lines of the other secular states*»³⁴, anche se: «*its presence in the western world of the early modern period is far from being passive and secondary*»³⁵. Nonostante il suo ritardo istituzionale, dunque, Roma rimane un centro di prima importanza in Italia e in Europa. Nel 1430, sotto la guida di Eugenio IV, la Santa Sede comincia a riguadagnare la sua importanza politica, e alla firma della pace di Lodi, nel 1454, essa rappresenta già il centro nevralgico dell'intero sistema diplomatico italiano. Nel 1455 Venezia, Napoli, Firenze, Milano, Savoia, Genova, Siena, Lucca, Mantova, Ferrara hanno propri ambasciatori residenti presso la corte papale³⁶. Roma diventa così una delle migliori scuole di diplomazia, anche se paradossalmente lo Stato pontificio ancora non organizza un proprio corpo diplomatico moderno.

Nonostante le innovazioni introdotte nell'epoca compresa tra i pontificati di Niccolò V e Leone X, soltanto durante il pontificato di Adriano VI (1522-1523) si

³² Sugli avvenimenti legati allo Scisma d'Occidente cfr. L. Gayet, *Le grand schisme d'Occident d'après les documents contemporains déposés aux archives secrètes du Vatican*, 2 voll. Firenze-Berlin, Loescher&Seeber-Calvary, 1889. Sul conflitto tra papalità e movimento conciliare cfr. H. Burns – T. M. Izbicki (eds.), *Conciliarism and Papalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

³³ Il ruolo del conservatorismo tradizionale e delle strutture istituzionali quali impedimenti allo sviluppo di una diplomazia moderna è sottolineato da Garrett Mattingly il quale scrive: «*Probably the relative slowness of the Florentine even of the Venetian republics to make use of residents arose less from the natural conservatism of republican governments than from the constitutional difficulties of experimenting with the kind of semi-official representatives who had proved so useful to tyrants*», in Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, p. 69. Queste parole, che si riferiscono a Firenze e Venezia, potrebbero applicarsi anche al caso romano.

³⁴ Prodi, *The Papal Prince...*, p. IX.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Mattingly, *Renaissance Diplomacy...*, p. 91.

assiste alla trasformazione delle nunziature in istituzioni stabili, necessaria per organizzare nel modo più efficiente la risposta del cattolicesimo alla nuova minaccia rappresentata dalla Riforma luterana, che richiede l'elaborazione e l'applicazione di una politica religiosa coerente. Non vogliamo qui insistere sul carattere innovatore della Riforma, in merito al quale si sono consumati fiumi d'inchiostro³⁷. Questo avvenimento tanto importante per l'evoluzione storica del continente europeo gioca un ruolo decisivo anche in quella della diplomazia vaticana, non solo perché il bisogno di coordinare le azioni di Roma con quelle delle altre potenze cattoliche presuppone contatti costanti che possono essere assicurati soltanto da una diplomazia stabile, ma anche perché il bisogno di una riforma interna alla Chiesa porta a un ripensamento del ruolo del papa, che cessa progressivamente di essere un sovrano italiano uguale a tutti gli altri per diventare nuovamente la guida della Chiesa universale. La religione riconquista quindi il suo primato sulla politica, e tale aspetto si riflette nella personalità dei nuovi pontefici, più preoccupati dei problemi dottrinari che di quelli politici dell'Italia e dell'Europa, come pure nella scelta del personale diplomatico, sempre più composto da teologi e meno da politici, alcuni dei quali addirittura laici³⁸. Questi cambiamenti, poi, non possono non avere ripercussioni anche sul ruolo dei nunzi e sul numero delle nunziature stabili. A causa della Riforma, l'area geografica del cattolicesimo si riduce, e alcune rappresentanze che erano sul punto di trasformarsi in permanenti, come quelle d'Inghilterra e Polonia, vengono soppresse³⁹.

La riorganizzazione delle strutture diplomatiche vaticane continua anche con il successore di Adriano VI, Clemente VII de' Medici (1523-1534). Durante il suo pontificato non viene aperta nessuna nuova nunziatura permanente; una nuova sede è stabilita in Germania nel 1525, ma essa non può essere considerata stabile visto che verrà soppressa qualche decennio più tardi, nel 1557, quando Carlo V – il cui stile di governo itinerante aveva richiesto la moltiplicazione delle nunziature presso la corte imperiale – rinuncia alla corona a favore del fratello Ferdinando d'Asburgo. A cambiare è invece la linea politica della Santa Sede; obiettivo dei pontefici non è più quello di approfittare e se possibile accentuare i dissensi tra i sovrani cattolici a favore degli interessi propri e della propria famiglia, come avvenuto per esempio durante il pontificato di Alessandro VI Borgia, ma quello di rimuovere tali attriti e di favorire così il loro riavvicinamento in vista di una lotta senza quartiere contro i nemici del

³⁷ Per i diversi punti di vista sulla Riforma si rinvia ad alcune opere di riferimento, tra cui G. De Lagarde, *Recherches sur l'esprit politique de la Réforme*. Paris, Editions Auguste Picard, 1926; K. Kaser, *Riforma e Controriforma*. Firenze, Vallecchi, 1927; G. De Ruggiero, *Storia della filosofia*, vol. 3, *Rinascimento, Riforma e Controriforma*. Bari, Laterza, 1966; H. Trevor Roper, *Religion, the Reformation and Social Change, and Other Essays*. London, MacMillan, 1967; H. Strohl, *Il pensiero della Riforma*. Bologna, il Mulino, 1971; M. Bendiscioli, *Dalla Riforma alla Controriforma*. Bologna, il Mulino, 1974; E. Troeltsch, *Il protestantesimo nella formazione del mondo moderno*. Firenze, La Nuova Italia, 1974; P. Chaunu, *Église, culture et société. Essais sur Réforme et Contre-réforme, 1517-1620*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1981; L. Febvre, *Studi su Riforma e Rinascimento*. Torino, Einaudi, 1982; Ritter, *La formazione dell'età...*

³⁸ Cfr. Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 92; Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 21, nota 4.

³⁹ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 21, nota 1.

cattolicesimo, riformati o turchi che siano. Nella seconda metà del Cinquecento Roma diviene dunque il centro politico dell'Europa, e i papi si trovano costretti ad avere rappresentanti presso tutti i sovrani cattolici e a riformare il sistema delle nunziature. Nel periodo compreso tra i pontificati di Leone X e Paolo IV, però, tale istituzione non conosce nessuno sviluppo significativo, eccezion fatta per la stabilizzazione delle sedi già ricordate. La situazione comincia a cambiare proprio con il pontificato di papa Carafa (1555-1559), il quale dimostra un certo interesse per la riorganizzazione delle proprie rappresentanze diplomatiche: fonda la nunziatura di Polonia, fino ad allora rimasta allo stadio di progetto⁴⁰, pone le basi di una nunziatura a Firenze, aperta nel 1560 dal suo successore Pio IV⁴¹, ed eleva la collettoria di Napoli al rango di nunziatura⁴². Quest'ultima decisione non risponde però ai bisogni della Chiesa cattolica, ma si iscrive piuttosto all'interno del conflitto che oppone Paolo IV a Carlo V prima e a Filippo II poi⁴³; in seguito a tale contrasto il papa ritira i propri rappresentanti diplomatici da tutti i domini degli Asburgo, e quindi alla sua morte soltanto le nunziature di Francia, Portogallo e Napoli funzionano regolarmente⁴⁴.

Un primo, grande cambiamento si produce all'epoca di Pio IV il quale il 31 gennaio 1560 nomina suo nipote Carlo Borromeo cardinale e primo protonotario amministratore dello Stato vaticano, equivalente alla carica di Segretario di Stato⁴⁵. Sotto la sua guida comincia la prima vera riforma delle nunziature: i rapporti diplomatici con la casa d'Asburgo sono immediatamente ristabiliti, e in tutte le sedi vacanti sono inviati nuovi titolari⁴⁶. Inoltre durante il primo anno di pontificato Pio IV fonda due nuove nunziature permanenti in Italia, a Torino (nunziatura di Savoia)⁴⁷ e Firenze (nunziatura di Toscana)⁴⁸. Ma la sua azione non si limita a ciò; il nuovo papa si prodiga per estendere la zona di attività della diplomazia vaticana inviando propri agenti anche al di

⁴⁰ *Ibidem*, p. 23.

⁴¹ Cfr. Camastra, *Le origini delle...*, p. 41-45; L. Baldisseri, *La nunziatura in Toscana. Le origini, l'organizzazione e l'attività dei primi due Nunzi Giovanni Campeggi e Giorgio Cornaro*. Città del Vaticano-Guatemala, Archivio Vaticano-Tipografia nacional, 1977.

⁴² Sull'evoluzione assolutamente *sui generis* della nunziatura napoletana cfr. P. Villani, *Origine e carattere della Nunziatura di Napoli (1523-1569)*, in *Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea*, vol. IX-X, 1958, p. 285-539.

⁴³ Su questo conflitto cfr. P. Nores, *Della guerra di Paolo IV sommo pontefice contro gli spagnuoli*. Firenze, Vieuusseux, 1847; Braudel, *Imperi e civiltà...*, vol. II, p. 1000-1007; D. Santarelli, *Il papato di Paolo IV nella crisi politico-religiosa del Cinquecento. Le relazioni con Venezia e l'atteggiamento nei confronti di Carlo V e Filippo II*. Roma, Aracne, 2008.

⁴⁴ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 24.

⁴⁵ Cfr. „Segretario di Stato”, in Moroni, *Dizionario di erudizione...*, vol. LXIII (1853), p. 279; P. M. Jones, *Federico Borromeo e l'Ambrosiana. Arte e Riforma cattolica nel XVII secolo a Milano*. Milano, Vita e Pensiero, 1997, p. 16.

⁴⁶ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 24 e note.

⁴⁷ Cfr. Camastra, *Le origini delle...*, p. 39-41; L. Chevailler, *Les origines et les premières années de fonctionnement de la «Nonciature de Savoie» à Turin (1560-1573)*, in Aa. Vv., *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, 2 voll. Paris, Sirey, 1965, vol. I, p. 489-512; Pio IV a Emanuele Filiberto, 1 luglio 1560, in Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, appendice 1, p. 296.

⁴⁸ Cfr. *infra*, nota 38; Pio IV a Cosimo de' Medici, 2 agosto 1560, in Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, appendice 2, p. 297.

fuori dello spazio cattolico, a Mosca⁴⁹, nei Paesi scandinavi⁵⁰ e in Inghilterra dove alla cattolica Maria Tudor succede la protestante Elisabetta⁵¹. Pio IV non si occupa però soltanto della crescita del numero delle nunziature; egli si interessa anche delle riforme interne necessarie per il corretto funzionamento di tale istituzione, in particolare risolvendo il problema rappresentato dall'usanza in virtù della quale i sovrani chiedevano il cardinalato per i nunzi accreditati presso la loro corte, e che rappresenta una minaccia per l'indipendenza dei diplomatici vaticani; per risolvere tale problema, dunque, egli pubblica una bolla nella quale stabilisce: «*qu'aucun nonce ne pourroit se servir de la recommandation des rois ou des princes, à qui il auroit été envoyé, pour arriver aux dignités ecclésiastiques, sans se rendre criminel*»⁵².

Con Pio V le nunziature non subiscono modifiche significative. Papa Ghislieri si preoccupa della difesa della fede, e ciò si riflette nell'attività diplomatica della Santa Sede, che raggiunge una dimensione continentale. Tali sforzi sono ripagati nel 1571, quando Venezia, Roma e Madrid giungono a un'intesa che porta alla nascita della Lega Santa e quindi alla miracolosa vittoria cristiana nelle acque di Lepanto⁵³. D'altra parte,

⁴⁹ Cfr. P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques*, 5 voll. Paris, Plon, 1896-1912, vol. I, p. 361-379; Idem, *Rome et Moscou (1547-1579)*. Paris, Leroux, 1883, p. 39-57.

⁵⁰ Cfr. E. Fléchier, *La vie du cardinal Jean-François Commendon*. Nîmes, Beaume, 1782, p. 73-74.

⁵¹ Cfr. G. Leti, *Historia o vero Vita di Elisabetta, Regina d'Inghilterra, detta per Soprano me la Comediante Politica*, 2 voll. Amsterdam, Abramo Wolfgang, 1693, vol. I, p. 405-406; Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 26, nota 2. I due testi citati non concordano in merito al nome del nunzio: secondo il Biaudet, che cita un documento conservato presso l'Archivio Segreto Vaticano, il primo rappresentante inviato alla corte inglese è, nel 1560, Vincenzo Parpaglia, che però non riesce a raggiungere Londra a causa dell'intervento di Filippo II, interessato a evitare un riavvicinamento tra Roma e l'Inghilterra per poter rivendicare il trono inglese; il Leti, d'altra parte, non fa menzione della missione del Parpaglia, ricordando invece quella del Martinengo del 1561, destinata anch'essa al fallimento a causa della posizione ostile della regina, timorosa di una possibile cospirazione papale.

⁵² Cfr. Fléchier, *La vie du cardinal...*, p. 135.

⁵³ Sull'attività diplomatica della Santa Sede durante il pontificato di Pio V cfr. de Hinojosa, *Los despachos...*, p. 169-213; L. Serrano, *La Liga de Lepanto entre España, Venecia y la Santa Sede (1570-1573). Ensayo histórico a base de documentos diplomáticos*, 2 voll. Madrid, s.n., 1918-1919; Pierling, *La Russie et...*, p. 379-397; C. Hirschauer, *La politique de Saint Pie V en France (1566-1572). Choix de pièces des Archives Vaticanes précédé d'une étude sur les relations de Rome et de la France à la veille de la Saint Barthélemy*. Paris, Fontemoing&C., 1922; P. de Cenival, *La politique du Saint-Siège et l'élection de Pologne (1572-1573)*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, vol. 36, 1916, p. 109-204; J. H. Pollen, *Papal Negotiations with Mary Queen of Scots during Her Reign in Scotland, 1561-1567*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1901, p. 232-410 e appendici. Sulla battaglia di Lepanto molto è stato scritto; tra le opere classiche si ricordano A. Guglielmotti, *Marcantonio Colonna alla battaglia di Lepanto*. Firenze, Le Monnier, 1862; C. Rosell, *Historia del combate naval de Lepanto, y juicio de la importancia y consecuencias de aquel suceso*. Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1853; M. Sanchez, *Felipe II y la Liga del 1571*. Madrid, Imprenta del Indicador de los Caminos de Hierro, 1868; A. Soranzo, *Relazione della battaglia di Lepanto dell'anno 1571*. Venezia, Tipografia di Giovanni Cecchini, 1852. Per quanto riguarda la bibliografia più recente si rimanda a N. Capponi, *Victory of the West. The Great Christian-Muslim Clash at the Battle of Lepanto*. Cambridge, Da Capo Press, 2007; G. Benzoni (a cura di), *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*. Firenze, Olschki, 1974; R. Vargas Hidalgo, *La batalla de Lepanto según cartas inéditas de Felipe II, Juan de Austria y Juan Andrea Doria e informes de embajadores y espías*. Santiago, ChileAmerica CESOC, 1998; A. Barbero, *Lepanto. La battaglia dei tre imperi*. Roma-Bari, Laterza, 2010; G. Motta (a cura di), *I turchi, il Mediterraneo e l'Europa*. Milano, FrancoAngeli, 1998, *passim*.

però, l'intransigenza e il fervore religioso del pontefice impediscono la realizzazione di alcuni accordi che sarebbero potuti essere sviluppati e che si dovevano in gran parte all'iniziativa privata dei singoli nunzi, i quali mantengono, a differenza degli ambasciatori degli Stati laici, un certo margine di indipendenza d'azione. È quanto succede per esempio al nunzio in Polonia Vincenzo Portico, il quale aveva preso di propria iniziativa contatti con il regno di Svezia per mezzo della regina Caterina Jagellone, polacca e cattolica; quando quest'ultima rinuncia al credo cattolico, cedendo alle pressioni del marito luterano, Pio V ordina al Portico di interrompere ogni contatto diplomatico con la Svezia⁵⁴. Ma al di là di questa effervescenza nell'attività diplomatica, il pontificato di papa Ghislieri non porta a nessun cambiamento significativo nell'organizzazione interna delle nunziature.

Tale compito è assunto dal suo successore, Gregorio XIII Boncompagni, che riprende l'attività iniziata da Leone X e che deve essere considerato il vero padre delle nunziature stabili moderne, la cui struttura non sarà più modificata nella sostanza fino all'inizio dell'epoca contemporanea. Quando giunge al soglio di Pietro, il Vaticano ha nove nunziature ordinarie, di cui quattro italiane (Venezia, Napoli, Savoia e Firenze), tre latine (Spagna, Portogallo e Francia), una tedesca (presso l'imperatore) e una slava (Polonia)⁵⁵. Gregorio XIII è un riformatore, come dimostra il suo impegno in tutti gli ambiti importanti della vita della Chiesa e dello Stato, e ciò significa che prima di introdurre qualsivoglia innovazione, egli vuole studiare il problema ed elaborare le misure migliori per risolverlo⁵⁶. Per questo nel primo anno di pontificato egli non introduce nessun cambiamento fondamentale nel modo di funzionare delle rappresentanze diplomatiche. Anche per quanto riguarda la scelta del personale diplomatico, Gregorio XIII prende le distanze dalla pratica dei suoi predecessori di iniziare il pontificato con la sostituzione dei nunzi in carica con altri scelti da loro, e decide di mantenere gran parte dei nunzi nominati da Pio V⁵⁷.

⁵⁴ Cfr. H. Biaudet, *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. Études politiques*. Paris, Plon-Nourrit, 1907, p. 153-176.

⁵⁵ Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 29; Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 93.

⁵⁶ Sull'attività di Gregorio XIII e le riforme da lui introdotte si veda L. von Pastor, *The History of the Popes from the Close of the Middle Age*, 20 voll. London, Kegan, Trench, Trubner&Co., 1930, vol. XIX, *Gregory XIII (1572-1585)*.

⁵⁷ Le sole eccezioni sono rappresentate da Giovan Battista Castagna, nunzio a Madrid, sostituito da Niccolò Ormaneto, e Fabio Mirto Frangipane, nunzio in Francia, il cui posto è occupato da Anton Maria Salviati, ma esse non rispondono alla volontà del papa di inviare in sedi importanti uomini propri, quanto piuttosto a motivi contingenti. La sostituzione di Frangipani con Salviati è resa necessaria dalle condizioni di salute del nunzio residente. Nel caso di Castagna, i motivi sono di altra natura: subito dopo essere salito al trono, Gregorio XIII decide di inviare in Spagna un nunzio straordinario, Niccolò Ormaneto, per aiutare quello residente a negoziare la ripresa dell'offensiva contro gli ottomani dopo la vittoria di Lepanto; immediatamente il Castagna, che ormai da molto tempo si trova lontano dall'Italia e dalla sua diocesi di Rossano, chiede di essere sostituito dal nunzio straordinario. Il solo nunzio a essere sostituito perché non considerato all'altezza dei compiti affidatigli – che possono essere riassunti nel convincere don Giovanni d'Austria a continuare la guerra contro il turco – è Alessandro Simonetta, nunzio a Napoli, il cui posto è preso da Antonio Maria Sauli. Sul Castagna cfr. de Hinojosa, *Los despachos...*, p. 216; sull'Ormaneto cfr. F. M. Carini, *Monsignor Niccolò Ormaneto veronese vescovo di Padova, nunzio apostolico alla corte di Filippo II re di Spagna 1572-1577. Narrazione fatta sopra documenti inediti dell'Archivio segreto Vaticano*. Roma, A. Befani, 1894; G. Altarozzi, *La politica europea nella corrispondenza del nunzio a*

Nel 1573 inizia la ristrutturazione propriamente detta delle nunziature, anche se Gregorio XIII preferisce effettuare trasferimenti di nunzi da una sede all'altra piuttosto che sostituire i vecchi con dei nuovi; così Vincenzo Laureo è trasferito da Torino a Cracovia, Castagna dopo il suo rientro dalla Spagna è inviato a Venezia, mentre Flaminio Donato d'Aspra (Portogallo), Gianantonio Volpi (Svizzera) e Giovanni Delfino (Praga) sono confermati nelle loro sedi⁵⁸. Nello stesso anno Gregorio XIII fonda due nuove nunziature in Germania, una a Colonia affidata a Kaspar Gropper e una nella Germania meridionale – che avrà una durata effimera e che per le sue caratteristiche non può essere considerata una nunziatura ordinaria – offerta a Bartolomeo Portia⁵⁹. La Germania continua dunque a rappresentare una delle preoccupazioni principali del pontefice, il che porta qualche anno più tardi, nel 1580, all'apertura di una nuova sede a Graz: «*Havendo la Santità di Nostro Signore, per l'amor che porta all'Serenissimo Arciduca Carlo... deliberato di tener appresso di Sua Altezza un nontio residente per qualche tempo...*»⁶⁰, che però, come si comprende dal passaggio citato, non ha carattere permanente. Di fatto, per quanto riguarda le nunziature tedesche il progetto del papa non risulta per nulla chiaro benché, come sostiene Henry Biaudet: «*Il semble que dans la pensée de Grégoire XIII ces trois dernières [Colonia, Germania meridionale e Graz] étaient destinées à être en quelque sorte des succursales de la nonciature imperiale*»⁶¹.

Al di fuori del mondo tedesco, ma sempre in rapporto con la difesa del cattolicesimo dalla minaccia riformata, nel 1577 il papa decide di inviare a Bruxelles, dove è governatore don Giovanni d'Austria, monsignor Filippo Sega; anche se nei Paesi Bassi non esiste una nunziatura ordinaria, dal momento che questi territori fanno parte dei domini del re spagnolo, il Sega è dotato di tutte le attribuzioni di un nunzio ordinario, anche se la sua missione ha una finalità ben determinata: sostenere le autorità civili nel loro sforzo di restaurazione del cattolicesimo e contribuire all'organizzazione dell'invasione dell'Inghilterra da parte spagnola⁶². La missione del Sega a Bruxelles è però di brevissima durata; nel luglio dello stesso anno, infatti, egli è inviato dal segretario di Stato a Madrid per sostituire l'Ormaneto, morto un mese prima⁶³, senza che in Belgio sia inviato un sostituto, il che può essere spiegato con il fallimento dei

Madrid Niccolò Ormaneto (1572-1577), tesi di laurea sostenuta presso l'Università degli Studi "Roma Tre" il 04/03/2002 sotto il coordinamento della professoressa Giovanna Motta; circa la nunziatura di Frangipani, cfr. A. Lynn Martin – R. Toupin (coord.), *Correspondance du nonce en France, Fabio Mirto Frangipani, 1568-1572 et 1586-1587, nonce extraordinaire en 1574, 1575-1576 et 1578*. Rome, École française de Rome-Université Pontificale Grégorienne, 1984; sui negoziati relativi alla continuazione della lotta contro gli ottomani, che porteranno tra le altre cose alla sostituzione del Simonetta con il Sauli, cfr. Serrano, *La liga de Lepanto...*, vol. I, p. 250-286; Braudel, *Imperi e civiltà...*, vol. II, p. 1193-1198.

⁵⁸ Cfr. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 29, nota 4.

⁵⁹ Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 29-30 e rispettive note; Chevailler, *Remarques sur l'organisation...*, p. 93.

⁶⁰ Gregorio XIII a Germanico Malaspina, 5 settembre 1580, in Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 31, nota 5.

⁶¹ Biaudet, *Les nonciatures apostoliques...*, p. 31-32.

⁶² Archivio Segreto Vaticano (ASV), Fondo *Segreteria di Stato*, Nunziatura di Spagna, vol. 10, ff. 547-550 (cifra), Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio, 25 marzo 1577.

⁶³ *Ibidem*, ff. 602-603, Antonio Clementino a Tolomeo Gallio, 18 giugno 1577.

negoziati relativi all'invasione dell'Inghilterra⁶⁴ e con lo spostamento dell'attenzione di Filippo II sul Portogallo, dove nel frattempo si profila una crisi dinastica che potrebbe offrire al re spagnolo la possibilità di unificare sotto la propria guida tutti i regni della penisola iberica.

Durante il pontificato di Gregorio XIII le nunziature raggiungono dunque, dal punto di vista quantitativo, il loro apogeo per quanto riguarda l'epoca moderna. Altri pontefici successivi aumenteranno ulteriormente il numero delle nunziature apostoliche, ma sia Sisto V che Clemente VIII, trasformando le nunziature di Svizzera e Belgio in ordinarie, non faranno altro che continuare e portare a compimento il processo avviato dal loro predecessore.

⁶⁴ *Ibidem*, ff. 567-570 (cifra), *Niccolò Ormaneto a Tolomeo Gallio*, 26 aprile 1577.

MODA DOLMANULUI ÎN TRANSILVANIA (SEC. XVI-XVIII)

The fashion of the “dolman” in Transylvania. In the 16th-18th century society of Hungary and Transylvania, one's degree was represented also by the costumes and the jewelry. This aspect was considered very important in the mentality of the time's aristocracy.

The men's costume was mainly of oriental characteristics with well defined occidental influence. We determined a classification of the mentioned influences, visibly observed in the men's fashion, by analyzing specific elements that differ in the domain of style.

In the 15th century, we can discuss about clearly visible Italian influences, in the 16th century the balance turned for Spanish characteristics, in the 17th century French elements ruled, and in the 18th century German and Austrian influences appeared in the men's costume.

One of the most representative pieces of the men's costume was the so-named “dolman”, a sort of a coat, worn on the man's shirt. It could be long or short, large or tighter, considering the specific elements of each mentioned period.

At the beginning of the 16th century, the components of the specific Hungarian and Transylvanian men's costume were the medium-short, tight “dolman”, with narrow collar by the neck, tight pants and boots. This type of costume was considered the basic model of the specific Hungarian costume worn by the aristocracy. The model was periodically enriched with various decorative elements. By the end of the 16th century, this type of the man's costume was generally worn by the Hungarian aristocracy and it was well-known in other European societies also. The specific elements of this costume were identified also in the Transylvanian aristocratic men's clothes.

This study is made on a series of Transylvanian “dolmans” discovered in Cluj-Napoca.

The written sources and the study of the archeological materials report a real image of the lifestyle and mentality of a society.

Keywords: *dolman, fashion, Transylvania, costume, aristocracy*

Istoria vestimentației presupune studii și cercetări de amploare, dat fiind aspectul complex al subiectului, de la studiul pieselor și materialelor propriu-zise, la căutarea și verificarea tuturor izvoarelor în această temă. Informațiile cele mai importante le procurăm în primul rând din cercetarea pieselor vestimentare păstrate. Muzeele cu colecții de textile semnificative dețin piese fie din donațiile colecționarilor privați sau a familiilor care le-au teaurizat din generație în generație, fie din cercetările arheologice.

În societatea din Ungaria și Transilvania din secolele XVI-XVIII aristocrația avea un rol primordial pe plan politic, economic și cultural, astfel pentru ei reprezentarea era un lucru obligatoriu. O persoană cu influență își etala rangul și prin costumul purtat, prin bijuteriile soției sale și prin curtea pe care o ținea. Dorința pentru lux, pentru eleganță nu era doar o cerință personală, ci o necesitate de bază a manifestărilor în public. De aceea câteodată plăteau chiar și prețul unei case sau gospodării pentru o haină sau o bijuterie reprezentativă. Vestimentația orășenească era o replică mai simplă a modei purtate de cercurile aristocrate.

Costumul bărbătesc din Ungaria și Transilvania are foarte multe caracteristici comune. În general, putem afirma că a fost un costum cu specific oriental, care s-a

păstrat și datorită numeroaselor elemente orientale care au influențat în mod continuu moda vestimentară. Astfel, acest tip de costum a supraviețuit o perioadă și influențelor occidentale, adoptând mult mai târziu elementele de modă germană și franceză decât costumele feminine, care a suferit mai multe schimbări de-a lungul anilor.

Influențele occidentale au fost numeroase și variate, dar bine conturate. Astfel, am stabilit o periodizare a acestora, potrivit unor elemente specifice care diferențiau un anumit stil și o anumită modă. În secolul al XV-lea sunt foarte clare influențele italienești, în secolul al XVI-lea cele spaniole, în secolul al XVII-lea se evidențiază moda franceză, iar în secolul al XVIII-lea se generalizează formele germano-austriece în Transilvania și Ungaria.

Pieșele componente ale costumului bărbătesc în secolul al XVI-lea sunt: pantalonii, cămașa, dolmanul, mantie, căciula de tip „süveg” și cizme.

Dolmanul este una din piesele cele mai importante și mai reprezentative ale costumului bărbătesc. Denumirea de dolman și piesa denumită ca atare se folosesc în general începând cu secolele XIV-XV. Dolmanul este o piesă de îmbrăcăminte scurtă până la brâu și strâmtă, îmbrăcată peste cămașa de giulgiu sau mătase. La început se folosea fără mâneci sau cu mâneci despicate, lăsând astfel loc de desfășurare mânelor bogat decorate ale cămășii. Sub talie, haina lua amploare, iar la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea era despica de jur împrejur. Această modă – exclusiv de curte – nu ținea mai mult de două decenii datorită faptului că astfel se risipea prea mult din materialul valoros din care erau confecționate aceste piese vestimentare.

În secolul al XV-lea influența otomană este foarte vizibilă în ceea ce privește moda vestimentară. În această perioadă se creează cavaleria ușoară, împreună cu care se naște un nou tip de costum, costumele de husar, ale cărui caracteristici se regăsesc până în zilele noastre în componența costumului maghiar de paradă. La începutul secolului al XVI-lea costumele husarilor erau alcătuite din dolman $\frac{3}{4}$, strâmt până la talie, cu guler îngust pe lângă gât, pantaloni foarte strâmți purtând numele de ciorapi, și cizme strâmte, tot de factură otomană. Acest tip de costum este considerat ca fiind baza costumului maghiar, și cu mici schimbări a fost adoptat de aristocrație. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea se cristalizează acel specific tip de costum bărbătesc maghiar care va fi recunoscut în toată Europa, și chiar imitat în unele țări occidentale. Formele de bază de factură otomană se unesc cu elemente specific maghiare, și astfel se naște un costum bărbătesc ale cărui elemente se regăsesc și în vestimentația aristocrației transilvănene.

În timp croiala dolmanului a suferit o serie de mici modificări. În secolul al XVI-lea croiala dolmanului era foarte asemănător cu cea al caftanului de tip oriental. Era strâmt până la talie, iar de la talie în jos se deschidea în formă de evantai. Mânele erau lungi și înguste. Se încheia în față în linie dreaptă, cu mulți nasturi. Periodic se observă mici diferențe în ceea ce privește croiala dolmanului, fapt care ne creează puncte de reper pentru datarea pieselor. Pentru prima jumătate a secolului este specifică talia lungă și gulerul înalt. La sfârșitul secolului talia se scurtează, gulerul devine mai îngust. În prima jumătate a secolului al XVII-lea se mențin formele mai vechi și elementele de tip oriental, însă lungimea se reduce treptat până la genunchi. Mijlocul secolului al XVII-lea aduce cele mai semnificative schimbări în croiala dolmanului. Gulerul se menține încă înalt, dar nu se mai încheie în linie dreaptă. În această perioadă apare acea

formă specifică care se poartă până la începutul secolului al XIX-lea, când formele tradiționale se retrag în favoarea modei franceze a fracului. La mijlocul secolului al XVII-lea se practica tăierea oblică de la dreapta la stânga. Această modă este de origine turcă sau polonă. Mânecele sunt lungi, în față se lungesc până peste degete cu aprox. 10 cm. Într-o perioadă, datorită acestei mode, se renunța la purtarea mănușilor. În unele cazuri mânecele se termină în formă de V, ceea ce Apor Peter numește „urechi de câine” contestând vehement împotriva formelor noi. La mijlocul secolului al XVII-lea apare și dolmanul cu mâneci mai scurte, lăsând să se vadă decorul de dantelă de la manșeta cămășilor. Acest tip de dolman însă nu se menține mult timp¹. Cu toate acestea putem afirma că în secolul al XVII-lea croiul costumului bărbătesc este încă de factură orientală, când costumul feminin a adoptat deja formele renascentiste de factură italiană.

În secolul al XVIII-lea se dezvoltă costumul baroc și în Transilvania, dar și acum cu forme specifice, sintetizând elemente din barocul european și tradițiile locale. Se generalizează un costum bărbătesc alcătuit din mantie, dolman, pantaloni strâmți, cămăși scurte și cizme. Începând cu acest secol se restrânge tot mai mult cercul acelor care păstrează formele mai vechi ale costumului, însă tradiționalismul revine în mai multe valuri influențând și în continuare dezvoltarea modei vestimentare din Ungaria și Transilvania. Pe lângă formele vechi de bază există acum și grupuri care preiau în totalitate noutățile, adică renunță la mantie și dolman, îmbrăcând un costum corespunzător modei europene: perucă, frac, ciorapi de mătase. Deseori croiul mantiei a fost modificat pentru a corespunde fracului, astfel se renunța la dolman, și sub frac se purta o vestă simplă din mătase brodată.

În ciuda decorului bogat - comparativ cu costumul din celelalte părți ale Europei - îmbrăcăminte bărbătească din Transilvania se dovedește a fi mult mai modestă și mai comodă. Unii și-au „modernizat” costumul tradițional, adaptându-se noilor gusturi. Astfel s-au dezvoltat forme proprii și majoritatea preferau aceste haine originale, modificate după gustul local. De obicei formele erau cunoscute din cărțile de modele venite din occident, dar deseori și materialul era importat. Creațiile propriu-zise însă erau producția atelierelor transilvănene. Croiul dolmanului rămâne cel tradițional în Transilvania: strâmt la talie, urmând strict liniile corpului, cu fața tăiată oblic de la talie în jos, părțile laterale amplificându-se în formă de evantai, cu mâneci lungi, deseori încrețite. Lungimea dolmanului se modifică în funcție de vârsta și de poziția socială a purtătorului. Tinerii îl purtau scurt, vârstnicii mai lung, clericii și funcționarii până la genunchi sau chiar până la glezne. Aceste forme de bază au cunoscut numeroase variante purtate concomitent, determinate de gustul local din diferitele zone ale țării, dar și de situația financiară a purtătorilor. Până la jumătatea secolului al XVIII-lea vestimentația transilvăneană este mai tradiționalistă decât costumul purtat mai la vest. Ea devine mai „modernă” atunci când aristocrația din Transilvania începe să viziteze tot mai des Viena, de unde se infiltrează nu numai moda germană și austriacă propriu-zisă, dar și formele de factură franceză sau italiană, modificate desigur după influențe habsburgice, iar apoi confecționate după gustul local în atelierele din Ungaria și Transilvania.

¹ Lilla Tompos, *A dolmány szabás módosulása a XVI. századtól a XVIII. századig*, în *Ars Decorativa*, 10, 1991, p. 82-83.

Pantalonii în secolul al XVI-lea sunt strâmți, lângă corp, fără decorație. Mai târziu, în secolul al XVII-lea, odată cu scurtarea dolmanelor începe decorarea pantalonilor cu șnururi aplicate sau broderie².

Mantia este o piesă îmbrăcată peste dolman, lungă, cu mâneci lungi, și largă. Cu timpul și această piesă vestimentară a suferit modificări. La mijlocul secolului al XVI-lea de exemplu se purtau și mantii scurte peste dolmanul lung³.

În picioare se purtau cizme lungi sau scurte ori pantofi înalți. Aceste piese sunt de origine otomană, însă se modifică după gustul local, vârful nu se termină în formă ascuțită ci se rotunjește. Pantofii de tip occidental cu vârfuri rotunde și fără toc, denumite în limba germană *Kuhmanl*, erau purtate numai de bărbații de naționalitate străină din orașele mari⁴.

Pe cap se poartă un tip de căciulă (*süveg*) din postav fin sau blană, cu tivul îndoit, deseori tăiat oblic pe o latură, decorată cu buchete alcătuite din pene de păsări.

Pentru studiul de față am ales o componentă elementară, cea mai reprezentativă a costumului bărbătesc, dolmanul, și am propus pentru analiză mai multe astfel de piese de adulți și de copii.

Dolmanul este un tip de haină foarte des întâlnit în moda maghiară și transilvăneană din evul mediu și epoca premodernă. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (în continuare MNIT) păstrează un număr semnificativ de dolmane provenite din săpăturile arheologice efectuate în 1910-1911 la criptele bisericii reformate de pe str. M. Kogălniceanu din Cluj-Napoca, dar și din alte locații. Am încercat trecerea în revistă a celor mai semnificative piese de acest tip din colecția de textile a MNIT cercetând în paralel croiul, forma, materialul, și decorul pieselor.

Una din criptele descoperite (cripta 36, sicriul 2) a aparținut guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, decedat în 1708.

Gheorghe Bánffy (1661-1708) a fost primul guvernator al Transilvaniei în perioada care a urmat Principatului Autonom. Provine dintr-o familie de aristocrați protestanți. Tatăl, Dionisie Bánffy, a fost executat din porunca principelui Mihai Apafi I în 1674 la insistențele lui Mihai Teleki. Mama, Katalin Bornemissza. În 1679 se căsătorește cu Zsófia Dániel, iar după decesul acesteia cu Clara Bethlen în 1681. Devine guvernator în 1692. În 1696 primește titlul de conte. Moare la 15 noiembrie 1708. La sfârșitul anului 1709 este adus în criptele bisericii reformate din Cluj.

Inventarul mormântului prezintă următoarele piese vestimentare: dolman de catifea⁵, cordon din șnururi⁶, căciulă din catifea⁷ și o pereche de încălțăminte din brocart⁸.

² Mária Undi, *Úri- és népviselet a barokk korban*, în *Magyar Művelődéstörténet*, IV, *Barokk és felvilágosodás*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, f.a., p. 373.

³ József Höllrigl, *Magyar és törökös viseletformák a XVI-XVII. században*, în *Magyar Művelődéstörténet*, III, *A kereszténység védőbástyája*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, f.a., p. 361.

⁴ Höllrigl, *Magyar és törökös viseletformák*, p. 369.

⁵ MNIT, nr. inv. F. 18556.

⁶ MNIT, nr. inv. F. 18555.

⁷ MNIT, nr. inv. F. 18552.

⁸ MNIT, nr. inv. F. 18553-F. 18554.

Dolmanul guvernatorului Gheorghe Bánffy (Fig. 1) este una din cele mai prețioase piese din colecția de textile provenite din criptele de pe str. M. Kogălniceanu. Se află în stare de conservare excelentă. Materialul provine dintr-un atelier italian și datează de la începutul secolului al XVII-lea. Este vorba de o catifea-decor, vișinie la origini, acum decolorată în brun-roșcat⁹. Paleta decorativă prezintă motive vegetale: vrejuri ondulate purtând flori și rodii, punctate la contururi. Piesa prezintă un croi tipic pentru această epocă¹⁰. Partea dreaptă din față este tăiată oblic de la talie în jos. Pe părțile laterale se amplifică în formă de evantai. Mânecele sunt prelungite în față acoperind până și degetele. Dolmanul se încheie în față și la mâneci cu nasturi de găitanărie din fir de argint aurit. Are un guler îngust lângă gât.

Unele piese vestimentare descoperite în criptele de pe str. M. Kogălniceanu au fost desenate în anii 1941-1942. Aceste desene în tuș au fost executate de Keresztes Kálmán și sunt foarte importante în procesul de cercetare a modei vestimentare, pentru că astfel putem oferi o imagine mai clară atât despre forma, croiul acestor piese, cât și date importante referitoare la amplasarea motivelor decorative.

Pe desenul făcut după piesă¹¹ (Fig. 2) observăm foarte clar acest tip de croială specifică pentru această zonă și această epocă, cu deosebită atenție acordată gulerului și mânecilor. Devine clar tăietura oblică din față, alungirea mânecilor peste degete și șirul de nasturi decorativi pe această linie, precum și lărgirea părților laterale, fără despicături.

În rândul costumelor bărbățești păstrate se înșiră și dolmenele de copii găsite în număr semnificativ în criptele bisericii. Dintre cele patru dolmănașe două sunt foarte importante, fiind purtate de copii principelui Transilvaniei Mihail Apafi.

În cripta 36, sicriul 11, a fost găsit dolmanul fiului principelui Transilvaniei Mihail Apafi, Gheorghe, (Fig. 3, 4) decedat în 1664, la vârsta de 6 luni¹². A fost confecționat din rips de mătase tabac, decorat cu dantelă din fir de argint aurit. Dantela lucrată cu ciocănele este îngustă și prezintă elemente de tip vegetal, jumătăți de rozete stilizate înșiruite, fără vrejuri sau tulpini. Dantela este îngustă și a fost aplicată la mâneci, la gât, la deschiderile din față și de pe șolduri, de-a lungul nasturilor, și pe părțile laterale din spate în linii ondulate, prezentând o frunză stilizată. Dolmanul se închide în față cu nasturi de găitanărie din fir de argint aurit. Croiul dolmanului este tipic pentru vestimentația aristocrației din secolul al XVII-lea din Transilvania. Comparând această piesă cu dolmanul guvernatorului Gheorghe Bánffy, amintim câteva asemănări, dar și deosebiri. Fața dreaptă este tăiată oblic de la talie în jos, și pe părțile laterale se amplifică în evantai asemănător cu dolmanul guvernatorului Gheorghe Bánffy. Deosebirile sunt la fel de vizibile precum asemănările. Dolmanul de copil nu are guler, deschiderea de la nivelul gâtului este rotundă. Mânecele sunt $\frac{3}{4}$, cu o deschidere semicirculară în partea din față, spre deosebire de dolmanul guvernatorului, la care am văzut tipul mânecilor alungite în față. În cazul de față, sub dolman probabil se purta o

⁹ Ana Maria Szöke, *Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (sec. XVII-XVIII)*, II, în *Acta Musei Napocensis*, 32/II, 1996, p. 503-515. Andrea Papp (în colab), *Orașul-comoară. Clujul în secolele XVI-XVII*. Cluj-Napoca, Bibliotheca Musei Napocensis, 2005.

¹⁰ Dimensiuni: L: 90 cm, L mâneci: 48-58 cm, La umeri: 56 cm.

¹¹ MNIT, nr.inv. V. 6894.

¹² MNIT, nr.inv. F. 18663.

cămașă cu mâneci lungi, decorate la manșetă cu dantelă sau broderie, care se arăta de sub dolman¹³.

Pe desenul efectuat după piesa cu nr. inv. F. 18663¹⁴ (Fig. 5), dolmanul fiului principelui Transilvaniei Mihail Apafi, Gheorghe, se observă foarte clar caracteristicile croiului, precum și decorul. Dantela a fost amplasată de-a lungul deschiderilor, atât în față, cât și la marginea tivului, la mâneci și la gât. Găitănăria din fir de argint aurit a fost aplicată la sistemul de închidere cu nasturi.

În cripta 36, sicriul 12, s-a găsit un dolman de copil din brocart, decorat cu dantelă din fir de argint aurit. Dolmanul a aparținut fiului principelui Transilvaniei Mihail Apafi, Grigore, (Fig. 6, 7) decedat în 1666 la vârsta de 6 ani. Materialul de brocart din care a fost confecționat dolmanul provine cel mai probabil dintr-un atelier italian. A fost captușit cu catifea de mătase și decorat cu dantelă din sârmă și fir de argint aurit¹⁵.

În ceea ce privește croiul, observăm câteva diferențe față de celălalt dolman de copil. Primul lucru este prezența gulerului îngust lângă gât. Mânecele sunt lungi, dar cu închidere dreaptă, și broderie din fir de argint aurit aplicată pe manșetă. În față se încheie cu nasturi de găitănărie direct aplicate pe dantelă, fără brandebourguri. Asemănările sunt vizibile în ceea ce privește forma de bază. Fața dreaptă este tăiată oblic de la talie în jos. Pe părțile laterale se amplifică în formă de evantai. Dantela este aplicată la mâneci, guler, în jurul buzunarelor, pe marginile din față, și la tiv.

De menționat este faptul că, spre deosebire de dolmanul de adult, care datează de la începutul secolului al XVIII-lea, la dolmanele de copii de la mijlocul secolului al XVII-lea există două deschizături laterale, și croiala mâneclor este diferită.

În cazul dolmanului lui Grigore Apafi materialul de fond este un brocart de mătase probabil verde la origini, decolorat în maro deschis. Din cauza stării deteriorate nu se pot identifica foarte precis motivele decorative, doar unele elemente mai importante. Motivele se desfășoară pe două registre. Primul registru este alcătuit din câmpuri ovale conturate de panglici punctate, purtând flori cu opt petale la punctele de întâlnire. În interiorul câmpurilor ovale se observă rodii deschise înconjurate de frunze stilizate.

Al doilea registru prezintă vrejuri ondulate cu frunze și flori de lalele. Dantela lucrată cu ciocănele din sârmă și fir de argint aurit prezintă un șir de palmete.

Desenul făcut după această piesă¹⁶ prezintă partea din spate (Fig. 8), pe care se vede foarte clar dispunerea dantelei decorative și croiul specific al dolmanului.

Cripta 36, sicriul 5, conținea tot piese de îmbrăcăminte de copil, printre altele, un dolman de catifea, cu dantelă din fire metalice, în stare foarte bună de conservare¹⁷ (Fig. 9).

Dolmanul a fost confecționat din catifea-decor, cafenie în prezent, cu motive florale. A fost decorat cu un fileu brodat din fir de argint aurit. Lungimea dolmanului este de 60 cm, iar lățimea la umeri de 28 cm. Dantela este aplicată pe tivul piesei, la deschizătura mâneclor, la guler, la buzunare și în față.

Materialul de fond prezintă vrejuri ondulate, punctate la contururi, purtând flori - probabil garoafe și rodii deschise - precum și frunze de acant.

¹³ Dimensiuni: L: 41 cm, La: 47-22-110 cm.

¹⁴ MNIT, nr.inv. V. 6899.

¹⁵ MNIT, nr.inv. F. 19053. Dimensiuni: L: 51 cm, La: 71-28-155 cm.

¹⁶ MNIT, nr.inv. V. 6900.

¹⁷ MNIT, nr.inv. F. 18572.

În ceea ce privește croiul, observăm elemente specifice modei din această perioadă. Asemănător cu toate celelalte dolmane amintite, fața este și în acest caz tăiată oblic de la talie în jos, iar pe părțile laterale se amplifică în evantai. Mânecele sunt $\frac{3}{4}$, nu se prelungesc peste degete, ci sunt despicate semicircular, pentru a lăsa loc de desfășurare manșetei cămășii. Pe margine este tivit cu un fileu brodat din fir de argint aurit, care prezintă motive vegetale. O tulpină ondulată poartă frunze și semirozete. Desenul este simplu dar rafinat, perfect simetric, în relief. Se observă foarte clar fileul brodat în care a fost aplicată firul gros de argint aurit.

Deschizătura buzunarelor este tăiată, conturată cu același tip de fileu brodat.

În față se încheie cu nasturi și găitanărie din fir de argint aurit și mătase. Nasturii au fost confecționate din coral găurit. Cărligele mici introduse în orificiile nasturilor prin care acestea au fost țesute pe materialul textil se termină în formă de rozetă. Acest sistem de închidere a fost aplicat peste decorul de dantelă.

Dolmanul provine din cripta nr. 36, care a aparținut familiei Bánffy. În aceeași criptă au fost înmormântați atât guvernatorul, cât și cele două soții ale acestuia. Siciul nu poate fi identificat, deoarece nu apar inscripții de nici un fel, și nici blazoane mortuare nu am putut identifica până în momentul de față ca aparținând acestui siciu. Însă este de menționat că materialul dolmanului de copil corespunde cu materialul dolmanului guvernatorului Transilvaniei Gheorghe Bánffy, doar croiul diferă.

Un alt dolman de copil a fost descoperit și în cripta 36, siciul 6 (Fig. 10)¹⁸. Piesa a fost confecționată din brocart de culoare auriu-mar, broșată cu fir de argint aurit, decorată cu găitanărie, și tivită cu fileu de dantelă îngustă de jur împrejur din fir de argint aurit¹⁹.

Materialul de fond prezintă vrejuri ondulate punctate, cu frunze și flori, rozete și semirozete, lalele simple și duble, ramuri cu frunze. Acest fond este ritmat vertical de broșuri cu fir de argint aurit reprezentând vrejuri subțiri din care cresc elementele principale alcătuite dintr-un buchet de frunze mari și crengi cu frunze.

Croiul dolmanului prezintă mici modificări față de restul pieselor amintite în prezenta lucrare. Fața este tăiată drept. Mânecele sunt $\frac{3}{4}$, decupate în formă semicirculară în față. Buzunarele sunt tăiate oblic, gulerul este îngust, lângă gât. Este îngust până la talie, de la talie în jos părțile laterale se amplifică în formă de evantai. Se încheie cu nasturi de găitanărie din fir de argint aurit, aplicate pe fileul de dantelă care se menține de jur împrejur.

În urma săpăturilor efectuate la biserica reformată de pe str. M. Kogălniceanu au fost găsite morminte sub corul vechi, din păcate neidentificate până la ora actuală. O piesă foarte interesantă provenită din aceste morminte este un dolman²⁰ (Fig. 11). Materialul provine cel mai probabil dintr-un atelier italian sau spaniol²¹. Materialul de fond este un brocart de mătase de culoare maro deschis-cafeniu²², îmbogățit cu frisé de

¹⁸ MNIT, nr. inv. F. 18577.

¹⁹ Dimensiuni: L: 59 cm, La umeri: 33 cm.

²⁰ MNIT, nr. inv. F. 19089.

²¹ Szöke, *Țesături de artă*, p. 511-512.

²² Menționăm faptul că țesăturile s-au decolorat semnificativ în urma procesului de descompunere a materialului organic, de aceea în această colecție predomină nuanțele de maro-bej-cafeniu. În unele cazuri putem identifica clar culoarea originală, în alte cazuri ne limităm doar la descrierea aspectului actual.

argint aurit. Broșeurile au fost executate din fir cafeniu de mătase slab toarsă și fir neted de argint aurit. Decorul vegetal-floral foarte bogat se întinde pe toată suprafața materialului și se compune din vrejuri în spirală în succesiune verticală, din care se compun vrejuri ondulate, ascendente, cu multe combinații de flori și frunze. Deosebim două tipuri de vrejuri spiralate. Motivul principal în ambele cazuri este o variantă de palmetă. Acest motiv este însoțit de rozete cu multe petale de tip oriental și flori de clopoței sau de rodii multifiliate, flori de măr de factură orientală, pere de mici dimensiuni și frunze arcuite.

Căptușeala dolmanului a fost realizată din mătase. Mânecele au fost confecționate din mătase maronie, cu manșete late din brocart de mătase identic cu materialul dolmanului.

Din punct de vedere al croiului, formei, mânecele sunt largi, fără prelungiri în față, terminându-se în manșete late decorate cu câte trei nasturi îmbrăcați în pasmanterie din fire de argint și fire de argint aurit. Dolmanul se prezintă fără guler, încheindu-se în față în linie dreaptă cu un șir de nasturi de pasmanterie din fir de argint aurit, de mari dimensiuni, pe toată lungimea dolmanului²³. Piesa se lățește considerabil de la talie în jos, însă nu se observă aceea tăiere oblică care se generalizează de la mijlocul secolului al XVII-lea, și care va fi caracteristică până la sfârșitul secolului al XVII-lea în vestimentația laică bărbătească din Transilvania și Ungaria. Piesa prezintă are o croială cu o talie lungită, ajustată pe corp. Lățirea lateralelor este specifică pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea. Odată cu aceste specificități observăm și scurtarea hainei până la genunchi sau chiar mai scurtă. Croiul prezintă unele asemănări cu caftanul de tip oriental. Nu se observă schimbările specifice apărute după mijlocul secolului al XVII-lea.

Dolmanul este dotat cu buzunare decorative simple care se închid cu clapete late, decorate cu șnururi verticale și nasturi identici cu nasturii funcționali ai dolmanului.

Cripta nr. 26, sicriul nr. 1, a aparținut lui Ștefan Bocskay²⁴. Inventarul mormântului conține și un dolman²⁵ (Fig. 12) confecționat din atlas bej-auriu, simplu, nedecorat²⁶. Croiul dolmanului este simplu, piesa fiind strâmtă până la brâu, iar de la brâu în jos lățindu-se succesiv. Mânecele sunt drepte până la încheieturi. Partea dreaptă din față este tăiată oblic și se suprapune peste partea stângă. În față se încheie în linie dreaptă până la brâu cu 12 șiruri de pasmanterie lată din fire metalice și nasturi de găitanărie de mari dimensiuni. Piesa poartă un guler foarte îngust, lângă gât.

Dolmanul de copil²⁷ (Fig. 13) din atlas cafeniu-auriu provine din cripta nr. 27, sicriul nr. 6, aparținând lui Székely Dániel. Piesa din material simplu, nedecorat, prezintă un croi tipic de dolman de la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu fața tăiată oblic, strâmtă până la talie, lățindu-se de la talie în jos. Se închide în față cu nasturi și pasmanterie din fir de argint. Poartă un guler îngust, lângă gât. Mânecele sunt strâmte până la încheieturi, decorate cu un șir de nasturi. La brâu este cusută o bandă de pasmanterie cu motive geometrice²⁸.

²³ Dimensiuni: L – 92 cm, L mânece – 59 cm, LA umăr – 39 cm, LA la tiv – 200 cm.

²⁴ Este vorba despre Ștefan Bocskay, ișpan de Zemplén, decedat în 1673. (vezi: Herepei János, *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*. Kolozsvár, Művelődés, 2004, p. 46.

²⁵ MNIT, nr. inv. F. 18491.

²⁶ Dimensiuni: L – 100 cm, LA umeri – 54 cm.

²⁷ MNIT, nr. inv. F. 19064.

²⁸ Dimensiuni: L – 45 cm, LA umăr – 27 cm.

În cripta nr. 16, sicriul nr. 1, s-a descoperit un dolman de mătase²⁹ (Fig. 14) de culoare vișinie. Se observă croiul tipic de dolman, cu nasturi de găitănărie de mari dimensiuni. În față a fost decorată cu pasmanterie lată pe mai multe rânduri. Pasmanteria a fost realizată din fire de mătase vișinie și fire de argint aurit. Decorul pasmanteriei este simetric. Între două șiruri de puncte se alterează o compoziție din forme geometrice și o rozetă simplă cu opt petale.

Căptușeala a fost confecționată din catifea-decor de culoare maro închis, decorată cu compoziții vegetale de mari dimensiuni. O tulpină purtând flori de rodii și rodii închise.

În aceeași criptă s-a descoperit încă un dolman³⁰ (Fig. 15), din mătase vișinie. Croiul dolmanului este simplu, tipic formelor analizate: este strâmt până la talie, de la talie în jos se lățește în formă de evantai. Partea dreaptă din față a fost tăiată oblic. Mânecele sunt lungi, strâmte, decorate cu nasturi. Gulerul este îngust, lângă gât. Se încheie cu un șir de nasturi de găitănărie. Căptușeala a fost realizată din damasc bej cu motive vegetale reprezentând bujori de mari dimensiuni, frunze, tulpini lungi cu flori simple de mici dimensiuni.

Izvoarele scrise amintesc tipuri de materiale, culori, accesorii, prețuri, deci în cele mai multe dintre cazuri se completează în perfectă armonie cu piesele păstrate și datele descoperite la analiza materialului concret, astfel se conturează o imagine reală și detaliată a unei epoci, a unui spațiu, a modului de viață și a mentalității unor grupuri de oameni.

²⁹ MNIT, nr. inv. F. 18372.

³⁰ MNIT, nr. inv. F. 18373.

Fig. 1

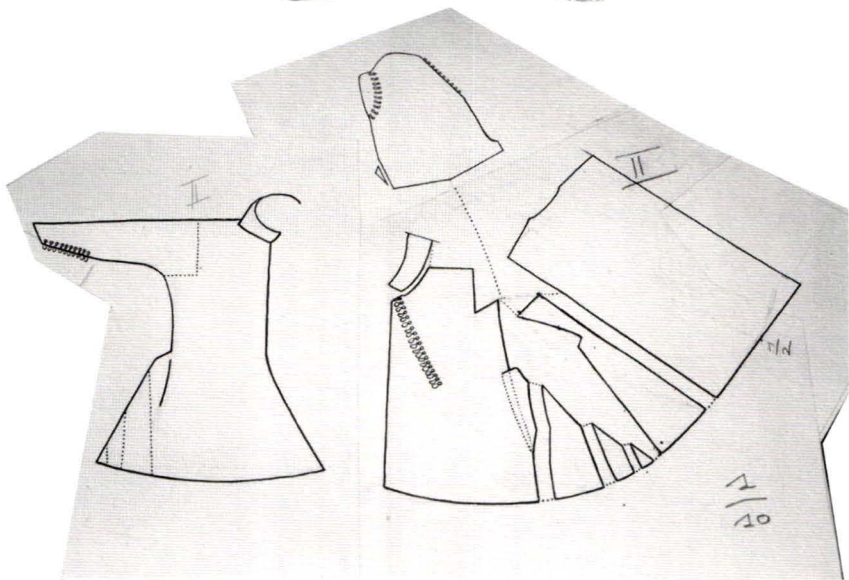

Fig. 2

Fig. 1. Dolmanul guvernatorului Gheorghe Bánffy.
Fig. 2. Tipar de dolman.

Fig. 3

Fig. 4

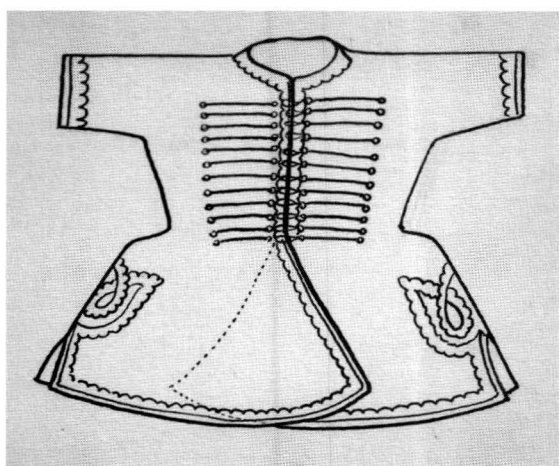

Fig. 5

Fig. 3. Dolman de copil, față.

Fig. 4. Dolman de copil, spate.

Fig. 5. Tipar de dolman de copil.

Fig. 6

Fig. 7

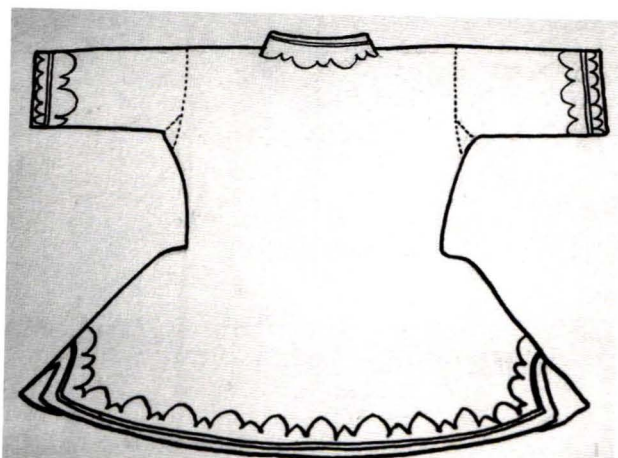

Fig. 8

Fig. 6. Dolman de copil, față

Fig. 7. Dolman de copil, spate

Fig. 8. Tipar de dolman

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 12

Fig. 11

Fig. 9-10. Dolman de copil.
Fig. 11-12. Dolman.

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 13. Dolman de copil.
 Fig. 14. Dolman, detaliu căptușeală.
 Fig. 15. Dolman.

BUCUREȘTIUL SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN DESCRIERILE CĂLĂTORILOR MAGHIARI

Nineteenth-century Bucharest depicted by Hungarian travelers. The purpose of this analysis is to render an image of how Bucharest looked like two centuries ago, based on the descriptions of some Hungarian travelers, mostly intellectuals, that walked the realms of Wallachia out of curiosity maybe, or to shed light on any lingering issues, driven by the need to find new sources of inspiration, or even to get rich. "The clash of civilizations" occurs bluntly, without a thorough knowledge of the "other", that is why the perception of reality goes through a subjective filter. Crossing the borderline and the first steps taken on somebody else's land triggers a feeling of regret but also fear of what might happen, with the anxiety being aggravated by a "symbolic initiation" whose magic feel is enhanced by the Gypsy bringing the Braşov-residing student back to life.

The use of metaphors, dichotomies, presentation of some aspects unseen or unheard of, are the main weapons in the hands of a writer inspired by patriotism and a melancholy for everything related to home and what is familiar. If you can get past their criticism, which is rather easy to condemn, their writings are full of humor, amazement, they hide unique life experiences, which are today invaluable pieces of a long gone horizon.

Keywords: *Bucharest, Hungarian travelers, nineteenth century, Bucharest society, symbolic geography*

În momentul în care un călător se înscrie într-un spațiu, el participă la formarea acestuia, grație multiplelor suporturi: hărți, scrisori, rapoarte, relatări de călătorie, prin care popularizează experiența sa și organizează difuzarea informațiilor. Noțiunea de „teritoriu” a cunoscut un destin remarcabil în postura unei categorii de analiză în ansamblul științelor socio-umane, permițând orientarea cercetărilor spre modalități noi de cunoaștere, ordonare, interpretare a spațiului, spre cunoașterea sa precum sursă de identitate și cultură¹. Din perioada Iluminismului, setea de cunoaștere a unor meleaguri îndepărtate nu se mai astâmpără doar cu simpla lecturare a unor descrieri savuroase ci oamenii cutează la întreprinderea unor călătorii exotice, fructificate prin jurnalele elaborate concomitent sau după încheierea drumului. Dacă unii dintre ei sunt simpli aventurieri, alții devin jurnaliștii epocii care formează opinia publică, popularizează informații, mulți visând chiar la șanse de reușită în arta scrisului. Aceste practici au născut însă și o serie de stereotipuri și clișee ce s-au format în urma ciocnirii dintre cele două civilizații, petrecută de cele mai multe ori brusc, fără cunoașterea profundă a specificului local, în timp ce perceperea realității s-a operat prin filtrul subiectiv modelat de mediu, bagajul cultural, confesional, profesional și nu în ultimul rând de spiritul epocii².

¹ E. Chapron, B. Marin, *Voyages et construction du territoire, XVIIe - XIXe siècle*, în *Rives méditerranéennes*, nr. 34, 2009, URL: <http://rives.revues.org/3787>.

² Studii referitoare la „imaginea celui alt”, domeniul alterității și trecerea la geografiile simbolice pot fi întâlnite la S. Mitu, *De la «imaginea celui alt» la geografiile simbolice: trasee metodologice*, în ed. N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu*

Pentru a reconstitui tabloul bucureștean din secolul al XIX-lea s-a făcut apel la relatările unor călători ce compun două tipologii: pe de o parte cei care se limitează la simpla vizitare a locurilor (preotul unitarian Ürmössy Sándor, studentul anonim din Brașov și Szenkovich Márton), iar pe de alta, cei care s-au stabilit aici pentru o perioadă sau definitiv, dar au continuat să se considere în continuare maghiari, militând pentru păstrarea identității lor în mijlocul unei lumi străine, cazul parohului reformat Koós Ferenc, al medicilor Fialla Lajos și Oroszhegyi Józsa, al pictorilor Szatmáry Pap Károly și Barabás Miklós sau al autodidactului Fenichel Sámuel. Incursiunea noastră vizează cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, paleta cronologică fiind intervalul dintre deceniile trei și nouă.

Trecerea graniței românești, în mai 1844, îl îndeamnă pe Ürmössy la o reflexie asupra poporului ce trăiește în vecinătatea țării sale, dar totuși atât de departe, într-un orizont cultural diferit de-al său, sentiment care aproape îl întoarce din drum: „să mergi în sânul unui popor, care după modelul atâtor națiuni cultivate, nu a știut, nu a vrut sau chiar nu a putut să se dezbrace de temperamentul său barbar, atitudine care în lumea noastră de azi duce spre egalitate, iar cealaltă la piceire³.” Inițierea călătorului student din Brașov are loc după ce ajunge la Vizurești, în august 1849, ultimul popas înainte de București, moment în care este doborât de boală, gazda sa „tare temându-se ca nu cumva și el să fie lovit de vreo febră de care străinul rareori scapă aici”. În cele din urmă tânărul este salvat de o ȕigancă chemată să îl trateze cu alifii „ce îi pun sângele în mișcare⁴.”

Părăsirea meleagurilor natale presupune pătrunderea într-o zonă supusă treptat demonizării, văzută în culori întunecate, ca parte a Estului, a lumii balcanice incapabile să se adapteze la cerințele lumii moderne din care provin călătorii noștri. Experiența vizuală este completată și de una olfactivă, anume mirosul specific al zonei, de usturoi și ceapă combinat cu aburii băuturilor ieftine cu care pictorul Barabás Miklós se întâlnește în hanurile și locuințele țărănești de pe marginea drumului.

Neplăcerilor se adaugă teama de pericole, nu întâmplător, Fenichel Sámuel pornește în 1888 în lunga sa călătorie făcută pe jos de la Aiud spre București, înarmat cu un revolver. Jurnalul acestuia din urmă este intitulat *Drumul meu pe jos de la Aiud până la București. 1888 8-20 iulie*. Drumul de 12 zile furnizează informații importante nu doar de ordin științific ci scoate la suprafață emoții și gânduri din lumea sa interioară. Pe 14 iulie 1888 atinge granița româno-maghiară: „Ceasul era tocmai 7 și 25 minute seara, când am atins hotarul politic al iubitei mele țări [...] Când am atins frontiera țării mele și mai aveam doar un pas peste barieră, ca să fiu pe pământ străin, un sentiment de

profesorului Liviu Maior. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002; Idem, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*. Iași, Ed. Polirom, 2006; A. Dușu, *Călătorii, imagini, constante*. București, Ed. Eminescu, 1985; M. Grancea, *Călători străini prin principatele dunărene, Transilvania și Banat, 1683 - 1789. Identitate și alteritate*. Sibiu, Ed. Universității „Lucian Blaga”, 2002; Ed. Al. Zub, *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*. Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996; S. Vărzaru, *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*. București, Ed. Sport-Turism, 1984.

³ S. Ürmössy, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Kolozsvár, Ev-ref. főiskola könyv és könyvómó intézete, 1844, p. 4.

⁴ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Colecția de manuscrise Muzeul Ardelean, ms. *Naplőjegyzetek és versek. 1849-1853*. fila 8.

nedescriș m-a cuprins și atunci am simțit pentru prima dată în viața mea efectele zicalei *Nescio qua natale solum dulcidine conctur...*⁵” Spațiul este ideologizat, în schimb motivele sunt bine conturate: dorința de a dovedi concetățenilor că au făcut o alegere greșită stabilindu-se între străini. Scopul declarat al călătoriei lui Ürmössy era cunoașterea situației maghiarilor aflați în „exilul lor babilonian”, el folosind metafore biblice pentru a crea o dihotomie între țara natală și țărâmul străin: „Ierusalimul maghiar glorios”, „exilați din Rai”, „Raiul maghiar”, „grădina frumoasă” sau „țărâmul blestemat al exilaților”. Rătăcirea lor este pusă pe seama căutării unui țărâm al binelui, care nu a fost însă atins pentru că ei s-au îndreptat spre Est în loc să o ia spre Vest, spre țara ungurească, adevăratul Eden, mărginit de cele patru fluvii mitice: Fison-Olt, Gihon-Mureș, Tigru-Tisa, Eufrat-Dunărea⁶.

Primul lucru ce se remarcă în apropierea capitalei sunt sutele de turnuri aurite, încât de la depărtare, orașul, precum o fată morgana ce înșeală privirea, pare o copie a Parisului, unde clădirile înalte, ridicate după moda occidentală, ascund sub aripile lor case vechi și dărăpănate. Ajunși la porțile uriașe, călătorii descoperă o lume pestriță, un „assylum al Europei”, o combinație insolită a limbilor, porturilor, religiilor și nu în ultimul rând a stilului de viață urban cu unul rural⁷. Descrierea orașului se face prin prisma subiectivității, mulți autori preluând descrieri anterioare, cu excepția lui Szatmáry Pap Károly care interpretează tot ce vede sub incidența personalității sale de artist. Statornicirea sa propriu-zisă la București a avut loc în anul 1843, cauzele fiind dezvăluite într-o scrisoare adresată lui Pataki Sándor pe 28 februarie 1844:

„Cât privește Bucureștiul, e un oraș foarte mare și frumos... s-ar putea spune că ne aflăm aici, în pragul Orientului; lucrurile de modă turcească - îmbrăcămintea, obiceiurile, mâncărurile sunt la ordinea zilei și se potrivesc cu desăvârșire datinilor noastre, încât un ardelean găsește aici mai multe asemănări decât la Viena, iar domniile de la noi ar gusta mai multă plăcere (măcar sufletească) dacă ar face un drum până aici. Câțiva ani, călătoriile și studiile mele se vor desfășura în Orient, unde poporul și natura mai au originalitate și pitoresc, lucruri pe care la europeni cultura le-a măturat frumusețea. Căci poate-se oare închipui ceva mai lipsit de pitoresc decât un țăran german sau francez⁸?”

⁵ Pentru călătoria lui Fenichel la București vezi E. Veress, *Emlékezés Fenichel Samura*, în *Erdélyi Múzeum*, nr. 1, 1895 sau Á. Losonczy Tóth, *Magyar utazók a Dunatájon: Tanárky Gedeon és Fenichel Sámuel útleírásai*. Budapest, Ed. Lucidus, 2006, p. 169. În timp ce era custode la Muzeul Național, din primăvara lui 1889, a fost însărcinat de Grigore Tocilescu cu ordonarea materialelor preistorice și antice aflate la dispoziție, ceea ce a și finalizat după doi ani. Însă doar iarna lucra la muzeu, căci de la începutul primăverii și până toamnă târziu participa la săpăturile de la Adamclisi.

⁶ Ürmössy, *op. cit.*, p. 1-2.

⁷ *Ibidem*, p. 41; Ion Codru Drăgușanu născut în anul 1818, comuna Drăguș, județul Brașov, cu scopul de „a cerca rotundul lumii” ajunge în 1837 la București, oraș pe care îl denuște „Babilonul României”: „În societatea înaltă domnește limba francă, cea din mijloc n-a uitat încă neogreaca de curând detronată; apoi plebea, după cum îi e originea, își exprimă puținile idei sârbo-bulgărești, germano-ungurești, italo-spanice, muscălește, turcește, etcetereste; numai rar românește”. Vezi I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan 1835-1848*. București, Ed. Sport-Turism, 1980.

⁸ apud Á. Árvay, *Pilda precursorilor*. București, Ed. Kriterion, 1975, p. 90. Szatmáry Pap Károly s-a născut la Cluj, pe 11 ianuarie 1812. Îndrăgostit de Maricica Văcărescu face mai multe călătorii în Muntenia, însă statornicirea propriu zisă a avut loc în anul 1843.

La începutul secolului al XIX-lea eforturile societății bucureștene, și nu numai, de racordare la civilizația europeană s-au dublat, ca o formă de protest față de stăpânirea fanariotă, dar nu în toate cazurile inițiativele au fost încununate de succes, mimetismul ridicându-se ușor la suprafață: „În ultima vreme orașul se străduie să se înfrumusețeze, întocmai inițiativei din politică, ce dorește spălarea urmelor lăsate de stăpânirea turcă și rusă. Dar este de la sine înțeles că atât orașul, cât și țara devin în adevăratul sens europene doar în momentul în care acceptă și principiile directoare ale acesteia⁹.” În descrierile efectuate, pregătirea intelectuală a persoanei în cauză se face remarcată, mulți dovind recunoștință orașului gazdă, astfel că nu critică și nici nu acuză. Medicul Oroszhegyi Józsa mărturisește în prefața lucrării sale că a trecut sub tăcere multe dintre relele observate, doar pentru a nu răni orgoliile, dar din cauză că nu poate accepta otrăvirea societății cu abordările elogioase ale literaturii își propune să contribuie la vindecarea rănilor morale și la eliminarea lacunelor pentru că „doar cu societăți sănătoase dorim să ne înfrățim¹⁰.”

Mikes Kelemen a denumit Bucureștiul de la începutul secolului al XVII-lea „orașul de scoarță” din cauza caselor din lemn, construite după moda turcească, a acoperișurilor din șindrilă, dar și a străzilor pavate tot cu lemn, de unde și denumirea lor de „poduri”. În memoriile sale, Fialla consemnează că în primele decenii ale secolului circulația era înlesnită doar de podulețele de lemn ridicate lângă case și ziduri, iar boierii locuiau în case împrejmuite, în mijlocul curții pustii, la sosirea sa în anii '50 mai găsind doar un singur asemenea exemplar¹¹. Boierul la care fusese chemat, suferea de trei zile de friguri și după ce s-a făcut tot ce era cu putință, iar superstițiile și leacurile unor bătrâne nu au dat roade, în cele din urmă au chemat doctorul, ceea ce trebuia să facă de prima dată. Apelând la mijloace științifice în câteva zile boierul s-a însănătoșit, de aceea l-a recompensat cu nu mai puțin de 50 de galbeni scoși de sub pat dintr-o strachină. Încăperea are puțină mobilă, de-a lungul peretelui paturi joase, se purtau caftane după moda orientală în care statul era mai comod. Medicul este primit de familia bolnavului cu dulciuri, cafea și tutun. Cea mai mare influență o aveau în anii '40 medicii greci, care sub influența știrilor de rapidă îmbogățire se mutau din Atena la București unde greaca era limbă de salon și astfel le era ușor să se stabilească într-o țară a cărei limbă nu o vorbeau. În urma popularizării limbii franceze printre locuitori, medicii autohtoni formați în mediile universitare occidentale au devenit majoritari. Distribuirea medicamentelor se făcea în farmacii, dar cu toate acestea alături de otrăvuri, oamenii le puteau cumpăra și din magazinele băcanilor, care mai mult au devenit pseudo-medici ce ofereau clienților creduli diverse poțiuni preparate de ei. În acele vremuri doar o pătrime din localnici apela la medicii restul se folosea de tehnici băbești, preoți bătrâni, femei în vârstă, și vraci de la sate¹².

⁹ Vidintöl Bukarestig, în *Hazánk s külföld*, nr. 24, 1866.

¹⁰ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Colecția de manuscrise Muzeul Ardelean, ms. J. Oroszhegyi, *Román Élet. A mai oláh föld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, fogalmi, szokási s társadalmi viszonyainak a rajza, 1860-1862*. fila 3.

¹¹ L. Fialla, *Letűnt napjaimból*. București, Ed. Gutenberg, 1903, p. 96 - 97. S-a născut pe 30 iunie 1831. Între anii 1852-1857 a studiat medicina la Viena, după care se stabilește la București, unde învață rapid limba română în timpul practicării meseriei.

¹² Idem, *Orvosi viszonyok Romániában*, în *Bukuresti Magyar Közlöny*, nr. 3, 1860.

Capitala a fost mistuită de un incendiu în 1847, chiar de Paște, cenușă din care „asemenea păsării phoenix a renăscut, dezbrăcând aspectul și mirosul său oriental și preluând gustul, civilizația și eleganța europeană¹³.”

Lipsa unor reglementări urbanistice i-a încurajat pe locuitori să construiască după pofta inimii, mai ales pe străzile mărginașe, rezultatul fiind un „labirint stradal, care nu arată a oraș ci mai degrabă ca o înlănțuire de sate. Este imposibil de imaginat o antiteză mai puternică și această opoziție caracterizează și societatea țării. În apropierea străduțelor întortocheate, pe care sunt omniprezente mizeria și gunoiul, unde colibe sărăcicioase oferă o notă generală, stau alături vilele și palatele boierilor. Orașul dispune deja de grădini publice, ține baluri, concerte dar nu are străzile pavate, nu are fântâni publice și măturați de stradă¹⁴.” Szatmáry Pap Károly a immortalizat peisajul într-o acuarelă ce reprezintă Cotroceniul, pe atunci una din suburbiile Bucureștiului. Casele răsfirate prin porumbiș și lanuri de floarea soarelui apar pe străduțe cotite, înguste, unde abia de încap trecătorul pe lângă o căruță, alei strâmbe, care șerpuiesc după casele dispuse la întâmplare. Lucrurile nu par să se fi schimbat nici măcar la finalul deceniului al nouălea, când Fenichel constată cu stupeoare că: „în ciuda reparațiilor, majoritatea străzilor arată astfel, excepție fiind nou construitul boulevard. Cele două străzi, care sunt cele mai mari și cele mai populate, Calea Victoriei și strada Lipscani înaintează șerpuiind... în prezent orașul dispune de un oficiu al construcțiilor cât și de un plan urbanistic¹⁵.”

În 1855 doar străzile din centru erau pavate cu piatră, operațiune netrainică de vreme ce gropile supraviețuiesc, iar „cei care își permiteau, nu îngăduiau trecerea la galop cu birja peste podul Mogoșoaiei, coastele și creierul protestând în acest sens.” Străzile lăturalnice erau, în cel mai bun caz, acoperite cu o mare de noroi, unde de altfel birjarii nu se aventurau, conștienți fiind că ar putea să-și sacrifice animalele și trăsura în gropile făcute de localnici pentru a-și lua nisipul necesar construirii casei, locuri umplute ulterior de ploi, gunoaie, adevărate „cuiburi de holeră¹⁶.” După trei decenii străzile principale au fost pavate cu piatră plată sau cărămidă, trotuarele asfaltate și mărginite de șiruri de copaci, curățenia din centru fiind satisfăcătoare comparativ cu periferia unde acționa doar vântul și ploaia. Casele sunt construite din piatră, spre deosebire de cele de pe străzile cotite pentru care Fenichel tinde să folosească mai degrabă epitetul de provincial¹⁷.

În mare parte erau case cu cel mult un etaj, cu o curte spațioasă, împrejmuite de grădini cu flori și legume, dar din cauza neintervenției autorităților prin regulamente clare, între ele se deschid spații mari, goale. Gerul iernilor foarte lungi îi determină pe localnici să-și prevadă locuințele cu geamuri duble și cuptoare mari¹⁸. Cele mai arătoase

¹³ Oroszhegyi, *Román Élet*, fila 21.

¹⁴ *Vidintől Bukarestig*, în *Hazánk s külföld*, nr. 24, 1866.

¹⁵ *Bukarest*, în *Közérdek*, nr. 28-29, 1889.

¹⁶ F. Koós, *Életem és emlékeim. 1828-1890*. Vol. II. Brașov, Ed. Alexi, 1890, p. 17-20. S-a născut în localitatea Reghin, în octombrie 1828, dar ziua nașterii nu a fost înregistrată la biserica reformată din zonă ci doar data botezului: 19 octombrie. La 26 ani și 5 luni ajunge la București, în calitate de preot la biserica reformată din capitală.

¹⁷ *Vidintől Bukarestig*, în *Hazánk s külföld*, nr. 23, 1866.

¹⁸ *Bukarest*, în *Közérdek*, nr. 31, 1889.

aparțin boierilor, unor negustori, comercianți maghiari și germani, așezați în centrul urbei, rar ridicându-se vreo locuință la „chaussée” sau Filaret. Pe șantierele unor astfel de construcții muncesc țărani veniți la oraș care au cumpărat o bucată de pământ, iar după ce și-au ridicat o casă s-au apucat de comerț: au devenit droșcari, meșteșugari sau cărăuși¹⁹. Încăperile sunt utilizate cu mobile ce cu greu se ridică la pretențiile călătorului transilvănean, omniprezent fiind covorul turcesc, multifuncțional, ce putea fi masă, față de masă, șort, pernă sau chiar pătură.

Înscris în tiparul Balcanilor, statutul tranzitoriu este de fiecare dată scos în evidență, imaginile pendulând între atributul de oriental și cel de occidental, într-un tot unitar care se află între diferite stadii de dezvoltare atrăgând calificativele „semidezvoltat”, „semicivilizat”, „semioriental”. Aflat între Orient și Occident, acest oraș balcanic a preluat influențe pe care le-a adaptat tradițiilor locale, rezultatul fiind un hibrid, un „gri”, amestec impur între dezordinea orientală și lumea civilizată.

Deși Bucureștiul putea concura cu oricare altă capitală, la nivel de construcții mărețe, sau chiar locuințe private, deși dispunea de piețe bogate, pe gustul oricărui european, conform lui Oroszhegyi îi lipsea atmosfera și coeziunea unui oraș mare. Speranța de a se moderniza nu era pierdută, având toate șansele de a deveni asemenea celor occidentale²⁰.

Alături de ideile preconcepute cu care pomește la drum, preotul unitarian Ürmössy folosește și ironia în relatările sale, condamnarea comportamentului ce iese din tiparele bunului creștin putând fi explicată și prin pregătirea sa profesională. Curiozitatea de a vizita o locuință în stil occidental este repede înăbușită de senzația de greață care îl cuprinde o dată cu primii pași făcuți în curte: de vină par a fi miasmele ce emană de la gunoaiile strânse într-un loc de când lumea și aruncate în fața bucătăriei de către slujnicele țigănci, de la grajduri și hambare folosite ca loc pentru necesități nu doar de către animale dar și de la ȣiganii adăpostiți la umbra copacilor²¹. Focare de infecție deveneau la rândul lor și leșurile animalelor aflate în descompunere și cimitirele plasate în interiorul orașului, în curțile strâmte ale bisericilor, mai ales că mormintele ortodoxe se făceau la o adâncime de doar un metru.

Nemulțumirea cea mai mare a parohului devine mizeria din casele boierești, căci după ce observă că „pentru funcția cea mai importantă, pentru meseria de bucătar ei îl consideră vrednic doar pe țigan, care are drept privilegiu o singură baie pe an, ca nu cumva să strice gustul mâncării cu mâinile sale curate” rămâne flămând la cina servită după miezul nopții, în care înotau muște grase, cină „salvată” de bucătarul priceput printr-un gest natural, prin care le-a extras din vas folosindu-și degetele, linse pe urmă cu poftă²². Cu astfel de scene tragicomice ne întâlnim și în relatarea despre Kemencsik Jónás, care în tinerețe, înainte de a deveni patronul unei fabrici de săpun din Budapesta, speria poporul de rând din târgurile bucureștene, închis într-o cușcă, dat pe față cu cremă

¹⁹ *Bukaresti életképek*, în *Hazánk s külföld*, nr. 52, 1865.

²⁰ Oroszhegyi, *op. cit.*, fila 22. Metafora „podului” apare la M. Todorova, *Balcanii și balcanismul*. București, Ed. Humanitas, 2000. S. Mitu, *Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolice comparate*. Cluj- Napoca, International Book Acces, 2007.

²¹ Ürmössy, *op. cit.*, p. 42.

²² Ürmössy, *op. cit.*, p. 43.

de pantofi și scoțând sunete animalice în speranța că oamenii îl vor crede „un canibal papuan.” Cu banii strânși din asemenea spectacole reușește să pună pe picioare o afacere profitabilă²³.

Dezordinea și imaginea dezolantă a orașului erau accentuate de miile de vietăți, pisici, câini vagabonzi, dar și de gunoaiile rămase după caii birjarilor și boierilor. Aerul irespirabil se datora și fumului ridicat în urma practicării în aer liber a comerțului ambulant. Simigiilor li s-a dat voie să-și prăjească carnea, dovleacul, ardeii, peștele pe străzile principale, în niște cuptoare deschise, iar pentru a afăța foamea trecătorilor, aceștia își etalau marfa pe trotuar pe niște platouri în care oamenii se împiedicau mereu. Pepenele, varza, ardeii, dovleceii și alte verdețuri erau expuse în grămezi pe stradă, mai ales pe maidane, resturile putrezind chiar sub picioarele cumpărătorilor. „Așa era atunci Bucureștiul, că cine vedea cele descrise de mine și cele pe care le-am tănuț, îl treceau frigurile, gândindu-se la cum se va obișnui”, conchide melancolic Koós Ferenc²⁴.

Rușinea de căpătâi era considerată Dâmbovița, de fapt salvarea orașului în lipsa altor surse de apă; cisternele, conductele de apă furnizau prea puțină apă, iar sacagiii o transportau din afara capitalei. La capătul Grădinii Cișmigiu funcționa între 1860-1862 o pompă cu aburi, care ducea apa din Dâmbovița spre zonele mai importante ale urbei și în bazinele boierilor cu stare²⁵. Canalizarea, menționată în anul 1855, exista doar în centrul orașului. În schimb noile cuceriri ale tehnologiei moderne îl uimesc deja pe Fenichel în deceniul al nouălea: transportul urban cu ajutorul tramvaielor trase de cai, iluminatul public pe bază de gaz, doar în periferii cu lampă cu petrol; iluminarea electrică a Teatrului Național, a Hotelului Național și a Teatrului Eforia²⁶.

Toți călătorii remarcă împărțirea orașului în cartiere, desemnate prin culori diferite, dar și prezența mahalalelor, un cuvânt de origine turcă, refugii pentru creștinii din Balcani și devenite veritabile „microcosmosuri etnice”²⁷. Străzile sunt dominate de o forfotă permanentă: în toate momentele zilei vânzătorii ambulanți colindă străzile vociferând, purtând după ei produse diverse, înșirate pe o rudă, după moda orientală și așezată pe umăr. Scene din viața acestor figuri originale ale Bucureștiului sunt redade de Kóós Ferenc în revista pestană „Hazánk s a külföld”. El zăbovește asupra imaginii sacagiului care vinde apa din Dâmbovița, plină de noroi dar pe care gospodinele o tratează cu alaun pentru a putea fi consumată. Ei sunt și cei care pe timp de vară udă promenada și străzile cu găleți, operațiune la care participă câte 20-40 și care stau de pază la sediul pompierilor, la teatru și la cele cinci comisii ale orașului cu butoaiile pline, pentru a acționa în caz de incendiu. Pentru meritele lor și efortul depus în slujba

²³ V. Rákosi, *Kemencsik János Oláhországban*, în *Keleti Virágok. Szépirodalmi folyóirat*, Cluj, 1889, p. 417-424. Punctul culminant al povestirii este momentul în care Kemencsik alături de un compatriot anunță o recompensă de 1000 de franci acordată celui care se lasă mâncat. Spre rumoarea generală, un servitor pe nume Nuțu se oferă voluntar, la finalul spectacolului, demn de arenele unui circ, românul plecând fără o ureche, ruptă de „canibal” la cererea publicului, căci „așa sunt gusturile prin România.”

²⁴ Koós, *op. cit.*, p. 20.

²⁵ Oroszhegyi, *op. cit.*, fila 28. Studentul brașovean îl cataloghează drept o „podoabă a orașului”, de fabricație franceză, dar care are marele dezavantaj că nu transportă apă curată.

²⁶ *Bukarest*, în *Közérdek*, nr. 31, 1889.

²⁷ A. Majuru, *Bucharest: beetwen european modernity and the Ottoman East*, în *Caietele Echinox*, vol. 5. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2003, p. 95.

capitalei au fost scutiți de taxe. Vânzătorii de lapte covăsit, alți martori ai spectacolului cotidian, au mare trecere datorită produsului comercializat, folosit la prepararea sosului cu care se servea carnea de miel, o meserie practică și de către țigănci, care cu vocile lor stridente stricau somnul multor cucoane dis-de-diminează. Al treilea personaj ce stârnește uimirea călătorului este vânzătorul de oțet, de regulă băieți tineri angajați câte 10-12 de fabricile de oțet²⁸. La casele pe unde trec zilnic intră fără să se anunțe și chiar de nu găsesc pe nimeni la bucătărie umplu vasul destinat oțetului și pleacă fără a se atinge de ceva din casă. Nimic nu se poate prepara mai ușor decât oțetul și poate nimeni nu are mai mare nevoie de el decât românii, a căror religie impune 2-3 zile de post pe săptămână, deși au și unele ce țin săptămâni întregi. Românii sunt considerați, fără excepție, extrem de religioși, ținerea postului moștenind-o de la părinți. În această perioadă nu consumă altceva decât pește uscat, fasole boabe și mult oțet, care poate fi înlocuit cu mere sau pere sălbatice ce acresc mâncarea. Rare sunt casele unde nu se găsește oțet făcut din fructe sau cocean de porumb. Laptele dulce este vândut de asemenea de băieți dar și de femei, doar că vasul lor este fabricat din tablă, purtat în mâini. În buzunare poartă cretă și de câte ori trec pe la o casă desenează un O, iar când se adună zece astfel de însemnări își cer plata. O oca de lapte de bivoliță costă vara 40 de parai, iar pe timp de iarnă 60.

La tot pasul străinul dă peste vânzători de dulciuri, delicatase, mâncăruri, foarte multe restaurante și localuri în care se servea vin. Fenichel operează chiar o catalogare a lor în clase, în funcție de clientelă: cele de rangul doi, cunoscute sub numele de „Birt Economic și Național” sunt dedicate țăranilor și populației de rând. La polul opus se situează hotelurile de clasa întâi: Grand Hotel De Boulevard, Imperial, Broft, Oteleșanu, de France, dar și cele de clasa a doua: Hotel Lazăr, d’Orient. Toate cafenelele amintesc de atmosfera corespondentelor franceze, cel puțin în denumirea lor exotică: Grand Café de Boulevard, Café Français, Café Rădulescu. Restaurantul cu meniul cel mai savuros se consideră a fi cel al Hotelului Frascatti.

Alăturările nefirești îl zăpăcesc și pe Ürmössy în prima sa zi de plimbare printre butoaiele doldora de pește, casele țigănești, crâșmele ticsite cu „numeroși pierde-vară” sau multele prăvălii care amăgeau trecătorii cu băuturi vopsite și îndulcite. Rămâne surprins când pe aceeași alee i se dezvăluie în toată splendoarea sa reședința domnească. Departe de a refuza, călătorii sunt impresionați de amestecul nemaivăzut al elementelor culturale, de alăturarea veșmintelor populare celor europene, a dughenelor pline de mărfuri aromate palatului domnesc, o atmosferă magică în care studentul brașovean se plimbă cu gura căscată de dimineată până seara, admirând „felurile prăvălii, căci se poate spune că la parterul fiecărei case găsești măcar una. Piața e plină de fructe proaspete și ieftine, aici pește sărat, acolo papuci; aici evreu cu camătă, acolo turcul cu pipa²⁹.”

În cârciumi, unde „unul stă lângă cafeaua sa, suflând un fum gros din ciubucul său, iar altul își mângâie buzunarul umplut cu parale câștigate la jocul de cărți”, primul venit, deși străin, este invitat la cafea și purtat în discuții din cele mai picante. Astfel i se întâmplă brașoveanului când întâlnește un compatriot, dar și când este invitat de rectorul

²⁸ F. Kóos, *Bukaresti Életképek*, în *Hazánk s a külföld*, 7 mai, 1865, p. 297-298. *Idem*, nr. 31, 1872.

²⁹ *Naplőjegyzetek és versek*, fila 10. Atmosfera Balcanilor este descrisă și de către M. Marinescu, *Drumuri și călători în Balcani*. București, Ed. Fundației Culturale Române, 2000.

bisericii reformate în casa sa: „deși eu încercam în zadar să întorc discuția la problema confesională a maghiarilor de aici și din Moldova, el tot despre fete bolborosea³⁰.” Nelămurit în privința comportamentului celor de neam cu el, se lasă pătruns până la lacrimi de bătrânul preot reformat care pare singurul stâlp al cinstei și normalității în mijlocul „acestui neam depravat” care asemenea unei epidemii îi contaminează și pe cei sănătoși, devenind la rândul lor egoiști, desfrânați, necinstiți și calomnatori³¹.

Alături de familia Raimondi, medicul grec Breton, căsătorit cu o unguroaică din Brașov, pare a fi un alt refugiu de civilizație în această lume străină, observată de pictorul Barabás: întors acasă după fiecare vizită făcută pacienților, primul lucru era să se dezbrace de hainele luate în stăpânire de micile viețuitoare „de la care omul se scarpină mult”, deși clientela se compunea din cele mai elevate familii de la care primea câte un aur pentru fiecare consultație³².

O lume diferită ne dezvăluie în schimb Szenkovich Márton, care aflat la Băile Herculane în anul 1881, hotărăște să ajungă acasă la Brașov pe un drum ocolitor prin România și să viziteze capitala acesteia, București. Sosit pe timpul verii, el rămâne surprins de atmosfera și spiritul aristocratic ce domnește în oraș: boierii circulă doar cu trăsurile, în Transilvania asemenea exemplare existând doar înainte de 1848, plimbările și le desfășoară doar la „schausse”, între orele cinci și opt seara, evitând parcurile spre a nu se amesteca cu poporul de rând, imită tot ce se poate din civilizația franceză, ca de exemplu micul dejun la amiază și prânzul la timpul cinei³³.

În această atmosferă demnă de orice capitală occidentală își fac prezența și de astă dată vânzătorii ambulanți dar și străzile întortocheate și nepavate pe care orice călător neatent cu siguranță se poate rătăci cu ușurință. Clădirile sunt ridicate după moda europeană, cu bun gust, cele mai frumoase regăsindu-se pe Calea Victoriei, străbaterea căreia cu o trăsură, alături de consulul austro-ungar la București, durează nu mai puțin de 45 de minute, efort ce se merită nu de alta dar puteau fi admirate în splendoarea lor cele mai frumoase clădiri, hoteluri, cafenele, prăvălii dar și reședința regală, teatrul național, catedrala ortodoxă și câteva sedii de ministere. Boierii din capitală nu se comportă ostentativ, iar atitudine lor nu lasă să se întrevadă nici o urmă de fudulie spre deosebire de frații lor din provincie. Societatea înaltă lasă impresia de solidaritate și seriozitate, stare de fapt ilustrată de călător cu ajutorul proverbului „tace și face”, aplicabil și clasei mijlocii. Funcționarii sunt cu toții români, comercianții români, germani și câțiva evrei, iar printre meșteșugari se întâlnesc toate națiile, maghiarii fiind preponderenți. Printre servitori sunt foarte mulți secui, deveniți în câțiva ani români din toate punctele de vedere încât omul nu îi mai recunoaște³⁴.

Religiozitatea dovedită de numărul mare de biserici cu care călătorul se întâlnește atât de des încât tinde să creadă că este vorba de o cifră triplă față de cea reală, este o

³⁰ *Ibidem*, fila 10-13.

³¹ *Ibidem*, fila 14.

³² L. Kézdi Kovács, *Barabás Miklós emlékiratai*. Budapest, Franklin Társulat, 1902, p. 95-96.

³³ M. Szenkovich, *Bukarest kivülről*, în *Kelet*, nr. 213, 1881. În trenul spre capitală „Din dorința de a obține mai multe lămuriri despre București, am început să întreb despre una alta colegii de drum, care după ce au recunoscut că nu au văzut capitala de mai mulți ani au vorbit atât de defavorabil despre ea, încât mi-am pierdut orice iluzie, de falsitatea căreia m-am convins doar în timpul șederii mele acolo.”

³⁴ *Idem*, nr. 214, 1881.

caracteristică a societății bucureștene, alături de preocupările sociale, locuitorii nutriră un interes general pentru soarta suferinșilor, care indiferent de religie, naționalitate sau rang dispuneau de tratament gratis în spitalele Colțea, Colentina, Filantropia, Pantelimon și cel de copii.

Cu toate acestea, Koós vorbește de intoleranță, sau măcar de o toleranță falsă: în turnul bisericii reformate a găsit o cruce de lemn, în locul stelei obișnuite, iar în interior icoane încadrate de lumânări. De la credincioși află că toleranța religioasă însemna înainte de toate imitarea ritului oriental, căci biserica ortodoxă socotește celelalte confesiuni secte pe care doar le tolerează. Românii se consideră creștini, iar pe reformați, deși au imitat ortodoxismul, îi etichetau drept necreștini³⁵. Romano-catolicii aveau parte de o condamnare mai blândă, poporul de rând apreciindu-i precum „micii creștini”, biserica lor din centrul orașului fiind o construcție impozantă, cu două clopote și un turn cu ceas, în afară de care nu mai exista altul în Țara Românească³⁶.

Diferențele dintre maghiari și români vizează inclusiv patriotismul: „imitarea modele franceze la mare parte a românilor are baze afective, căci spre deosebire de maghiari care încearcă să mențină vie imaginea trecutului lor liber și glorios, poporul român dă să uite tot ce i-ar putea aminti de vremea robiei sale³⁷.” În 1855 Țara Românească nu avea încă o monedă, motiv pentru care circulau toate cele ale statelor europene mai mari, de bronz, argint sau aur. Acestea erau apoi transformate în piaștri, pe românește în lei. Majoritatea erau de proveniență austriacă: golaganul de bronz, firfiricul de argint, sfanțul de argint (cuvânt derivat de la germanul «zwanzig» însemnând 20) și galbenul ce putea fi ferecat sau neferecat. Dintre monedele turcești circulau icusarul de argint și lira de aur alături de Napoleonul francez, aurul olandez, rubla de argint, sau copeica de bronz. Folosirea atâtor tipuri de monede era o afacere profitabilă pentru zarafi, care locuiau în acele vremuri pe strada Lipșani. Deși cunoștea puțin limba, o dată ce aude varianta bucureșteană, Koós rămâne surprins de multele cuvinte terminate în «giu», ulterior fiind informat că acelea de fapt sunt de origine turcă. După Unirea din 1859, varietatea monedelor de factură austriacă, otomană, rusă, franceză sau olandeză, alături de cuvintele preluate din vocabularul otoman și terminate în „giu” au devenit simple amintiri. Influențele franceze devin vizibile în modă, gusturi, aspectele exterioare ale existenței, călătorii apreciind nepreluarea viciilor franceze precum desfrâul: „Arnăuți sclipitori de la atâta auriu, câteodată husari, lachei colorați, sau slujitori în uniformă germană stau cocoțați pe trăsurile celor mari, la care nativul cosmopolit apelează din grandomanie³⁸.”

Unii dintre călătorii maghiari au ales drumul Bucureștiului în speranța unei îmbogățiri rapide, fie că erau oameni simpli în căutarea unui loc de muncă, fie artiști precum Bölöni Sikó Miklós, Barabás Miklós, atrași de promisiunile făcute de boierii întâlniți la stațiunile balneare transilvănene³⁹. Pe 8 noiembrie 1831, Barabás a pornit

³⁵ Koós, *op. cit.*, p. 7-8.

³⁶ Ürmössy, *op. cit.*, p. 47.

³⁷ Vidintöl Bukarestig, în *Hazánk s külföld*, nr. 24, 1866.

³⁸ Oroszhegyi, *op. cit.*, fila 21.

³⁹ L. Kelemen, Bölöni Sikó Miklós erdélyi festőművész ismeretlen önéletrajza, în *Páztortúz*, nr. 19, 1927, p. 439-442. A. Veress, *Pictorul Barabás și românii. Cu însemnările sale din 1833 despre viața*

spre București în căruța librarului Thierry din Sibiu care ducea în fiecare an cărți noi în oraș unde le desfăcea prin librăriile locale. Hotărât să plece ia ore de limbă franceză, paralel cu cele de italiană, conștient fiind că ofițerii ruși nu stăpâneau româna, însușită de altfel în timpul vacanțelor de la Aiud. A părăsit Bucureștiul în vara anului 1833, în pungă cu 700 de poli imperiali, cu gândul ca la toamnă să se întoarcă, ceea ce de altfel nu s-a mai întâmplat în urma deciziei sale că nu ar mai putea câștiga la fel de mult în urma retragerii trupelor rusești, ofițerii cărora erau cu dare de mână. Imaginea românului de rând, în calitate de slujitor de această dată, îi lasă impresia de leneș, neresponsabil (cazul celui care în loc să îl aștepte până la terminarea balului, pleacă acasă să se odihnească împreună evident cu hainele stăpânului său, în plină iarnă. În final fuge de teama unei pedepse), dar și de murdar, neîngrijit, după scena în care al doilea servitor aruncă resturile de lumânare direct în mijlocul camerei. Servitorul potrivit se dovedește a fi un băiețandru român, dar crescut de la vârsta de trei ani de soția unui medic austriac care l-a transformat într-o adevărată „fată de casă”, priceput la coacerea plăcintelor dar și a pâinii⁴⁰. În schimb boierii „dorind să între în grațiile rușilor au început să lepede obiceiurile turcești și să imite pe cele europene”, fie că este vorba de barba rasă, de costumul occidental, de gastronomie sau de limba folosită la sindrofiile înaltei societăți.

După ce s-au deschis granițele și transportul a evoluat, boierul tânăr a început să guste plăcerile vieții, iar moda, toaleta și tot ce măgulesc orgoliul au devenit prezente familiare, în dauna averii care nu a putut ține ritmul cu apetitul crescut pentru lux. În cadrul unui studiu cu referire la comerțul local cu vin, presa maghiară din București observă că „localnicii disprețuiesc tot ceea ce nu este franțuzesc, iar comercianții știu prea bine asta, și dacă se poate, orice marfă este pusă sub nasul cumpărătorului sub nume francez; așa se întâmplă nu doar la noi în capitală, unde toată lumea se închină spiritului francez ci și în țara germană ridicată împotriva francezilor⁴¹.”

În acest creuzet al diversității, singurii legați organic de lumea lor ancestrală par a fi oamenii de rând, mândrii de ce reprezintă portul popular și vechile lor ocupații. Tinerele și femeile, obișnuite cu viața de la țară, continuă să ducă același tip de existență pe ulițele orașului, unde se postează cele de „care nu s-a prins civilizația într-atât încât să se rușineze de furcă⁴².” Ceea ce au tors, tot ele țin și vopsesc sub forma unor covoare colorate, cuverturi de pat și altele. Se pricep de minune și la cusut, ele fiind cele care execută la comandă pentru cei propășiți cele mai frumoase fețe de pernă, cearceafuri și cămăși albe pentru bărbați. Cele care nu sunt suficient de talentate, pe parcursul verii

bucureșteană, în *Academia Română- Memoriile secțiunii literare*, seria III, tom IV. București, Cultura Națională, 1928-1929. I. Căzan, I. Gavrila, *Societatea românească între modern și exotic, văzută de călători străini 1800-1847*. București, Ed. Oscar Print, 2005, p. 286-289. În urma încheierii unei căsătorii împotriva dorinței părintelui, pentru că amândoi nu aveau situație financiară promițătoare, Bölöni Sikó Miklós se hotărăște să plece la Borsec. Era anul 1845. Spune că aici întâlnește mulți boieri, iar după ce a făcut un portret model a avut foarte multe comenzi. Pe urmă ajunge la București, în 1847, unde avea deja cunoștințe, își continuă munca, cărui fapt el mulțumește că a devenit pictor. După scrisoarea de iertare de la tatăl său se întoarce acasă, după 6 luni petrecute în capitală, gest regretat ulterior, conștient că acolo avea posibilitatea de perfecționare și câștig.

⁴⁰ L. Kézdi Kovács, *Barabás Miklós emlékiratai*. Budapesta, Franklin Társulat, 1902, p. 92.

⁴¹ *Kereskedelmi levelek*, în *Bukaresti Magyar Közlöny*, nr. 2, 1860.

⁴² *Bukaresti életképek*, în *Hazánk s külföld*, nr. 52, 1865.

transportă cărămidă, var la construcțiile aflate în desfășurare. Dar o dată ce se îmbogățesc se dezbracă de portul popular și adoptă costumul franțuzesc. Mahalagioaica cu stare adoră strălucirea și lasă în urma sa în zilele de sărbătoare și de duminică un foșnet al rochiilor de mătase, o adevărată pierdere de timp pe străzile pline de praf și noroi, cu toate acestea ea nu prea ia în considerare aceste mici amănunte, orientându-se după zicala „oamenii apreciază ținuta”. Așa că prea puțin se învârt prin bucătărie. Principala distracție a celor din mahalale erau „dulapul” sau „legănatul”. Tinerii se adună cu sutele sub leagăn, în timp ce o parte se legăna, cealaltă dansa fără întrerupere hora, chindia, acompaniați de doi-trei muzicieni⁴³.

Dintre locurile de petrecere a timpului liber, atenția cea mai mare este acordată de Oroszhegyi Cișmigiului „un teren mlăștinos și inundat, nu demult pavat”, aducător de boli grave care la porunca domnitorului Știrbey a fost transformat într-o grădină minunată. Menționează și dealul Mitropoliei, de unde cu o salvă de tun se dă de știre localnicilor că este miezul zilei, aflată în apropierea sediului poliției, o altă clădire inconfundabilă datorită unui turn verde de unde cu un steag roșu se anunța izbucnirea vreunui incendiu⁴⁴.

În această lume în care coexistă libertatea deplină a femeilor, nesubordonate bărbaților, cel puțin în privința zestrei, cu fenomenul robilor țigani, frumosul depărtării și hidoșenia apropiatului, tendințele de modernizare și eșecul multor încercări, frontierele devin mobile iar călătorul trăiește permanent într-un univers al incertitudinii, căci ceea ce crede, sau credea că știe, era contrazis de ceea ce i se așternea în față. Aflat în partea răsăriteană a orașului, în timp ce se îndrepta spre ieșire, Ürmössy a fost trezit din gândurile sale de sunetul unei tobe ce răsuna dintr-o curte boierească și care l-a făcut să creadă că este vorba de o licitație a casei, fenomen des întâlnit în București. În realitate obiectul licitației erau 48 de țigani robi, prețul cărora era ridicat tot mai sus de către boierii aflați de față. Atmosfera balcanică a orașului este prezentată ca fiind ceva ce se judecă (moravurile), se studiază și se descrie (noile achiziții ale epocii moderne), se disciplinează (servitorii lui Barabás pe care acesta aplică o corecție fizică), se ilustrează (târgurile), doar că în fiecare dintre aceste situații orientalul e închis între niște cadre și reprezentat prin acestea⁴⁵. Dihotomiile le întâlnim la tot pasul în urma contactului dintre două culturi care au cunoscut evoluții istorice diferite: dacă orientalul e irațional, depravat, infantil, „diferit”, maghiarul venit dinspre Apus este rațional, virtuos, matur, „normal”, care se ferește de influențele negative ale locului. În loc de o concluzie tranșantă, apelăm la o metaforă, utilizată de Szenkovich, care, subtil își încheie astfel rândurile: „Într-un cuvânt, București e un oraș mare, frumos, pe calea dezvoltării care seamănă cu o fecioară mărișoară, în putere, oacheșă care însă nu prea știe încă să se îmbrace, ici și colo e mai murdară și e desculță⁴⁶.”

⁴³ F. Kóos, *Bukaresti levél*, în *Hazánk s külföld*, nr. 38, 1866.

⁴⁴ Pentru alte date cu referire la Cișmigiul vezi și Codru Drăgușanu, *op. cit.*, p. 58: „nu e nici o piață publică frumoasă, că lângă cele mai pompoase palate stau niște vizuini grețoase, apoi în mijloc are grădina Cișmigiul, constând dintr-un lac cu broaște și lipitori”.

⁴⁵ E. Said, *Orientalism*. Timișoara, Ed. Amacord, 2001, p. 52.

⁴⁶ Szenkovich, *op. cit.*

NAȚIUNI ȘI LOIALITĂȚI: ROMÂNII ȘI ITALIENII DIN MONARHIA HABSBURGICĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI XIX

Nations and loyalties. Romanians and Italians from the Habsburg monarchy in the mid-nineteenth century. The nationalist ideology was elaborated prior to the 19th century, there existing numerous theories connected to the idea of nation. During that time, the nation became the subject of some analysis and reflections being used as argument in the service of a specific type of power.

In the case of the Romanians from Transylvania in the 19th century, the idea of nation became stronger due to the Latinist trend and the principle of the building of a nation through education, promoted by the Transylvanian School, also combining the values of the German model of a spiritual nation, the French model of a social nation or the Italian European one. In the context of the need for coagulation of a peripheral nation, inside Austria, the promoters of the idea of nation among the Romanians from Transylvania highlighted the obvious issue of majority. Forming the majority of the population in Transylvania, the Romanian speakers felt entitled to have a good education, cultural manifestations and political rights at least equal to the ones of the other Transylvanian nations.

Being another nation from the periphery of the Habsburg Empire, the Italians from the Lombard – Venetian Kingdom were in the situation of self-defining in comparison with the Italians from the other regions of the Italic Peninsula, but also of building a relation with the Austrian Monarchy at the level of collective mentality.

Keywords: *Nations, Romanians, Italians, Loyalty, Habsburg*

Ideologia naționalistă este anterioară secolului XIX existând numeroase teorii legate de ideea de națiune. În acea perioadă națiunea a devenit tema unor analize și reflecții fiind ridicată la rangul de argument destinat unui anumit tip de putere. În privința conținutului termenului e dificil de stabilit cât anume se datorează concepției politice și cât spiritului epocii, exprimat în opere literare sau în sentimentele și mișcările populare. Ca o reacție la amorfismul și universalismul iluminist, individualismul transpus sub forma conștientizării de sine, atât la nivel personal cât și al societății, primește în concepția lui J.J. Rousseau valoarea de voință generală a națiunii. Națiunea se transformă din obiectul guvernării monarhului luminat în subiect angrenat în identificarea propriilor priorități politice¹. Preluând teoria lui Roussau, Fichte leagă ideea voinței generale de conceptul deciziei morale teoretizând existența unei conștiințe etalon pentru raportarea individului și implicit a națiunii². Ulterior discursul acestuia se radicalizează ajungându-se la rasism și la teoriile națiunii superioare³. Valorizarea unei conștiințe subdivizată la nivelul indivizilor se regăsește și în lucrările lui Herder, cel care ridică la nivel de liant al națiunii, limba comună⁴. Herder imaginează un univers populat de

¹ Evelyne Pisier, *Histoire des idées politiques*. Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

² Johan Gottlib Fichte, *Beiträge zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die Französische Revolution*, 1793. Frankfurt, 1973, p. 25.

³ Johan Gottlib Fichte, *Addresses to the German Nation*, 1808, ed. și trad. Gregory Moore. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 78.

⁴ Johann Gottfried von Herder, *Idee per la filosofia della storia dell'umanita*. Roma-Bari, Laterza, 1992, p.46.

națiuni organice, cu individualități și exprimări distincte, dar care împreună formează umanitatea⁵. În ceea ce-i privește pe italieni, dacă la Vittorio Alfieri⁶ sau Alessandro Manzoni⁷, națiunea pornește de la ideea de libertate și îndepărtare a vechilor regimuri, la Buonarroti⁸ formarea națiunii înseamnă crearea „omului nou”, capabil să urmeze principiile echității sociale și ale unei republici de tip socialist. Neoclasic prin permanentul recurs la valorile redescoperite ale unui clasicism potențat de artă și stil de viață, Ugo Foscolo rămâne totuși un preromantic, epicureic în manifestări, dar care situează dragostea de patrie printre trăsăturile fundamentale ale integrității individului⁹. Leopardi¹⁰ și Vincenzo Monti¹¹ au mers pe aceeași linie conceptuală ca și Foscolo, oferind individului plăcerea sublimului creației umane dar și dragostea pentru națiune și compatrioți, dragoste care nu se exprimă obligatoriu prin sacrificiu de sine ci prin înălțare spirituală.

Trecând prin creuzetul hegelian al contradicțiilor care determină progresul istoriei și îmbinarea raționalismului ca formă de guvernare și a revoluționarismului ca mod de exprimare a libertății individuale¹² sau prin noțiunea de originalitate culturală și trăire spirituală a lui Schiller¹³, ideea de națiune modernă capătă în secolul XIX aspectul bazat pe cei patru piloni ai liberalismului politic: limbă, popor, teritoriu și conștiință. Preparate și reconfigurate de republicanismul social de la jumătatea secolului XIX, aceste principii se dimensionează într-un spectru mai larg, al unor națiuni europene, a căror solidarități nu se reflectă sub forma unor loialități față de monarhii multinaționale ci prin conștientizarea drepturilor și libertăților individuale subsumate celor naționale¹⁴.

Pentru Mazzini, patria nu este, precum noțiunea herderiană, un organism compus din diverse părți ordonate ierarhic, ci o asociere democratică între indivizi liberi și egali¹⁵. Dă patriei o dimensiune democratică opunând ideea de patrie a poporului celei de patrie a monarhilor și sublinează că într-o adevărată patrie, toți cetățenii trebuie să aibă drepturi politice egale. O patrie care exclude săracii, femeile sau pe cei de altă rasă este o patrie exclusivistă, confiscată. Elaborând conceptul de patrie sub forma unei republici democratice, intenționează nu doar să cuprindă în această ecuație egalitatea politică dar

⁵ Michel Boucher, *Le sentiment national en Allemagne*. Paris, La Colombe, 1947, p. 127; vezi și Jacques Droz, *L'Allemagne et la Revolution française*. Paris, Presses Universitaires de France, 1950.

⁶ Carla Forno, *Il mito risorgimentale di Alfieri*, în *Il Risorgimento nell'Astigiano nel Monferrato e nelle Langhe*, ediție coordonată de Silvano Montaldo. Asti, Fondazione CR Asti, 2010.

⁷ Lanfranco Caretti, *Manzoni. Ideologia e stile*. Torino, Einaudi, 1972.

⁸ Alessandro Galante, *Filippo Buonarroti e i rivoluzionari dell'Ottocento: (1828-1837)*. Torino, Einaudi, 1973.

⁹ Mario Fubini, *Ugo Foscolo: saggi, studi, note*. Milano, Feltrinelli, 1984, p. 86.

¹⁰ *Leopardi, poeta e pensatore*, ediție îngrijită de Raffaele Sirri și Sebastian Neumeister. Napoli, Alfredo Guida, 1997.

¹¹ Nicolo Mineo, *Vincenzo Monti. La ricerca del sublime e il tempo delle rivoluzioni*. Pisa, Giardini, 1992.

¹² Charles Taylor, *Hegel*. Cambridge, Cambridge University Press, 1975, p. 32-43.

¹³ Peter Lahnstein, *Schillers Leben (Viata lui Schiller)*. Frankfurt, Fisher, 1984.

¹⁴ Federico Chabod, *L'Idea di nazione*. Bari, Laterza, 1962, p. 111-115; vezi și Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. New York, T Press, 1953; Antonello Gerbi, *La politica del romanticismo*. Bari, Laterza, 1932; Carlo Roselli, *Socialismo liberale*. Torino, Einaudi, 1979; Gian Enrico Rusconi, *Se cesiamo di essere una nazione*. Bologna, Il Mulino, 1993.

¹⁵ Giuseppe Mazzini, *Dei doveri dell'umo*, în *Scritti politici*, editori Terenzio Grandi și Augusto Combe. Torino, UTET, 1972.

și dreptul legal la educație și muncă. O patrie adevărată nu poate avea străini în interiorul propriilor granițe, patria trebuind să garanteze tuturor demnitatea corespunzătoare drepturilor cetățenești, respectul și autorespectul pe care doar munca și educația le asigură. În viziune mazziniană, istoria dezvoltării spirituale a Europei moderne așteaptă încă să fie scrisă. Pentru a concepe această operă într-un mod adecvat e necesară o sensibilitate sporită în raport cu culturile naționale, dar fiecare cultură națională trebuie studiată în contextul dezvoltării spirituale generale a Europei aflate în drum spre libertate¹⁶.

Bazându-se și el pe ideea națiunii ca mișcare socială uniformizatoare, Jules Michlet pledează pentru sentimentul liber consimțit al individului, de apartenență la națiune, prin aceasta depășindu-se diferența de clasă și formându-se solidaritatea în jurul unei istorii, a unor valori și idealuri comune¹⁷.

Odată cu mișcările revoluționare din 1848 se încheie procesul conceptualizării națiunii moderne. Răzbate ideea unei Europe a națiunilor care-și definesc identitatea pe de o parte prin luptă pentru drepturi individuale, iar pe de altă parte pentru libertăți și valori ce definesc simbolistica comună unor popoare. În cursul său inaugural de la Universitatea din Torino, din 22 ianuarie 1851, Pascal Mancini a definit națiunea în termeni juridici ca fiind „o societate naturală de oameni, de teritoriu, de origini, de obiceiuri, de limbă adaptată unei comunități de viață și de conștiință națională”¹⁸. Această încadrare sintetică și-a păstrat proprietățile definitorii în toată perioada de până după Conferința de Pace de la Paris din 1920.

La românii transilvăneni din secolul XIX, ideea de națiune ajunge atât cu latinismul și principiul creării națiunii prin educație, promovate de Școala Ardeleană, cât și cu valorile națiunii spirituale ale germanilor, sociale ale francezilor sau europeniste ale italienilor¹⁹. În contextul necesității coagulării unei națiuni periferice, în cadrul Austriei, promotorii ideii de națiune la românii transilvăneni scot în primplan evidența majorității. Vorbitorii de limbă română formând majoritatea Transilvaniei, sunt îndreptățiți să aibă educație, manifestări culturale și drepturi politice cel puțin la același nivel cu celelalte națiuni transilvane.

Din perspectiva unor George Bariț, Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian, August Treboniu Laurian sau Timotei Cipariu, conceptul de națiune se bazează pe limba română, pe originalitatea și autenticitatea modului de viață a unui popor predominant rural, pe omogenitatea etnică a zonelor locuite de români și nu în ultimul rând pe forța socială pe care o reprezintă. Sintetizând, împletind iluminismul cu deschiderea sa către

¹⁶ Gwylim Griffith, *Mazzini, Prophet of Modern Europe*. Londra, Howard Fertig Publication, 1970, p. 61-67.

¹⁷ Jules Michelet, *Le peuple*, în *Oeuvres complètes*. Paris, Flammarion, 1971- 1982; vezi și Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Harvard, Harvard University Press, 1992

¹⁸ Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)*. Cluj-Napoca, PUC, 1997, p. 51.

¹⁹ Sorin Mitu, *Transilvania mea: istorie, mentalități, identități*. Iași, Polirom, 2006, p. 116; vezi și Liviu Maior, *1848-1849: români și unguri în revoluție*. București, Editura Enciclopedică, 1998; Ladislau Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790 și 1848*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; Cornelia Bodea, *1848 la români: o istorie în date și mărturii*. București, Editura Enciclopedică, 3 vol., 1982-1998; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*. Cluj-Napoca, Dacia, 1987; Keith Hitchins, *A Nation discovered: romanian intellectuals in Transylvania and the Idea of Nation*. București, Editura Enciclopedică, 1999.

educarea popoarelor, cu neoclasicismul în care sunt tușate calitățile și realizările unui trecut luminos demult apus, cu romantismul și liberalismul social în care individul este componenta de bază a națiunii și subiectul drepturilor și libertăților civile se ajunge la ideea de națiune²⁰.

O altă trăsătură organică a identității naționale la românii transilvăneni o constituie, cel puțin până la 1867, puternicul sentiment de loialitate față de monarhia habsburgică. Atașamentul românilor a fost construit cu grijă încă din secolul XVIII, de către Casa de Habsburg, cea care se legitimează prin identificarea cu antichitatea și instituția imperială romană, punând în subsidiar latura creștină de după Constantin cel Mare. Descendența „romană” a monarhilor austrieci și cea latină a românilor transilvăneni constituie eșafodajul pe care în a doua jumătate a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX, se clădește loialitatea dinastică. Etnosimbolismul specific transilvănenilor, scrierile Școlii Ardelene, dar și ale lui Barnuțiu, Bariț, Ilarian sau acțiunile lui Avram Iancu au întărit organic legăturile cu trecutul, filiația latină înnobilându-i pe români ca națiune. Miturile politice și dinamica naționalismului cultural au inclus afilierea imperială, transmisă prin tradiție, având ca figură fondatoare centrală pe împăratul Traian, cuceritor al Daciei. Mitizarea acestuia s-a produs în contextul dezbaterii istorico-lingvistice a originii limbii și poporului român, memoria colectivă asociindu-l pe Traian cu Iosif al II-lea, împăratul austriac care pe parcursul vizitelor sale în Transilvania a făcut numeroase referiri la originea latină a românilor²¹. În procesul de constituire a loialismului dinastic, atât Biserica ortodoxă cât și cea unită au avut un rol determinant, ambele fiind preocupate, mai ales prin intermediul educației școlare, de consolidarea relației cu dinasticismul habsburgic. Toate acțiunile de edificare a unor construcții civile, școli sau biserici, erau puse sub auspiciul împăratului. Conceptul de patrie, patriotism, a devenit la românii transilvăneni o obligație etică. Îndemnul Bisericii la supunere față de Creator și reprezentantul său pe pamânt, împăratul, a constituit un factor determinant în stabilirea filiației care se înrădăcinează adânc în mentalul colectiv. Astfel putem spune că alăturarea credinței în Dumnezeu și în învățăturile sale, cu descendența istorică și discursul recuperator al măreției trecute, au fost elemente definitorii ale construirii la nivel mental a loialității dinastice.

²⁰ Vasile Netea, *George Barițiu: viața și activitatea sa*. București, Editura Științifică, 1966; Simion Bărnăuțiu, *Discursul de la Blaj și scrieri de la 1848*. Cluj-Napoca, UMRL, 1990; Gheorghe Bogdan Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnăuțiu*. București, Cultura Națională, 1924; Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnăuțiu*. București, Romania Press, 2007; Timotei Cipariu, *Epistolar: 1836-1877*. București, Editura Academiei Române, 2005; Timotei Cipariu, *Jurnal*. Cluj-Napoca, Dacia, 1972; Timotei Cipariu, *Opere*. București, Editura Academiei, 1987; Corneliu Albu, *Alexandru Papiu Ilarian; viața și activitatea sa*. București, Editura Științifică, 1977; Ioan Chindriș, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*. București, Romania Press, 2002; Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Târgu Mureș, Mureș, 1996.

²¹ Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste românești*. Cluj-Napoca, PUC, 1999, p. 63; vezi și Liviu Maior, *Habsburgii și românii. De la loialitate dinastică la identitate națională*. București, Editura Enciclopedică, 2006; Doru Radosav, *Arătarea Împăratului: intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX): discurs și reprezentare*. Cluj-Napoca, PUC, 2002; Mathias Bernath, *Habsburgii și începutul formării națiunii române*. Cluj-Napoca, Dacia, 1994; Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*. Cluj-Napoca, Accent, 2002.

O altă națiune aflată la periferia Imperiului habsburgic, italienii din Regatul Lombardo-Veneto, s-a aflat în situația de a se defini pe sine în raport cu italienii din celelalte regiuni ale Peninsulei, dar și de a construi relația, la nivelul mentalului colectiv, cu monarhia austriacă. Prin patentă imperială din 7 aprilie 1815 și în urma hotărârilor Congresului de la Viena, Lombardia și regiunea Veneto intră în componența Austriei fiind unite în Regatul Lombardo-Veneto și avându-l în fruntea sa ca rege, pe Francisc I reprezentat de un vice-rege.

Grupați în cea mai mare parte, în jurul revistei „*Il Conciliatore*”, romanticii milanezi au militat, din punct de vedere politic, în rândurile opoziției liberal-patriotice, adversara declarată a regimurilor restaurate și de aici marea deosebire față de romantismul european, care, în cele mai multe cazuri se identifică sub aspect politic cu ideologia Restaurației. În paginile acestei reviste au publicat poeți, scriitori, oameni politici precum: Silvio Pellico, Giovanni Berchet, Alessandro Manzoni, N. Tommaseo, Romagnosi, Capponi sau Guerazzi. Școala romantică milaneză nu a combătut exigențele raționalismului și utilitarismului, extrem de prezente în Italia Restaurației, dar a încercat să aducă o serie de corective menite să accentueze aprofundarea și particularizarea ideologică, adaptându-le realităților italiene. Nu este suficient să dorești progresul prin distrugerea unor regimuri perimate ci este imperios necesară descoperirea unor forțe creatoare, capabile să esențializeze o nouă ordine, adecvată unei societăți italiene în plină evoluție²².

Ideea de națiune este teoretizată după 1830, de către un alt milanez, Carlo Cattaneo. Conștient fiind de realitatea unor regiuni italiene aflate în diverse stadii de dezvoltare economică și socială precum și de varietatea organizării statale sau de contradicțiile la nivelul mentalului colectiv, respinge de la bun început ideea unui stat unitar centralizat. Convins că națiunea italiană, în prima jumătate a secolului XIX, este doar un termen ideologic vehiculat în cercurile intelectual-revoluționare, Cattaneo construiește principiul de patrie pe dorința de eliberare de sub regimurile Restaurației. Eliberarea nu înseamnă doar schimbarea mai multor monarhi cu tendințe absolutiste, cu un rege cu trăsături centralizatoare și de aceea este adversarul unificării Italiei în jurul Casei de Savoia. Cattaneo consideră că Piemontul este un stat mai puțin evoluat economic și cultural decât Lombardia, acesta fiind unul dintre motivele pentru care refuză să ceară sprijinul armatei sabaude, în momentul în care trupele feldmareșalului Radetzky asediau Milano, punând capăt după cinci zile de lupte, statului revoluționar lombard. Ceea ce propune el este un stat federal după modelul Elveției, stat profund laic, fundamentat pe

²² Marco Meriggi, *Il Regno Lombardo-Veneto*. Torino, UTET, 1987, p.203-212; vezi și Gaetano Salvemini *I partiti politici milanesi nel XIX secolo*. Milano, Mursia, 2011; Giuliano Procacci, *Istoria Italianilor*. București, Editura Politică, 1975; Sandro Rogari, *Nazione e Stato nella storia d'Italia*. Florența, Firenze University Press, 2010; Emilio Gentile, *La Grande Italia. Il mito della nazione nel XIX secolo*. Roma, Laterza, 2009; Gilles Pécout, *Il lungo Risorgimento. La nascita dell'Italia contemporanea (1770-1922)*. Milano, Mondadori, 2010; Alberto De Bernardi, Luigi Ganapini, *Storia dell'Italia unita*. Milano, Garzanti Libri, 2009; Gianluca Formichi, *Il Risorgimento. Dai primi moti all'Italia unita*. Milano, Giunti, 2010; Alfonso Scirocco, *L'Italia del Risorgimento*. Bologna, Il Mulino, 1993; Paolo Bagnoli, *L'idea dell'Italia: 1815-1861*. Reggio Emilia, Diabasis, 2007; Alberto M. Banti, *La nazione del Risorgimento: parentela, santità e onore alle origini dell'Italia unita*. Torino, Einaudi, 2000; Romano Bracalini, *L'Italia prima dell'Unità (1815-1860)*. Milano, BUR Rizzoli, 2001; Roberto Martucci, *L'invenzione dell'Italia unita: 1855-1864*. Sansoni, Milano, 1999.

valorile științei, libertății de gândire, justiției, echității sociale, inițiativei economice și progresului prin creația artistică²³. Identitățile regionale trebuie delimitate și încurajate ca să perceapă patria ca teritoriul în care-și pot pune în valoare propria originalitate. Venețianul Daniele Manin, republican convins până în 1850, nu crede în federalismul lui Cattaneo, dar nici în liberalismul național și pune accent pe națiunea socială de tip francez, capabilă să-și construiască o conștiință comună având la bază libertățile individuale. El a încercat să aplice în realitate aceste principii în perioada Republicii San Marco (1848-1849), dar devin inutile odată cu intrarea trupelor austriece în Veneția²⁴.

Perioada 1815-1866 nu se caracterizează, pentru Regatul Lombardo-Veneto, doar prin teoretizarea ideii de stat și națiune la lombarzi și venețieni ci prin includerea în percepția societății a loialității dinastice față de monarhia austriacă. Asocierea imagologică nu se face cu imperiul în întregime sau ci cu poziția de rege a unui stat care în aparență deținea toate instituțiile unui stat modern precum guvern, parlament, comitete locale sau sistem juridic. Astfel regele Francisc I devine părintele unei națiuni, căreia îi conferă dreptul de a se administra după propriile necesități. Sunt promovate simbolurile regalității, sceptrul și coroana Ferrea, Francisc I fiind identificat cu regalitatea Italiei medievale, legitimitatea sa ca și conducător al lombarzilor și venețienilor devenind o evidență „naturală”. Catolicismul ca liant al legăturii dintre suveran și supuși a fost un alt element prin care monarhia habsburgică a încercat să inducă sentimentul de loialitate. Totodată a încurajat exprimarea tradițiilor regionale în detrimentul ideii de națiune și a întărit sentimentul onoarei îndeplinirii obligațiilor militare sau administrative, onoare datorată regelui. Măsura loialității a putut fi cuantificată în perioada Revoluției din 1848, atunci când deși rata dezertărilor crescuse îngrijorător, o mare parte a trupelor lui Radetzky, trupe care i-au învins pe milanezi și venețieni, erau formate din italieni²⁵.

Atât în cazul românilor transilvăneni cât și al italienilor din monarhia habsburgică, reprezentarea propriei națiuni este o construcție identitară complexă care se fundamentează pe ideologia liberală, transpusă în diverse tipare, de la cele confederale la cele ale statului centralizat. Loialitatea dinastică este modul în care Casa de Habsburg a edificat, pe parcursul secolelor, practica percepției sale în rândul popoarelor din imperiu. A creat astfel o adevărată instituție bazată pe cutume, principii, legi și cu o mare încărcătură simbolică. Când societatea modernă de la mijlocul secolului XIX își asumă în totalitate ideea de națiune bazată pe limbă, teritoriu, origini și conștiință comune, loialitatea față de familia imperială devine retrogradă, iar disoluția acesteia capătă forme din ce în ce mai clare, în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX, momentul de colaps constituindu-l izbucnirea primului război mondial.

²³ Giuseppe Armani, *Carlo Cattaneo una biografia. Il padre del Federalismo italiano*. Milano, Garzanti, 1997; vezi și Mario Borsa, *Carlo Cattaneo (1801-1866)*. Milano, Garzanti, 1945; Clara Lovett, *Carlo Cattaneo and the politics of the Risorgimento, 1820-1860*. Haga, Nijhoff, 1972; Zeffiro Ciuffoletti, *Federalismo e regionalismo*. Roma-Bari, Laterza, 1994; Franco Fucci, *Radetzky a Milano*. Milano, Mursia, 2010; Cesare De Seta, *Il mito dell'Italia e altri miti*. Torino, UTET, 2005.

²⁴ Pietro Galletto, *La vita di Daniele Manin e l'epopea veneziana del 1848-49*. San Zenone degli Ezzelini, Batagin, 1999, p. 145; vezi și Mario Isnenghi, *Le guerre degli italiani: parole, immagini, ricordi: 1848-1945*. Bologna, Il Mulino, 2005.

²⁵ Alberto Costantini, *Soldati dell'Imperatore. I lombardo-veneti dell'Esercito Austriaco (1814-1866)*. Collegno, Chiaramonte, 2004, p. 312-313.

GUSTAVE OELSNER ȘI PROBLEMATICA PRINCIPATELOR DUNĂRENE LA 1840

Gustave Oelsner et les questions des Principautés danubiennes en 1840. Né à Paris en 1814, Gustave Oelsner était un écrivain, journaliste et diplomate franco-allemand. En 1828, après la mort de ses parents, il est allé en Allemagne dans la ville de Breslau (aujourd'hui Wrocław - Pologne) où, sous tutelle de son oncle, a poursuivi ses études. Puis, il a obtenu un doctorat en lettre à l'Université d'Iéna et il a été nommé comme professeur d'histoire à l'Athénée royal de Paris. Il a été envoyé à l'ambassade française de Constantinople où dans une période de temps il a exercé la fonction d'élève-drogman. Ici, il a écrit en 1840 une brochure concernant les relations commerciales entre la France et les Principautés danubiennes.

Bien informé sur la situation particulière de ces principautés, l'auteur présente ces régions comme un excellent marché pour la vente des produits français. D'autre part, les commerçants français peuvent trouver dans les villes de Moldavie et de Valachie produits locaux de bonne qualité, et en ce sens on fait une analyse des moyens qui pourraient accroître l'influence française à l'embouchure du Danube.

Conformément à son opinion, les Principautés de Moldavie et de Valachie sont deux provinces intéressantes qui valent la peine d'être connues et explorées par les Français, en mettant en évidence leur potentiel naturel et économique et leur position géostratégique particulière dans le contexte de la question orientale marquée par le déclin de l'Empire ottoman et l'ascension en force de la Russie dans les Balkans. Les repères de ces richesses sont données avant tout par la fertilité du sol à laquelle s'ajoutent la faune et la flore presque inépuisables, un riche réseau hydrographique et non en dernier lieu les ressources latentes, minérales en particulier, qui se cachent dans le sous-sol des pays roumains. Mais, en raison de conditions particulières, ces trésors ne peuvent pas être exploitées et commercialisées et Gustave Oelsner identifie la Russie comme le principal obstacle sur la voie de l'émancipation des principautés danubiennes.

Keywords: *first half of the 19th century, commerce on the Black Sea, Danubian Principalities, France, retail market*

După tratatul de pace de la Adrianopol (2/14 sept. 1829) care a pus capăt războiului ruso-turc se poate constata un interes economic crescând al Franței pentru Principatele dunărene, în condițiile în care prevederile acestui act vizau libertatea comerțului, abolirea monopolului turcesc asupra comerțului cu țările române precum și posibilitatea de a folosi nestingerit porturile fluviale pentru operațiuni de import-export. Acest interes - vizând între altele, cum observa Nicolae Iorga, dorința de afirmare a burgheziei franceze, în condițiile preluării puterii sub regimul lui Ludovic-Filip¹ - și-a găsit expresia, pe de o parte, în misiunile de informare ale diplomaților francezi aflați la post în țările române care s-au concretizat în rapoarte consulare, dar și în scrieri franceze care aparțin marelui efort descriptiv destinat cunoașterii amănunțite a populațiilor din această parte a Europei și a perspectivelor lor de progres economic, social și de civilizație. În această ultimă categorie de lucrări se înscrie și cea prezentată în traducere mai jos, căreia Gustave Oelsner i-a dat un titlu sugestiv în concordanță cu intențiile și scopurile sale: *Câteva cuvinte despre oportunitatea creșterii legăturilor comerciale ale Franței cu*

¹ Nicolae Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*. Paris, Librairie Payot, 1918, p. 159.

*Principatele Moldova și Țara Românească*². De altfel, pe tot parcursul deceniului al patrulea al sec. al XIX-lea, necesitatea cunoașterii potențialului natural de excepție al țărilor române și intensificarea relațiilor comerciale ale Franței la gurile Dunării le regăsim în majoritatea scrierilor franceze care se referă la Muntenia și Moldova. Primii însă care au susținut acest demers au fost consulii francezi acreditați la București și Iași.

În ceea ce privește misiunile diplomaților francezi³, merită amintită cea a lui Bois le Comte care a redactat un memoriu în anul 1834. Acest memoriu este un veritabil izvor istoric de natură să sublinieze stadiul de evoluție a relațiilor româno-franceze și de asemenea o informare privind importanța economico-strategică a Principatelor. Aici, Bois le Comte se declară pe deplin mulțumit de faptul că autoritățile române i-au pus la dispoziție o serie de informații utile pentru a lămuri Europa asupra importanței acestor provincii⁴. Considerațiile despre țările române, cuprinse în memoriul amintit mai sus, au fost întregite în anul 1835 de un altul aparținând consulului M. Cochelet. Acesta declara de la bun început că modalitățile de acțiune cuprinse în memoriul lui Bois le Comte au reprezentat o busolă în îndeplinirea misiunii sale⁵. În ambele memorii țările române erau prezentate ca fiind un posibil debușeu comercial pentru negustorii francezi care ar putea să găsească aici un câmp larg de activitate și astfel ar putea intensifica schimburile comerciale capabile să le aducă profit. În adoptarea liniei politice franceze față de problematica Principatelor dunărene acest argument comercial nu a lipsit, astfel încât Cochelet avea în vedere aici „interese comerciale care pot genera interese politice durabile”. Aceste memorii erau destinate în principal diplomației franceze și evident nu au fost publicate în epocă. Cu toate acestea, în anul 1842, după reîntoarcerea în Franța, M. Cochelet a publicat o broșură intitulată *Itinéraire des Principautés de Valachie et de Moldavie* ce oferea o serie de date semnificative privind activitatea și opiniile despre români ale fostului consul de la București după inaugurarea regimului regulamentar⁶.

Gustave Oelsner-Monmerqué s-a născut la Paris în anul 1814. Mama sa era de origine franceză iar tatăl său, Conrad Engelbert Oelsner (1764-1828), era un jurnalist și scriitor german stabilit în capitala Franței încă din timpul Revoluției franceze când a fost în relații apropiate cu conducătorii girondini Jacques-Pierre Brissot și abatele Sieyès⁷. Rămas orfan de ambii părinți la 14 ani, Gustave Oelsner este luat sub tutelă de unchiul său care îi facilitează continuarea studiilor în Germania, la Breslau și mai apoi la Universitatea din Jena. În anul 1837 a obținut aici doctoratul în litere și a revenit în

² Gustave Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité de l'accroissement des relations commerciales de la France avec les Principautés de Moldavie et de Valachie*. Paris, Imprimerie de Paul Dupont et Comp., 1840; (în continuare Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*).

³ Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*. vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*. București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1913; Despre Țara Românească nr. DXI-DXIV, p. 328-359; Despre Moldova nr. DXV, p. 359-403. (în continuare Hurmuzachi, *Documente...*).

⁴ Hurmuzachi, *Documente...*, p. 334.

⁵ Hurmuzachi, *Documente...*, Cochelet à Broglie, 15 mai 1835, p. 448-449.

⁶ N. Isar, *L'«Itinéraire» de Cochelet - un ancien écrit français, peu connu sur le Roumains*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1987, vol. XXV, nr. 2, p. 151-158.

⁷ Klaus Deinert, *Konrad Engelbert Oelsner und die Französische Revolution*. München, Oldenburg, 1980, passim.

Franța, unde o perioadă funcționează în calitate de profesor de istorie la Ateneul regal din Paris. Ulterior a fost trimis la ambasada franceză de la Constantinopol unde îl regăsim în calitate de aspirant la statutul de traducător-interpret pe lângă corpul diplomatic de aici. Din această perioadă a biografiei sale datează și singura sa lucrare despre țările române redactată în anul 1840 la Constantinopol și publicată tot atunci la Paris.

În anul 1842 Gustave Oelsner a plecat în îndepărtata insulă franceză Reunion. În cei trei ani ai sejurului său aici, în calitate de jurnalist și profesor de istorie la Colegiul regal, a militat activ în favoarea abolirii progresive a sclaviei și a susținut accesul la educație al categoriilor defavorizate. Și după revenirea în Franța și apoi mutarea definitivă în Prusia (1847), el a susținut în presă, conferințe și lucrări publicate⁸ necesitatea emancipării sclavilor precum și lupta împotriva inegalităților sistemului colonial. În anii revoluției pașoptiste a îndeplinit diferite misiuni diplomatice în Franța în calitate de trimis special al Parlamentului de la Frankfurt, iar în anul 1850 era corespondent al prestigioasei publicații *Journal des débats* unde a publicat știri și comentarii despre lucrările Parlamentului unional de la Erfurt. S-a stins din viață la Montpellier în anul 1854.

Încă din primele pagini ale lucrării sale putem constata că Gustave Oelsner era bine informat cu privire la situația geopolitică și geostrategică a Principatelor dunărene amintind printre altele că, deși au fost în permanență teatru de luptă între Rusia și Turcia, ele au început să facă progrese economice însemnate mai ales după retragerea armatelor ruse de ocupație în anul 1834⁹ și începutul domniilor regulamentare¹⁰. Printre sursele documentare consultate care i-au stat la baza redactării broșurii, autorul amintește de „lucrarea lui Colson care conține foarte interesante documente și articolele d-lui Thouvenel din *Revue des Deux Mondes*”¹¹. În acord cu aceștia, el denunță politica rusă față de Principate, fiind convins că această putere urmărea de fapt izolarea și incorporarea acestor provincii, deoarece se preocupă foarte puțin de decolmatarea brațului navigabil al Dunării la Sulina pentru a-l face accesibil navelor de tonaj mare, fapt ce ar putea intensifica schimburile comerciale din porturile dunărene¹². Mai mult, și comerțul pe uscat practicat de negustorii austrieci ori de cei din Odessa era, în opinia sa, de-a dreptul ruinător pentru țările române, în lipsa schimbului de produse și existenței unor privilegii oneroase acordate acestora cu ușurință de-a lungul timpului.

Controlul navigației comerciale la gurile Dunării exercitat de Rusia țaristă după tratatul de la Adrianopol ar putea fi contracarat, în opinia autorului, prin construirea unui canal care să permită ieșirea la mare pe ruta Rasova-Constanța¹³. Deși această propunere

⁸ Gustave Oelsner-Monmerqué, *Schwarze und Weiße: Skizzen aus Bourbon*. Bremen, Franz Schlodtman, 1848; Idem, *Die Rothen und die Blauen: Pariser Corruptions-Skizzen*. Bremen, Franz Schlodtman, 1850.

⁹ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 6.

¹⁰ În 22 mart./3 apr. 1834 Poarta numește cu acordul guvernului țarist domnii în cele două Principate: Alexandru Ghica (în Țara Românească) și Mihail Sturdza (în Moldova).

¹¹ Gustave Oelsner se referă la lucrarea lui Felix Colson, *De l'état present et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie, suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes*. Paris, A. Pougin, 1839 precum și la articolul lui Edouard Thouvenel intitulat *La Valachie en 1839*, publicat în *Revue des Deux Mondes*, vol. XVIII, aprilie-iunie 1839.

¹² Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 10.

¹³ Reluând o idee mai veche care prevedea deschiderea unei legături cu Marea Neagră, „Prima Companie Austriacă de Navigație cu Aburi” a decis în anul 1838 construirea unui canal între Cernavodă și Constanța,

nu a fost agreată de Poartă, Gustave Oelsner își exprimă speranța că se va găsi o societate care să fie în măsură să asigure navigația la gurile Dunării, astfel încât să crească „atât cât este posibil, bunăstarea principatelor prin importuri”¹⁴.

O altă modalitate de sporire a influenței franceze în Principate era și numirea unui agent consular la Brăila - „oraș destinat a deveni principalul port al țării” - care ar putea „favoriza și înlesni avântul industrial al acestui popor, încurajând legături frecvente cu comerțul francez”¹⁵. Pentru aceasta, Oelsner prezintă succint așezările și târgurile mai importante din Moldova și Țara Românească menționând pentru fiecare localitate produsele care ar putea fi intens comercializate. El deplânge faptul că deși Principatele dunărene au un potențial natural de excepție iar populația de aici este „însetată de civilizație și libertate”, comerțul cu Franța lasă mult de dorit deoarece „pavilionul francez, atât de iubit de moldoveni și de munteni, nu se arată decât rareori în porturile lor”¹⁶. În scopul îmbunătățirii acestei situații, autorul sugerează că un prim pas ar putea să-l facă guvernul francez prin instituirea unui serviciu de pacheboturi capabile să navigheze în mod regulat în Marea Neagră, iar această inițiativă nu contravine prevederilor tratatului de la Unkiar-Iskelessi¹⁷.

Sesizând importanța comercială crescândă a Principatelor dunărene, autorul le prezintă ca un posibil debușeu al comerțului francez la gurile Dunării deoarece „comerțul este singurul care poate pentru moment să fie cu adevărat folositor Moldovei și Țării Românești”¹⁸. Prin aceasta „onorabilă și rentabilă misiune”, Franța va contribui decisiv la „păstrarea Moldovei și a Țării Românești pe drumul către progres și civilizație”. În acest mod, ea va avea de câștigat și în plan geostrategic, deoarece cu aliați fideli la gurile Dunării s-ar putea opune mai eficace ingerințelor viitoare ale Rusiei care urmărea expansiunea în Balcani și spre strâmtoarea Bosfor.

Practic necunoscută în literatura de specialitate, această lucrare se înscrie în seria scrierilor franceze despre români publicate în perioada prepașoptistă într-un climat romantic tot mai ostil țarismului. Meditând la intrigile, invidia și pofta de stăpânire a Rusiei, publicistica franceză probează în față unui cerc tot mai larg de cititori permanența amenințării ruse pentru pacea întregului continent, mai ales după brutală intervenție a rușilor în Polonia din anul 1831¹⁹. Cu abilitatea viitorului diplomat din anii revoluției de la 1848 și în acord cu această orientare, Gustave Oelsner identifică Imperiul țarist ca fiind principalul obstacol pentru emanciparea Principatelor dunărene și cere guvernului francez să-și consolideze relațiile comerciale la gurile Dunării ca fiind un prim pas pentru sprijinul politic de mai târziu.

proiect finanțat de bancherii vienezi Rothschild și Sina. Vezi Paul Cernovodeanu *Românii și primele proiecte de construire a canalului Dunăre-Marea-Neagră*, în *Revista de istorie*, vol. XXIX, nr. 2, 1976, p. 189-209.

¹⁴ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 11.

¹⁵ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 15.

¹⁶ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 7.

¹⁷ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 15.

¹⁸ Oelsner, *Quelques mots sur l'opportunité...*, p. 16.

¹⁹ Michel Cadot, *La Russie dans la vie intellectuelle française (1839-1856)*. Paris, Fayard, 1967, p. 545.

ANEXĂ

Câteva cuvinte despre oportunitatea creșterii legăturilor comerciale ale Franței cu Principatele Moldova și Țara Românească de Gustave Oelsner, Paris, Imprimeria Paul Dupont, 1840

Vechiului și onorabilului prieten Albert de Beaulieu

Franța are 34 milioane de locuitori, Anglia 24 milioane, Statele Unite ale Americii 16 milioane. Consumul în Marea Britanie este aproape dublu față de cel al Franței iar Statele Unite sunt pe punctul de a ne egala. Dacă presupunem că importurile arată nivelul industriei și bogăția unei țări, din aceste date trebuie să tragem concluzia că activitatea comercială, din care rezultă în mare parte bunăstarea socială și puterea statelor, rămâne staționară la noi, în timp ce a altor națiuni se înviorază din ce în ce mai mult. [...]

Printre țările bogate în produse, potrivite a oferi comerțului nostru noi și importante debușee, trebuie să punem în prima linie Moldova și Țara Românească. Teatru de război permanent între turci și ruși și ținte neschimbate ale dorințelor vecinilor, aceste principate au făcut de câțiva ani progrese uriașe în ciuda piedicilor care le rețin.

Cu toate că nu este prea bine organizat, un plan de educație publică își arată roadele iar tineretul este în fruntea avântului național. Boierii și-au însușit ideile și obiceiurile noastre; țăranul confirmă prin inteligența naturală și prin caracterul hotărât trăsăturile originii sociale din care provine²⁰. Moldova și Țara Românească par să înțeleagă că nu vor reuși să se elibereze din aservire decât prin muncă. Dezvoltându-și resursele materiale în beneficiul industriei și comerțului²¹, devenind utile, ele speră să atragă destul de puternic atenția popoarelor iubitoare de independență și dușmane uzurpărilor, pentru a le apăra de cei ce astăzi se pretind protectorii lor.

Există într-un colț al Europei 5610 leghe pătrate de păduri imense și pământ roditor udat de râuri navigabile sau ușor de canalizat, există acolo zăcăminte de huilă, chihlimbar, sulf, bitum, sare, mercur, aur și argint, un regn animal de cea mai mare diversitate; există de asemenea și o populație de trei milioane opt sute de mii de suflete însetată de civilizație și libertate, la care englezii, austriecii, rușii, sardinienii, grecii merg singuri să caute bogățiile și unde ar trebui să luăm și noi parte. Dar pavilionul francez, atât de iubit de moldoveni și de munteni, nu se arată decât rareori în porturile lor.

Încorporarea arbitrară²² a principatelor la Turcia a adus legi abuzive. Cu puține excepții, Poarta le interzicea orice export în altă parte decât la Constantinopol. Diferența de religie dintre oprimați și opresori sporea greutatea sarcinilor. Abandonată lăcomiei

²⁰ „Toți scriitorii și în sfârșit d-nul Colson în lucrarea sa despre Moldova și Țara Românească, sunt de acord și recunosc aceste calități”. (n.a.)

²¹ „Circulația comercială la Galați, care în anul 1837 a fost, pentru importuri și exporturi, de 6583979 franci, a atins în 1839 cifra de 9227000 franci”. (n.a.)

²² „În conformitate cu hotărârile sultanului Baiazid din anul 1392, turcii nu cereau principatelor decât tribut și supunere. Teritoriul acestora nu le-a aparținut niciodată. Tratatelor din anii 1460 și 1513 vin în sprijinul acestui act”. (n.a.)

domnitorilor fanarioți, țara gemea sub impozite exorbitante și sub delapidări neîncetate. S-a acordat clerului și a nobilimii o superioritate exagerată. În ciuda aparențelor de emancipare, țăranul a rămas de fapt tot în robie, fără siguranță pentru proprietatea sa, obligat să susțină de unul singur aproape toate cheltuielile statului, fără a se bucura de nici un drept civil. Robia a fost menținută, ca și legile eronate ale perioadei anterioare. Apoi puterile împărțiră biata țară (1821); ciuma și războiul o devastară (1823); invazia străină exercita atrocitățile sale: numită mai târziu ocupație (1829) și actualmente protecție (1834) ea duce mai departe influența dăunătoare.

Dar toate aceste vicisitudini nu au putut să ruineze vechea Dacie. După plecarea rușilor (1834) ea prinse curaj. Se găsesc în cele două principate cinci mii de manufacturi industriale; la București și Câmpina se găsesc școli industriale; comerțul devine puternic și rentabil: el începe să pună la îndemâna claselor cu mai puțină dare de mână obiecte folosite de care fuseseră obligate să se lipsească. Nicio încurajare nu a fost acordată de autorități; pentru fiecare loc de activitate, eforturile persoanelor particulare nu au avut la bază decât o voință hotărâtă dar puțin documentată. Legi care acordau dreptul de preemțiune tuturor rudelor unui vânzător și chiar și vecinilor, legi care interziceau străinilor proprietatea asupra pământului și alte abuzuri au rămas în continuare în vigoare.

Despărțită de Serbia și Bulgaria de fluviul Dunărea, care îi este în același timp și frontieră, brăzdată în toate direcțiile de o mulțime de râuri care comunică între ele, Țara Românească numără treisprezece orașe din care aproape fiecare a devenit antrepozitul unei branșe de exploatare, e adevărat încă la început, dar susceptibilă de o mare dezvoltare. În afară de București, unde comerțul este activ, amintim Văleni, Câmpina și Râmnic pentru săruri; Focșani, Giurgiu, Slatina pentru cereale, piei tăbăcite, carne uscată, bitum mineral; Ploiești pentru lână, seu și lemn de construcție; Târgoviște, Craiova, Buzău și Izlaz pentru obiecte de fabricație autohtonă și vinuri, Brăila destinată a fi într-o zi principalul port al țării²³.

Mai puțin întinsă decât Țara Românească cu care se învecinează, dar la fel de dăruită de natură, Moldova are, pe lângă capitala Iași unde se fac multe tranzacții, și alte târguri: Roman, Huși, Dorohoi, Neamț, Ocna, Botoșani, Galați - supranumit Alexandria Dunării.

Dar Brăila și Galați sunt amenințate cu adevărat de o veșnică uitare și de ruină. Profitând de ignoranța diplomaților turci și austrieci, Rusia a știut să-și atribuie prin tratatul de la Adrianopol singura cale navigabilă a Dunării. Folosindu-se de îngrijorările Austriei, a cărei atenție a fost concentrată pe Franța după reforma din iulie²⁴, Rusia devine în anul 1833 arbitru Bosforului prin tratatul de la Unkiar Iskelessi²⁵. Lăsând fără

²³ „Acest oraș era în urmă cu puțini ani cu totul lipsit de importanță. În anul 1837, aici au sosit 449 de nave. Cifra importurilor s-a ridicat la 280747 franci iar a exporturilor la 2782501 franci. În 1839 activitatea comercială a crescut aici cu o treime”. (n.a.)

²⁴ Este vorba de reformele politice introduse în timpul „Monarhiei din Iulie” (1830-1848), de către regele francezilor Philippe d'Orleans, reprezentant al unei ramuri colaterale a Bourbonilor, cunoscut însă pentru opiniile sale liberale și adus la tronul Franței în urma revoltelor populației pariziene în cele „Trei Zile Glorioase” (27-29 iulie 1830).

²⁵ Tratatul de la Unkiar-Iskelessi a fost semnat între Rusia și Imperiul otoman în iulie 1833, în contextul războiului dintre otomani și egipteni. Prevederile sale sporeau influența rusă în Balcani prin faptul că

întreținere gura de vărsare a Dunării de la Sulina, care fiind colmatată cu nisip este impracticabilă pentru navele de mare tonaj, ea crede ca va putea închide fluviul pe motiv de carantină ori altele care sunt la dispoziția sa. Atunci își va atinge scopul: comerțul Austriei din aceste locuri, navigația sa cu vase cu abur care ar trebui să hrănească Transilvania și Ungaria, vor fi distruse. Faimosul articol din tratatul de la Viena (CIX) cu privire la libera navigație pe fluvii nu va mai exista. Atunci Rusia va domina în Marea Neagră, în Bosfor, la Constantinopol și mai departe. Țara Românească și Moldova, a căror independență și prosperitate depinde de legăturile comerciale pe Dunăre, vor face atunci parte din Imperiul țarist.

Acest imperiu știe că dacă străinii nu reușesc să aprovizioneze în mod regulat principatele pe mare, luând la întoarcere produsele țării, ele vor fi constrânse să-i ceară încorporarea ca pe o favoare. Comerțul terestru, mai ales cel cu Austria, este ruinător. Negustorii cu obiecte de proastă calitate²⁶ care vin din Leipzig, Viena, Brașov ori Odessa refuză cu totul comerțul de schimb. Anumite privilegii oneroase recunoscute Austriei precum și reaua credință a majorității negustorilor săi au inspirat moldo-muntenilor mai multă aversiune pentru austrieci decât pentru ruși.

Forțată de această situație și de propria influență în cele două principate, Rusia își pune în aplicare planurile sale.

În parte, pentru a le dejuca, s-a vorbit de joncțiunea Dunării cu marea printr-un canal care să înceapă de la Rasova și să se termine la Constanța. Această propunere nu a fost agreată de Poartă. Dar calea navigabilă de la Sulina nu este încă pierdută: aici curajul este posibil. O societate vrea să o facă. În orice caz, această realizare nu va fi imediat ci peste câțiva ani. Dar de ce așteptând să nu se folosească calea actuală pentru a crește, atât cât este posibil, bunăstarea principatelor prin importuri și a oferi un debușeu propriilor produse. Națiuni capabile de furnituri considerabile și având numeroase trebuințe vor face în mod direct ceea ce fac actualmente, în mod indirect și în mică măsură, austriecii, sardinienii, turcii, grecii.

Franța este capabilă, mai mult decât altă putere, să se bazeze pe demnitatea sa pentru a participa la această onorabilă și rentabilă misiune. Moda și trebuințele atrag în principate obiecte de fabricație franceză iar produsele pe care aceste țări ni le pot da în schimb sunt de natură să ne convină, atât la Alger cat și la Marsilia, care astfel ar deveni cel mai important port al Mediteranei. Aceste produse sunt cele pe care noi le primim la a doua mână, cele pe care grecii, sardinienii și alții ni le aduc, și pentru care iau în schimb produsele noastre iar apoi merg să le vândă la Constantinopol ori la Marea Neagră. [...]

Introducând schimbul de produse se va da o lovitură de moarte negoțului cu produse de proastă calitate care ruinează țara. În sfârșit, primind pentru produsele lor o valoare utilă, autohtonii își vor spori eforturile. Bunăstarea le va dezvolta inteligența naturală, industria va profita iar schimbul nu va fi de acum înainte în detrimentul țării. Creditul public va câștiga teren iar piețele comerciale vor recâștiga încrederea pierdută. Atrăși de buna credință și de sânguința moldo-muntenilor, bancherii le vor oferi noi resurse; bunăstarea îi va face pe părinți capabili să-și trimită copii să se instruiască, astfel

Poarta era obligată să închidă strămtorile oricărui vas militar străin. Intrată în conflict diplomatic cu Anglia și Franța, Rusia și-a abandonat privilegiile asupra strămtorilor în anul 1841.

²⁶ Autorul folosește termenul *les pacotilleurs* în textul original.

încât oamenii vor prefera o muncă rentabilă meseriei de valet. Acest popor cu multe posibilități și bunăvoință, cu multă forță și posibilități intelectuale, având conștiința utilității și prin urmare a existenței sale, se va simți sprijinit; în curând va pretinde o administrație mai convenabilă creșterii industriei agricole și comerțului și nu va admite drept protectori decât pe aceia care, răspunzând dezinteresat nevoilor sale, îi vor fi prieteni adevărați.

Prezența Franței în aceste regiuni nu poate îngrijora Austria. Fără îndoială, această putere înțelege că interesele sale la gurile Dunării se află în contradicție cu cele ale Rusiei. Închizând Dunărea, Nicolae²⁷ dorește singur navigația pe Marea Neagră, în timp ce Austria vrea să intre în Pontul Euxin prin acest fluviu. Progresul Moldovei și al Țării Românești este deci o condiție majoră a succesului său. Incapabilă de a da prin ea însăși avântul comercial necesar prosperității principatelor, este înțelept de a nu dăuna celor care își iau misiunea de a-i face un atât de remarcabil serviciu. Va pierde o mare parte a comerțului de import dar industria proprie va câștiga prin concurență; dacă nevoile Moldovei și Țării Românești vor deveni mai însemnate, cererile de produse din Austria vor fi și ele la fel și, în definitiv, nu se va vedea lipsită decât de monopolul mărfurilor și produselor franceze, pierdere cu mult mai mică în comparație cu beneficiile pe care le va avea.

Prin urmare, Austria trebuie să ia în considerare, ca fiind cel mai puternic sprijin al ei, o națiune care va contribui cel mai mult la creșterea activității comerciale a porturilor din Moldova și Țara Românească și va dovedi importanța lor pentru libertatea comerțului european.

Deja, pentru a avea o putere de intervenție capabilă, în caz de nevoie, să-i susțină pe lângă Rusia interesele sale comerciale în Marea Neagră, Metternich²⁸, a încheiat un ultim tratat cu Anglia²⁹; dar nu a obținut prin acesta nici un drept care să aducă atingere comerțului nostru la gurile Dunării. Marea fiind liberă pentru navele comerciale, noi vom putea să navigăm în aceleași regiuni. Majoritatea produselor noastre de fabricație, cerute de Moldova și de Țara Românească, sunt în stare să susțină competiția cu articolele engleze de același tip. [...] Consulii englezi, însărcinați pe nedrept cu afacerile noastre (ca de exemplu la Brăila), vor să ne convingă că negoțul francez nu va câștiga nimic din import; negustorii, compatrioții noștri, care cunosc aceste locuri le-au transmis o dezmințire categorică: „Importul - spun ei - nu ne dă mai puțin profit decât exportul, prețurile noastre ne fac stăpânii branșei comerciale cea mai răspândită în acest moment, iar modalitățile noastre de a face față altor nevoi ale țării ne asigură cel mai frumos viitor”. Să nu uităm că în principate importurile sunt o miză de multe milioane de franci și nu avem nici un motiv să cedăm Angliei - prietena noastră nesigură - aceste beneficii legate de dublarea exportului.

Împărtășim sub multe aspecte părerile autorilor³⁰ care în ultimul timp au scris despre aceste țări și cărora le-am studiat și utilizat scrierile. La fel ca ei, suntem convinși

²⁷ Nicolae I, țar al Rusiei (1825-1855).

²⁸ Metternich, Klemens-Wenzel-Nepomuk-Lothar, principe de ~ (1773-1859), cancelar al Austriei (1809-1848), principalul negociator la Congresul de pace de la Viena (1815).

²⁹ Autorul se referă la tratatul de comerț și navigație dintre Marea Britanie și Imperiul Habsburgic care a fost semnat la Viena în 3 iulie 1838 de către cancelarul austriac și ambasadorul englez Sir Frederick Lamb.

³⁰ „Lucrarea lui Colson care conține foarte interesante documente și articolele d-lui Thouvenel din *Revue des Deux Mondes* sunt printre cele mai cunoscute publicații apărute în 1840 cu privire la Moldova și Țara Românească”. (n.a.)

de necesitatea unui agent consular francez la Brăila, poziție care, la fel ca la Galați, ni se pare că trebuie să ia loc cât mai curând printre avanposturile politice importante; dorim ca și ei să vedem la Marea Neagră un serviciu de pacheboturi franceze cu aburi, simple transportatoare de bagaje, dependente de departamentul de finanțe și care să nu contravină cu nimic tratatului de la Unkiar Iskelessi. Totodată nu vom îndrăzni să sfătuim guvernul, cum fac unii dintre acești scriitori, să adopte o altă politică față de Moldova și Țara Românească decât aceea de observare. Agenții noștri consulari nu sunt la posturile lor pentru a ațâța populațiile la revoltă, sunt aici pentru a proteja, supraveghea și preveni. Obligațiile lor față de moldo-munteni consistă în a favoriza și înlesni avântul industrial al acestui popor, încurajând legături frecvente cu comerțul francez. Și comerțul este singurul care poate pentru moment să fie cu adevărat folositor Moldovei și Țării Românești. Necesitatea unei schimbări trebuie să se facă mai întâi simțită aici. Ea va apărea inevitabil la contactul cu civilizația. Dacă atunci, pentru drepturile lezate, se cere sprijinul statelor constituționale, acestea, cu siguranță, nu vor refuza o națiune interesantă a cărei poziție geografică le face un serviciu și al cărui comerț le asigură profituri.

Dar Franța nu poate nici să-și acrediteze în mod direct agenții pe lângă națiunea moldo-munteană care ea însăși se supune domnitorilor aleși de Rusia și Turcia, nici să devină agresor și să se expună riscurilor unui război pentru a institui o suveranitate ale cărei elemente nu sunt în întregime bine cumpănite.

Guvernul francez a făcut o delimitare foarte semnificativă; el nu a recunoscut Regulamentul din 1834³¹. Mărginindu-se acum să susțină toate proiectele ambițioase care se referă la Principatele dunărene, stimulând aici comerțul francez³² și trimițând agenți consulari activi și inteligenți, contribuie în acest mod la menținerea Moldovei și a Țării Românești pe drumul către progres și civilizație. Totodată, vizează consolidarea echilibrului politic aflat în pericol, deschide comercianților francezi un nou debușeu - o adevărată sursă de bogăție - și pregătește la porțile Rusiei aliați fideli și o barieră de netrecut ingerințelor viitoare.

Constantinopol, 1840

³¹ „Conform tratatului de la St. Petersburg din 29 ianuarie 1834, Poarta și-a luat angajamentul de a recunoaște în mod formal toate reglementările făcute în Moldova și Țara Românească în timpul ocupației ruse a acestor provincii.” (n.a.)

³² „Pentru ca Franța să-și extindă comerțul în aceste locuri, trebuie ca navigatorii noștri provensali să se teamă mai puțin de Marea Neagră care este atât de familiară vecinilor lor, genovezii. În anul 1838 au acostat la Galați și Brăila trei sute de nave sarde, în timp ce în cele două porturi nu au încărcat decât șase nave aflate sub pavilion francez - Extras dintr-o scrisoare adresată ziarului *Le Séaphore* din Marsilia”. (n.a.)

ÎNVĂȚĂMÂNTUL FARMACEUTIC ÎN CADRUL UNIVERSITĂȚII FRANZ JOSEPH DIN CLUJ (*FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM*) 1872-1945

Pharmaceutical education at the “Franz Joseph” University (*Ferenc József Tudományegyetem*) between 1872 and 1945. The Royal Hungarian University from Cluj was founded in 1872. In 1881 it changed its name, becoming the “Franz Joseph” Royal Hungarian University (*Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem*).

The university had at the beginning four faculties, with 40 professors and 11 assistants:

1. Philosophy, Philology and History
2. Medicine
3. Law and Political Sciences
4. Mathematics and Nature Sciences

Pharmaceutical education was of two years; during the first year students attended the Faculty of Mathematics and Nature Sciences and during the second year the Faculty of Medicine.

The Faculty of Medicine inherited the specialized staff, rooms, and instruments of the Institute of Medicine and Surgery (*Orvos-Sebészeti Tanintézet*) founded by Queen Maria Tereza in 1775.

Among the first teachers one can mention: Hintz György and Issekutz Hugó both teaching pharmaceutical technique, Ajtai Kovács Sándor, the first to teach pharmacognosy, Orient Gyula (Iuliu), chemist, physician, toxicologist and historian, Högyes Endre, the physician who invented the first audiometer in the world, Péter Béla, the founder of the Experimental Research Institute of Medicinal Plants, the first of this type in the world.

Since 1920 in Cluj pharmaceutical education took place in Romanian, the Hungarian university, along with its professors, moved to Szeged, Hungary.

The “Franz Joseph” Hungarian University functioned in Cluj between 1940 and 1945.

Keywords: *Cluj, pharmaceutical education, first teachers, moving to Szeged*

În baza Legii (*törvénycikk*) nr. XIX din 21 mai 1872¹ Parlamentul Maghiar (*Ország-gyűlés*) a hotărât înființarea celei de a doua universități la Cluj, după prima la Budapesta. Învățarea legală a universității a avut loc în 12 oct. 1872. Inaugurarea festivă a avut loc la 10 noiembrie 1872, iar în ziua următoare a început anul universitar 1872/73.

¹ Péter H. Mária în *Referințe maghiare privind farmaceutica din Ardeal*. Cluj Napoca, Ed. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002, p.167, scrie că Legea nr. 19, privind aprobarea înființării unei universități la Cluj, a apărut în 21 mai 1872, în schimb Gaal György în *Egyetem a Farkas utcában*, Cluj-Napoca, Ed. Erdélyi Magyar Műszaki Társaság, 2002, la pag. 43 susține că Regele Franz Joseph, la rugămintea ministrului cultelor și învățământului Pauler Tivadar, a aprobat înființarea universității la 29 mai 1872, în speranța că parlamentul va vota legea ulterior. La 11 iunie o delegație, în frunte cu ministrul Pauler, se deplasează la Cluj să se informeze asupra condițiilor înființării universității. Și acest autor indică Legea nr. 19 din 1872, fără să precizeze data exactă, privind „înființarea și organizarea provizorie a Universității Maghiare Regale la Cluj”. După votarea legii în parlament, Regele Franz Joseph o promulgă în 12 oct. 1872. În urma cererilor repetate ale noului ministru al cultelor și învățământului Trefort Ágoston, în 4 ian. 1881 Regele Franz Joseph emite documentul cu noua denumire, *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem*, în urma căruia încetează caracterul de provizorat al universității.

Denumirea oficială la început era *Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem* (Universitatea Maghiară Regală din Cluj). La 4 ian. 1881 și-a schimbat denumirea în *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem* (Universitatea Maghiară Regală Franz Joseph).

Universitatea avea la început patru facultăți, cu 40 de profesori și 11 asistenți:

1. Filozofie, Filologie și Istorie
2. Medicină
3. Drept și Științe Politice
4. Matematică și Știință

Primul rector al universității era Berde Áron (Drept), iar prorector ales Brassai Sámuel (Matematică și Știință). În anii următori prorectorul nu se mai alegea, ci rectorul din anul anterior devenea automat prorector. Brassai Sámuel, ultimul polihistor al Ardealului, a trăit 100 de ani (1797-1897, după unii s-a născut în 1800), a fost rector în 1879/80.

Baza materială și instituțională a universității clujene au constituit-o cele două colegii existente: *Orvos-Sebészi Tanintézet* (Institutul de Medicină - Chirurgie) și *Királyi Jogakadémia* (Academia Regală de Drept), în care activau profesori vestiți la nivelul țării, precum și *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (EME) (Societatea Muzeului Ardelean), înființată în 1859 de către contele Mikó Imre, care dispunea de bibliotecă, colecții necesare învățământului, clădiri și oameni de știință din diverse domenii.

Facultatea de Drept și Științe Politice avea 10 profesori, dintre care 5 proveneau de la Academia Regală de Drept din Cluj. În perioada 1891-1896, la această facultate a studiat *Iuliu Maniu*, președintele Partidului Național Țărănesc și de mai multe ori prim-ministru al României.

Facultatea de Medicină avea 11 catedre; la 8 dintre ele profesorii erau numiți de la Institutul de Medicină - Chirurgie din Cluj (nu exista catedră de farmacie). Aici a terminat facultatea în 1910 vestitul medic internist român *Iuliu Hațieganu*, fiind susținut de marele său maestru, profesorul Purjesz Zsigmond de la catedra de interne.

La această facultate au fost formați și profesori privați; dintre aceștia doi au avut ca specializare farmacia: Hintz György și Issekutz Hugó. Cei mai mulți studenți au fost în anul universitar 1913/1914: 559 la medicină și 115 la farmacie.

Facultatea de Medicină a moștenit personalul specializat, încăperile și instrumentarul de la Institutul de Medicină - Chirurgie din Cluj (*Orvos-Sebészi Tanintézet*). Acest institut a fost înființat prin ordinul Reginei Maria Tereza din 26 ian. 1775. La început a numit numai un profesor, Laffer József, care a predat anatomia, chirurgia și obstetrica. În anul următor, la 7 noi. 1776, regina a promis mărirea numărului de catedre cu chimie, botanică, fiziologie și patologie, și numirea câte unui profesor, dar în 1777 a amânat această decizie. După zece ani a numit încă un profesor, pe Fuhrmann Péter, la catedra de medicină veterinară și nu la cele preconizate inițial. În perioada următoare au fost numiți încă doi profesori: în 1791 românul *Ioan Piuaru Molnar* (Molnár János – nume de împrumut) la oftalmologie și în 1793 *Etienne András* (de origine belgiană) la chimie, mineralogie, fiziologie, patologie și chirurgie.

Ioan Piuaru Molnar, născut în 1749 la Sadu (lângă Sibiu), a terminat facultatea de medicină la Viena în 1774, obținând titlul de *magister chirurgiae*, fiind primul medic

român cu diplomă din Ardeal. În 1791 a fost numit profesor de oftalmologie în Cluj la *Lyceum Regium Academicum Claudiopolitanum*, care mai târziu și-a schimbat numele în *Institutum Medico-Chirurgicum*. În 1792 Ioan Piuariu Molnar a primit titlul de nobil cu numele de *Joannes Molnár de Müllersheim*. El a continuat să activeze ca profesor la Institutul de Medicină - Chirurgie până în 1812, când s-a pensionat. Este autorul celei dintâi gramatici româno-germane. A inițiat prima publicație științifică medicală românească: *Sfătuire către studenți în chirurgie*. A murit în 16 martie 1815, la vârsta de 66 de ani.

Ultima generație a profesorilor, din care majoritatea a fost numită la catedrele de la Facultatea de Medicină înființată în 1872, se întâlnea zilnic între orele 17-20 acasă la protomedicul Ardealului Pataki Dániel, unchiul istoricului în medicină Pataki Jenő. Aici medicii discutau despre probleme profesionale sau citeau reviste medicale, unele editate la Viena. O curiozitate aparte o reprezenta obstetricianul Maizner János, originar din Saxonia, care la aceste întruniri, în loc să-și bea cafeaua, citea reviste, iar când cineva i se adresa, răspundea automat, fără să-și ridice privirea: da-da, da-da... În anul universitar 1874/75 a devenit decanul Facultății de Medicină din Cluj (pe atunci decanul se alegea pentru un an).

Încă de la începutul înființării învățământului universitar a început și formarea farmaciștilor. Pentru obținerea diplomei de farmacist era nevoie de doi ani de facultate și 6 ani de practică, în total 8 ani. Ulterior durata și desfășurarea practicii au suferit modificări. În 1914 conform unui ordin ministerial, practica în farmacii se făcea astfel: doi ani practică înainte de facultate, doi ani învățământ teoretic la facultate, după care încă trei ani practică, după care se dădea un examen de „aprobare” (*approbációs vizsga*).

Facultatea de farmacie în perioada 1872-1925 era de 2 ani, în perioada 1926-1940 era de 3 ani, în perioada 1940-1945 era de 4 ani.

În primii zece ani de la înființare, în perioada 1872-1891, la facultatea de farmacie s-au predat următoarele materii:

Anul I, semestrul 1: știință, mineralogie, chimie generală anorganică și organică
semestrul 2: botanică, zoologie, chimie generală anorganică și organică

Anul II, semestrul 3: lucrări de farmacie, lucrări de rețete magistrale, farmacologie, botanică – morfologie și sistematică, chimie farmaceutică
semestrul 4: patologie și terapie generală, cunoștințe farmaceutice, fizică experimentală, botanică – microscopie și fiziologie, gestiune farmaceutică.

Studenții de la farmacie au învățat în primul an la Facultatea de Matematică – Știință, iar în al doilea an la Facultatea de Medicină.

Profesorii renumiți care au predat la Facultatea de Farmacie au fost, printre alții:

Hintz György József (1840-1890) – primul profesor privat de farmacie, la tehnica farmaceutică, la Facultatea de medicină în 1872. Primul doctor în farmacie din Ardeal, titlu obținut la Viena în 1863. Înainte de facultate a făcut practică la cea mai veche farmacie din Sibiu *Fekete Sas* (Vulturul Negru) a farmacistului Karl Müller. Din 1863 preia conducerea celei mai vechi farmacii din Cluj, înființată în 1573. A murit tânăr, la 50 de ani, fiind înmormântat în cimitirul Házsongárd (central) din Cluj, lângă cripta farmacistului Mauksch.

Issekutz Hugó (1855-1915) – după moartea lui Hintz György József, în 1892 devine profesor privat de tehnică farmaceutică. În 1882 obține titlul de doctor în farmacie la Cluj. Este asistentul profesorului Lőte József la Institutul de patologie și terapie gene-

rală. În 1902 este numit director la Farmacia universitară (*Egyetemi gyógyszerertár*), înființată atunci cu rang universitar, care își începe activitatea practică efectivă la 1 ian. 1904.

Ajtai Kovács Sándor (1845-1917), medic, primul profesor din 1872 la Institutul de patologie și terapie generală din cadrul Facultății de medicină, unde au învățat studenții de la farmacie în anul II, după el urmând profesorii Högyes Endre și Bókay Árpád (1856-1919), iar din 1890 Lőte József. A fost primul în 1873 care, deși a fost profesor de farmacologie, a predat farmacognozie (*gyógyszerismeret*)² la Facultatea de medicină, după el urmând Lőte József și Jakabházy Zsigmond³. A fost patru ani la rând, între 1877-1881, decanul Facultății de Medicină și o dată rector în anul universitar 1881/82.

Lőte József (1856-1938), medic, al doilea profesor, după Ajtai, care a predat farmacognozie; din 1890 a condus Institutul de patologie și terapie (*Kórtani és Gyógytani Intézet*). A fost profesor de farmacologie, până ce titularul catedrei Tóth Lajos era detașat la minister; a predat despre plante medicinale în cadrul farmacognoziei, iar după el a urmat Jakabházy. A fost de două ori decanul Facultății de medicină și o dată rector în anul universitar 1901/92.

Jakabházy Zsigmond (1867-1945), medic, farmacolog, toxicolog, cunoscut mai ales pentru activitatea sa la farmacognozie, a studiat la Strasbourg, Leipzig și Graz. În perioada 1913-1919 a fost profesor la catedra de farmacologie (*gyógyszertan*), după ce din 1899 era profesor privat tot acolo. Până în 1913/14 a predat farmacognozie în cadrul catedrei de farmacologie. Din 29 august 1914 prin ordin ministerial *farmacognozia* (*gyógyszerismeret*) devine materie de sine stătătoare.

Profesorul Jakabházy Zsigmond a făcut o dată o glumă cu un student în medicină, care avea faima de încrezut și a vrut să devină medic, care trata bolnavii cu apă. Profesorul l-a oprit pe student și cu o față serioasă l-a întrebat:

- Aș vrea să vă cer un sfat, domnule coleg: ar face bine o cură de apă rece soacrei mele?

Studentul s-a simțit extrem de onorat și a întrebat:

- De ce suferă Doamna?

Profesorul a răspuns foarte serios:

- Săraca suferă de *tussilago farfara* cronică (este o plantă medicinală, nu o boală).

Studentul a răspuns fără să stea pe gânduri:

- Neapărat să facă o cură cu apă rece. Vă stau la dispoziție oricând.

Primele cărți de farmacognozie apărute la Cluj au fost:

1. Issekutz Hugó: *Gyógyszerismeret és gyógyszerész vegytan* (Farmacognozie și chimie farmaceutică), Kolozsvár (Cluj), 1886⁴.

² Cuvântul *gyógyszerismeret* a fost folosit și ca farmacologie, și ca farmacognozie, între aceste două noțiuni neexistând o delimitare clară. În general se folosea următoarea terminologie, tradusă în limba română: *gyógyszerismeret* = farmacognozie, *gyógyszerhatástan* = farmacodinamie, *gyógyszertan* = farmacologie, *gyógytan* sau *kórgyógytan* = terapie, *kórtan* = patologie, *bonctan* = anatomie, *növénytan* = botanică, *vénykészítés* = prepararea rețetelor, *gyógyszerész műtan* = tehnică farmaceutică.

³ Honorius Popescu în *Profesorii și studenții în Facultatea de Farmacie din Cluj de-a lungul timpului*. Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 2009, în care din perioada 1872-1918 amintește numai patru profesori, la pag. 183 scrie că primul profesor de farmacognozie, din 27 ian. 1913, a fost Jakabházy Zsigmond, fiind director la Institutul de Farmacognozie (*Gyógyszerismereti Intézet*).

⁴ Péter H. Mária, *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. Cluj-Napoca, Ed. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002, p. 272, nu menționează editura sub care a fost editată această carte.

2. Jakabházy Zsigmond, Nyiredy Géza, Issekutz Hugó: *Gyógyszerismeret, magyarázó szöveggel a Magyar Gyógyszerkönyv 2. kiadásához, orvos- és gyógyszerésznövendékek használatára* (Farmacognozie, cu text explicativ la Pharmacopeea Hungarica II în folosul studenților în medicină și farmacie), Ed. Dobrowszky és Franke kiadása, Kolozsvár (Cluj), 1895.

3. Jakabházy Zsigmond, Issekutz Hugó: *A gyógyszerismeret tankönyve* (Manual de farmacognozie), vol. I-II, Kolozsvár (Cluj), 1913.

Hőgyes Endre⁵ (1847-1906), medic, profesor la Institutul de patologie și terapie generală (*Általános Kór- és Gyógytan Intézet*) între anii 1875-1883, a fondat în 1876 *Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat* (Asociația de Medicină - Știință din Cluj) al cărei membru a fost și Dr. Hintz György József. Mai târziu această asociație s-a unit cu *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (Societatea Muzeului Ardelean), care există și astăzi. În cadrul Societății Muzeului Ardelean la 25 ian. 1906 ia ființă Secția de Științe Medicale (*Orvostudományi Szakosztály*), primul ei președinte fiind Purjesz Zsigmond, iar secretar Jakabházy Zsigmond. În 1878 Hőgyes Endre a înființat și fost redactor șef al revistei *Orvos-Természettudományi Értesítő* (Buletinul de Medicină - Știință), care apare și azi sub noua denumire *Orvostudományi Értesítő*. A fost membru al Academiei de Științe Maghiare. A inventat primul audiometru din lume. Pentru cercetările făcute cu audiometrul perfecționat, Békésy György a obținut Premiul Nobel în 1961. Hőgyes Endre fost decan al Facultății de medicină în anul universitar 1882/83.

Koch Ferenc (1853-1942), chimist, profesor, cercetător al compușilor aromatici.

Kanitz Ágost (1843-1896), primul profesor de botanică în perioada 1872-1896, de trei ori decan al Facultății de Matematică și Știință, rector al universității în 1887/88.

Richter Aladár (1868-1927), profesor de botanică între 1901-1913. A avut inițiativa înființării unei grădini botanice în Cluj, în acest scop cumpărând terenuri lângă cimitirul Házsongárd, proiectul neputându-se duce la bun sfârșit din cauza războiului. Înființarea Grădinii Botanice este meritul marelui botanist român *Alexandru Borza* (1887-1971), inițial călugăr și protopop onorific greco-catolic al Clujului, licențiat la Facultatea de Științe de la Budapesta în 1911, unde a obținut și titlul de doctor în 1913, întemeietorul geobotanicii în România, profesor de botanică la Universitatea din Cluj între 1919-1947.

Páter Béla (1860-1938), profesor de botanică, întemeietorul în 1904 la Cluj al Institutului de Cercetări Experimentale ale Plantelor Medicinale (*Gyógynövény Kísérleti Állomás*), primul de acest gen din lume. A scris cărțile: *A nép néhány orvosi növényéről* (1896) (Despre câteva plante medicinale folosite de popor), *A gyógynövénytermesztés rövid foglalatja* (Cluj, 1924) (Rezumatul cultivării plantelor medicinale), *Csodahatású gyógynövények* (Cluj, 1936) (Plante medicinale cu acțiuni miraculoase) etc.

Orient Gyula (Iuliu) (1869-1940), originar din Maramureș, tatăl său a fost preot greco-catolic, unul dintre puținii profesori care în 1919 a depus jurământ de credință față de România și Regele Ferdinand I. Nu a emigrat cu Universitatea Ferenc József la Budapesta și Szeged. A fost farmacist, medic, toxicolog și istoric în medicină și farma-

⁵ Péter, *Az erdélyi gyógyszerészet*, p. 167-178, p. 209-227, p. 272-276, p. 311-530, și Péter Mihály, Péter H. Mária, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről*, în *Erdélyi Múzeum*, vol. LXXI, 2009, nr. 3-4, p. 9-26.

cie. În 1900 obține titlul de doctor în farmacie. În 1906 obține diploma de medic. În 1902 editează cartea de 138 de pagini: *Gyógyszerészi műtan* (Tehnică farmaceutică), în 1912 *Chemiai jegyzet* (Note din domeniul chimiei), în 1922 *Szemelvények az Erdélyi Múzeum kebelében felállított Gyógyszerészeti Múzeum gyűjteményéből* (Fragmente din colecția Muzeului de Farmacie din cadrul Muzeului Transilvaniei), în 1926 *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története* (Istoricul farmaciei în Ardeal și Banat), în 1927 *Erdélyi alchimisták, Bethlen Gábor fejedelem alchimiája* (Alchimiști ardeleni, alchimia principelui Bethlen Gábor), în 1929 *A biokémia gyógyszerészetet érdeklő világából* (Din lumea biochimiei referitoare la farmacie) etc.

Széki Tibor (1879-1950), farmacist, doctor în filozofie; tatăl său a fost proprietarul farmaciei *Mátyás Király* din centrul Clujului. Profesor privat în 1907 la Institutul de Chimie, unde în 1917 devine profesor plin. Studiază la Berlin cu profesorul Karl Lieberman chimia organică. A fost profesor la catedra de Matematică și Știință. Când ceilalți profesori pleacă în 1919 la Budapesta și Szeged, el rămâne la Cluj, preluând conducerea farmaciei lui tatăl său. Ulterior vinde farmacia, pleacă la Szeged, unde în 1933/34 devine rectorul Universității Ferenc József.

Ferencz Áron (1880-1954), în 1906 doctor în farmacie, din 1916 profesor privat de tehnică farmaceutică. În 1903 devine adjunctul lui Issekutz Hugó la *Egyetemi Gyógyszertár* (Farmacia universitară), în 1915 preluând conducerea acesteia. În 1919 rămâne în Cluj și în 1922 obține dreptul de „liberă practică”, ocupându-se de prepararea produselor la Fabrică de medicamente și produse chimice ZEA SA, condusă de profesorul Gh. Pamfil. În 1941 preia din nou conducerea Farmaciei universitare. Între 1921-23 a fost redactor la revista *Pharmacia – Gyógyszerész Újság*, iar între 1923-1928 la *Revista farmaciei – Gyógyszerészi Folyóirat*, ambele fiind bilingve.

Universitatea Franz Joseph (*Ferenc József Tudományegyetem*) și-a desfășurat activitatea în următoarele perioade și localități:

- Cluj 1872-1919
- Budapesta 1919-1921
- Szeged 1921-1940
- Cluj 1940-1945

Facultatea de medicină a avut următorii decani la începuturi și în perioada 1917-1921:

- 1872/73 Czifra Ferenc
- 1873/74 Török Aurel
- 1874/75 Maizner János
- 1875/76 Högyes Endre
- 1876/77 Genersich Antal (rector 1977/78)
- 1877/78 Ajtai Kovács Sándor
- 1878/79 Ajtai Kovács Sándor
- 1879/80 Ajtai Kovács Sándor
- 1880/81 Ajtai Kovács Sándor (rector 1881/82)
- 1881/82 Klug Nándor
- 1882/83 Högyes Endre
- 1883/84 Klug Nándor
- 1884/85 Géber Ede

1917/18 Lechner Károly (rector 1897/98)

1918/19 Lőte József (rector 1901/02)

1919/20 Jakabházy Zsigmond și Lechner Károly

1920/21 Lechner Károly

Clădirea principală a Universității Franz Joseph (*Ferenc József Tudományegyetem*) de pe str. Farkas (azi str. M. Kogălniceanu) a fost construită în perioada 1893-1902 de către arhitecții Meixner Károly și Ignác Alpár, în locul unor colegii iezuite. Biblioteca universității din Piața Lucian Blaga, colț cu str. Clinicilor (fosta str. Mikó) a fost construită în 1906-1907 de arhitecții Korb Flóris și Giergl Kálmán, având ca model biblioteca universitară din Basel⁶.

Clinicile de pe str. Clinicilor au fost construite în perioada 1897-1905 pe trei nivele, datorită conformației terenului, de către arhitecții Korb Flóris și Giergl Kálmán. Aici au fost construite clinicele: chirurgie, interne, obstetrică-ginecologie (jos), la nivelul următor: oftalmologia, dermatologia, iar cel mai sus pavilionul de pneumologie și tuberculoză. Neavând loc aici, celelalte spitale au fost construite sus pe str. V. Babeș (fosta str. Trefort) în perioada 1900-1902: neurologia și psihiatria.

Începând din 1919/1920 la Cluj învățământul farmaceutic s-a desfășurat în limba română. După un an de practică (elevat) într-o farmacie, studenții în primul an învățau la Facultatea de Științe, în al doilea an la catedra de farmacie în cadrul Facultății de medicină.

La sfârșitul primului război mondial, la 24 dec. 1918 armata română a intrat în Cluj. Guvernul de atunci al Ungariei ordonă universității să scoată „Ferenc József” din denumirea oficială și autorizează corpul profesoral să depună jurământul de credință față de România și Regele Ferdinand I. Primul ministru al Republicii Ungare de atunci, după destrămarea Monarhiei Austro-Ungare, era *Károlyi Mihály*, care ulterior a devenit președintele țării. Era o perioadă de tulburări politice, între mart.-aug. 1919 Kun Béla (fost Kohn) introducând „teroarea roșie” în Republica „Sovietică” a Ungariei (*Magyar Tanácsköztársaság*).

La început oficialitățile române nu se amestecă în treburile universității, astfel învățământul continuă. Paralel în presa română se discută despre soarta universității. Unii, ca Nicolae Iorga, savant român de mare prestigiu, ar fi lăsat-o să funcționeze în continuare, și au propus înființarea unei universități române paralele. Alții au susținut teza românizării treptate. Reprezentantul ideii „preluării” imediate de către români a fost Onisifor Ghibu⁷, care anterior era inspector principal al școlilor ortodoxe române în Ardeal. Conducerea politică, urmare a preluării puterii în Ardeal, era exercitată de Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu, cu sediul la Sibiu. Secretarul de stat al învățământului, în cadrul acestui Consiliu, era Onisifor Ghibu. El i-a convins pe membrii Consiliului, și pe cei care la început erau moderați, că universitatea trebuie ocupată imediat.

Ghibu, din partea Consiliului Dirigent, prin intermediul prefectului, în 9 mai l-a somat pe rectorul Schneller István să facă o declarație dacă corpul profesoral este dispus

⁶ Gaal György, *Egyetem a Farkas utcában*. Cluj-Napoca, Ed. Erdélyi Magyar Műszaki Társaság, 2002, p. 38-135.

⁷ *Ibidem*.

să depună jurământul de credință față de Regele Ferdinand I și Consiliu Dirigent. I-a avertizat pe profesori că refuzul depunerii jurământului de credință atrage după sine pierderea funcțiilor didactice și a altor drepturi. În cazul depunerii jurământului de credință, toți vor primi un răgaz de doi ani pentru însușirea perfectă a limbii române. Data jurământului era fixată pe 12 mai.

O parte dintre facultăți, apoi Consiliul Universitar, refuză depunerea jurământului, invocând situația politică neclară (era înaintea Tratatului de Pace de la Trianon), normele juridice internaționale, autonomia universitară și jurământul față de Ungaria.

Între timp, Ghibu a înconjurat clădirea universității cu militari înarmați și a blocat toate ieșirile. Imediat după ce răspunsul rectorului de a refuza depunerea jurământului a sosit la prefectură, Ghibu, împreună cu prefectul *Valentin Poruțiu*, profesorul universitar *Nicolae Drăganu*, un student și maiorul Ion Vasiliu, a intrat în Rectorat și a declarat că în numele Consiliului Dirigent preia Universitatea. Rectorul Schneller, după ce a refuzat predarea, fiind forțat de maiorul Vasiliu, a fost nevoit să semneze procesul verbal de predare. A doua zi fiecare catedră a fost ocupată de către un delegat român, însoțit de militari.

În clădirile rechiziționate, împreună cu toate dotările, în data de 3 noiembrie 1919 s-a deschis noua universitate română. Inaugurarea festivă a avut loc în 1-2 febr. 1920 în prezența Regelui Ferdinand I.

Unii dintre profesorii fostei universități maghiare – mai ales de la facultățile de drept și medicină – își găsesc locuri de muncă în Cluj. Mulți dintre cei care nu s-au născut sau locuit în Cluj înainte de 1914 și au refuzat depunerea jurământului de credință au fost expulzați în oct. 1919 de către autoritățile române, având la dispoziție 5 zile pentru a părăsi țara. Sute de studenți sunt obligați să-și întrerupă studiile, deoarece numai o infimă parte cunoștea limba română, ca să se înscrie la universitatea română⁸.

Universitatea maghiară din Cluj a considerat că nu și-a încetat activitatea, cu toate că și-a pierdut baza materială. Unele dintre cadrele didactice s-au mutat la Budapesta unde universitatea continua o activitate provizorie.

Parlamentul de la Budapesta a adoptat Legea nr. XXV din 26 iunie 1921, privind mutarea universității din Cluj la Szeged și a celei din Bratislava la Pécs. În toată această perioadă, între 1921-1940 la Szeged, apoi revenirea la Cluj între 1940-1945, denumirea universității a rămas aceeași: *Ferenc József Tudományegyetem*.

În urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940, partea de nord a Ardealului a revenit Ungariei. Trupele maghiare au intrat în Cluj în 11 septembrie. Ministerul Învățământului de la București a decis mutarea universității din Cluj la Sibiu. Cheile clădirii centrale și ale Rectoratului au fost predate delegației Ministerului Învățământului maghiare în 12 septembrie. Deschiderea festivă a universității „Ferenc József Tudományegyetem” a avut loc în 24 oct. 1940.

Institutul de Istoria Medicinii de pe str. Pasteur a fost predat în sept. 1940 de către directorul acestuia, profesorul Valeriu Bologa, respectând ordinul guvernului român. Astfel, a dus la Sibiu numai materialul și documentația originală română de istoria medicinei și farmaciei, lăsând la Cluj documentația originală maghiară și duplicatele

⁸ Gaal, *Egyetem a Farkas utcában*, p. 38-135.

românești. Istoricul maghiar în medicină Antall József, primul ministru de mai târziu al Ungariei, după 1990, scrie că Institutul de Istoria Medicinii din Cluj, predat de profesorul Valeriu Bologa, a fost singurul de acest fel din Ungaria, în timpul celui de al doilea război mondial, care a funcționat ca o instituție organizată, meritul fiind al profesorului Bologa.

BIBLIOGRAFIE

- Gaal György, *Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze* (Pataki Jenő, primul istoric în medicină din Ardeal), în *Erdélyi Múzeum*, vol. 56, caietele 3-4, 1994. p. 1-16.
- Gaal György, *Egyetem a Farkas utcában* (Universitatea pe str. Farkas, în prezent str. M. Kogălniceanu), în *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai* (Antecedentele, perioadele și regimurile Universității Franz Joseph). Kolozsvár (Cluj-Napoca), Ed. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2002, p. 38-135.
- Pataki Jenő, *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből* (Din istoria culturală a medicinei ardelenene), (culegere de articole mai ales din revistele *Erdélyi Orvosi Lap* < 1920-1925 > și *Revista Medicală – Orvosi Szemle* < 1928-1938 >). Piliscsaba, Ed. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004, p. 293-309.
- Péter H. Mária, *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai* (Referințe maghiare privind farmaceutica din Ardeal). Kolozsvár (Cluj-Napoca), Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002, p. 167-178, p. 209-227, p. 272-276, p. 311-530.
- Péter Mihály, Péter H. Mária, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának tevékenységéről* (Despre activitatea Secției Științelor Medicale a Societății Muzeului Ardelean), în *Erdélyi Múzeum*, vol. 71, caiete 3-4, 2009, p. 9-26.
- Popescu Honorius, *Profesorii și studenții în Facultatea de Farmacie din Cluj de-a lungul timpului*. Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 2009, p. 179-184.

CULTUL ÎMPĂRĂTESEI ELISABETA LA MAGHIARII DIN CLUJ ÎN PERIOADA DUALISTĂ

The cult of Empress Elisabeth among the Hungarians living in Cluj during the Dualism. The present paper presents an exceptional museum object, of great artistic and historical value, the *Elisabeth Flag*, created at the order of the Transylvanian Carpathian Society in 1900. It illustrates the cult Hungarians in Cluj dedicated to Empress Elisabeth after her death in 1898. The paper presents the political and historical context that explains the creation of this item and the popularity Elisabeth enjoyed at the level of Hungarian public consciousness. Several initiatives were accomplished in her memory: the erection of a statue, a bridge, and a recreation park, placing of memorial plaques, and planting trees. The cult of the empress was linked to her interest for natural beauty, thus justifying the commemorative activities organized by the Transylvanian Carpathian Society.

Keywords: *cult of Empress Elisabeth, Austro-Hungarian dualism, Hungarians in Cluj during the dualist period, Transylvanian Carpathian Society, Elisabeth-flag, embroidery*

Interesul nostru față de acest subiect a apărut în urma unei expoziții temporare recente, intitulată *Istoria turismului în Transilvania*, care a fost deschisă în incinta Cetății medievale din Târgu Mureș și la organizarea căreia a colaborat și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca¹.

Alături de diverse exponate legate de istoria turismului, bastoane, topoare, hărți, litografii cu imagini din orașele transilvănene², a fost expusă o piesă din patrimoniul muzeului clujean, datând din perioada Monarhiei Austro-Ungare, care ilustrează cultul dedicat împărătesei și reginei Elisabeta de către supușii săi maghiari din orașul de pe Someș. Este vorba de un steag al Societății Carpatine Ardelene, confecționat în anul 1900, o adevărată capodoperă tehnică și artistică, decorat cu o broderie de mari dimensiuni, înfățișând imaginea împărătesei austriece³. În articolul de față ne propunem să prezentăm această piesă, precum și contextul istorico-politic în care a fost realizată.

*

Personalitatea Elisabetei de Austria, relațiile ei privilegiate cu maghiarii din Imperiul Habsburgic și cultul care i-a fost dedicat de către aceștia fac obiectul unei bibliografii consistente. Cu toate acestea, nu există multe studii care să detalieze la modul concret aceste subiecte, cu atât mai puțin în cazul comunității maghiare din Clujul epocii dualiste.

¹ Ideea realizării acestei expoziții a aparținut organizației Salvamont și Societății Carpatine Ardelene din Târgu-Mureș, cu precădere d-lor Zoltán și Miklós Hints, iar organizarea ei s-a bucurat de sprijinul Muzeului Județean Târgu-Mureș. Expoziția a fost deschisă în perioada 10 iunie - 30 septembrie 2011.

² Litografiile au fost realizate după desenele lui Ludwig Rohbock, executate pentru albumul *Magyarország és Erdély képekben* [Ungaria și Transilvania în imagini], apărut în trei volume, între anii 1856-1864. Pentru exemplarele deținute de muzeul clujean, vezi Claudia M. Bonta, *Itinerarii grafice de secol XIX. Transilvania văzută de Ludwig Rohbock*. Cluj-Napoca, Editura Polis, 2009.

³ Bunul cultural cu numărul de inventar: M 6981.

Ducesa bavareză Elisabeta de Wittelsbach a devenit împărăteasă a Austriei în anul 1854, în urma căsătoriei sale cu împăratul Franz Joseph. Ea și-a impresionat contemporanii nu doar prin frumusețe și destinul ei tragic⁴, ci și prin convingerile sale politice liberale, cărora le-a dat glas – îndeosebi la începuturile domniei – la Curtea imperială vieneză. De asemenea, a fost considerată o personalitate de factură romantică, non-conformistă (cel puțin în raport cu statutul său social de excepție) și atrasă de frumusețile simple și neconvenționale ale naturii. După cum vom vedea, această ultimă trăsătură va fi prețuită în mod deosebit de către opinia publică, inclusiv cea din Transilvania, după moartea sa.

Eticheta și regulile rigide ale Curții vieneze nu i-au permis Elisabetei să devină o colaboratoare apropiată a soțului său. „Elisabeta a făcut, cu siguranță, eforturi să-și învingă teama pe care i-o stârnea sistemul de curte și să se adapteze la constrângerile lui”, afirmă Jean-Paul Bled, unul dintre istoricii care s-au aplecat asupra biografiei lui Franz Joseph. „Dar tot atât de adevărat este – scrie acesta în continuare – că nu a reușit niciodată să-și depășească crisparea și să se integreze unei lumi care îi rămânea străină. Nu izbutea să-și înăbușe sentimentul că la Viena se află în exil⁵.”

Toate acestea, precum și traumatismul afectiv provocat de moartea fetei sale Sofia, în 1857, au provocat o ruptură definitivă în viața Elisabetei. De acum înainte, ea își va petrece cea mai mare parte a timpului departe de Viena, călătorind prin Europa sau locuind în diverse alte reședințe, la Gödöllő, lângă Budapesta, sau în insula Corfu⁶.

În pofida acestei relative izolări, Elisabeta a reușit să joace un rol politic semnificativ, aducându-și contribuția mai ales la realizarea dualismului austro-ungar, din anul 1867⁷.

Opoziția tinerei împărăteasă „față de Curtea de la Viena și îndeosebi față de puternica sa soacră, arhiducesa Sophie”, a făcut-o să își îndrepte privirile și simpatia spre maghiari, adică spre cei care la 1848 fuseseră inamicii monarhiei⁸.

Din aceste motive, împărăteasa „se străduise să dobândească o perfectă stăpânire a maghiarei, încât putea să rostească discursuri, să scrie scrisori sau să poarte conversații fără dificultate în această limbă. De asemenea, Elisabetei îi plăcea să fie înconjurată de unguri. Câteva dintre doamnele ei de companie, precum contesa Maria Festetics, care o va însoți mult timp în călătorii, și Ida Ferenczy, lectora și confidenta ei, sunt unguroaice⁹.”

Mulți istorici au ținut să evidențieze simpatia oarecum exagerată a împărătesei față de cauza maghiarilor din Imperiu. Erich Zöllner, Brigitte Hamann sau Jean-Paul

⁴ Moartea i-a răpit doi dintre cei patru copii pe care i-a născut. Primul copil, Sofia, a decedat în 1857, la doar doi ani, iar în 1889, la 31 de ani, Rudolf, prințul moștenitor al Austro-Ungariei, s-a sinucis în castelul de la Mayerling. În anul 1898, împărăteasa însăși cade victimă unui atentat, fiind înjunghiată la Geneva de către un anarhist italian. Vezi Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*. București, Editura Enciclopedică, 1997, vol. II, p. 527; Jean Paul-Bled, *Franz Joseph*. București, Editura Trei, 2002, p. 199, 204, 492.

⁵ Bled, *op.cit.*, p. 199.

⁶ *Ibidem*, p. 225-229; 291.

⁷ Zöllner, *op.cit.*, vol. II, p. 509-511; Bled, *op.cit.*, p. 290-302; Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrîngeri*. București, Editura Humanitas, 2001, p. 284-291.

⁸ Lendvai, *op.cit.*, p. 283-284.

⁹ Bled, *op.cit.*, p. 293; Lendvai, *op.cit.*, p. 284.

Bled arată că, pentru a cunoaște îndeaproape doleanțele supușilor săi maghiari, Elisabeta se întâlnea în mod frecvent cu politicienii maghiari animați de vederi liberale, printre care se remarcă Ferenc Deák, Eötvös József sau Gyula Andrássy, adepți convinși ai reconcilierii austro-maghiare. În urma acestor întâlniri, Elisabeta devenise „o ambasadoare exaltată a intereselor maghiarilor pe lângă Franz Joseph”, afirmă Bled¹⁰.

Brigitte Hamann o consideră și ea pe împărăteasă „o susținătoare înflăcărată a cauzei maghiare”¹¹, „o unealtă voluntară, ba de-a dreptul fanatică” a contelui Gyula Andrássy. Hamann efectuează și o analiză minuțioasă a relației de iubire – de altfel platonice și discretă – dintre împărăteasă și viitorul ministru de Externe al dublei monarhii¹². Istoricul austriac Erich Zöllner subliniază și el că „politicienii unguri au aflat o susținătoare pasionată în persoana împărătesei Elisabeta, care încă în zilele critice de după Königgrätz stăruise mult pe lângă soțul ei să fie prevenitor față de unguri”¹³.

Într-o perioadă în care miniștrii lui Franz Joseph vehiculau îndeosebi soluții centraliste sau federaliste de reorganizare a imperiului, Elisabeta a întreprins presiuni asupra soțului său pentru ca acesta să se angajeze în discuții cu Deák și cu Andrássy, iar înțelegerea dintre partea austriacă și cea maghiară să se finalizeze în formula dorită de maghiari, respectiv prin *dualism*¹⁴.

Desigur, acest proiect s-a putut materializa și datorită faptului că era în acord cu ideile politice ale baronului Ferdinand von Beust, cel care preluase ministerul afacerilor externe al monarhiei și făcuse posibilă încheierea compromisului istoric dintre Austria și Ungaria, realizat în data de 27 mai 1867¹⁵.

Elisabeta a devenit regină a Ungariei în anul 1867, impresionându-i în mod plăcut pe maghiari prin faptul că a insistat ca la încoronarea lui Franz Joseph, săvârșită în data de 8 iunie 1867, la biserica Mátyás din Buda, să fie folosită coroana Sfântului Ștefan, ascunsă în timpul revoluției maghiare de către Lajos Kossuth. Tot cu această ocazie și tot ca urmare a insistențelor împărătesei, Franz Joseph a acordat o amnistie generală pentru toate delictelor politice de la 1848 înapoi¹⁶, fapt care a sporit și mai mult popularitatea soției sale în rândul maghiarilor.

Simpatia Elisabetei față de cauza maghiarilor și față de revendicările politice ale acestora a fost, așadar, cât se poate de clară, încă din epoca respectivă, ceea ce i-a atras prețuirea și devotamentul supușilor săi unguri.

După ce împărăteasa a fost asasinată de către un anarhist italian (în data de 10 septembrie 1898), în cei 16 ani care au urmat până la izbucnirea Primului Război Mondial, în amintirea ei au fost ridicate sau amplasate, doar în Bazinul Carpatic, nu mai puțin de 43 de plăci memoriale, statui sau obeliscuri¹⁷.

¹⁰ Bled, *op.cit.*, p. 292.

¹¹ Lendvai, *op.cit.*, p. 284 și 287.

¹² *Ibidem*, p. 287.

¹³ Zöllner, *op.cit.*, vol. II, p. 509.

¹⁴ Pentru tratativele austro-ungare vezi Zöllner, *op.cit.*, vol. II, p. 509-511; Bled, *op.cit.*, p. 293-302; Lendvai, *op.cit.*, p. 277-291.

¹⁵ Zöllner, *op.cit.*, vol. II, p. 509; Lendvai, *op.cit.*, p. 282.

¹⁶ Pentru evenimentele legate de ceremonia încoronării vezi Lendvai, *op.cit.*, p. 277-283.

¹⁷ Csaba Nánó, *Erzsébet (Sissi) királyné a Fellegráron* [Regina Elisabeta (Sissi) pe Cetățuie], în *Erdélyi Napló*, 10 august 2011.

Formele de doliu sau de evocare a amintirii împărătesei Elisabeta erau numeroase, astfel încât fiecare categorie socială a avut ocazia să-i aducă acesteia un omagiu specific. În întreaga Ungarie au fost organizate ceremonii de comemorare, fie de către autorități, fie de către diferitele asociații particulare, organizații civile sau școli. Au fost inițiate strângeri de fonduri pentru ridicarea unor statui, au fost plantați arbori memoriali, au fost ținute slujbe de pomenire, la care au participat numeroși credincioși¹⁸.

Cultul împărătesei Elisabeta a dăinuit până în zilele noastre, exprimându-se atât prin forme tradiționale (de exemplu prin edificarea unor noi statui), cât și prin altele, noi, cum ar fi realizarea unor filme sau spectacole muzicale având ca subiect viața lui Sissy. Publicul contemporan este atras în continuare de destinul spectaculos și tragic al uneia dintre cele mai cunoscute figuri feminine ale epocii moderne.

*

În Clujul de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (un oraș aflat în plin proces de modernizare, locuit în cea mai mare parte de maghiari), întâlnim aceleași sentimente de devotament față de figura împărătesei Elisabeta pe care le nutreau majoritatea maghiarilor din Imperiul Habsburgic. După cum afirmă un istoric contemporan, cultul acesteia devenise la fel de important ca și cel dedicat lui Lajos Kossuth, liderul revoluționar maghiar de la 1848¹⁹.

Dar moartea lui Kossuth sau a altor personalități marcante ale culturii și politice maghiare, cum au fost, de exemplu, János Arany sau Ferenc Deák, nu i-a luat prin surprindere pe clujeni, datorită vârstei înaintate a acestor personaje, precum și faptului că ziarele publicau în permanență știri despre bolile care îi măcinau pe eroii de altădată la bătrânețe. În schimb, sfârșitul violent și neașteptat al mult-iubitei regine a îndurerat și a șocat întreaga societate clujeană²⁰.

Lajos Kelemen (viitorul istoric de artă clujean, pe atunci un tânăr contemporan cu evenimentele) scria în notițele sale zilnice că, la slujba de pomenire din ziua înmormântării reginei Elisabeta²¹, biserica reformată (de pe str. Kogălniceanu de astăzi) era plină nu doar de reprezentanți ai oficialităților, instituțiilor și asociațiilor particulare, ci și de mici meseriași sau de „biete femei”, care își manifestau durerea prin plânsete, auzite din toate părțile bisericii²².

În semn de prețuire a reginei Elisabeta, oficialitățile clujene de la cumpăna secolelor XIX-XX, precum și Societatea de Înfrumusețare a Orașului și-au propus să realizeze un „Complex Elisabeta”, pe latura dinspre Parcul Central a Cetățuii Clujului²³. Acest complex urma să cuprindă o zonă de promenadă, o alee șerpuitoare pe latura

¹⁸ Csilla Schreck, *Mater Dolorosa – avagy Erzsébet királyné halála az országos közvéleményben* [*Mater Dolorosa – sau moartea reginei Elisabeta în opinia publică națională*], www.kvt99.lib.uni-miskolc.hu:8080.

¹⁹ Zsolt Gyarmathy, *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán* [Viața publică și privată în Clujul vremurilor de pace]. Cluj, Editura Komp-Press, 2005, p. 281.

²⁰ Gyarmathy, *op.cit.*, p. 283.

²¹ În data de 17 septembrie 1898.

²² Vezi studiul lui Zsolt Gyarmathy, *Kelemen Lajos ifjúkori naplójegyzetei*, [Însemnările de jurnal din tinerețe ale lui Kelemen Lajos], în Gyarmathy, *op.cit.*, p. 281-284.

²³ Tóthpál Tamás, *Erzsébet királyné emléké a kolozsvári EKE kiemelten támogatta* [Amintirea reginei Elisabeta a fost sprijinită remarcabil de EKE din Cluj], 4 august 2011 (<http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/61371>).

amintită a Cetățuii, un pod peste Someș, care să poarte numele Elisabetei, precum și o statuie a reginei defuncte²⁴.

„Aleea Elisabeta”, cu o lungime de 420 m, a fost dată în folosință în toamna anului 1900²⁵. Ulterior, în data de 16 iunie 1901, pe această alee a fost inaugurat un bust din bronz al reginei Elisabeta, realizat de sculptorul maghiar Alajos Stróbl. Bustul a fost amplasat pe un soclu din marmură, executat de Lajos Pákey, arhitectul-șef al orașului Cluj din primele decenii ale secolului al XX-lea²⁶.

Nu dispunem de date clare cu privire la momentul dispariției bustului reginei Elisabeta. În zilele noastre, Consiliul Național al Maghiarilor din Transilvania a propus „reamplasarea” statuii, prin executarea unei copii după bustul împărătesei Elisabeta de la Miskolc (Ungaria).

Pentru a facilita accesul publicului în zona de agrement nou-creată, Societatea de Înfrumusețare a Orașului a inițiat și construirea unui pod din fier peste Someșul Mic. Amplasat lângă Teatrul de Vară de odinioară (Opera Maghiară de astăzi), acesta a primit tot numele de „Podul Elisabeta” și a fost dat în folosință în data de 20 august 1902²⁷.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, până la Primul Război Mondial, statuia Elisabetei a devenit un loc de pelerinaj pentru clujeni. În 1908, la 10 ani de la moartea reginei maghiare, revista *Ellenzék* scria următoarele: „Compasiunea, recunoștința și pioșenia națiunii maghiare se leagă din ce în ce mai strâns de amintirea reginei. La Cluj, acestea sunt exprimate și în forme exterioare. Statuia reginei Elisabeta va fi mâine loc de pelerinaj. Statuia, precum și poarta de la aleea care conduce spre aceasta, podul și scările vor fi, ca în fiecare an, învelite în doliu, gratuit, de către firma Gebauer. Momentul de reculegere va fi deschis în fața statuii, de către Școala romano-catolică de fete. La ora opt dimineța, toate clasele vor apărea în fața statuii, conduse de învățătoare și preoți. Vor fi depuse coroane de flori, în acompaniament de discursuri memoriale, recitări de poezii și cântece. Defilarea va ține până spre seară²⁸.”

La poalele Cetățuii se afla și o stradă care purta numele reginei (astăzi, fosta stradă Elisabeta poartă numele speologului Emil Racoviță). Printre modalitățile prin care clujenii au cinstit memoria Elisabetei mai putem aminti plantarea unor arbori memoriali în zona Cetățuii²⁹, precum și inscripționarea unei fântâni din Pădurea Făget cu numele reginei Ungariei³⁰.

*

Merite deosebite în cultivarea amintirii reginei Elisabeta i-au revenit Societății Carpatine Ardelene din Cluj (*Erdélyi Kárpát Egyesület*). Această organizație a fost

²⁴ Szakács János, *Erzsébet királyné kolozsvári emlékszoobra a régi sajtóban* [Statuia memorială din Cluj a reginei Elisabeta în presa de odinioară], în *Erdélyi Napló*, anul XV, nr. 8 (699), 22 februarie 2005 (http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/cikk_nyomtatás.php?id_cikk=2481).

²⁵ Tóthpál, *op.cit.*

²⁶ Szakács, *Erzsébet királyné kolozsvári emlékszoobra*.

²⁷ Szakács János, *A kolozsvári Erzsébet híd a régi sajtóban* [Podul Elisabeta din Cluj în presa de odinioară], în *Erdélyi Napló*, anul XV, nr. 9 (700), 1 martie 2005 (http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/cikk_nyomtatás.php?id_cikk=2520).

²⁸ *Ellenzék*, 1908, anul IX, nr. 9, p. 3, *apud* Szakács, *Erzsébet királyné kolozsvári emlékszoobra*.

²⁹ Tóthpál, *op.cit.*

³⁰ <http://mobellino.blogspot.com/2011/02/elisabeths-spring-geocache.html>.

înființată de Societatea Ardeleană pentru Cultura Maghiară (EMKE), în anul 1891, fiind prima asociație turistică ardeleană maghiară, constituită după exemplul *Karpaten Verein*-ului sașilor de la Sibiu.

Societatea a avut ca obiectiv promovarea drumețiilor și a turismului montan, precum și colectarea de obiecte cu caracter etnografic. Ulterior, această organizație a pus bazele unui muzeu, Muzeul Carpatin, cu un specific corespunzător obiectivelor societății fondatoare. Această instituție a fost deschisă pentru public în anul 1902, avându-și sediul în casa Matia Corvinul³¹.

La doar patru zile de la moartea tragică a împărătesei Elisabeta, în ședința extraordinară din data de 14 septembrie 1898, comitetul Societății Carpatine a analizat modalitățile prin care membrii Societății vor participa la „doliul cutremurător în care se află întreaga țară și națiune³².”

Printre manifestările de recunoștință față de „cea mai bună, nobilă și sfântă regină pe care a avut-o națiunea maghiară” au fost propuse următoarele: consemnarea sentimentelor de durere ale membrilor Societății în procesul-verbal al ședinței; trimiterea unei scrisori de condoleanțe către împăratul Franz Joseph; arborarea steagului negru la sediul oficial al Societății timp de 30 zile și îmbrăcarea însemnelor în culoare neagră timp de trei luni; apariția revistei *Erdély*³³ în chenar negru pe tot parcursul anului 1898; construirea unei cabane cu numele Elisabeta, precum și confecționarea unui „steag Elisabeta³⁴.”

Steagul Elisabeta urma să fie primul steag oficial al Societății Carpatine, iar în vederea confecționării sale membrii comitetului au cerut permisiunea împăratului Franz Joseph.

Aprobarea împăratului a sosit în aprilie 1899, după care s-a trecut la realizarea efectivă a acestui însemn.

Steagul urma să fie executat după modelul flamurilor de luptă maghiare folosite de-a lungul scolelor. Acestea erau decorate cu imaginea Fecioarei Maria, protectoarea Ungariei. În cazul steagului Elisabeta, simbolul sacru urma să fie imaginea împărătesei mult-iubite. „Să numim *drapel-Elisabeta* acel steag pe care îl vom purta în luptele sfinte ale culturii”, precizau membrii Societății Carpatine în „apelul” lor către „doamnele Ungariei”. În continuare, se sublinia faptul că „așa după cum odinioară *Flamura Maria* exprima un ideal, așa să reprezinte și *Steagul Elisabeta* iubirea, pacea, caritatea. Și oare de unde să pornească acest steag nou pe drumul cel mai de seamă, dacă nu din Ardeal, din această patrie a frumuseților naturii?³⁵”

³¹ Pentru Societatea Carpatină Ardeleană și muzeul acesteia vezi: *Az Erdélyi Kárpát Egyesület alapszabályai és ügyrendje* [Regulamentul de Funcționare a Societății Ardelene Carpatine]. Cluj, 1896; *Erdélyi Lexikon*, p. 72, 138; *Erdélyi monográfia*, col. 108-109; Coriolan Petreanu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. București, Cartea Românească, 1922, p.135; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II, 1981, p. 499.

³² *Erzsébet királyné emlékezete. A választmány részvéte*. [Memoria reginei Elisabeta. Condoleanțele comitetului], în *Erdély. Honismertető Napilap*, 1898, anul VII, nr. 10-12, p. 84. (http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdgit/periodice/erdely/pdf/BCUCLUJ_FP_108129_1898_010_012.pdf).

³³ Revista oficială a Asociației Carpatine Ardelene.

³⁴ *Erzsébet királyné emlékezete*, în *loc. cit.*, p. 84.

³⁵ *Erzsébet lobogó. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület felhívása Magyarországnak asszonyaihoz* [Steagul Elisabeta. Apelul Societății Carpatine Ardelene către doamnele Ungariei], în *loc. cit.*, p. 87.

Steagul a fost confecționat din mătase groasă, de culoare albă, și avea ambele laturi presărate cu motive vegetale (vrejuri, cârcei, frunze dințate) și florale (lalele, garioafe, bujori etc.) brodate, în culori vii și multiple, cu fire de mătase și fire metalice, de aur și de argint.

Motivele decorative sunt tipice *broderiei domnești maghiare*. Această denumire colectivă se aplică broderiilor de înaltă calitate artistică și tehnică, specific ungurești, apărute în secolele XVI-XVIII, în special în Ardeal și Slovacia (*Felvidék*). Ea s-a bucurat însă de mare popularitate și în secolele următoare, îndeosebi în cercurile aristocrației maghiare. Broderia domnească maghiară a preluat elemente decorative atât din motivistica renescentistă italiană și spaniolă, cât și din cea turcească, producând splendide piese cu modele florale, în cele mai vii și variate culori. Un alt element specific al broderiei domnești maghiare era utilizarea frecventă a firului metalic, integral sau parțial din aur sau argint³⁶.

Motivele decorative de pe steagul Elisabeta erau încadrate, pe ambele laturi ale drapelului, într-un chenar brodat cu motivul arcadei, cu fire aurii. În vârfurile „arcadelor” se află o frunză zimțată, iar în interiorul lor mici lalele din fire de aur.

Și forma obiectului este una deosebită, reprezentând un steag „cu coadă de rândunică”, pe margini și pe „cozi” fiind aplicate franjuri din fire de aur, iar în cele două vârfuri ale cozilor ciucuri din fire asemănătoare.

Pe una din laturi, într-un medalion central, este reprezentat bustul împărătesei, executat printr-o broderie atât de fină și densă încât toată imaginea dă impresia unei litografii sau a unei fotografii aplicate ulterior. Elisabeta poartă o rochie simplă, în nuanțe de gri, gri-marونیu, maro-roșcat și negru. Culorile închise sunt sortite să evidențieze sobrietatea împărătesei, această imagine fiind accentuată și de coafura simplă a acesteia (mai multe împletituri prinse în coc), precum și de crucea pe care o poartă la gât. Chenarul medalionului central este constituit din lalele brodate, alese nu întâmplător pentru încadrarea reginei, deoarece acestea simbolizează feminitatea.

Pe cealaltă latură a steagului întâlnim același chenar cu motivul arcadei și aceleași broderii florale, doar că în medalionul central sunt redată stema Ungariei, inițialele Societății Ardelene Carpatine: *E.K.E.*, locul: *Kolozsvár* și anul înființării acesteia: 1891, precum și două flori de colț, simbolul asociației. Stema a fost realizată din mătase, decupată ulterior și cusută în centrul steagului (la fel ca și inițialele Societății și cifrele anului), iar cele două flori de colț au fost brodate cu fir de argint.

Steagul a fost terminat în vara anului 1900, dar expunerea sa publică a avut loc doar în 12 octombrie 1902. În ziua respectivă, după inaugurarea festivă a statuii lui Matia Corvin, din centrul orașului, s-a procedat și la deschiderea muzeului Societății Carpatine Ardelene, în Casa Matia Corvin.

În primele două decenii ale secolului al XX-lea și apoi în perioada 1940-1944, steagul a fost arborat cu ocazia mai multor evenimente festive legate de istoria Ungariei. După desființarea Societății Carpatine Ardelene de către autoritățile comuniste, steagul a ajuns în colecțiile muzeului de istorie din Cluj.

³⁶ Ernőke László, *Magyar reneszánsz és barokk hímzések. Vászonalapú úríhímzések*, [Broderii renescentiste și baroce maghiare. Broderii domnești pe suport de pânză]. Budapest, Muzeul de Artă Industrială, 2001, p. 22; *Magyar Katolikus Lexikon*, sub voce *úríhímzés* și *fémfonal*.

Drapelul Elisabeta a fost scos din nou la lumină în anul 2011, când filialele din Cluj³⁷ și din Târgu-Mureș ale Societății Carpatine Ardelene (reactivată în anii din urmă) au aniversat 120 de ani de la înființare și au solicitat muzeului clujean împrumutul acestei piese de mare valoare, în vederea organizării unei expoziții comemorative.

Materializare remarcabilă a cultului dedicat împărătesei Elisabeta, steagul poate fi admirat în zilele noastre în colecțiile muzeului de istorie din Cluj. Sentimentele care au însoțit realizarea sa au fost exprimate cel mai bine în scrisoarea de condoleanțe adresată împăratului Franz Joseph de către membrii Societății Ardelene Carpatine, în anul 1898: „Asociația noastră, ca propovăduitoare a frumuseților naturii, a venit, pe bună dreptate, în numele pădurilor și al munților, să o plângă și să poarte doliu după acea Sfântă Femeie care a iubit atât de mult natura și care a vizitat de atâtea ori locurile binecuvântate cu frumuseți de către Dumnezeu³⁸.”

³⁷ Mulțumim și pe această cale d-lui profesor Károly Vekov, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, care, în calitate de președinte al filialei Cluj a Societății Carpatine Ardelene, ne-a atras atenția asupra acestui bun cultural.

³⁸ Scrisoare redactată în ședința extraordinară din 14 septembrie 1898 a comitetului Societății Carpatine Ardelene.

Steagul Societății Carpatine Ardelene, broderie cu portretul Elisabetei de Austria, 1900.

THEODOR ANGHELUȚĂ. PORTRET DE INTELLECTUAL TRANSILVĂNEAN INTERBELIC¹ (1882 – 1964)

Theodor Angheluță. The portrait of a Transylvanian scholar in the Inter-War period (1882-1964). Theodor Angheluță, an outstanding personality of the Romanian Mathematic sciences, was a part of that Inter-War intellectuality aware of its destined role in the coagulation of a modern society and of a state whose borders comprised after 1918, Basarabia, Bukovina, Banat and Transylvania. In this context of intellectual effervescence, Theodor Angheluță arrived in Transylvania, where he took over a position as a professor at the Algebra cathedra of the new-founded Cluj University. During 1923-1955, his activity remained tightly connected to this institution, at the same time publishing numerous Mathematical treatises and collections.

Keywords: *Angheluță, portrait, mathematics, sciences, university*

Perioada de referință pentru învățământul universitar clujean, în limba română, este cea interbelică. Eferescența intelectuală pură a acelor timpuri, abnegația și devotamentul intelectualilor clujeni de atunci va fi cu greu egalată vreodată. Ne referim aici la cei care au pus mai presus de interesele personale, propășirea învățământului superior românesc. Sunt intelectuali care au vibrat la unison în momentul în care li se permitea, după decenii întregi de „priebeie intelectuală” în propria țară, să-și țină cursurile în graiul strămoșilor. Sunt cei care, alături de cei aflați în fruntea țării „și-au dat în același timp seama că poporul nostru reînnoit are o înaltă misiune culturală în Europa centrală”².

Măsura prestigiului corpului academic clujean este dată și de antrenarea universitarilor clujeni în funcții publice, politice și sociale, de obținerea de distincții, medalii și titluri științifice, dovadă de netăgăduit a recunoașterii lor naționale și internaționale.

Eforturile acestora pentru a ridica învățământul românesc la nivelul celui european sunt impresionante. Au înființat fundații prin care ofereau burse și recompensau studenții merituosi, finanțau tipărirea unor cursuri din salariile lor și renunțau la drepturile de autor ale propriilor cărți, toate acestea pentru a susține tinerii studioși fără posibilități materiale.

Despre cei mai mulți s-a scris sub forma de monografii personale sau colective, alții au fost doar pomeniți ocazional la diverse manifestări aniversare, însă unii au fost lăsați într-o „academică” uitare provocată, în unele cazuri, de o așa zisă „nerezonanță” a numelui.

¹ Toate informațiile privind evoluția intelectuală a profesorului Theodor Angheluță sunt preluate din Arhiva Generală a Universității Babeș-Bolyai, „*Dosar personal Theodor Angheluță – documente în original*”, Fond „Personalități interbelice”, Cutia 1, Dosar 1. (în continuare AGUBB – Dosar Th. A.).

² AGUBB, *Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității din Cluj dela înființarea ei*, copie, Fond Rectorat, p. 1.

Pornind de la asemenea considerente, ne-am propus scoaterea la lumină a personalităților academice clujene, cu merite deosebite, dar pe care modestia i-a plasat într-un con de umbră nemeritat.

O astfel de personalitate a fost Theodor Angheluță, transilvănean prin adopție, care a revoluționat predarea matematicilor la universitatea clujeană.

Născut la data de 28 aprilie 1882, în localitatea Adam, fostul județ Tutova, fiu al lui Ion și al Marghioalei Angheluță³, țărani agricultori, urmează școala primară și Liceul „Codreanu” din Bârlad⁴. Pasiunea pentru matematică o are încă din școala primară, iar în liceu începe colaborarea cu „Gazeta Matematică”.

După terminarea liceului se înscrie la cursurile Facultății de Știință a Universității din București, secția Matematici, devenind licențiat, cu mențiunea „prea bine”, după susținerea lucrării de licență cu titlul „Calculul diferențial și integral. Mecanică și astronomie” – în anul 1905⁵.

Din 1905 va preda în învățământul secundar, ca suplinitor la Școala Normală de învățători „Principele Ferdinand” din Bârlad. În anul 1909, printr-un ordin al Ministerului va fi numit profesor cu titlu provizoriu⁶. Din 1909 până în 1914, studiază la Facultatea de Științe de la Paris, unde devine elevul marelui matematician Emile Picard, acesta fiind impresionat chiar după primul examen pe care Angheluță îl susține ca student al prestigioasei universități⁷. Obține licența în anul 1911⁸, cu triplă specializare (Mecanică, Analiză Superioară și Calcul Diferențiat)⁹ continuând să studieze aici, până în 1914 când se întoarce în țară, din cauza izbucnirii războiului, și își reia activitatea în învățământul secundar, întreruptă prin concedii de studii justificate permanent¹⁰.

Anul 1919 este anul marilor transformări. Este numit profesor cu titlu definitiv la Bârlad, prin Înalt Decret Regal nr. 2224/10 iunie¹¹, pentru ca în noiembrie, printr-un ordin al Ministerului pe baza avizului favorabil al Consiliului de Inspectori, să fie transferat în învățământul liceal din București¹². Tot în acest an este numit conferențiar la Facultatea de Științe din București¹³, secția Matematici, și suplinitor al profesorului Traian Lalescu, plecat la Paris, la Catedra de Algebră superioară și teoria numerelor. Își susține doctoratul în 16 iunie 1922 și obține titlul de doctor, subiectul tezei fiind „*O clasă generală de polinoame trigonometrice și aproximația cu care ele reprezintă o funcție continuă de o variabilă reală*”¹⁴.

³ AGUGG – Dosar Th. A., Certificat de naștere, fila 13.

⁴ AGUGG – Dosar Th. A., Statutul Asociației Liceului Codreanu, fila 54.

⁵ AGUGG – Dosar Th. A., Diploma de Licențiat în Științele Matematicii, fila 6.

⁶ AGUGG – Dosar Th. A., Ordinul Ministrului Instrucțiunii și al Cultelor, nr. 77887/07.11.1909, fila 67.

⁷ AGUGG – Dosar Th. A., Caracterizarea activității științifice și didactice a profesorului Theodor Angheluță, prezentată la moartea acestuia de către decanul Facultății de Matematică, Gheorghe Chiș, fila 50.

⁸ AGUGG – Dosar Th. A., Diplomă de licență, eliberată de Facultatea de Științe din Paris.

⁹ AGUGG – Dosar Th. A., Cerificate de studii superioare, eliberate de Facultatea pariziană.

¹⁰ AGUGG – Dosar Th. A., fila 34. (trimitea anual în țara cereri de prelungire a concediului pentru studii la care atașa dovezi privind activitatea lui științifică la universitatea pariziană).

¹¹ AGUGG – Dosar Th. A., fila 66.

¹² AGUGG – Dosar Th. A., fila 35.

¹³ AGUGG – Dosar Th. A., fila 36.

¹⁴ AGUGG – Dosar Th. A., Diploma de Doctor.

În anul 1923, prin Înaltul Decret regal 5592/1923¹⁵, este numit profesor titular definitiv, la Facultatea de Științe a Universității din Cluj, la Catedra de algebră superioară, unde funcționează până la pensionare în 1947.

În 1950 este rechemat la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității Victor Babeș. Va funcționa aici până în 1955 când este numit profesor la Institutul Politehnic din Cluj unde va activa până în luna august 1962.

Moare la Cluj la 30 mai 1964.

În cele aproape 6 decenii de activitate a deținut și funcții de conducere. A fost decan al Facultății de Științe din Cluj între 1930 – 1931, conducând destinele aceleiași facultăți și în perioada refugiului universității la Timișoara, fiind printre cei 28 de universitari care au semnat *Memoriul de protest al Universității Daciei Superioare împotriva Dictatului de la Viena*¹⁶.

La 1 ianuarie 1930, la recomandarea Consiliului profesoral al Facultății de Științe, este numit în postul de director al Laboratorului pentru învățământul matematicilor – de pe lângă Facultatea de Științe din Cluj¹⁷.

A fost colaborator științific al Academiei Române¹⁸ și al Academiei Franceze¹⁹, iar în 1929 membru fondator al revistei cu caracter internațional „Mathematica”.

Ca orice intelectual valoros al acelor timpuri, Angheluță nu a scăpat de teroarea comunistă, împărțind aceeași soartă cu profesorul Petre Sergescu, fiind urmărit și inclus în categoria chiaburilor, luându-i-se pensia²⁰. Asupra personalității și importanței muncii sale în slujba științei românești s-a revenit, acordându-i-se, tardiv, titlul de „**Om de știință emerit**”.

Nu a fost singura distincție pe care a primit-o de-a lungul activității sale. În anul 1922, ca profesor al universității bucureștene, a primit **Ordinul Coroana României în grad de Ofițer**. Angheluță se numără și printre cei cinci universitari clujeni (Augustin Maior, Victor Papilian, Petre Grimm, Romulus Vuia) care au obținut „**Ordinul Coroana României în grad de Mare Comandor**” (3 noiembrie 1930), iar în 1953 Ordinul Muncii Clasa II²¹.

Despre Angheluță, profesorul Chis, decan al facultății în 1964, spune că a fost un excelent profesor și pedagog, cu o fire potolită și delicată, manifestând un mare devotament pentru știință. Își ținea cursurile cu o plăcere molipsitoare, studenții fiind fascinați de metoda, uneori fantezistă, de predare prin care rezultau ușor, precis și riguros, legile matematice. Era foarte apropiat de studenți și manifesta o grijă aparte față de toți cei care nu aveau posibilități materiale. A renunțat firesc la drepturile de autor al cărților sale pentru ca prețul acestora să fie accesibil tuturor studenților dornici să învețe.

¹⁵ AGUGG – Dosar Th. A, fila 37.

¹⁶ AGUBB, Fond Rectorat, *Memoriu de Protest al Universității Daciei Superioare împotriva Dictatului de la Viena*, 01 Septembrie 1940, fotocopie.

¹⁷ AGUGG – Dosar Th. A, fila 40.

¹⁸ AGUGG – Dosar Th. A, fila 58

¹⁹ AGUGG – Dosar Th. A, Caracterizarea activității..., fila 50.

²⁰ AGUGG – Dosar Th. A, Memoriu adresat de T. Angheluță autorităților în care își justifică întreaga activitate, filele 42-43.

²¹ AGUGG – Dosar Th. A, - toate aceste diplome se află în original în Dosarul Angheluță.

Acorda și o bursă anuală pentru cel mai bun elev al liceului din Bârlad, pentru a putea studia matematica, bursă ce purta numele părinților săi²².

Activitatea științifică a profesorului Angheluță este una impresionantă, activitate care începe propriu-zis încă din anul 1913, când publică două note importante în dările de seamă ale Academiei de Știință din Paris, note care constituie esența tezei sale de doctorat de mai târziu.

Aduce metode noi în multe din operațiunile matematice, în special în teoria funcțiilor, statuate deja de matematicieni celebri cum ar fi: Fejer, Jackson sau Lalescu²³.

Lumea matematică știe că lucrările marelui profesor Traian Lalescu au adus o contribuție remarcabilă în matematica românească în ce privește teoria ecuațiilor integrale, iar profesorul Angheluță a completat prin cercetările sale dezvoltarea acestor teorii, aducând noi metode de rezolvare.

Descoperiri remarcabile a avut Angheluță și în teoria sâmburilor simetrice studiind proprietățile lor.

O latură importantă a cercetărilor profesorului Angheluță o reprezintă ecuațiile funcționale. El demonstrează că sigura funcție continuă care o verifică oricare ar fi x și h , este un polinom de gradul $n-1$. Această teoremă a fost utilizată ulterior de profesorul Montel. Nu peste mult timp Angheluță extinde ecuația funcțională prezentată la funcții cu mai multe variabile și a arătat că singurele funcții continue care verifică aceste noi ecuații funcționale sunt polinoame de gradul $n-1$ în raport cu ansamblul variabilelor.

Contribuțiile științifice ale lui Angheluță sunt multiple, în domeniul teoriei funcțiilor, al ecuațiilor diferențiale și integrale, al ecuațiilor algebrice, dar mai cu seamă al ecuațiilor funcționale, marea lui pasiune, un anumit tip de ecuații funcționale purtând chiar numele: *Ecuații funcționale Angheluță*. Rezultatele sale au fost preluate atât de matematicieni români cât și străini, mai cu seamă francezi, specialiștii în matematică afirmând că rezultatele cercetărilor sale aveau încă de atunci un caracter definitiv.

De-a lungul întregii sale cariere a publicat 6 cursuri, două manuale de algebră superioară, un manual de teoria funcțiilor, apărut în două ediții, o culegere de probleme de analiză, geometrie diferențială și mecanică, în colaborare cu profesorul T. Popovici și G. Călugăreanu, și peste 100 de articole, tratând probleme de matematică elementară sau superioară, publicate în reviste din țară și străinătate.

Prin cele prezentate nu am încercat decât o modestă, dar bine-meritată aducere-aminte a celui care a fost intelectualul transilvănean interbelic – Theodor Angheluță. Alături de mulți alții, mai mult sau mai puțin uitați, a ridicat învățământul universitar clujean la nivelul marilor școli europene.

Din păcate contactele intelectuale ale lui Angheluță cu lumea universitară internațională, altele decât cele prezentate mai sus, nu pot fi decât intuite, o mare parte a documentelor sale, până în 1940, fiind pierdute în momentul refugierii la Timișoara.

²² AGUGG – Dosar Th. A, Caracterizarea activității..., filele 50-53; Memoriu ..., fila 42; Statutul Asociației Liceului Codreanu Bârlad, fila 55.

²³ AGUGG – Dosar Th. A, Caracterizarea activității..., fila 50.

BERNÁDY GÖRGY ȘI STRATEGIA POLITICĂ A PARTIDULUI MAGHIAR

Bernády György and the political strategy of the Hungarian Party. Bernády György was one of the most important leaders of the Hungarian Party, but his political strategy was not followed by the other leaders of the party. His political strategy was to be in good relations with the National Liberal Party, the most important party of the interwar Romanian political scene. But most of the other Hungarian political leaders did not sympathize with the National Liberal Party. György was a very good political strategist, but his party-members did not share his opinions and finally he was forced to leave the Hungarian Party. He is known more like a good mayor of Târgu-Mureș, than a politician and a deputy. In this study I want to present his efforts to convince his party-members that the best political strategy of the Hungarian Party would be to make an alliance with the National Liberal Party to gain more rights for the Hungarian minority.

Keywords: *Hungarian minority, Hungarian Party, parliamentary elections, electioneering, electoral pact, National Liberal Party, People's Party*

Bernády György, născut la Beclean la 10 aprilie 1864, licențiat în farmaceutică și drept la universitățile din Cluj și Budapesta, doctor în drept, a fost unul dintre oamenii politici de cel mai mare calibru ai Partidului Maghiar. A fost membru fondator și vicepreședinte al Partidului Maghiar (1922-1924), deputat al Partidului Maghiar în Parlamentul României între 1922-1926, fiind totodată primul parlamentar al acestei formațiuni politice care a luat cuvântul în Parlamentul României. Cu toate acestea, este mult mai cunoscut ca primar al orașului Târgu-Mureș între 1902-1912 și 1926-1929, deoarece în această perioadă și-a pus serios amprenta asupra modernizării orașului: Palatul Culturii și Palatul Prefecturii sunt doar unele dintre clădirile ridicate sub mandatul său. Una dintre cauzele pentru care activitatea sa politică a căzut în umbra edilului de Târgu-Mureș poate fi și faptul că a fost mai-mereu în opoziție în interiorul Partidului Maghiar, fiind adeptul apropierei de Partidul Național Liberal, opțiune neagreată de majoritatea liderilor Partidului Maghiar. Prin acest studiu aș încerca să scot în evidență unele aspecte mai puțin remarcate ale acestui om politic de certă calitate, dar care a fost mai bine înțeles de liderii politici români, în special cei liberali, decât de cei din propriul partid.

Minoritățile naționale din România, deși, teoretic aveau aceleași scopuri și interese, adică revendicarea drepturilor minorităților naționale, au ales strategii politice diferite pentru asigurarea victoriei. O colaborare strânsă între ele ar părea la prima vedere logică, normală și binevenită, dar situația nu a fost atât de simplă. Deoarece procentul minorităților naționale din România Mare era de 28 %¹, realizarea unui *bloc*

¹ Galántai József, *Trianon and the protection of minorities*. Budapest, Ed. Corvina, 1989, p. 14-20. De menționat că datele privind România sunt conform recensământului din 1930, deci putem afirma că procentul în 1920 a fost și mai mare din cauza emigrării substanțiale a populației aparținând minorităților etnice. Numai în Ungaria au imigrat din România 197.035 de persoane de naționalitate maghiară între 1918-1924. Pentru detalii vezi: Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Budapest, Studium Kiadó, 1941, p. 17-18.

minoritar ar fi reprezentat o forță remarcabilă în viața politică românească. Interesele organizațiilor politice ale minorităților, cât și abilele manevre politice ale partidelor românești (mai ales ale Partidului Național Liberal, ale Partidului Național – Țărănesc și ale Partidului Poporului) au zădărnicit această posibilitate.

Organizațiile politice germane și evreiești nu doreau să se expună acuzațiilor de irendentism, care ar fi decurs dintr-o alianță cu Partidul Maghiar. Fiecare partid al minorităților naționale avea altă strategie politică. *Partidul Evreiesc din România* era de altfel în conflict deschis cu Partidul Maghiar din cauza competiției lor de a câștiga voturile evreilor maghiari, și candida la alegeri pe cont propriu. *Uniunea Evreilor din România* prefera acordurile electorale cu diverse partide românești și le respingea pe cele cu partidele minorităților naționale. Minoritatea germană, respectând tradițiile sale în domeniu, se baza pe înțelegeri electorale cu partidele la guvernare (mai ales cu liberalii), încercând în acest fel să câștige cât mai multe drepturi minorității germane. Această politică a fost favorizată și de partidele românești (mai ales de liberali), care încercau să împiedice orice solidarizare a minorităților naționale din România. Acest „realpolitik” al minorității germane a fost vehement contestat de liderii minorității maghiare din România, dar până la urmă nu poate fi condamnată unilateral, deoarece ei au făcut ce credeau de cuviință pentru a asigura interesele minorității pe care o reprezentau. Această strategie a minorității germane a fost înțeleasă de foarte puțini lideri ai Partidului Maghiar, fiind cel mai apreciată de Bernády György, care încerca să promoveze o strategie asemănătoare și în interiorul Partidului Maghiar.

Minoritatea maghiară a avut o poziție diferită față de evrei și germani. Între 1918 și 1922 a adoptat o poziție pasivistă, sperând într-o finalizare mai favorabilă a Conferinței de Pace de la Paris, iar șocul semnării tratatului de la Trianon a creat mare confuzie în elita ei politică. Până la urmă, treziți la realitate după acest teribil șoc, au început crearea organizațiilor politice ale minorității maghiare, dintre care Partidul Maghiar a devenit cea reprezentativă. Între 1922 și 1928 acesta a avut o strategie asemănătoare cu cea a minorității germane și evreiești, semnând acorduri electorale cu partidele românești, cu marea deosebire că au refuzat din start orice colaborare cu Partidul Național Liberal. Acest refuz de colaborare cu Partidul Național Liberal s-a datorat faptului că întotdeauna liberalii au fost cei mai „zgârciți” în promisiuni. Singura personalitate a Partidului Maghiar care era adeptul de neclintit al pactului cu liberalii a fost Bernády György, dar nu a reușit să schimbe strategia politică a partidului. El era convins că doar un acord ferm cu Partidul Național Liberal, forța dominantă a vieții politice interbelice, va aduce avantaje durabile minorității maghiare. Ceilalți lideri ai Partidului Maghiar, în special președintele Ugron István, erau adepții acordurilor cu Partidul Poporului și Partidul Național – Țărănesc.

Bernády György, deținând și funcția de vicepreședinte al Partidului Maghiar, se afla în grupul liderilor acestuia, lideri ce decideau strategia politică a acestuia. Totuși, el nu era de acord cu majoritatea liderilor acestui partid și în 1923, când au început negocierile dintre Partidul Poporului și Partidul Maghiar, negocieri finalizate prin „*Pactul de la Ciucea*”, încheiat la 23 octombrie 1923, el nu a luat parte activ la aceste negocieri. Negocierile au avut trei runde și din partea Partidului Maghiar au participat Szele Béla, Gyárfás Elemér, Pál Gábor, Ferenczy Géza și Török Andor, din partea

Partidului Poporului Constantin Bucșan și Octavian Goga². *Pactul de la Ciucea*, cuprinzând 8 capitole și 54 de paragrafe, a fost cel mai amplu acord de colaborare semnat de Partidul Maghiar cu un partid român, conținând revendicările maghiarilor (autonomia bisericească, dreptul de publicitate al școlilor confesionale, retrocedarea averii instituțiilor sociale, utilizarea limbii materne în administrație, soluționarea abuzurilor comise cu ocazia reformei agrare, rezolvarea situației funcționarilor publici maghiari); în schimbul acestora Partidul Poporului beneficiază de sprijinul Partidului Maghiar la alegeri³. Mare parte a prevederilor pactului urmau să intre în vigoare odată cu ajungerea la guvernare a Partidului Poporului. Este interesant că Bernády György, fiind și vicepreședinte al partidului, a știut de negocierile cu Partidul Poporului, dar nu a luat parte activ la negocieri și nici nu s-a numărat printre semnatarii pactului. Bernády însuși a afirmat că nu a luat parte nici la pregătirea negocierilor, nici la negocieri, nici la realizarea textului pactului și nici la semnarea sa⁴.

György Béla, în teza sa de doctorat dedicată Partidului Maghiar, preia opinia lui Grandpierre Emil, un alt membru marcant la Partidul Maghiar, care afirmă că probabil în spatele acestei poziții a lui Bernády György se află dorința acestuia de a apăra pactul (ținut secret) de pe o poziție echidistantă, dacă cineva din interiorul partidului ar încerca să-l conteste⁵. În lipsa altor dovezi documentare, dar analizând activitatea politică a lui Bernády și simpatiile sale față de Partidul Național Liberal, pe care-l considera singura puterea reală în stat, așa afirma că în spatele acestei poziții se afla dorința lui Bernády de a păstra o ușă deschisă negocierilor cu Partidul Național Liberal prin persoana sa, care nu a fost implicată în semnarea *Pactului de la Ciucea*, negocieri ce vor demara în anul următor, 1924, și în fruntea delegației se află însuși Bernády György. Despre negocierile dintre Bernády și Tătărescu din iunie 1924 nu știm prea multe. Bernády a vrut să prezinte un raport despre aceste negocieri în fața Biroului Executiv al Partidului Maghiar la 12 iunie 1924, dar din cauza prezenței oficialităților statului a renunțat la această intenție. Putem doar presupune, că „Procesul verbal Tătărescu” menționat de Hajdú István, dar care nu se regăsește în fondul Bernády, se referă la aceste negocieri⁶.

Între timp se întetesc luptele pentru șefia Partidului Maghiar. În 1923 a murit primul președinte al Partidului Maghiar, Jósika Samu, iar succesorul acestuia, Ugron István (1923-1926), conform unui raport al Ambasadei Ungariei la București, nu a îndeplinit această funcție cu mare bucurie și căuta permanent pretexte să poată scăpa de această corvoadă în condiții onorabile⁷. Această nesiguranță a președintelui partidului (a avut mai multe tentative de a-și da demisia și a demisionat în sfârșit în 1926) a dus la situația, ca în vara lui 1924 să se manifeste primele tatonări de succesiune la șefia

² György Béla, *A romániai Országos Magyar Párt története (1922-1938)* [Istoria Partidului Maghiar din România (1922-1938)], teză de doctorat, Budapesta, 2006, p. 24-27, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybeladiss.pdf>

³ Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig* [Douăzeci și doi de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania de la 1 decembrie 1918 până la 30 august 1940.]. Budapesta, Studium Kiadó, 1941, p. 274-284.

⁴ György Béla, *op.cit.*, p. 27.

⁵ György Béla, *op.cit.*, p. 27.

⁶ György Béla, *op.cit.*, p. 43-44.

⁷ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 144.

partidului. Favorit la succesiune a părut a fi Bernády György, dar pe lângă admiratori a apărut și imediat un grup al contestatarilor, care a început să ia amploare. Aceștia îl atacau printre altele, că nu locuiește la Cluj (ci la Târgu-Mureș) și nu poate fi mereu prezent la sediul partidului, că nu are o avere îndestulătoare să îndeplinească această funcție și că a „capitulat” prea devreme în fața românilor⁸ (în primul său discurs în Parlamentul României, la 10 aprilie 1922, discurs ce a fost și primul discurs al unui parlamentar al Partidului Maghiar în Parlamentul României, a afirmat atașamentul și loialitatea minorității maghiare față de statul român, oricât de dureroase ar fi pentru ei schimbările teritoriale survenite în ultimii ani)⁹. În pofida acestor contestări, Bernády György a beneficiat în general de apreciere pozitivă, iar presa de limba maghiară din România, cu excepția ziarului *Brassai Lapok* (care nu a luat poziție în această problemă), a început a campanie serioasă în sprijinul acestuia¹⁰. Totodată beneficia și de sprijinul elitei politice din Ungaria, în special a premierului Bethlen István¹¹. Pe lângă numele lui Bernády György a mai fost vehiculat cel al lui Teleki Arthur, care locuia la Cluj, era independent din punct de vedere financiar și nu era antipatizat de mediile românești, dar era aristocrat, un punct negativ în ochii liderilor politici români¹². La 18 octombrie 1924 Biroul Executiv al Partidului Maghiar s-a reunit la Târgu-Mureș iar

⁸ György Béla, *op.cit.*, p. 52.

⁹ „Mărturisesc, d-lor deputați, fără înconjur și cred că nu voi fi luat în nume de rău de d-voastre, că noi, maghiarii azi cetățeni ai României-Mari, nu am putut suporta fără durere prefacerile cauzate de marele războiu mondial și intervenite în stările de drept public drept pământul nostru natal, atât de scump nouă. Această a mea mărturisire nu poate să jignească pe nimeni, căci știm cu toții că de multe ori chiar schimbările fără nici o însemnătate întâmplare în viața noastră particulară, au de consecință prefaceri adânci în restul vieții noastre de toate zilele și ne supără foarte mult. Cu atât de lesne deci veți înțelege durerea noastră, a tuturor față de schimbarea intervenită în situația noastră civică, cauzată de trecerea teritoriilor locuite de noi sub stăpânirea altui Stat.

Această schimbare a însemnat pentru noi răsturnarea unei întregi lumi și nimicirea idealurilor noastre. Dar el nu ne-a produs numai durere sufletească, ci ne-a pus deodată în fața problemei de a ne hotărî soarta noastră viitoare, în baza dreptului ce ne fusese acordat de a ne alege după dorința noastră Statul de care voim să aparținem.

Hotărârea noastră n-a fost lesnicioasă, dar în schimb a fost cinstită, sinceră și fără nici un gând ascuns.

Noi, pe cari ne-a reținut aici iubirea noastră nemărginită, și care nici odată nu se va stinge, pentru pământul nostru natal, precum și pietatea ce avem față de mormintele strămoșilor noștri, vrem să împărțăm soarta acestui pământ, devenit acum o parte integrantă a regatului român și tot astfel cum acest pământ a devenit o parte a regatului român, tot așa și noi am devenit cetățenii acestei țări, cu hotărârea neclintită ca sub sceptrul glorios al Majestății Sale Regele Ferdinand I, să asigurăm prin muncă cinstită, nu numai propria noastră fericire, ci și dezvoltarea, propășirea și consolidarea regatului român, care ne unește pe toți fiii săi într-un singur Stat.

Suntem bine conștienți de faptul că pământul pe care ne-am născut este definitiv alipit regatului român, făcând un trup cu aceasta și că această alipire este definitivă și irevocabilă, deci un fapt care nu se mai poate schimba. (Aplause).” Fragment din discursul lui Bernády György din 10 aprilie 1922. Vezi textul integral: *Monitorul Oficial. Partea a II-a. Debaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților*, 6 mai 1922, p. 510 – 512 sau Toth Szilárd, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008, p. 284-291.

¹⁰ György Béla, *op.cit.*, p. 52.

¹¹ Vezi mesajul lui Bethlen István către Ugron István. Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1924, f. 442.

¹² György Béla, *op.cit.*, p. 52.

președintele Ugron István a declarat că nu mai este dispus să îndeplinească această funcție. Gyárfás Elemér și Issekutz Viktor au încercat să-l determine să rămână, apoi au fost nominalizați pentru succesiune Bernády György și Sándor József, dar hotărârea Biroului Executiv a fost crearea unui directorat alcătuit din 9 persoane (Sándor József, Bernády György, Paál Árpád, Jakabffy Elemér, Hajdú István, Gyárfás Elemér, Bethlen Györgyö, Béldi Kálmán și Róth Hugó)¹³. Eșecul lui Bernády a provocat consternare în presa de limba maghiară din România și nemulțumire la Budapesta. Premierul Bethlen István a sistat sprijinul financiar acordat Partidului Maghiar și l-a chemat pe Ugron István la Budapesta să dea explicații¹⁴. Ugron István a fost convins să nu renunțe deocamdată la șefia partidului pentru a nu crea un haos total, deoarece un directorat format din 9 persoane ducea spre o degringoladă totală. Între timp presa maghiară din România a polemizat permanent pe această temă. Articolele lui Weisz Sándor din *Keleti Újság*, care a susținut că înainte de întrunirea Biroul Executiv s-a încercat influențarea acestuia prin intermediul opiniei publice, cât și articolul lui Grandpierre Emil, prin care afirmă că activitatea Biroului Executiv nu poate fi constrânsă și hotărârile ei trebuie să fie sfânte, au dus la subminarea poziției lui Bernády. Ugron István a convocat de urgență Biroul Executiv și a declarat că acceptă în continuare șefia partidului, apoi s-a trecut la votul pentru desemnarea candidatului la președinția partidului, câștigat cu 21 la 4 de Ugron István¹⁵. După acest eșec, Bernády nici nu a luat parte la congresul Partidului Maghiar de la Brașov și peste câteva săptămâni s-a plâns consilierului Ambasadei Ungariei de la București că este în continuare persecutat de o parte a membrilor partidului și a presei¹⁶.

După ce a fost îndepărtat de la succesiunea la președinția partidului, partidul a apelat din nou la serviciile sale la 1 martie 1925, când Partidul Maghiar a hotărât reînceperea negocierilor cu Partidul Național Liberal, aflat la guvernare, și l-au numit pe Bernády să conducă aceste negocieri. La 8 martie 1925 Bernády răspunde printr-o scrisoare președintelui Partidului Maghiar spunând că nu poate îndeplini această misiune, deoarece Biroul Executiv al Partidului Maghiar nu a reacționat în nici un fel de 10 luni la raportul său privind negocierile cu Tătărescu și nu este convins că liderii partidului sunt de acord cu poziția sa din primele negocieri, și totodată nu are nici o idee în ceea ce privește strategia partidului în această privință. Era deranjat de faptul că liderii partidului nu-i împărtășesc strategia de apropiere față de Partidul Național Liberal și în aceste condiții nu poate îndeplini cu inima împăcată rolul de negociator cu acest partid¹⁷.

În toamna anului 1925 Gyárfás Elemér propune din nou Biroului Executiv reînceperea negocierilor cu liberalii, deoarece consideră momentul oportun, guvernul fiind într-o situație delicată din cauza plângerii bisericilor maghiare la concesi față de maghiari din cauza apropierei alegerilor, spre a câștiga sprijinul acestora și a-și îmbunătăți imaginea pe plan internațional. Propune totodată ca negocierile să fie conduse de

¹³ György Béla, *op.cit.*, p. 52-53.

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1924, f. 480.

¹⁵ György Béla, *op.cit.*, p. 53-54.

¹⁶ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1925, f. 41, 1-4.

¹⁷ György Béla, *op.cit.*, p. 73.

Bernády. Episcopul Nagy reamintește faptul că Bernády a refuzat deja o asemenea sarcină, dar este dispus să-l roage din nou, însă atrage atenția celor prezenți ca să nu i se dea drept de semnătură pentru vreun acord cu liberalii, ci să fie însărcinat doar cu conducerea negocierilor¹⁸. Din această remarcă reiese neîncrederea pe care o manifestă unii lideri ai Partidului Maghiar față de Bernády când este vorba de negocieri cu liberalii, fiind considerat prea apropiat de aceștia.

Pe la mijlocul lui octombrie Bernády este abordat de către ministrul comerțului, Tancred Constantinescu, care în numele guvernului propune începerea negocierilor cu Partidul Maghiar și îi cere lui Bernády să vină la negocieri cu câțiva prieteni politici. Bernády îi răspunde că fără autorizarea Partidului Maghiar el nu poate să desfășoare negocieri și anunță Biroul Executiv al Partidului Maghiar despre propunerea lui Tancred Constantinescu. Biroul Executiv nu este împotriva discuțiilor pe plan personal cu liberalii, dorind pe acest plan ca Bernády să afle intențiile liberalilor, ca reper pentru negocieri trimițându-i revendicările minimale ale Partidului Maghiar, aproximativ aceleași ca și cele din *Pactul de la Ciucea*. Totodată Biroul Executiv, la propunerea lui Bernády, i-a desemnat în grupul de negociatori pe Teleki Arthur, Toldalaghi Mihály și Szele Béla. Doar primii doi au participat alături de Bernády la negocieri¹⁹. Cu această echipă Bernády s-a deplasat la București. Despre negocieri Toldalaghi Mihály a prezentat un raport conducerii Partidului Maghiar. La 31 octombrie 1925 Consiliul Prezidențial al Partidului Maghiar pune pe ordinea de zi această problemă și președintele Ugron István atrage atenția că trebuie adoptată cât mai repede o poziție în această privință, deoarece alegerile locale se apropie cu repeziciune. În acest scop Partidul Maghiar duce negocieri cu Partidul Poporului spre revizuirea *Pactului de la Ciucea* (însărcinați Bethlen György, Gyárfás Elemér, Szele Béla) și cu Partidul Național Liberal (însărcinați Bernády György, Teleki Arthur, Toldalaghi Mihály), cu Partidul Național Român și cu partidele minorităților. După ample discuții părerile s-au împărțit, fiecare opțiune avându-și susținători și contestatari²⁰.

Între timp discuțiile cu guvernul continuau pe două fronturi. Reprezentanții bisericilor (episcopul Majláth, Gyárfás Elemér) discutau cu ministrul instrucțiunii publice, Constantin Angelescu, despre problemele școlilor confesionale ale maghiarilor și au semnat cu acesta la 6 noiembrie 1925 un proces verbal prin care guvernul se angaja să modifice proiectul de lege al învățământului particular în conformitate cu doleanțele bisericilor maghiare²¹. Guvernul a trimis acest proces verbal la Geneva și apoi în decembrie „a uitat” de el atunci când a legiferat legea învățământului particular. Acest gest a crescut antipatia liderilor maghiari față de liberali, care oricum nu prea erau simpatizați în cercurile de conducere ale Partidului Maghiar²².

¹⁸ György Béla, *op.cit.*, p. 75.

¹⁹ Din raportul ambasadorului Ungariei la București, Villani Frigyes, către ministrul de externe al Ungariei, Walkó Lajos, Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1925, f. 478, 9-11.

²⁰ György Béla, *op.cit.*, p. 76.

²¹ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 616-618.

²² György Béla, *op.cit.*, p. 76.

La 8 noiembrie delegația care discuta cu Partidul Poporului a semnat revizuirea Pactului de la Ciucea, iar în noiembrie și decembrie delegația condusă de Bernády György a discutat în mai multe rânduri cu Tancred Constantinescu. Din păcate delegația lui Bernády nu a fost informată de evoluția negocierilor conduse de biserici și drept urmare guvernul a considerat că problema școlilor confesionale poate fi închisă. Tancred Constantinescu a răspuns în general afirmativ la cererile delegației lui Bernády, dar nu dat nici o ofertă scrisă. Tancred Constantinescu l-a întrebat pe Bernády în ce măsură este însărcinat să finalizeze negocierile, iar acesta i-a răspuns că are însărcinări depline în a conduce tratativele, dar protocolul va fi semnat de președintele partidului. Pe 7 și 8 decembrie au discutat și cu ministrul instrucțiunii publice, Constatin Angelescu, și au pus accentul în special pe rezolvarea situației elevilor izraeliți excluși din școlile maghiare, pe rezolvarea situației școlilor care au pierdut dreptul de publicitate și pe acordarea ajutorului de stat pentru școlile confesionale maghiare. După aceasta delegația Partidului Maghiar s-a întors la Cluj spre a prezenta stadiul negocierilor președintelui Ugron István (Bernády a realizat un raport de aproape 50 de pagini despre negocierile sale de aproape jumătate de an), și după revenirea lor la București, pe 18 decembrie, au aflat cu stupefacție că legea învățământului a fost adoptată cu modificări minime²³. Bernády a hotărât sistarea temporară a negocierilor, a mulțumit ministrului Tancred Constantinescu pentru amabilitate și s-a reîntors la Târgu-Mureș pentru a se sfătui cu ceilalți lideri ai partidului. Înainte de plecare a avut o scurtă vizită la Ambasada Ungariei, unde a declarat consilierului Szentirmay că a exclus dintre cerințe despăgubirea celor care au fost expropriați în Transilvania, spre a nu fi acuzați că acesta ar fi singurul lor scop²⁴.

La 4 ianuarie 1926 Parlamentul s-a reunit într-o sesiune extraordinară cu ocazia renunțării prințului Carol la succesiunea tronului și a numirii lui Mihai drept succesor. Bernády, ca să nu fie nevoit să se întâlnească cu ministrul Tancred Constantinescu (încă nu s-a discutat la nivelul conducerii Partidului Maghiar direcția în care să se continue negocierile), nu s-a prezentat la București. Din cauza haosului creat în viața politică internă din România cu ocazia acestor evenimente, dar și din cauza apropierii alegerilor locale, era foarte urgent pentru liderii Partidului Maghiar să asculte raportul delegației lui Bernády și să decidă direcția de urmat. Întrunirea a avut loc la 16 ianuarie 1926 la Cluj. Raportul și dezbaterile au durat de la 10 dimineța până la ora 2 noaptea și s-a hotărât să se continue în fața Consiliului Prezidențial al partidului pe 20 ianuarie. Bernády nu a participat la această întrunire (încă nu cunoaștem motivele), deși era membru al Consiliului Prezidențial. Mai mulți lideri ai partidului au cerut sistarea negocierilor cu Partidul Național Liberal, dar până la urmă s-a hotărât continuarea negocierilor și în cazul în care termenii sunt acceptabili, președintele partidului va semna acordul. În cazul în care oferta liberalilor nu este acceptabilă, scopul la alegerile locale va fi câștigarea a cât mai multe locuri în consiliile comunale. În zonele, unde maghiarii sunt majoritari, vor participa pe liste separate, unde sunt în minoritate, vor colabora cu partidele cu care liderii locali cred că este cel mai oportun să colaboreze²⁵. Bernády reia negocierile la 22

²³ György Béla, *op.cit.*, p. 77.

²⁴ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1925, f. 546.

²⁵ György Béla, *op.cit.*, p. 78-79.

ianuarie 1926, iar la 30 ianuarie ministrul Tancred Constantinescu pune în sfârșit pe hârtie oferta guvernului pentru alegerile locale. Președintele Ugron István, însoțit de Bethlen György, sosesc în mare grabă la București, dar constată că oferta guvernului nu este satisfăcătoare, cu toate acestea a declarat că dacă aceste promisiuni sunt semnate de Brătianu, el consideră pactul ca și încheiat. Ministrul Tancred Constantinescu a răspuns că totul este în ordine, următoarea întâlnire a fixat-o pe 3 februarie și a anunțat prefectii prin telegramă că pentru alegerile locale s-au înțeles cu Partidul Maghiar și să acționeze în consecință. Președintele Ugron István a considerat pe 1 februarie că pactul se va semna deocamdată pentru alegerile locale și dacă Partidul Național Liberal se va ține de cuvânt, poate fi extins și pentru următoarele alegeri parlamentare. Totodată printr-o scrisoare personală adresată generalului Averescu denunță *Pactul de la Ciucea*²⁶.

După aceasta a avut loc la Cluj consfătuirea reprezentanților de filiale ale Partidului Maghiar, care au fost informați de iminența semnării pactului cu liberalii și au fost rugați să păstreze secretul²⁷.

Se părea că pactul poate fi semnat pe 6 februarie, dar la întâlnirea din 4 februarie delegația maghiară a constatat că ministrul Tancred Constantinescu este foarte indispus. Au aflat și cauza: negocierile, ținute secret până acum, au fost deconspirate presei și în *Lupta* a apărut și textul înțelegerii, nu chiar integral, dar acoperea principalele puncte ale acordului. Ministrul Tancred Constantinescu a suspectat delegația maghiară de această manevră, deoarece aceștia ceruseră textul în ziua anterioară. La întrebarea ministrului, delegația maghiară nu a avut ce răspunde, mai ales că din analiza textului se putea constata că a fost tradusă din maghiară în română. Ministrul Tancred Constantinescu a ajuns într-o situație delicată, și i-a declarat lui Ugron István că nu mai este cazul unui pact politic, dar că înțelegerea pentru alegerile locale, chiar și nesemnată, poate fi considerată încheiată. Președintele Ugron István a răspuns că are mâinile legate de hotărârea Consiliului Prezidențial al partidului, care a condiționat respectarea pactului de semnătura lui Brătianu. A cerut o întrevedere cu acesta, dar nu a fost posibil și până la urmă a trimis următoarea telegramă filialelor Partidului Maghiar:

*„Înțelegerea de la Cluj în privința alegerilor locale nu este obligatorie pentru filiale. Las la latitudinea filialelor să aleagă între listă separată sau listă în concordanță cu înțelegerea de la Cluj. Vă rog să reflectați asupra avantajelor survenite dintr-o colaborare cu partidul liberal*²⁸. ”

După aceasta delegația condusă de Bernády își ia rămas-bun de la ministrul Tancred Constantinescu, care le mai spune încă o dată că depinde numai de ei dacă respectă sau nu înțelegerea nesemnată, iar aceștia răspund că decizia îi aparține președintelui, dar din partea lor înțelegerea, care oferă avantaje semnificative minorității maghiare, este valabilă. După aceasta, fără înștiințarea președintelui Ugron István, trimite următoarea telegramă filialelor:

²⁶ György Béla, *op.cit.*, p. 80.

²⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Partidul Maghiar din România, fasc. 1, f. 138-142.

²⁸ „Vidéki tagozatokkal való kolozsvári megállapodásunk választásokra nem kötelező. Tagozatok belátására bízom helyi körülményekhez mérten önálló listát, vagy kolozsvári megállapodás szerinti listát összeállítani. Kérem megfontolni előnyöket, melyeket a Liberális Párttal való együttműködés nyújthat.”
Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj, Fond Partidul Maghiar din România, fasc. 1, f. 376.

„Analizând situația momentană și perspectivele, dorim cu toată răspunderea ca în vederea alegerilor comunale să luați legătura cât mai repede cu prefectii și conform ordinelor primite să alcătuiți listele comune până luni seara și marți să le depuneți. Bernády György, Paál Árpád, Teleki Arctur, Toldalghi Mihály. Prezenta telegramă o trimitem cu știrea și consimțământul domnului președinte Ugron²⁹.”

Această nouă telegramă a creat confuzie la filialele Partidului Maghiar. Nu este clar ce a fost în mintea semnatarilor ei, dar probabil că nu au vrut să irosească această oportunitate venită după tratative de mai bine de jumătate de an. Cu toate acestea nerespectarea hierarchiei și a regulamentului partidului este impardonabilă. Se poate clar sesiza diferența de opinie dintre Bernády și Ugron, primul fiind un aprig adept al apropierii de liberali, pe când al doilea nu nutrea prea mari simpatii pentru aceștia. Este totodată de remarcat lipsa de clarviziune și incapacitatea președintelui Ugron István de a lua hotărâri importante și de a-i ține sub control pe unii lideri ai partidului. El denunță Pactul de la Ciucea înainte de a fi semnat acordul cu liberalii și ajunge în situația delicată de nu putea semna nici acest pact din cauza indiscreției unor colegi de partid. Se pare că textul înțelegerii a fost divulgat presei din bună-credință de către Légrády István, președintele Filialei Timișoara și Kocsán János, președintele Filialei Oradea al Partidului Maghiar³⁰.

Bernády, nerespectând ordinea de partid, probabil a încercat să salveze cât s-a putut din această situație penibilă, când s-a denunțat *Pactul de la Ciucea*, nu s-a putut semna cel cu liberalii, dar a primit promisiunea acestora că acordul, chiar și nesemnat, s-ar putea respecta tacit, acest lucru depinzând doar de liderii Partidului Maghiar.

În orice caz, acest gest a fost un nou impuls pentru președintele Ugron István de a încerca să scape de corvoada de a conduce Partidul Maghiar, fiind unul dintre motivele invocate când și-a dat demisia. Ajungând la Cluj și aflând de telegrama trimisă în numele său de Bernády și ceilalți membri ai delegației, cere explicații de la aceștia. Bernády, după ce primește scrisoarea prin care i se cer explicații, motivând că este foarte ocupat cu organizarea alegerilor, i-a rugat pe Teleki și Toldalghi să răspundă la scrisoare³¹. Nu putem decât presupune ce a fost exact în mintea semnatarilor acelei telegramă. În orice caz, Bernády a declarat puțin mai târziu ambasadorului Ungariei la București că mulți au considerat că după scandalul francilor falsificați din Ungaria, deocamdată nu se poate spera mult de la Liga Națiunilor și prin negocierile duse cu guvernul român cel puțin au putut arăta că problema minorităților din România, în ciuda tratatelor internaționale, nu este rezolvată³².

²⁹ „Helyzetnek és viszonyoknak és a jövő kilátásoknak mérlegelése, és teljes ismerete folytán, egész felelősséggel kívánjuk, hogy községi választásokért prefektussal azonnal érintkezésbe lépni, és hozzáérkezett utasításhoz ragaszkodva, közös listát hétfő estig összeállítani, és kedden letétetni szíveskedjék. Bernády György, Paál Árpád, Teleki Arctur, Toldalghi Mihály. Jelen táviratunkat Ugron elnök úr tudtával és hozzájárulásával küldjük.” Din raportul ambasadorului Ungariei la București, Villani Frigyes, către ministrul de externe al Ungariei, Walkó Lajos, Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 72,34.

³⁰ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 92.

³¹ György Béla, *op.cit.*, p. 83.

³² Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 92.

Guvernul liberal a respectat înțelegerea. În zonele unde maghiarii au fost majoritari s-au prezentat pe liste separate, în alte locuri au colaborat cu liberalii iar unde liberalii nu aveau șanse să câștige, nu au colaborat cu ei (Aiud - lista maghiară, Brașov - listă comună cu sașii, etc.). Guvernul nu și-a permis să piardă Clujul și s-a înțeles cu Partidul Maghiar: din 48 de consilieri locali 25 au revenit liberalilor, 23 Partidului Maghiar. În 31 de orașe a câștigat lista sprijinită de maghiari și au pierdut doar în 13 orașe. Partidul Maghiar a putut consemna un succes serios la alegerile locale. Bernády a fost numit de guvern primar al Târgu-Mureșului³³. Putem doar specula, dar este posibil, ca și aceasta să fi contribuit la trimiterea acelei telegrame. În orice caz, liderii liberali l-au considerat întotdeauna un partener de discuții preferat; putem afirma că „vorbeau aceeași limbă”.

Biroul Executiv al Partidului Maghiar a concluzionat că rezultatele alegerilor locale au fost foarte bune (mai ales că prefectii liberali au primit ordin să nu obstrucționeze activitatea Partidului Maghiar). Dar imediat după aceste alegeri locale a urmat demisia guvernului liberal și numirea lui Averescu în fruntea Consiliului de Miniștri (30 martie 1926). Astfel, Partidul Maghiar a ajuns într-o situație delicată din cauza denunțării Pactului de la Ciucea. Dar aceste evenimente i-au convenit președintelui Ugron István, care în sfârșit a avut pretexte serioase să demisioneze și a și făcut acest gest pe 1 aprilie 1926. Ca să nu fie convins să revină asupra deciziei, și-a dat demisia printr-o scrisoare, nu l-a acceptat în audiență pe Csáky István, secretarul Ambasadei Ungariei de la București, trimis special să-l convingă să rămână la șefia partidului, și s-a retras pe domeniul său de la Beclean³⁴.

Oficial și-a motivat demisia cu ajungerea la putere a Partidului Poporului și denunțarea din partea sa a pactului semnat cu aceștia. Astfel vroia să deschidă calea unor noi negocieri cu aceștia. Într-o scrisoare confidențială trimisă premierului Ungariei prezintă însă și alte motive: este deranjat de intrigile lui Bernády și comportamentul său cu ocazia negocierilor cu liberalii, de extremismul și indisciplina manifestată de Sándor József, de indisciplina altor lideri ai partidului și de faptul că guvernul maghiar l-a trimis pe Bánffy Miklós să se implice în viața culturală și politică a maghiarilor din România³⁵. Și-a desemnat succesorul în persoana lui Bethlen György, unul dintre vicepreședinții partidului, care beneficia de simpatia majorității liderilor Partidului Maghiar, exceptându-i pe cei de orientare liberală (Bernády György, Teleki Arthur). Cum Bethlen György beneficia și de sprijinul episcopilor maghiari, cât și a guvernului maghiar, Bernády György a ieșit din calcul (el îl dorea la șefia partidului pe Teleki Arthur). Rămas într-o tot mai restrânsă opoziție în interiorul partidului, el încerca în continuare să promoveze colaborarea cu Partidul Național Liberal, dar acest gest a adus noi atacuri împotriva sa din interiorul partidului. Împreună cu Krenner Miklós a încercat să întărească curentul liberal din interiorul partidului, dar nu au avut succes. Pe 21 iunie 1927 cei doi negociază din nou la București cu guvernul liberal, dar nu sunt dispuși să rupă unitatea Partidului Maghiar pentru câteva locuri în parlament³⁶.

³³ György Béla, *op.cit.*, p. 84-85.

³⁴ György Béla, *op.cit.*, p. 87.

³⁵ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1926, f. 218, 187-194.

³⁶ György Béla, *op.cit.*, p. 117.

Cu ocazia alegerilor din iulie 1927 Bernády și anturajul său i-au sprijinit pe liberali, ceea ce a declanșat un imens scandal în Partidul Maghiar (Partidul Maghiar a participat la aceste alegeri împreună cu Partidul German, dar au avut rezultate catastrofale³⁷). A fost somat să dea explicații și s-a vehiculat excluderea sa din partid. Bernády a anunțat printr-o telegramă Consiliul Prezidențial al partidului că părăsește Partidul Maghiar:

„Consiliul Prezidențial al partidului a avut obiecții privind articolele mele de presă publicate cu ocazia alegerilor generale din vara asta, le-a considerat dăunătoare interesului partidului și am fost chemat să dau explicații. Deoarece acest forum nu a avut nici o obiecție când înaintea alegerilor mi-am expus categoric poziția în fața ei și doar după câteva luni a considerat luarea mea de poziție dăunătoare intereselor partidului, acest for ar trebui să dea în primul rând explicații, eu nu sunt dispus să dau explicații. Și deoarece consider interesele maghiarilor din România și interesele partidului prioritare și ca să pun capăt invidiei de ani de zile și să am libertate de mișcare în activitatea mea depusă în interesul maghiarilor din România, părăsesc Partidul Maghiar³⁸.”

Consiliul Prezidențial l-a acuzat de trădare a intereselor naționale. Krenner Miklós a fost singurul care i-a luat apărarea. A fost stigmatizat de conducerea Partidului Maghiar, care se temea de un exod al liderilor ei.

În 1930 înființează la Târgu-Mureș Blocul Democratic Civic Maghiar³⁹, dar nu are succes pe plan politic cu această formațiune. Reușește totuși să alarmeze liderii Partidului Maghiar, care îl considerau în continuare un adversar de calibru. Tocmai din această cauză guvernul de la Budapesta face permanente presiuni asupra să revină în Partidul Maghiar, și în 1934 reintră în Partidul Maghiar⁴⁰, dar nu mai are aceeași „greutate” în cadrul acestuia. Apucă să vadă dispariția partidului în cadrul căreia a activat cu atâta înverșunare și dificultate, fiind permanent în opoziție. Moare la Târgu-Mureș pe 22 octombrie 1938. A rămas consecvent strategiei sale politice, care arăta o bună cunoaștere a vieții politice românești:

„...orice ar duce viitorul, este de părere că maghiarii ar trebui să meargă cu liberalii, deoarece doar acest partid este capabil să ofere ceva minorității, dar este o altă întrebare, dacă este dispus la acest gest...”⁴¹

³⁷ Toth Szilard, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008, p. 37.

³⁸ „Arra való tekintettel, hogy a párt Elnöki Tanácsa az e nyár elején lefolyt általános választások kapcsán írott hírlapi cikkek tartalmát a párt érdekében ütközőnek látta, igazolásra hívtam fel. Minthogy olyan fórum előtt, amely a választásokat megelőzően határozottan körvonalazott állásfoglalásomat az annak idején tartott ülésében minden észrevétel és ellenvetés nélkül tudomásul vette, és csak most, hónapok múltján látja állásfoglalásomat a párt érdekében ütközőnek, és amely fórum maga szorult elsősorban igazolásra, magamat igazolni hajlandó nem vagyok. És mert a romániai magyarok és érdekeik a párt érdekeinek felülállóan tekintem, abból a célból, hogy az éveken áthúzódó feltékenykedéseknek véget vessek, és hogy a romániai magyarság érdekében ki fejtendő munkámhoz szükséges akciószabadságot a magam számára biztosíthassam, kilépek a Magyar Pártból.” Bernády György *kilépett a Magyar Pártból* [Bernády György a părăsit Partidul Maghiar], în *Ellenzék*, 6 noiembrie 1927, p. 8.

³⁹ György Béla, *op.cit.*, p. 150.

⁴⁰ György Béla, *op.cit.*, p. 169.

⁴¹ „...akármít hoz is a jövő, szerinte a magyarságnak a liberálisokkal kell mennie, mivel csak ez a párt képes a kisebbségnek valamit adni, más kérdés azonban, hogy erre hajlandó-e.” Din raportul

Bernády György,

fotografie de protocol din colecția Fundației Culturale Bernády György, din Târgu-Mureș

ambasadorului Ungariei la București, Villani Frigyes, către ministrul de externe al Ungariei, Walkó Lajos, reprezentând rezumatul unei discuții cu Bernády György, București, 28 februarie 1928. Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale Ungariei), Fond Külügyminisztérium (Fond Ministerul Afacerilor Externe), Colecția Secției Politice, documente secrete, K-64, fasc. 27/1928, f. 176, 2.

EVOLUȚIA POPULAȚIEI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ ÎN JUDEȚUL SATU MARE

The evolution of the population during the communist period in Satu Mare County.

With a political system in place that made long-range planning the cornerstone of economic growth, demographic trends took on particular significance. As development proceeded, so did disturbing demographic consequences. It soon became apparent that the country was approaching zero population growth, which carried alarming implications for future labor supplies for further industrialization. The government responded in 1966 with a decree that prohibited abortion on demand and introduced other pronatalist policies to increase birthrates. The decree stipulated that abortion would be allowed only when pregnancy endangered the life of a woman or was the result of rape or incest, or if the child was likely to have a congenital disease or deformity. Also an abortion could be performed if the woman was over forty-five years of age or had given birth to at least four children who remained under her care. Any abortion performed for any other reason became a criminal offense, and the penal code was revised to provide penalties for those who sought or performed illegal abortions.

Other punitive policies were introduced. Men and women, who remained childless after the age of twenty-five, whether married or single, were liable for a special tax amounting to between 10 and 20 percent of their income. The government also targeted the rising divorce rates and made divorce much more difficult. By government decree, a marriage could be dissolved only in exceptional cases. The ruling was rigidly enforced, as only 28 divorces were allowed nationwide in 1967, compared with 26,000 the preceding year.

Some pronatalist policies were introduced that held out the carrot instead of the stick. Family allowances paid by the state were raised, with each child bringing a small increase. Monetary awards were granted to mothers beginning with the birth of the third child. In addition, the income tax rate for parents of three or more children was reduced by 30 percent.

Keywords: *demography, statistics, population, Satu Mare County, communist period.*

Politica demografică (1957-1989)

Ca în orice sistem totalitar, anularea solidarităților tradiționale, distrugerea individualității în favoarea colectivității a însemnat confiscarea vieții private, în general, și a celei de familie, în particular. Liberalizarea avorturilor s-a încadrat în această dimensiune, ca o formă de laicizare a practicilor juridice și sociale. În anul 1957, România s-a aliniat și ea acestei practici, adoptând o legislație liberă asupra avorturilor. Decizia a favorizat într-un anumit fel familia care trecea printr-o perioadă în care situația economică și, îndeosebi, nivelul de trai erau deficitare. Pe de altă parte, avortul devenise singura metodă de planificare familială, în lipsa altor metode de contracepție. Situația precară din punct de vedere socio-economic a favorizat însă scăderea natalității: dacă în 1956 existau 24 nou-născuți la mia de locuitori, în 1966 s-a ajuns la 14 la mie, situând România pe ultimul loc în Europa, alături de Ungaria. Drept urmare, dintr-o societate unde avorturile erau libere și relativ ieftine, România ceaușistă se singularizează în 1966, prin politica ei demografică, în întreg lagărul socialist. În toamna lui 1966, se

interzice prin lege întreruperea deliberată a sarcinii pentru femeile având mai puțin de patru copii și 45 de ani. Penalitățile prevăzute comportau privarea de libertate atât pentru femeile în cauză și pentru persoanele implicate în operație, cât și pentru tatăl ce se făcea vinovat de omisiunea de denunț. Concomitent, celibatarii și cuplurile fără copii sunt obligate să plătească taxe suplimentare. Divorțurile sunt sistematic descurajate. Creșterea bruscă a numărului de nou-născuți în anul 1967 - practic o dublare în raport cu anul precedent - a reprezentat o „performanță” unică în istoria demografică a populațiilor europene¹. Evoluția ulterioară a natalității (statul comunist avea nevoie de cât mai multe persoane apte de muncă pentru continuarea industrializării și redresării economiei) nu a urmat planificarea imaginată de regim. Avortul provocat, cel clandestin și practicile contracepționale tradiționale au constituit mijloace eficiente de întrerupere a sarcinii. Natalitatea a ajuns astfel, în anul 1983, la 14 la mie, adică exact nivelul din 1966. Mai mult, România se afla pe locul întâi în lume în privința mortalității materne. La mijlocul anilor '80 autoritățile au decis ca actele de naștere ale copiilor să nu fie eliberate mai devreme de o luna de la naștere pentru a diminua numărul statistic al deceselor la nou-născuți.

Mișcarea naturală a populației județului Satu Mare în perioada comunistă

Populația nu este doar un agregat statistic, o sumă de indivizi, un număr sau un sistem relativ autonom determinat de nașteri și de decese; populația se caracterizează printr-o mare complexitate, prin interdependențe în care factorii biologici se înlanțuiesc cu cei sociali, economici, culturali². Dimensiunii cantitative a populației i se adaugă tot mai pregnant caracteristici calitative, pe măsura progresului social-economic. Este deci pe deplin explicabil de ce pe primul plan se situează astăzi *calitatea populației, calitatea vieții*, iar măsura cea mai deplină a acesteia este dată de *indicatorii sociali*. O populație se deosebește de alta nu numai prin număr sau prin indici demografici, cantitativi; mult mai profunde sunt deosebiri, determinate de caracteristici cum ar fi: „stocul de sănătate”, „stocul de învățământ”, caracteristicile profesionale și sociale ale membrilor săi³.

Evoluția numărului populației naționale, ca și a structurii sale demografice este determinată de natalitate și de mortalitate, iar acești factori fundamentali ai mișcării naturale sunt condiționați de factori sociali, economici, culturali, într-un cuvânt de întregul context economico-social. Or, acesta a cunoscut, în întreaga perioadă a construcției socialismului, un intens dinamism. Să amintim strategiile ample ale dezvoltării industriei și agriculturii, ale sistematizării localităților urbane și rurale, strategia educațională și cea sanitară, pentru a nu aminti decât pe cele mai importante prin impactul lor asupra populației, a factorilor de creștere demografică, a mobilității spațiale, profesionale și sociale, a stratificării sociale. Creșterea numărului populației a fost însoțită de modificări profunde în repartitia acesteia pe sexe și vârste, în distribuția teritorială a populației, prin mecanisme demografice și socio-economice. Într-un ritm rapid s-au schimbat structurile

¹ Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*. Cluj-Napoca, Editura universitară clujeană, 1999, p. 78.

² Mureșan, *Evoluția demografică*, p. 79.

³ Mureșan, *Evoluția demografică*, p. 80.

populației după caracteristici cum sunt: nivelul de instruire, profesia, participarea la activitatea economică, apartenența la clase și categorii sociale. Numai prin luarea în considerare a acestor schimbări vor putea fi înțelese tendințele demografice, evoluția mortalității și natalității, a nupțialității și a familiei din această perioadă.

Cele trei recensăminte ale populației ne dau următoarea structură socială a populației active a României: evoluția populației județului Satu Mare se înscrie în caracteristicile generale ale evoluției demografice a întregii României pentru perioada avută în vedere. Potrivit datelor strânse de autorități, se observă o oscilare a sporului natural al locuitorilor sătmăreni. Este destul de dificil să realizăm o comparație între diferitele decenii ale perioadei comuniste pentru că recensămintele nu s-au realizat din zece în zece ani, ci la intervale diferite, fapt ce îngreunează analiza demografică. Important este însă faptul că numărul populației crește treptat. Procentul celor născuți vii este cu mult mai mare decât procentul persoanelor care au decedat. De asemenea, trebuie să subliniem faptul că numărul persoanelor care s-au căsătorit este cu mult mai mare față de persoanele care au divorțat, fapt explicat și prin politica de încurajare a închegării de noi familii și de întinerire a populației, existând prevederi restrictive pentru burlaci sau pentru persoanele divorțate.

	Populația la 1 iulie	La 1000 locuitori					Născuți morți la 1000 născuți vii	Decedați sub 1 an la 1000 născuți vii
		Născuți vii	Decedați	Spor natural	Căsătorii	Divorțuri		
1956	52096	20,5	8,8	11,7	10,7	2,0	-	78,5
1960	58169	15,1	7,4	7,8	12,1	2,6	1,6	42,0
1966	68641	13,8	7,2	6,6	11,8	2,2	1,1	30,9
1967	69813	22,8	8,3	14,5	10,2	-	1,4	38,3
1968	73848	24,3	8,7	15,6	9,9	0,4	2,2	36,8
1969	76661	22,4	9,2	13,3	9,9	0,6	1,4	44,7
1970	78812	21,2	8,8	12,4	10,0	0,8	1,1	41,3
1971	81235	19,9	8,6	11,2	9,2	1,1	0,8	38,8

Tabelul nr. 1 - Mișcarea naturală a populației în anii 1956, 1960, 1966-1971⁴.

Din datele conținute de tabelul de mai jos este evident faptul că sporul natural al populației sătmărene este mult mai mare în mediul rural decât în mediul urban. Una din explicații este reprezentată de faptul că sătmărenii locuiau într-un procent mai mare la sate decât la orașe. O altă explicație poate fi și faptul că familiile din mediul rural aveau un număr mai mare de urmași față de cele din mediul urban, mijloacele contraceptive, care erau interzise de altfel, fiind mai puțin cunoscute și mai dificil de procurat (de cele mai multe ori în mod ilegal). Astfel, în mediul urban numărul celor născuți este cu mult mai mic față de mediul rural. Același lucru este valabil și pentru procentul celor

⁴ *Județul Satu Mare în cifre și fapte*. Satu Mare, Direcția Județeană de Statistică Satu Mare, 1989, p. 24.

decedați în perioada avută în vedere. Totuși, așa cum am subliniat în rândurile de mai sus, sporul natural este mai mare la sate față de orașe.

	1956	1960	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Născuți vii	8957	7746	6422	6357	8792	9167	8964	8577
-urban	1664	1303	1454	1572	2528	2838	2793	2692
-rural	7293	6443	4968	4785	6264	6329	6171	5885
Decedați	3776	3217	3691	3315	3580	3846	4082	3867
-urban	754	662	897	802	945	1111	1174	1136
-rural	3022	2555	2794	2513	2635	2735	2908	2731
Spor natural	5181	4529	2731	3042	5212	5321	4882	4710
-urban	910	641	557	770	1583	1727	1619	1556
-rural	4271	3888	2174	2272	3629	3594	3263	3154
Căsătorii	3657	3328	3059	3069	2956	2930	2966	2846
-urban	-	-	1135	1156	1020	1090	1119	1116
-rural	-	-	1924	1913	1936	1870	1847	1730
Divorțați	260	385	400	281	2	50	81	110
-urban	-	-	-258	182	2	39	56	81
-rural	-	-	142	-99	-	11	25	29
Născuți morți	143	96	105	-98	155	170	135	125
-urban	-	-	25	18	46	64	44	34
-rural	-	-	80	80	109	106	91	91
Decedați sub un an	888	600	306	256	441	539	458	388
-urban	-	-	53	52	110	146	133	101
-rural	-	-	253	204	331	393	325	287

Tabelul nr.2 - Mișcarea naturală a populației pe medii în anii 1956, 1960, 1965-1970⁵.

Tabelul nr. 3, la fel ca și tabelul nr. 1 ne prezintă mișcarea naturală a populației județului Satu Mare, însă nu la 1.000 de locuitori, ci numărul brut. Se observă astfel că sporul natural cunoaște o evoluție sinuoasă de la o perioadă la alta. Nu insistăm însă asupra unei analize comparative, ci subliniem doar faptul că numărul celor născuți vii este cu mult mai mare decât cel al celor decedați. De asemenea, numărul celor căsătorii este mult mai ridicat decât numărul celor divorțați, explicația acestui fapt fiind prezentată mai sus.

	1956	1960	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Născuți vii	1070	880	940	1593	1792	1721	1670	1648
Decedați	460	429	492	578	640	705	694	716
Spor natural	+610	+451	+448	+1015	+1152	+1016	+976	+932
Căsătorii	559	701	804	712	735	758	790	766
Divorțuri	104	151	149	-	32	47	61	94
Născuți-morți	-	14	10	22	39	24	18	13
Decedați sub 1 an	84	37	29	61	66	77	69	64

Tabelul nr. 3 - Mișcarea naturală a populației în anii 1956, 1960, 1966-1971⁶.

⁵ Județul Satu Mare, 1989, p. 25.

În ceea ce privește calendarul nașterilor, am ales, pentru analiză, aleatoriu anul 1970. Am observat astfel că pe întreg județul Satu Mare, cel mai mare număr de nașteri s-a înregistrat în luna martie (931), iar cel mai mic în luna noiembrie. Faptul se poate explica fie prin faptul că în mentalitatea populară, atât din mediul urban, cât și din cel rural, se mai păstrează încă interdicțiile bisericii privind activitatea sexuală în timpul postului, fie prin faptul că în lunile de vară-primăvară, oamenii aveau mai mult timp pentru ei și partenerii lor.

	Total	Municipii și orașe	Comună suburbană	Comune
Total	8577	2594	98	5885
Ianuarie	685	179	6	500
Februarie	694	213	3	478
Martie	931	261	10	560
Aprilie	768	238	16	514
Mai	774	217	8	549
Iunie	717	225	13	479
Iulie	752	219	7	526
August	749	231	9	509
Septembrie	756	235	11	510
Octombrie	662	193	5	464
Noiembrie	585	181	7	397
Decembrie	604	202	3	399

Tabelul nr. 4 - Născuți vii după luna nașterii, pe categorii de localități, în anul 1970⁶.

În anul 1969, cel mai mare număr de nașteri s-a înregistrat la femeile provenind din mediul țăranilor cooperatori. Explicația este reprezentată de faptul că această categorie socială era cea mai numeroasă în județul Satu Mare. Urmează apoi femeile care provin din rândul muncitorilor și apoi cele care provin din lumea rurală cu gospodării individuale. Nu este însă mare diferența dintre această din urmă ultimă categorie și cea a intelectualilor și funcționarilor. Aceeași situație se păstrează și în anul 1970, ierarhia fiind ocupată în aceeași ordine ca și în anul precedent de diferitele categorii sociale.

	Total	Municipii și orașe	Comună suburbană	Comune
Total 1969	8964	2703	90	6171
Muncitori	2558	1577	9	972
Intelectuali, funcționari	941	597	2	342
Țărani cooperatori	4345	312	78	3955
Țărani cu gospodării individuale	943	89	-	854
Meseriași cooperatori	151	118	1	32
Meseriași particulari alții	17	8	-	9

⁶ Județul Satu Mare, 1989, p. 26.

⁷ Județul Satu Mare, 1989, p. 44.

Alții	8	2	-	6
nedeclarat	1	-	-	1
Total 1970	8577	2594	98	5885
Muncitori	2632	1513	14	1105
Intelectuali, funcționari	927	597	6	324
Țărani cooperatori	3956	278	77	3601
Țărani cu gospodării individuale	850	70	-	780
Meseriași cooperatori	175	129	1	45
Meseriași particulari alții	30	5	-	25
Alții	6	2	-	4
nedeclarat	1	-	-	1

Tabelul nr. 5 - Născuți vii după categoria socială a mamei pe categorii de localități în anul 1969 și 1970⁸.

În ceea ce privește decesul copiilor sub un an, în anul 1969, observăm faptul că cel mai mare număr de copii decedați sub această vârstă este reprezentat de cei care au murit la 1-6 zile după naștere (92), urmați de cei care nu au trăit mai mult de 2 luni. Diametral opus se situează cei care au trăit doar 10 sau 11 luni.

	Total	Municipii și orașe	Comună suburbană	Comune
Total 1969	458	129	4	325
Sub 1 zi	19	9	1	9
1-6 zile	92	34	-	58
7-13 zile	26	11	1	14
14-27 zile	60	9	1	50
28-29 zile	6	2	-	4
1 lună	57	16	1	40
2 luni	61	12	-	49
3 luni	38	10	-	28
4 luni	28	10	-	18
5 luni	23	3	-	20
6 luni	12	2	-	10
7 luni	11	5	-	6
8 luni	6	1	-	5
9 luni	12	4	-	8
10 luni	3	-	-	3
11 luni	4	1	-	3

Tabelul nr. 6 - Decedații sub un an, vârsta la data decesului, pe medii în anul 1969⁹.

⁸ Iosif Uglar (coord.), *Satu Mare străvechi centru de județ*. Oradea, Întreprinderea poligrafică Oradea, 1972, p. 45.

⁹ Uglar, *Satu Mare*, 1972, p. 46.

	Total	Municipii și orașe	Comună suburbană	Comune
Total 1970	388	100	1	287
Sub 1 zi	16	9	-	7
1-6 zile	62	29	1	32
7-13 zile	17	6	-	11
14-27 zile	34	9	-	25
28-29 zile	4	-	-	4
1 lună	68	15	-	53
2 luni	55	10	-	45
3 luni	38	8	-	30
4 luni	31	6	-	25
5 luni	17	2	-	15
6 luni	9	1	-	8
7 luni	8	-	-	8
8 luni	9	1	-	8
9 luni	6	1	-	5
10 luni	5	1	-	4
11 luni	9	2	-	7

Tabelul nr. 7 - Decedații sub un an, vârsta la data decesului, pe medii în anul 1969 și 1970¹⁰.

În anul 1970, cel mai mare număr de copii decedați la o vârstă mai mică de un an este reprezentat de copii care au trăit doar o lună, urmați apoi de cei care au trăit între 1-6 zile. La polul opus se plasează cei care au decedat după 28-29 zile de viață (4), sau cei care au trăit doar 10 luni (5). Explicația pentru aceste realități este reprezentată fie de faptul că acești copii s-au născut cu diferite probleme de sănătate, fie nu au fost îngrijiți în mod corespunzător, din diferite motive, de către familie.

	Județul Satu Mare			Municipiu și orașe		
	Total	Masculin	Feminin	Total	Masculin	Feminin
1969						
Total	4082	2163	1919	1122	566	556
Sub 1 an	458	252	206	129	67	62
1-4 ani	68	39	29	18	11	7
5-9 ani	32	17	15	7	4	3
10-14 ani	16	10	6	6	5	1
15-19 ani	39	30	9	6	5	1
20-24 ani	36	24	12	6	4	2
25-29 ani	34	27	7	12	9	3
30-34 ani	50	31	19	15	9	6
35-39 ani	72	46	26	22	11	11
40-44 ani	104	65	39	34	15	19
45-49 ani	151	97	54	48	32	16
50-54 ani	117	72	45	43	18	25

¹⁰ Ferdinand Nagy, Ioan Nichita (coord.), *Județul Satu Mare la cumpăna dintre cincinale*. Satu Mare, Comitetul de cultură și educație socialistă Satu Mare, Direcția de Statistică Satu Mare, 1971, p. 108.

55-59 ani	272	165	107	78	49	29
60-64 ani	371	221	150	124	75	49
65-69 ani	527	285	242	123	61	62
70-74 ani	561	265	296	148	70	78
75-79 ani	534	251	283	125	54	71
80-84 ani	419	181	238	110	47	63
85-89 ani	176	68	108	53	16	37
90-94 ani	40	15	25	13	3	10
95-99 ani	4	1	3	2	1	1
100 și peste	1	1	-	-	-	-

Tabelul nr. 8 - Decedații pe grupe de vârste și sexe¹¹.

Interesant de studiat este împărțirea pe sexe a celor care au decedat în perioada aflată în atenția noastră. Pentru această analiză au fost aleși anii 1969 și 1970, ani aflați, cu o oarecare aproximație, la mijlocul intervalului de timp în care România și, implicit, județul Satu Mare, s-a aflat sub regimul comunist. Cel mai mic număr de persoane care au decedat în acest an au fost cele cuprinse în grupa de vârstă 100 și de peste această vârstă, și anume a fost înregistrată doar moartea unui bărbat. În acest caz, explicația este extrem de simplă, numărul de decese din această categorie de vârstă este așa de mic pentru că și numărul persoanelor din această categorie este extrem de mic. Observăm astfel că cel mai mare număr de decese s-a înregistrat la persoanele cu vârste cuprinse între 70-74 de ani, și anume 561 de persoane, dintre care 296 au fost femei și 261 au fost bărbați. Destul de mare este numărul decedaților cuprinși în grupa de vârstă de 55-59 de ani. Predominanți sunt bărbații care au încetat din viață la acești ani, și anume 165, față de 107 femei. Faptul acesta se datorează muncii mult mai grele desfășurate de către bărbați, condițiilor grele în care și-au desfășurat activitatea, precum și regimului alimentar deficitar, sau cantității mari de alcool consumat de membrii unor categorii sociale. Analizând tabelul de mai sus observăm că cel mai mare număr de decese s-a înregistrat în mediul rural, fapt datorat și preponderenței populației care trăia în lumea satului, dar și condițiilor de viață și muncă mult mai grele, lipsei de igienă corespunzătoare, regimului alimentar mult mai deficitar din acest mediu.

	Județul Satu Mare			Municipii și orașe		
1970	Total	Masculin	Feminin	Total	Masculin	Feminin
Total	3867	2067	1800	1102	585	517
Sub 1 an	388	228	160	100	61	39
1-4 ani	62	35	27	12	6	6
5-9 ani	35	22	13	7	4	3
10-14 ani	13	7	6	4	3	1
15-19 ani	34	26	8	11	7	4
20-24 ani	36	24	12	8	4	4
25-29 ani	32	24	8	15	12	3
30-34 ani	63	46	17	27	17	10

¹¹ *Județul Satu Mare*, 1989, p. 30.

35-39 ani	66	49	17	15	10	5
40-44 ani	86	58	28	36	25	11
45-49 ani	148	84	64	59	33	26
50-54 ani	122	68	54	46	27	19
55-59 ani	275	155	120	87	54	33
60-64 ani	378	238	140	103	64	39
65-69 ani	488	267	221	135	74	61
70-74 ani	479	228	251	136	66	70
75-79 ani	520	247	273	129	52	77
80-84 ani	428	174	254	107	40	67
85-89 ani	161	65	96	50	22	28
90-94 ani	43	17	26	14	4	10
95-99 ani	8	4	4	1	-	1
100 și peste	2	1	1	-	-	-

Tabelul nr. 9 - Decedații pe grupe de vârste și sexe¹².

În anul 1970, nu se remarcă foarte mari diferențe față de anul precedent. La fel, numărul celor decedați în mediul urban este mai mic decât cel al celor proveniți din mediul rural. În municipiul Satu Mare și în celelalte orașe sătmărene, femeile au încetat din viață în număr mai mic decât bărbații, fapt datorat condițiilor grele de muncă, condițiilor de igienă sau regimului alimentar. 520 reprezintă cel mai mare număr de decese semnalate în anul 1970 și este înregistrat pentru grupa de vârstă 75-79 de ani. Doar 2 persoane, 1 bărbat și o femeie au murit la vârstă cuprinsă între 100 de ani și peste, fapt datorat, așa cum am subliniat și mai sus numărului mic de persoane care ating această etate. Între 65-69 de ani au decedat 488 de indivizi, dintre care 267 bărbați și 221 femei. Nu este uimitor faptul că în această grupă de vârstă numărul bărbaților decedați este cel mai mare dintre toate categoriile de vârstă. În acest interval își spune cuvântul munca grea, desfășurată în condiții dificile, greu de suportat, oboseala, stresul, alte greutăți ale vieții cotidiene, regimul de viață nu tocmai confortabil, alimentația precară și alcoolismul (deși acesta nu a fost recunoscut în mod oficial).

	Total	Masculin	Feminin
Total județ	4082	2163	1919
Enterită și alte boli diareice	42	19	23
Tuberculoză	85	56	29
Boli infecțioase și parazitare (fără TBC și gripă)	52	25	27
Tumori	450	243	207
Boli alergice endocrine de metabolism și de nutriție, boli ale sângelui și ale organelor hematopoietice	14	7	7
Boli ale sistemului nervos și ale organelor simțurilor (inclusiv tulburări mintale și psiho-nevrozele)	39	22	17

¹² *Județul Satu Mare 1944-1974*. Satu Mare, Comitetul Județean de Partid, Consiliul Popular Județean Satu Mare, 1974, p. 45-46.

Boli ale aparatului circulator	2057	967	1090
Boli ale aparatului respirator	745	408	337
Boli ale aparatului digestiv	111	74	37
Boli ale organelor genito-urinare	53	37	16
Complicații ale sarcinii, nașterii și lăuzei	4	-	4
Boli ale pielii și țesutului celular și boli ale oaselor și ale organelor de locomoție	16	13	3
Malformații congenitale	50	26	24
Boli specifice primei copilării	102	63	39
Cauze rău definite	5	2	3
Accidente, otrăviri și traumatisme	257	201	56

Tabelul nr. 10 - Principalele cauze de deces pe sexe¹³.

Așa cum am subliniat și în rândurile de mai sus, principalele cauze care au determinat decesul persoanelor au fost condițiile dificile, greu de suportat, oboseala, stresul, alte greutăți ale vieții cotidiene, regimul de viață nu tocmai confortabil, alimentația precară și alcoolismul. Acestea au dus la diferite boli care au afectat sănătatea populației. 2057 de persoane au murit din cauza bolilor aparatului circulator, boli determinate de alimentația deficitară, de munca grea, desfășurată într-un mediu ostil, dar și de alcool și tutun, consumul acestora fiind răspândit și în rândul femeilor, mai ales în mediul rural. Aceleași cauze au determinat și apariția bolilor aparatului respirator, boli care au cauzat decesul a 745 de persoane, dintre care 408 bărbați și 337 femei. Destul de ridicat este și numărul celor care au încetat din viață în urma unor accidente, otrăviri sau traumatisme, și anume 250, dintre care 201 bărbați și doar 56 femei, fapt explicat prin aceea că bărbații, prin natura activității lor, sunt mai predispuși spre accidente și traumatisme mortale.

¹³ Județul Satu Mare 1944-1974, 1974, p. 47.

ISTORIA ARTEI

BEARS ON LATE MEDIEVAL STOVE TILES

Urși reprezentați pe cahle medievale. Articolul analizează reprezentări de urși pe cahle medievale din întreaga Europă, încercând să verifice și să nuanțeze teoria lui Michel Pastoureau privind istoria culturală a ursului, detronat ca rege al animalelor în secolul al XIII-lea. Există doar 17 asemenea cahle, cele mai multe dintre ele decorate reprezentări heraldice (ale orașului Berna), și câteva în spațiul actual al Cehiei, Slovaciei și Moldovei, reprezentând vânători de urși. O cahlă din Polonia include imaginea unui urs care joacă iar o piesă din Alsacia face din urs atributul iconografic al unei figuri alegorice identificate drept „ira”. Numărul redus al pieselor în discuție arată cu ursul nu se număra printre animalele favorite ale Evului Mediu târziu. Pe cahle el este reprezentat ca element identitar (în cazul blazonului orașului Berna), ca animal vânat, sălbatic dar totuși învins, ca animal de bălci sau chiar întruchipare a păcatului.

Keywords: *Middle Ages, stove tiles, bear, iconography, popular culture*

In 2007 Michel Pastoureau published his book on the cultural history of the bear, the king of animals “dethroned” by the lion at the turn of the thirteenth century.¹ His thesis was that people started to admire and even venerate the bear during prehistory, but by the early Middle Ages numerous sources attest to the preeminent role that the beast played for the Germans, the Scandinavians, and partly for the Slavs and the Celts. The bear was not only admired for its strength and courage, being considered the king of animals, but it was also perceived as a totem animal, an ancestor, and a companion of the gods. So strong and pagan was this symbolism of the bear that the Church tried to fight against it by all means. It did so for centuries, but Pastoureau identifies that the great symbolic decline of the bear in popular culture took place sometime between the eleventh and the thirteenth century. The Church managed to overthrow the ancient king of animals through multiple means: promoting the image of the bear defeated by saints, overlapping important Christian celebrations over ancient festivities related to bears, and strongly associating the beast to the Devil and attributing it almost all capital sins. The final blow was the proclamation of the lion as king of animals in the end of the twelfth century when all his Biblical negative symbolism was incarnated by the leopard (“the bad lion”). Thus the bear was no longer a worthy royal hunt or gift, neither was he a revered ancestor, but he became a devilish, foolish and lazy creature, an amusement for the market fair.

The present paper aims at verifying and detailing Pastoureau’s theory through a case-study of bear representations and their possible reception on stove tiles. The selected source material nevertheless limits the research through its very nature. The first limitation is chronological, since decorated tiles started being used on a large-scale from the fourteenth century, flourishing over the subsequent three centuries. The second limitation is geographical, since only part of Europe favored tile stoves as heating

¹ Michel Pastoureau, *L'Ours. Histoire d'un roi déchu*. Paris, Seuil, 2007.

system: the German-speaking lands, central and eastern Europe, and only rarely the North, through contacts with the Hansa. There are nevertheless certain advantages as well in turning to stove-tiles for this topic: central and eastern European areas are almost completely absent from Pastoureau's geographical span and the distribution of such objects across almost all social strata makes them particularly suitable for reception analyses, as indicators of "popular culture".

The initial overview of animal depictions on stove tiles does indicate that bears feature rarely on such objects²; other animals, both real and fabulous, take precedence: lions, griffins, dragons, horses, stags, foxes, birds are more popular than bears, either as heraldic devices, as Christian symbols (the Lion guarding the Tree of Life, the lion breathing life over the three dead cubs, the Pelican in Her Piety etc.), as attributes (horse-back knights or saints), as metaphors (foxes and wolfs as preachers), or as purely decorative elements.

On stove tiles, most bears are heraldic, connected to the city of Bern. Even Pastoureau noted this exception, but suggested the selection of the bear as emblem was simply based on the similar sound of *Bär* and *Berne*³: the city's coat of arms depicts a bear (since the thirteenth century), the founding legend stating that Berchtold V, Duke of Zähringen, vowed to name the city after the first animal he met on the hunt, and this turned out to be a bear. Besides adopting the animal on their coat of arms, the authorities also started keeping live bears in the city center, in the Bear Pit (*Bärengraben*) since 1441. Unsurprisingly, a number of tiles from Bern and the surroundings depict the animal. The first and most explicit example is a large-size tile showing St. Vincent with a bear-decorated coat of arms under a Gothic arch, surmounted by a depiction of the Annunciation (Fig. 1)⁴. The tile was graphically reconstructed from ca. 30 fragments discovered in an unidentified location in the city, dated to around 1500.

St. Vincent, identified by the small palm branch he holds, was the patron saint of the city and an impressive cathedral was dedicated to him during the fifteenth century and hosted his relics⁵. The image is therefore expressing a strong local identity, combining the representation of the patron saint and the bear as heraldic device. The motif seems to have been quite popular, since 30 fragments of such tiles have been recovered from Bern. Besides being very expressive of local identity, the image is also rather favorable towards the bear that is placed in the proximity of holiness (St. Vincent, the Virgin, and Archangel Gabriel).

Bern's coat of arms also features on other tiles discovered in the city or the neighboring regions⁶. Once it features on the tournament shield held by a knight in full

² I did not include here several uncertain depictions of bears (such as one from Iași, Moldavia: Paraschiva Victoria Batariuc, Sergiu Haimovici, *Elemente animaliere pe cahle descoperite în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, 26, 2003, p. 157, p. 159, fig. 6) and one from Feldioara, Transylvania: Daniela Marcu Istrate, *Cahle din Transilvania și Banat de la începuturi până la 1700*. Cluj-Napoca, Accent, 2004, p. 421, fig. 14) or tile fragments too small for a positive identification.

³ Michel Pastoureau, *Quel est le roi des animaux?*, in *Bestiaire du Moyen Âge. Les animaux dans les manuscrits*. Paris, Somogy Éditions d'Art, 2004, p. 42.

⁴ Eva Roth Kaufmann, René Buschor, Daniel Gutscher, *Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern. Herstellung und Motive*. Bern, Staatlicher Lehrmittelverlag, 1994, p. 145, cat. 102.

⁵ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 68-69.

⁶ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 71-72.

armor leaning on a tournament spear against a Gothic architectural background (Fig. 2). The large-size, green-glazed tile was discovered in the center of the city, in Münsterplatz. Its *post quem* dating is 1476, the date inscribed on the flowing text band in the upper left corner⁷.

Two heraldic bears face each other on twin shields on another tile from the area (Fig. 3). The green glazed tile, dated to the second half of the fifteenth century, was found in Burgdorf Castle, Bern canton⁸.

Another tile is more difficult to interpret, since it is decorated with the image of a man, kneeling on his right knee, raising a club, and holding a shield with Bern's coat of arms. According to his clothes, he might be a peasant or a fool (rather the latter due to the grin). The green glazed item dated to the second half of the fifteenth century was discovered in an unidentified place in the city⁹.

Another group of representations depicts bears in less clear heraldic contexts. Tiles with paired animals have been discovered in Bern and the surrounding region, dated to the second half of the fifteenth century. They combine bears, double-headed eagles, lions, unicorns, dragons, and griffins. A rampart bear surrounded by vegetal decoration is once paired with a double-headed crowned eagle on a tile discovered in Wahlern (or Grasburg) castle (Fig. 5)¹⁰. Its pair tile depicted a lion and a rampant unicorn. A tile from the same series, pairing the bear with a unicorn, was probably used in Fribourg. The depiction is more naturalistic, with the hairy bear leaning its front paws against a tree (willow?) (Fig. 6)¹¹.

Despite the more naturalistic depictions and the absence of heraldic shields, the series under discussion might have still used animals as visual identifiers, with the bear making reference to Bern (since the tiles are only known from that area). Besides, all the paired animals in this series are among those often selected on coats of arms. The series does reflect an interest in nature, in seeing animals in their natural habitat, but even the bestiaries do not include crowned two-headed eagles.

As for the bear tiles from Bern, it becomes apparent that from the perspective of our analysis, the area did represent an exception in selecting bears as identifiers, thus endowing them with positive values. The only exception might be the association with the fool (receiving ambiguous interpretations throughout the Middle Ages), but even in this case it might still be an identifier, simply showing the origin of the depicted character¹². Despite the fact that it is the most preeminent area through the number of tiles depicting bears, there are still other animals that are more popular on tiles there, such as lions, dragons, and griffins.

⁷ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 136, cat. 85.

⁸ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 133, cat. 80.

⁹ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 147, cat. 105.

¹⁰ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 176, fig. 171.

¹¹ Kaufmann, Buschor, Gutscher, *Ofenkeramik in Bern*, p. 81, fig. 68.

¹² On fools depicted on stove tiles, see Ana-Maria Gruia, *Fools, Devils, and Alchemy. Secular Images in the Monastery*, in ed. James Hogg, Alain Girard, Daniel Le Blévec, *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order*. Levoča-Salzburg, Institut Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg, 2008, p. 149-159, p. 179 and in *Studia Patzinaka*, 6, 2008, p. 129-145 (www.patzinakia.com).

Another heraldic bear can be seen on a Czech tile. He features as supporter of a coat of arms surmounted by a crowned and feathered helmet crest, pairing a lion (Fig. 7)¹³. The coat of arms seems to be “invented”, since it cannot be identified. The tile has been dated to the second half of the fifteenth century and was discovered in the city of Přerov, in the Upper Square. The authors of the catalogue including this tile suspect that the bear in the image is wearing a sort of a pouch and that the representation might be allegorical. The hypothesis, though it does not indicate the literary source or the meaning of such an allegory, is supported by the discovery of analogies in distant places in the Czech Republic, namely Žďár nad Sázavou and Tábor. A local coat of arms is more likely to be depicted on objects distributed close to the area of production and in larger numbers on tiles. I therefore agree that some “pun” was probably intended, but its meaning is now lost.

In other parts of Europe such items are scarce. A recently published stove tile from Nitra (Slovakia) shows a bear hunt. A fashionably-dressed male character spears a rampart bear and a dog attacks the bear from behind. A large lily (or a tree ending in a *fleur de lis*) is depicted between the man and the bear (Fig. 8)¹⁴.

At least two such tiles (one a flat tile, the other a corner-tile), brown-glazed, dated to the end of the fifteenth century and the beginning of the sixteenth century have been discovered, together with numerous other tile fragments sharing the same style and technical characteristics, in a house in Mostna street. During that time, it might have been either a city hall or the home of preeminent burgher, heated with at least one decorated tile stove. The stove (or stoves, since fragments from at least 80 tiles have been discovered) also included religious representations (St. George, Adam and Eve, three holy kings), lay images (royal engagement, a stag), heraldic depictions, and decorative elements (rosettes). One other tile from this series draws attention: Samson fighting the lion. The character is dressed in the same way as the bear-killer, so one might ask whether the two tiles depict the deeds of the same person.

The Bible does mention such a person: David. Though not a soldier, David felt compelled to go out and fight Goliath, the giant who was insulting the Israelite army. He went to Saul and recounted how in his youth he had killed a lion and a bear that had threatened his family's sheep: “The Lord, who delivered me from the paw of the lion and from the paw of the bear, He will deliver me from the hand of this Philistine” (1 Samuel 17:36). Despite the Biblical writing is brief on the topic, medieval iconography did dwell on it. Some manuscripts and wall paintings depict David fighting the two beasts one at a time¹⁵. In fighting the bear he is usually armed with a club, but sometimes a spear. There is an argument supporting the identification of the character

¹³ Ed. Dana Menoušková, Zdeněk Měřinský, *Krásy, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlí Moravy a Slezska*. Brno, Slováké museum v Uherském Hradišti, 2008, p. 97, p. 115, cat. 368, fig. 368.

¹⁴ Mário Bielich, Marián Samuel, *Kachlice*, in ed. Gertrúda Březinová, Marián Samuel, et al, *Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeologie o minulosti Mostnej ulice v Nitre*. Nitra, Archeologický ústav SAV v Nitre, 2007, p. 84, fig. 86a, p. 103, fig. 99c.

¹⁵ Iconclass code: 71H1431 - David kills a lion and a bear (or tells Saul about it). Images of bears at: <http://www.kb.nl/manuscripts/search/simple/bear/page/3>; www.bildindex.de “Bär”; <http://tethys.imareal.oew.ac.at/realonline/“Tiere/ Bär”>, etc.

spear the bear on the tile in Nitra as David, namely the royal lily that might indicate the royal status of the man. But it might be another, anonymous royal hunt as well, with the dog as argument (not mentioned in David's story and absent from its visual tradition as well). The first author to mention David as possible bear-killer (but maintaining certain caution in that) was Zdeněk Hazlbauer, in connection to a tile from an unknown Slovak location (Fig. 9). The iconography of this fifteenth-century tile is slightly different, with the central lily replaced by a tree¹⁶.

An analogous tile fragment was discovered in Prague. The preserved left half of the fifteenth-century tile only shows the hunter, but the item has been graphically reconstructed (Fig. 10)¹⁷.

Another Czech tile, from Brno, supposedly depicts a bear hunt with a different iconography, i.e. a standing man spears a large four-legged animal standing on all four. The quality of the reproduction though and the sketched drawing do not allow one to decide whether it is a bear or a wolf (though in the latter case that would be a unique representation)¹⁸. The publishers believe that in case of a wolf, the depiction might be symbolic of Christ's defeating Evil, while in the latter a possible representation of David killing the bear. An earlier reproduction¹⁹ (though not much clearer) makes me believe the animal is indeed a bear. The text mentions that the tile also includes a representation of the Pelican in Her Piety in the tree behind this hunting scene, thus placing it in Christian context.

Indifferent of the identification of the character with David or not, such tiles do render the vision of bears as strong animals, still hunted, but nevertheless defeated. Two related items from Moldavia (Baia, town house²⁰ and Suceava, princely court²¹) contain the same motif, of a man, aided by a dog, facing a rampart bear, but they include elements that might change the meaning. The bear holds a club (?) in one paw and is not speared but seems to bite on the man's weapon. The hunter is wearing armor (Fig. 11).

These unglazed tiles dated to the end of the fifteenth century have received diverging interpretations. The authors of the discovery in Baia described it as a hunting scene²². Horst Klusch believed they depicted a man dancing the bear²³. Nevertheless, medieval depictions of such scenes show the bear in chains, which is not the case here, and the presence of the dog and the man's armor stand against such a hypothesis. Paraschiva Batariuc, commenting on the item, argued against the hunting hypothesis as

¹⁶ Zdeněk Hazlbauer, *Krásy středověkých kamen (Odras náboženských idejí v Českém uměleckém řemesle)*. Prague, Zvon, 1998, p. 59, fig. 25.

¹⁷ Vladimír Brych, *Kachle: doby gotické, renesanční a raně barokní: výběrový katalog Národního muzea v Praze*. Prague, Národní Museum, 2004, p. 116, cat. 251.

¹⁸ Menoušková, Měřinský, *Krásy, která hřeje*, p. 58, p. 67, cat. 195, fig. 195, p. 381, fig. 8.

¹⁹ Dana Menoušková, *Ikonografie a ikonologie v kontextu středověkých reliéfně zdobených kachlů z Brna*, in *Archaeologia Historica*, 24, 1999, p. 381, fig. 8.

²⁰ Horst Klusch, *Zauber alter Kacheln aus Rumänien*. Sibiu, Herausgegeben von Demokratischen Forum der Deutschen in Rumänien, 1999, p. 75, fig. 6; Paraschiva Victoria Batariuc, *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV–XVII*. Suceava, Editura Istros, 1999, p. 235, fig. 38.2.

²¹ *Unbekanntes Europa – Schätze aus der Bukowina. Europa necunoscută – Comori din Bucovina*. Suceava, Lidana, 2007, p. 139.

²² Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava)*, in *Suceava*, 11-12, 1984-1985, p. 148-149, 150-153, fig. 2.

²³ Klusch, *Zauber alter Kacheln*, p. 75.

well, but on the basis of the fact that the bear is armed as well²⁴. She believed it to be an illustration of a yet unidentified fable or medieval animal story²⁵. Discussing tiles decorated with an episode from Chretien de Troyes's *Chevalier au lion*, namely the fight between a knight and a lion against a rampart dragon, Adrian Rusu notes the similarities in composition²⁶. A compromise might be reached in stating that the image makes reference to a hunt gone wrong, with the bear allegorically fighting back. This could be a faint suggestion of a popular belief in the strength and cunning of a bear. Animal fables were a popular genre in medieval literature after the twelfth century, portraying animals as offering example of human behavior in bestiaries, animal fables, beast epics, and sermons. Nobles were seen as predators, the lion and the eagle as kings of the animal kingdom, therefore associated or impersonating just kings. Other predators, such as the wolf and the fox became incarnations of greed and cunning and paired with nobility gone astray²⁷. Such perceptions spread from monastery and court to the unlettered masses, being illustrated on misericords, badges, and all sorts of surfaces, such as on stove tiles. Suffice to give the example of the wolf preaching to the geese, a parable against false preachers²⁸. As for bears, the Middle Ages acknowledged their similarity to humans through outer look, the ability of standing on two legs, of grabbing things "with their hands", and their supposed sexual practices (like humans not like other four-legged animals)²⁹. The image under discussion could therefore allude to such similarities between man and bear (standing up, dexterity of hands/paws) and the world upside-down of medieval marginal art, making the point that the hunted can fight back and attack their hunters³⁰.

Our interpretation is supported by another fifteenth-century tile, discovered in Brâncovenesti that illustrates a medieval fable and depicts a man and a lion in combat (Fig. 12)³¹. It is interesting to note that in this case as well, the beast is upright and holds a spear and a shield. The shields of both man and lion are decorated with monstrous masks. The fable identified at the origin of this representation³² makes the point that one cannot frighten the brave lion with a monster's mask, just as a brave man is not intimidated by idle threats.

²⁴ Batariuc, Haimovici, *Elemente animaliere*, p. 154.

²⁵ Batariuc, *Cahle din Moldova medievală*, p. 110; Paraschiva Victoria Batariuc, *Motive decorative de inspirație literară pe cahle din secolele XV-XVI descoperite în Moldova*, in *Ars Transsilvaniae*, 5, 1995, p. 110-111.

²⁶ Adrian Andrei Rusu, *Cahle din Transilvania (III). Trei motive decorative medievale*, in *Acta Musei Napocensis*, 39/40, 2002/2003, p. 108, Pl. I b.

²⁷ Joyce E. Salisbury, *Human animals of medieval fables*, in ed. Nona C. Flores, *Animals in the Middle Ages. A book of essays*. New York and London, Garland, 1996, p. 49-66.

²⁸ There are numerous such stove tiles: Zdeněk Smetánka, *Ad lupum predicantem. Reliéf pozdně gotického středověkého kachle jako historický pramen*, in *Archeologické rozhledy*, 36, 1983, p. 326-360; Zdeněk Měřinský, *Iterum „Ad lupum predicantem“*, in *Život v archeologii středověku, sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi*. Prague, Peres, 1997, p. 459-466; Rusu, *Trei motive decorative medievale*, p. 107-114.

²⁹ Pastoureaux, *Quel est le roi des animaux?*, p. 35.

³⁰ Christa Grössinger, *The world upside-down. English misericords*. London, Harvey Miller Publishers, 1997.

³¹ I thank Zoltán Soós for the photo.

³² Elek Benkő, *A marosvécsi oroszlán*, in *Studia Caroliensia*, 3-4, 2006, p. 315-322.

A Polish tile, from the noble residence in Ujazd, depicts a bear in an interesting procession: a man with a tambourine, a man with an elephant mask (?) and a rampart bear walk towards a man in fool's costume who holds a pole supporting an inscription. Due to the poor reproduction of the item one cannot decipher the inscription (a few letters in Gothic script, a lozenge, and the year?). It seems that the character on the right keeps the bear on a leash that goes through the animal's nose (Fig. 13)³³.

Several medieval manuscripts and marginal representations show dancing bears, accompanied by fools playing musical instruments, especially tambourines and bagpipes³⁴. Other animals playing musical instruments and dancing are also known on stove tiles from Poland³⁵. But the more detailed interpretation of the dancing bear tile, unique as yet, depends on a closer inspection of the item and hopefully, the reading of its inscription.

A stove tile from Alsace takes us one chronological step farther, to the sixteenth century, with a depiction typical for its age from several perspectives: the allegorical representation, the semicircular arch, the added inscription. The unglazed tile shows an armed woman with a bear at her feet, under a semicircular arch surmounted by the inscription "IRA" (Fig. 14)³⁶.

This clearly puts the bear in a bad light, associating it with one of the seven deadly sins. Wrath (*ira*) was associated to color red and the bear, sometimes depicted as a soldier itself in sixteenth and seventeenth century prints³⁷. Pastoureau is silent in his book on the "fate" of the bear during the sixteenth and seventeenth century, but this stove tile does indicate a darker image of the bear in the decorative arts of that period.

I would like to mention one more stove tile, indirectly connected to the topic. An item from an identified location in Moldavia is decorated with the image of a man, dressed in medieval costume, with a battle knife hanging on his belt, holding by their neck a lion and a dragon (Fig. 15)³⁸.

Horst Klusch published the tile as showing Gilgamesh. Though the Babylonian epic hero did boast of killing various wild animals and was sometimes depicted as fighting two affronted beasts, one wonders if such texts or images were popular enough in fifteenth-century Moldavia as to become the topic of stove tile decoration. I suggest the image was rather influenced by some depiction of David killing the lion and the bear. I mentioned above the second possible pattern in illustrating the scene, with David fighting both rampart animals as once, as can be seen on a French fifteenth-century

³³ Aleksander Andrzejewski, Leszek Kajzer, *Badania zamku i rezydencji w Ujeździe koło Tomaszowa Mazowieckiego przeprowadzone w 2003 roku*, in *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne*, IX, 2004-2005, p. 234, fig. 4.

³⁴ Claude Gaignabet, Jean-Dominique Lajoux, *Art profane et religion populaire au Moyen Âge*. Paris, Presses Universitaires de France, 1985, p. 80-87.

³⁵ For example in Janusz Kuczyński, *Kafle z XIV/XVI w. W zbiorach Muzeum Świętokrzyskiego: katalog wystawy*. Kielce, Muzeum Świętokrzyskie, 1968, p. 12, cat. 27.

³⁶ Jean-Paul Minne, *La céramique de poêle de l'Alsace médiévale*. Strasbourg, Éditions Publitotal, 1977, p. 318, cat. 240.

³⁷ *Lust and Vice. The Seven Deadly Sins from Dürer to Nauman*. Bern, Zentrum Paul Klee, 2010 (available online at <http://www.kunstmuseumbern.ch/index.cfm?nav=1245,1397,1443&SID=2&DID=9&aID=297>).

³⁸ Klusch, *Zauber alter Kacheln*, p. 78, fig. 11, 12.

Speculum humanae salvationis manuscript (Fig. 16)³⁹. Though on manuscripts like this one the scene is often rendered with David holding both hands between the animals' jaws, in wall painting he sometimes holds them by the neck.

If one were to take the analysis further chronologically, a nineteenth century stove tiles from present-day Ukraine shows the perception of the bear at that time: a man raises the cup in front of a rampart bear that smokes a pipe and plays the violin (Fig. 17)⁴⁰. All the strength, wildness and dignity of the bear have gone, and the animal is reduced to a drinking companion, associated with merry-making through drinking, pipe smoking, and playing music.

As seen above, there are only 17 late medieval stove tiles depicting bears, unlike the hundreds decorated with lions, griffins, horses, dogs, and birds. This indicates the very small interest in bears at the level of this type of material culture objects. There are two main contexts in which bears are still depicted: as heraldic devices (on coats of arms or as heraldic supporters) and as hunted animals.

The only clear cases of heraldic bears are the tiles from Switzerland showing the devices of Bern (Fig. 1-4). The way these bears are depicted indicates they were simply meant as identity markers, with little interest in their physical traits. Their fur is not depicted, and neither are their claws. Their teeth and tongue are rendered since this was the heraldic pattern of the device, probably trying to preserve at least some of the traits that made bears strong and fearless, as all heraldic animals are during the Middle Ages. One must also note the fact that on these tiles, heraldic bears have no anthropomorphic features – they are not rampart, but walking on all fours, they have no elements of human costume or dress and do not hold anything with their paws. The tiles under discussion were found in the city of Bern and one in the near-by castle of Burgdorf, all dated to the second half-end of the fifteenth century. Two more tiles (Fig. 5 and 6), pairing the bear with other animals (once a two-headed eagle and once a unicorn), dated to the same period and found in a castle and probably a city, might be heraldic, but they also show an increased interest in nature: bears are shown in nature, they have more of their wild animal traits (fur, teeth, tongue, and claws). These depictions show the bears standing up, but it seems to me it does not place accent on their similarity to humans, but on their behavior in the natural habitat.

Three more related tiles show a bear and a lion as heraldic supporters of a shield with an unidentified device. I agree with previous researchers in suspecting these are rather illustrations of some literary story, since the bear wears a pouch, is in a very human-like upright posture and holds the shield and the crest with its paws. In medieval iconography, money bags are usually indicators of avarice and greed, traits with which the bear was sometimes associated. Still, the iconography of these three Czech tiles (Fig. 7) also emphasize all of the animal's ferocious elements mentioned above. So, unlike on clear heraldic depictions, this small series places the bear in a bad light – though associated with the lion, the bear holds more allusions to sins: greed, avarice, cruelty.

³⁹ *Speculum humanae salvationis*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Français 188, fol. 18, at http://expositions.bnf.fr/bestiaire/grand/b_02.htm (accessed 28.09.2011).

⁴⁰ Ahniya Kolupayeva, *The Ukrainian stove tiles of XIV to early XX cc. History. Typology. Iconography. Ensemble tunes*. Lviv, Instytut Narodoznavstva NAN Ukrainy, 2006, p. 46, fig. 7.

The second iconographic pattern shows bears as hunted animals. Some of them might allude to the scene when David killed a bear, but even that Biblical connotation not intended, the bear hunt remains the main context. These six tiles (Fig. 10, 11, 13-16), found rather in cities, but once in a princely court, were found across Central and Eastern Europe, from the Czech lands to Slovakia and Moldavia. In these cases the bears have accented ferocious traits; they are strong, but nevertheless defeated. They also show human traits, standing up, grabbing the spear that kills them, sometimes even being armed themselves. If bear hunts seem to have diminished as a practice in Western Europe in the early Middle Ages, the *topos* at least persisted in the Central and Eastern parts of the continent during the fifteenth century.

The two most negative depictions of bears picture them in market-fair processions or in strong association with sin. The tile from Poland (Fig. 13) shows a chained bear, dancing on the rhythm of a tambourine, while the one from Alsace (Fig. 14) would have him as iconographic attribute of the allegory of wrath.

One must also note the association of bears and saints, angles and Christian allegories (St. Vincent, The Virgin, Archangel Gabriel – Fig. 1; the Pelican in Her Piety on the tile from Brno), but also with fools (Fig. 4, Fig. 17), rendering the ambiguity of the bear. They also have allegorical functions, being employed in the construction of literary and visual narrative episodes with allegorical function (Fig. 7, Fig. 14). Though sometimes ambiguous, stove tiles overall indicate the general anthropomorphic perception of bears. On most of the tiles under discussion they stand up, hold objects (shields, clubs, the spear that kills them), one might have a pouch and most of all, they are associated with human sins: avarice, greed, wrath, uncontrolled violence. Stove tiles thus illustrate the popular perception of bears as strong but defeated, mocked, the incarnation of sin and most of all, as being very similar to humans. The only real exceptions are the Swiss tiles, when bears preserve their dignity as heraldic objects or simply the people's interest in them as animals, seen in their natural habitat.

No.	Iconographic scene	Place of discovery	Type of site	Present-day country	Fur	Teeth	Tongue	Claws	Anthropomorphic traits	Dating
1. (Fig. 1)	St. Vincent and Annunciation scene	Bern	? city	Switzerland	-	+	+	-	-	around 1500
2. (Fig. 2)	Bern coat of arms on the shield held by a knight	Bern	city, Münsterplatz	Switzerland	-	-	+	-	-	1476 or after
3. (Fig. 3)	Heraldic bears on affronted shields	Burgdorf, Bern canton	castle	Switzerland	-	+	+	-	-	second half XV
4. (Fig. 4)	Fool/peasant with Bern coat of arms	Bern	? city	Switzerland	-	-	-	-	-	second half XV
5. (Fig. 5)	Eagle and bear	Wahlern /Grasburg	castle	Switzerland	-	+	+	+	+	second half XV
6. (Fig. 6)	Unicorn and bear	Fribourg?	?	Switzerland	+	-	+	+	+	second half XV
7. (Fig. 7)	Bear and lion and heraldic supporters	Přerov	city, Upper Square	Czech Republic	+	+	+	+	+	second half XV
8.	Bear and lion and heraldic supporters	Žďár nad Sázavou	?	Czech Republic	+	+	+	+	+	second half XV

9.	Bear and lion and heraldic supporters	Tábor	?	Czech Republic	+	+	+	+	+	second half XV
10.	Bear hunt/David killing the bear	Nitra	house in Mostna St. (city hall?)	Slovakia	+	+	+	+	+	end XV – beginning XVI
11. (Fig. 9)	Bear hunt/David killing the bear	? Slovakia	?	Slovakia	+	+	+	-	+	XV
12. (Fig. 10)	Bear hunt/David killing the bear	Prague	old town	Czech Republic	+	+	+	-	+	XV
13.	Bear hunt and Pelican in Her Piety	Bmo	city, Masarykova	Czech Republic	+	?	?	?	-	first half XV
14. (Fig. 11a)	Bear hunt	Baia	town house	Romania (Moldavia)	-	-	-	+	+	end XV
15. (Fig. 11b)	Bear hunt	Suceava	princely court	Romania (Moldavia)	-	-	-	+	+	end XV
16. (Fig. 13)	Bear in carnival procession?	Ujazd	noble residence	Poland	-	+	?	+	+	XV
17. (Fig. 14)	Allegorical representation of wrath	?	?	France (Alsace)	+	-	-	-	-	XVI

Table 1. Medieval stove tiles depicting bears.

Fig. 1

Fig. 2

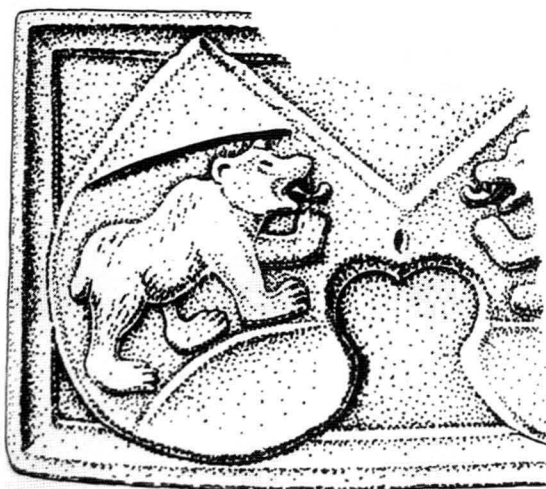

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 1. St. Vincent with the coat of arms of Bern and Annunciation scene, Bern.

Fig. 2. Bern coat of arms on the shield held by a knight, Bern.

Fig. 3. Heraldic bears, Burgdorf Castle (Switzerland).

Fig. 4. Fool (?) with Bern coat of arms, Bern.

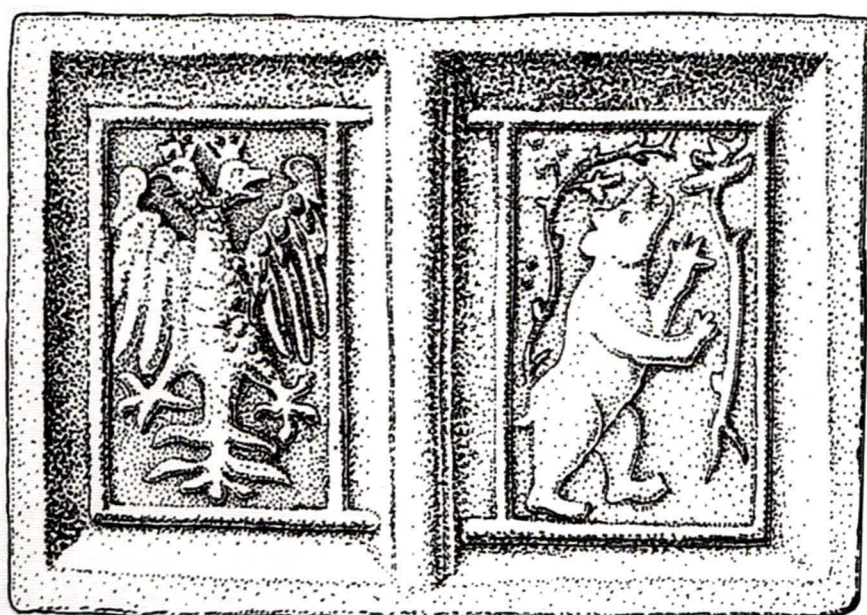

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 5. Eagle and bear, Wahlern (/Grasburg) (Switzerland).
Fig. 6. Bear and unicorn, Fribourg (?) (Switzerland).

Fig. 7

Fig. 8a

Fig. 8b

Fig. 7. Bear and lion as heraldic supporters, Přerov (Czech Republic).

Fig. 8. Bear hunt, Nitra (Slovakia) (a. reconstructed tile and b. graphic reconstruction).

Fig. 9

Fig. 10a

Fig. 10b

Fig. 9. David fighting the bear (?), unidentified place in Slovakia.
 Fig. 10. Bear hunt, Prague (a. preserved fragment and b. graphic reconstruction).

Fig. 11a

Fig. 11b

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 11. Knight, bear, and dog, a. Baia and b. Suceava (Moldavia).

Fig. 12. Man and lion in combat, Brâncovenesti.

Fig. 13. Carnival procession (?), Ujazd (Poland).

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 14. Allegorical representation of wrath, unknown location (Alsace).
Fig. 15. Unidentified scene, in the collection of the Museum of Glass and Ceramics, Bucharest.
Fig. 16. David fighting the bear and the lion.

PROIECȚII SATIRICE ÎN MEDALISTICA BAROCĂ

Satirical projections on Baroque medals. The paper analyses the set of tree medals that depict in a humorous manner moments of historical events from 17th -18th century Austria. The rapacity of France's king Louis XIV, his attacks on German territory and "The Divine Justice" that made possible the crowning of Joseph I as a Roman king at 11 years old, an real apogee for the dynasty; the war between Maria Teresa and Charles VII for Austrian succession; and the state of decrepitude of the Hungarian nobles in the age of Maria Teresa are the subjects chosen to mock about by the engravers of 17th -18th century. What is interesting is the register of satirical medal, from fine irony, stinging, yet elegant (fig. 1a), to uncouth caricature with misogynistic overtones (fig. 2a, 2r), up to rude, insulting and defiant sarcasm (fig. 3r).

Keywords: *baroque, satirical, medal, 17th -18th century, Austria.*

Analizând spectaculoasa colecție de medalii a Cabinetului Numismatic din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca am remarcat prezența inedită a unor scene caricaturale în reprezentările gravate pe medalii. Este vorba despre un număr de trei medalii emise pentru a celebra evenimente politice petrecute la finele secolului al XVII-lea, respectiv la mijlocul secolului al XVIII-lea.

1. Prima medalie¹ a fost emisă cu prilejul încoronării lui Iosif I ca rege roman la 1690.

Av.: MB²; semicircular: HUNC HUMILIAT. În câmp: SVSTINE ET ABSTINE³. Pe un fundal asigurat de un peisaj înverzit străbătut de un râu (probabil Rinul), este descrisă o terasă caroiată delimitată de o draperie decorativă, unde se află o masă acoperită de o cuvertură brodată pe care stau așezate pe o pernă cu ciucuri simbolurile imperiale: sceptrul, sabia și coroana. Spre această masă aleargă cu mâna întinsă lacom un personaj masculin cu perucă lungă și buclată, îmbrăcat după moda franțuzească. Mantoul brodat cu flori de crini certifică identitatea personajului înzorzonat, nimeni altul decât Ludovic al XIV-lea, rivalul periculos al Imperiului Habsburgic. O mână divină ieșită dintr-un nor lateral înțeapă cu sabia mâna hrăpăreață a regelui-soare, oprindu-l din tentativa de a se înstăpâni asupra Imperiului (fig. 1a).

¹ Medalie din metal comun; Colecția Esterházy; nr. inv. N 72972; D=48,6 mm.

² Semnătura M.B. era folosită în perioada în care această medalie a fost emisă de gravorii Martin Brunner (1659-1725) și Anton Meybusch (activ între 1676-1701). Dat fiind că medalistul german de origine olandeză Anton Meybusch, (care semnează uneori Meibus), a lucrat la Copenhaga între 1667-1677, mai apoi la Stockholm, iar între 1685-1690 s-a stabilit la Paris lucrând medalii pentru Ludovic al XIV-lea, după care s-a întors la Copenhaga, unde a lucrat pentru Curtea daneză până la moartea sa, în anul 1701, cel mai probabil autorul medaliei este Martin Brunner, modelator și gravor german activ la Nürnberg pentru Casa de Baden, Austria, Ungaria, v. Leonard Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists, Coin-, Gem-, and Seal- Engravers, Mint- Masters &c. Ancient and Modern, with references to their works. B.C.500-A.D.1900*, vol. III. Londra, 1907, p. 511; vol. IV. Londra, 1909, p. 1, 3, p. 52-54.

³ „Pe acesta îl smerește. Ocrotește și înfrânează-l”, v. Livia Călian, *Heraldică medalistică central-europeană secolele XVII-XIX*. Teză de doctorat (mss), Cluj-Napoca, 2003.

Rv.: F.; circular: ET HUNC EXALTAT. CONCORDIA RES PARVÆ CRESCVNT⁴. În câmp: șapte mâini ies dintre nori și sprijină un scut pe care se află Iosif I în picioare, în costum roman, încoronat, cu sabia la șold și sceptrul în mâna dreaptă (fig. 1r). Scena mizează pe forța simbolică a ideii de unire, uniunea celor șapte state electoare care le transformă într-o forță însemnată sub scutul imperial, o forță care poate să înfrunte chiar și o mare putere precum Franța, eterna rivală, caricaturizată pe avers.

Cele două reprezentări, de pe avers respectiv revers, se doresc a fi o combinație inspirată între umorul fin, ironic dar caustic și spiritul dominant al dreptății divine care pune capăt lăcomiei nestăvilite a suveranului francez a cărui deviză era *Ut vidi vivi*⁵. Era de notorietate faptul că prin aceste cuvinte Ludovic al XIV-lea îi provoca pe Habsburgi la luptă pentru supremația simbolică pe care aceștia pretindeau că o dețin pe continentul european⁶. Dealtfel cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii din secolul al XVIII-lea s-au aflat sub semnul puternicei rivalități dintre francezi și austrieci pentru hegemonie europeană, rivalitate care a culminat cu trei mari conflicte armate: Războiul Olandei (1672-1679), Războiul de nouă ani (1688-1697), Războiul de succesiune spaniol (1701-1714)⁷. Interesul francez pentru coroana imperială se manifestase deja la momentul alegerii lui Leopold I în fruntea Imperiului, prin manevrele diplomatice ce vizau înlăturarea Casei de Habsburg de pe tronul imperial. La acel moment, morțile succesive ale moștenitorului coroanei, Ferdinand al IV-lea și a împăratului Ferdinand al III-lea au lăsat în urmă o succesiune problematică a minorului Leopold⁸ care a fost nevoit să aștepte un an până la împlinirea vârstei de 18 ani și să recurgă la o serie de compromisuri pentru a-și asigura alegerea în fruntea Imperiului. Atacurile Franței asupra frontierei de pe Rin, expansionismul teritorial promovat de politica de *Réunions*, amestecul direct în problemele succesoriale ale unor state din Imperiu (cazul Palatinatului) și dorința lui Ludovic al XIV-lea de a obține demnitatea imperială pentru fiul său au agravat relațiile între cele două state. Pacea de la Nijmegen din 1679,

⁴ „Jar pe acesta îl înalță. Cele mici cresc prin bună înțelegere”, *Ibidem*.

⁵ *Ceea ce am văzut, am cucerit*.

⁶ Andrew Wheatcroft, *Habsburgii. Personificarea unui imperiu*. București, Ed. Vivaldi, 2003, p. 311.

⁷ Tratatul de la Ryswick din anul 1697 a pus capăt Războiului de nouă ani cu Franța, 1688-1697, care obliga monarhia habsburgică la o luptă pe două fronturi: în est cu otomanii și în vest cu Ludovic al XIV-lea. Prin acest tratat împăratul recunoștea formal pierderea Alsaciei și a orașului imperial Strassburg iar Franța renunța la anexările de după Tratatul de la Nijmegen (1678-1679), evacua Lorena și orașele Freiburg și Breisach. Stingerea ramurii spaniole a Casei de Habsburg la moartea lui Carol al II-lea (1661-1700) a declanșat un nou conflict între francezi și austrieci care și-au disputat coroana spaniolă pe durata Războiului de succesiune spaniol. Casa de Habsburg sprijinea candidatura arhiducelui Carol, fiul mezin al împăratului Leopold I iar Ludovic al XIV-lea revendica moștenirea spaniolă pentru nepotul său, Filip. Moartea prematură, fără urmași masculini, a tânărului împărat Iosif I a modificat linia succesorală obligându-l pe arhiducele Carol să urce pe tronul imperial și să renunțe la dorința de a domni în Spania. Conflictul a fost încheiat prin Pacea de la Rastadt (Rastatt) din martie 1714 ce punea capăt ostilităților și impunea pe tronul Spaniei pe nepotul lui Ludovic al XIV-lea ce va domni sub numele de Filip al V-lea, v. Carl Eduard Vehse, *Memoirs of the Court Aristocracy and Diplomacy of Austria*, vol. I. Londra, Longman, Brown, Green, and Longmans, 1856, p. 473-474; vol. II. Londra, 1856, p. 15-19, 92; Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 78-82, 119; Jeroen Frans Jozef Duindam, *Vienna and Versailles: the Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 17.

⁸ Leopold I (1640-1705) era fiul mezin al împăratului Ferdinand al III-lea (1608-1657) și fratele mai mic al arhiducelui Ferdinand al IV-lea (1633-1654), mort de variolă la doar 21 ani, imediat după alegerea sa ca rege roman la 1653.

poreclită *Nimmweg*⁹ și Pacea de la Ryswick din 1697, poreclită *Reiss weg*¹⁰ au sancționat cuceririle franceze umilind profund Austria¹¹. Spre deosebire de monarhul francez, împăratul Leopold I nu a participat personal în nici una dintre campaniile militare care au marcat perioada în care el a condus Imperiul însă a beneficiat de aportul deosebit al unor militari de geniu care au reputat victorii răsunătoare dublând practic teritoriile conduse de Leopold I în cei 48 de ani de domnie față de suprafața moștenită la urcarea sa pe tron în anul 1657¹², monarhia habsburgică devenind cel mai vast stat european de la acea dată, cu o suprafață de circa 600.000 km² și cu o populație de 25 de milioane de locuitori¹³. Strălucitele victorii din Marele Război cu turcii au adus totodată și un uriaș prestigiu Casei de Habsburg asigurând alegerea lui Iosif I drept rege roman la 1690 pe când acesta avea doar 11 ani și jumătate. Medalia se înscrie în seria de medalii emise de Leopold I pentru a marca acest triumfal eveniment, dovadă a importanței imperiale câștigate prin victoriile din Marele Război cu turcii¹⁴, o revanșă târzie dar importantă asupra francezilor.

2. Medalie satirică la adresa lui Carol al VII-lea și a Mariei Terezia emisă în anul 1742¹⁵.

Av.: semicircular: DIE ENT BLOSTE KONIGIN VON UNGARN; în câmp: J'AI GAGNE; în exergă: MDCCXLII¹⁶. Imaginea satirică surprinde momentul în care Maria Terezia este despuiată de un nobil maghiar ce pleacă cu hainele împărătesei în brațe declarând satisfăcut *J'ai gagné*, aluzie la privilegiile smulse strâmtorâtei împărătese în schimbul sprijinului pentru tronul imperial. Disperată, Maria Terezia își protejează

⁹ A lua, a apuca.

¹⁰ A smulge, a sfâșia.

¹¹ Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. I, p. 473-474; vol. II, p. 15-19, 92; Ingrao, *The Habsburg...*, p. 78-82, 119.

¹² Wheatcroft, *Habsburgii...*, p. 342.

¹³ Sorin Mitu, *Introducere în istoria Europei moderne (secolele XVII, XVIII, XIX)*. Cluj-Napoca, Ed. Accent, 2002, p. 83.

¹⁴ Asediul Vienei din 1683 a marcat punctul de cotitură în confruntarea cu otomanii. Oastea de 168.000 de turci a asediat din 14 iulie 1683 vreme de două luni Viena părăsită de împărat. Leopold I nu a participat personal la luptele pentru Viena; împăratul a părăsit capitala pe 7 iulie împreună cu soția sa însărcinată, Eleonora Magdalena și cu micul Iosif ce avea doar 5 ani și s-a refugiat la Passau, apoi la Linz; a revenit la Viena abia pe 14 septembrie, după victoria creștină. Conduși de guvernatorul orașului, generalul Ernst Rüdiger, conte de Starhemberg, vienezii au rezistat eroic până la sosirea armatelor creștine, respingând atacurile și reparând neîncetat fortificațiile distruse. Armatele de salvare pun capăt asediului prin victoria creștină din 12 septembrie 1683 în bătălia de la Kahlenberg, din apropierea orașului iar după această victorie creștinii vor declanșa contraofensiva în cadrul căreia imperialii obțin victorii notabile în 14 campanii militare reușind să cucerească și să controleze o serie de așezări importante, fapt ce va duce la extinderea influenței habsburge spre est. O parte importantă din captura de război lăsată în urmă de turci după asediul Vienei au constituit-o și documentele cancelariei secrete a vizirului unde apărea corespondența cu Franța și cu ungurii nemulțumiți, ce compromitea aureola de rege *preacreștin* a lui Ludovic al XIV-lea, dezvăluind uneltirile regelui francez., v. Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. II, p. 42-54; Jean Béranger, *Istoria Imperiului Habsburgilor. 1273-1918*. București, Ed. Universitas, 2000, p. 251-260; Eric Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I. București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 309-312; Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria, and the Turks in Seventeenth Century*. Philadelphia, The American philosophical society, 1991, p. 364, 412.

¹⁵ Medalie din metal comun; nr. inv. N 56728; D=40,1 mm; gravor neidentificat.

¹⁶ „Sărăcita regină a Ungariei. Eu am câștigat. 1742”, v. Călian, *Heraldică medalistică...*

pudic cu brațele corpul nud; un preot cu pălărie de cardinal și manta încearcă s-o ajute să se acopere (fig. 2a).

Rv.: semicircular: DIE: KONIGIN: VON: UNGERN: ZIEHT: EIN: BEIJERSCHE: HOSE: AN; în câmp: VOUS AVEZ PERDU; în exergă: MDCCXLII¹⁷. Scena prezintă momentul în care lui Carol al VII-lea îi zboară coroana de pe creștet sub amenințarea Mariei Terezia care declară hotărâtă *Vous avez perdu* în timp ce își trage o pereche de pantaloni în picioare, ajutată de o damă de companie care îi ține trena. Imaginea face aluzie la modul în care tânăra împărăteasă a știut să întoarcă situația în favoarea ei prin compromis și determinare și să învingă „bărbătește” (fig. 2r).

Deși calitatea execuției medaliei lasă de dorit, ideea și mesajul surprind prin vivacitate și concizie, oferind o mostră din percepția cotidiană asupra conflictului pentru tron dintre fiica lui Carol al VI-lea, Maria Terezia (1717-1780) și ginerele lui Iosif I, Carol al VII-lea (1697-1745). Moartea ultimului Habsburg pe linie masculină directă, Carol al VI-lea, a declanșat Războiul de succesiune la tronul Austriei (1740-1748) între ramura carolină și cea iosefină a familiei. Teama de o eventuală extincție a liniei masculine în familia de Habsburg nu era o noutate: Leopold I făcuse deja în septembrie 1703 demersurile ce permiteau o succesiune feminină în asemenea situație, *Pactum mutuae successionis*, proclamând unitatea și indivizibilitatea domeniilor austro-boemo-ungare. Lipsit de moștenitori masculini, Iosif I a încercat la rândul său să reglementeze situația, insistând ca fiicele sale să aibă precedența, dar moartea sa neașteptată a schimbat ordinea succesorală. Ascensiunea la tron a fratelui său, Carol al VI-lea aducea în fruntea Imperiului un alt Habsburg lipsit de urmași masculini. Noul împărat a elaborat *Pragmatica Sanctiune* în aprilie 1713, un act ce permitea succesiunea feminină dar plasa totodată cele două fiice ale fratelui său în urma copiilor pe care Carol al VI-lea ar fi urmat să îi aibă, indiferent de sex și stabilea indivizibilitatea moștenirii habsburgice, atribuită unui singur descendent, masculin sau feminin. Eforturile sale îndreptate în direcția recunoașterii acestui act au fost din păcate fără rezultatul scontat: acceptul formal al *Pragmaticii Sanctiuni* era inutil fără puterea de a o apăra cu forța, așa cum avertizase în repetate rânduri prințul Eugeniu de Savoia. Opinia conform căreia ramura iosefină era cea legitimă a avut câștig de cauză și la 24 ianuarie 1742 Colegiul Electoral a votat unanim noul împărat în persoana lui Carol al VII-lea. Carol Albert, principe elector de Bavaria din 1726, rege al Boemiei sub numele de Carol al III-lea și împărat între 1742-1745, sub numele de Carol al VII-lea, era liderul taberei iosefine, fiind căsătorit din 1722 cu fiica mai mică a lui Iosif I, Maria-Amalia (1701-1756). Flegmatic și amiabil, principele era un ins pe placul tuturor căruia îi lipseau însă determinarea și abilitatea politică¹⁸. De cealaltă parte, tânăra Maria Terezia părea o cauză pierdută, fiind total nepregătită de tatăl ei pentru sarcinile imperiale și complet izolată. Criza de legitimitate prin care trecea dinastia a fost puternic speculată de dușmanii care au recurs nu doar la forță ci și la atacuri misogine, insinuări josnice, vulgaritate chiar, împotriva moștenitoarei încercând să obțină câștiguri teritoriale. Cu determinare și inteligență, Maria Terezia a reușit să rezolve conflictul în favoarea sa cu sprijinul important al Regatului maghiar. Carol al VII-lea moare la Wittelsbach la începutul anului 1745 și fiul

¹⁷ „Regina Ungariei îmbracă un pantalon bavarez. Dumneavoastră ați pierdut. 1742”, *Ibidem*.

¹⁸ Hajo Holborn, *A History of Modern Germany: 1648-1840*. New Jersey, Princeton University Press, 1982, p. 211; Charles F. Partington (ed.), *The British cyclopædia of biography*, vol. I. Londra, 1838, p. 441; Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. II, p. 169-180.

său de 17 ani, Maximilian-Iosif încheie pace¹⁹ și recunoaște *Pragmatica Sancțiune*. Pe 13 septembrie soțul Mariei Terezia, Francisc Ștefan de Lorena (1708-1765) este ales împărat de Colegiul Electoral sub numele de Francisc I, punându-se astfel bazele dinastiei de Habsburg-Lorena care va conduce Imperiul pe mai departe.

3. Medalie satirică la adresa nobilimii maghiare, emisă în anul 1743.²⁰

Av.: în exergă: 1743. În câmp: în fața unui grilaj, pe un par, este așezată o armură romană cu un coif deasupra. În jurul său sunt abandonate neglijent trofee de război. Vrejurile vegetale care năpădesc imaginea sugerează ineficacitatea acestor obiecte, mult timp nefolosite (fig. 3a).

Rv.: DAS IST DAS VERITABLE UNGARISCH WASSER²¹. În câmp: de pe treptele tronului Maria Terezia aruncă dezinvolt conținutul oalei de noapte peste trei nobili maghiari îngenuncheați în fața sa, declarând sarcastic: *Das ist das veritable Ungarisch wasser*. Chipurile însetate ale nobililor care nu se feresc deloc sunt un supliment menit să amplifice ironia imaginii. (fig. 3r).

Medalia face referiri la tratamentul pe care Curtea Vieneză l-a aplicat maghiarilor după anexarea Ungariei. Contraofensiva creștină declanșată după asediul Vienei din 1683 a adus cu sine o serie de victorii militare ale imperialilor care și-au extins dominația spre est, înstăpânindu-se asupra teritoriilor guvernate odinioară de coroana maghiară. Pentru populația din zonă acest fapt a însemnat doar o schimbare a stăpânilor, otomanii fiind înlocuiți de Habsburgii dornici să-și impună propriile reguli. Pierderea „libertăților,” dublarea taxelor, recrutarea militară și tentativele de convertire spre catolicism a majorității non-catolice, au provocat revolta maghiarilor ce s-a întins vreme de 8 ani, între 1703-1711, pe timpul Războiului curuților. Tânărul prinț Francisc Rákóczi al II-lea (1676-1735) s-a aflat în fruntea celei mai lungi insurecții civile din istoria Imperiului, rebeliunea antihabsburgică din Ungaria ce viza restabilirea libertăților maghiare lăsate la bunul plac al suveranilor austrieci. Recuperarea cu forța a regatului de către Iosif I a fost realizată abia după rezolvarea problemelor Imperiului cu forțele franco-bavareze în vest, prin distrugerea forțelor curuțe la Trencsén în august 1708 și restabilirea controlului asupra zonelor rămase sub influența rebelilor. Pacea de la Satu Mare din aprilie 1711 nu oferea însă decât promisiunea respectării vechilor libertăți fără a oferi nici una din garanțiile cerute de curuți. Luptele au mai domolit din zelul habsburgilor de la început, însă în timp monarhia și-a urmărit cu perseverență propriile interese, ocolind confruntarea directă cu ungurii. Dieta maghiară nu mai fusese convocată din anul 1729, când, la momentul conflictului pentru tron, Maria Terezia a apelat la sprijinul maghiarilor convocând dieta la Pressburg (Bratislava) în 1741. După săptămâni de tocmeală, înțelegerea a pecetluit „eterna” scutire de taxe a nobilimii maghiare iar sprijinul oferit de unguri a adus mai apoi un tratament special regatului. Maria Terezia și-a arătat mereu

¹⁹ Pacea de la Aix-La-Chapelle (Aachen) din 18 octombrie 1748 a marcat sfârșitul Războiului de succesiune austriac cu recunoașterea drepturilor succesoriale ale fiicei lui Carol al VI-lea, Maria Terezia, cu prețul pierderii Sileziei în favoarea Prusiei, v. Derek Edward Dawson Beales, *Joseph II: in the shade of Maria Teresa, 1741-1780*, vol. I. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 17-28; Ingrao, *The Habsburg...*, p. 152-159; Walter Oppenheim, *Habsburgii și Hohenzollernii, 1713-1786*. București, Ed. All, 1998, p. 65-68.

²⁰ Medalie din metal comun; Colecția Esterházy; nr. inv. N 56729, D=38,0 mm; gravor neidentificat.

²¹ „Aceasta este adevărata apă ungurească”, v. Călian, *Heraldică medalistică*....

recunoștința în felul său, luând măsurile pe care ea le considera benefice pentru regatul maghiar fără a mai convoca însă dieta²². La această stare de fapt face aluzie medalia care arată decrepitudinea nobilimii maghiare, incapabilă să lupte ca în trecut pentru drepturile sale, lăsând armele să zacă inutile, acoperite de semnele timpului și preferând să accepte absolut orice umilință din partea Curții vieneze, ba chiar mimând mulțumirea pentru tratamentul plin de desconsiderare ce îi este aplicat. O scenă grotescă și înjosi-toare prezentând disprețuitor nobilimea maghiară și starea de nimicnicie în care a ajuns.

Emise îndeosebi de autoritatea centrală, medaliile erau menite a sublinia ori a populariza un eveniment politic sau militar într-un limbaj ceremonios, protocolar și rigid. Propaganda oficială descoperă însă filonul satiric și popularitatea acestuia, intuind efectul pozitiv pe care abordarea plină de umor o poate avea. Gen în mare vogă în epoca barocă, caricatura invadează spațiul, altădată solemn, al medalisticii, însă interesul public va aduce cu sine și derapajele inerente iar decența va fi rapid abandonată în favoarea obținerii unor reacții facile din partea publicului. În aceste sens, găsim interesant registrul pe care evoluează tenta satirică a medaliilor, pornind de la ironia fină, înțepătoare, dar elegantă (fig. 1a), la caricatura grobiană, cu accente misogine, la limita vulgarului (fig. 2a, 2r), până spre sarcasmul grosolan, jignitor și sfidător (fig. 3r).

²² Ingrao, *The Habsburg...*, p. 110-117, p. 155-159.

Fig. 1a

Fig. 1r

Fig. 2a

Fig. 2r

Fig. 3a

Fig. 3r

CASA HENCZEL ȘI HENSLER DIN CLUJ

The Henczel and Hensler house, Cluj. The collection of stone-carvings that originates from the one-time existing house from Cluj-Napoca, Gate street No. 22. is considered one of the most significant ensembles of the Renaissance architecture of the town. From this building originate five door frames, three window frames and a fragment of a window frame, pilasters and a console. Six frames are decorated with the BHR-monogram and one with the BH-monogram. The importance of the ensemble lies in the significant number of the carvings, their diversity, the numerous figurative representations of the door frames and the prime quality of the door frame that is decorated with the HB-monogram. This study is trying to complete the history of this building by the identification of the owners, the commissioners and the analysis of the analogies of the carvings.

Keywords: *stone-carvings, Renaissance, Cluj-Napoca, architecture, door frames, window frames, figurative representation*

În literatura de specialitate referitoare la arhitectura renașterii târzii din Transilvania elementele arhitectonice din fosta casă de pe str. Podului nr. 22¹ ocupă un loc aparte, fiind considerate piese de valoare remarcabilă a arhitecturii renașcentiste din Cluj². Din această clădire se păstrează un fragment de poartă carosabilă, patru ancadrame de portal, trei ancadrame de fereastră, un fragment de ancadrament de fereastră, o pereche de pilaștri și o consolă. În prezent fragmentul porții carosabile, un ancadrament de portal, două ancadrame de fereastră precum și fragmentul ancadramentului de fereastră sunt zidite în fațadele exterioare ale vilei Pákei din str. Republicii, toate celelalte piese aflându-se în colecția lapidarului medieval al Muzeului de Istorie din Cluj³, în timp ce consola s-a pierdut. Șase ancadrame sunt decorate cu monograma *BHR*, un portal fiind ornamentat cu monograma *HB*. Semnificația deosebită a ansamblului se datorează numărului însemnat de piese păstrate, reprezentărilor figurative ale pieselor marcate cu monograma *BHR*, precum și calității excepționale a portalului

¹ În literatura de specialitate clădirea apare sub denumirea de casa de pe str. Podului nr. 22. Strada Podului azi se numește str. Regelui Ferdinand.

² Balogh Jolán, *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár műemlékeiről*, în *Erdélyi Múzeum*, XXIII, 1944, il. XXIV, XXV. (în continuare: Balogh, *Pákei Lajos*); Balogh Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja, 1985, p. 159–161, 168–170, 184–186. (în continuare: Balogh, *Kolozsvári kőfaragó*); Kovács András, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben, 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 2003, p. 30, 168. (în continuare: Kovács, *Késő reneszánsz*); Löwy Dániel–Demeter V. János–Asztalos Lajos, *Köbe irt Kolozsvár*. Kolozsvár, Nis Kiadó, 1996, p. 52–54. (în continuare: Löwy, *Köbe irt*); Mihály Melinda, *Az EME középkori és kora újkori kőtára*, în ed. Sipos Gábor, *Az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteményei*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009, p. 157; Rados Jenő, *Kolozsvár műemlékei. A magy. kir. állami felsőépítő ipariskola 1941/1942. évi szűnidei felvételei*. XII, Budapest, 1942, p. 24; Sebestyén, Gh.–Sebestyén, V., *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. București, Editura Academiei, 1963, p. 174–177. (în continuare: Sebestyén, *Arhitectura*); Thaly Kálmán, *Régi ház és harang feliratok*, în *Századok*, III, 1869, p. 269.

³ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (în continuare: Muzeul de Istorie din Cluj).

marcat cu monograma *HB*. În literatura de specialitate toate piesele sunt asociate cu numele aceleiași persoane, renumitul argintar clujean Benedict Hensler⁴. Pe parcursul cercetării noastre ne-a oferit câteva repere de pornire un fragment de ancadrament de fereastră, decorat cu un scut renascentist marcat cu monograma *BHR* și cu inscripția păstrată fragmentar [...] *LIUS HENCZEL R[...]WLINUS*. În desenele lui Lajos Pákei, arhitect-șef al orașului la cumpăna secolelor XIX–XX, inscripția a fost reîntregită astfel: *BASILIUS HENCZEL WLINUS*⁵. Deși istoricul de artă Jolán Balogh susține că reîntregirea lui Pákei este incorectă, cercetările noastre par a demonstra că în cazul de față nu aveam de-a face cu o teorie fantezistă a arhitectului. Chiar dacă în anumite cazuri informațiile sale s-au dovedit a nu fi de încredere, de această dată lectura pare a fi valabilă, inscripția fiind consemnată probabil înainte de dezmembrarea piesei. Studiul de față își propune schițarea istoricului casei de pe strada Podului nr. 22, identificarea proprietarilor din epoca premodernă, plasarea în context artistic a pieselor sculpturale precum și studierea analogiilor acestora.

*

În epoca premodernă, clădirea studiată se afla în cvartalul Cetății Vechi, pe latura de vest a străzii Podului, fiind a patra parcelă spre nord de la străduța ce făcea legătura între strada Podului și Cetatea Veche (*Angiportus ad Vetus Castrum*)⁶. Până la începutul secolului al XV-lea latura de vest a străzii Podului era ocupată de șanțul de est a fortificației Cetății Vechi. Parcelarea acestei zone este strâns legată de pierderea funcției militare a Cetății Vechi prin construirea celei de-a doua incinte a Clujului, șanțurile vechi fiind desființate și parcelate. Primul proprietar al casei în discuție pe care îl putem identifica cu ajutorul registrelor de impozite ale cvartalului Cetății Vechi este Tamás Bácsi, în anul 1564⁷, acesta fiind urmat după moarte de către văduva lui⁸. Deoarece nu s-au păstrat registrele din anii 1570–1592, următoarea dată referitoare la proprietarii casei datează abia din anul 1592, când apare în liste numele proprietarului Blasius Henczel⁹. Deocamdată nu avem o explicație pentru modul în care casa a intrat în posesia lui Henczel, devenind peste câțiva ani una dintre cele mai însemnate clădiri clujene din epocă, fiind îmbogățită între anii 1584–1586 cu un număr însemnat de elemente arhitectonice. Deoarece Henczel nu făcea parte dintre funcționarii, meșteșugarii, comercianții sau elita orașului, presupunem că s-a stabilit în oraș la o vârstă matură. Presupunerea noastră poate fi sprijinită și de faptul că în actul de diviziune redactat după decesul celui în cauză la data de 12 septembrie 1603 îi apare numele sub forma *Baniay Henczel Balas* (Blasius Henczel din Baia Mare)¹⁰. Actul de diviziune îi numește în

⁴ Balogh. *Kolozsvári kőfaragó*, p. 159–161, 168–170, 184–186; Sebestyén, *Arhitectura*, p. 22, 174–177; Kovács, *Késő reneszánsz*, p. 30.

⁵ Balogh, *Pákei Lajos*, pl. XXV.

⁶ Arhivele Statului, Direcția Județului Cluj, Arhivele Orașului Cluj, Fondul Socotelile Orașului Cluj, Cărțile de impozit (în continuare S.O.C.). Fosta străduță a fost lărgită la începutul secolului XX, azi purtând numele de str. Émile Zola.

⁷ S.O.C. 1/IX. 4.

⁸ S.O.C. 1/IX. 136, 236.; 1/XIII. 29, 118, 202, 293.

⁹ S.O.C. 5/XV. 26.

¹⁰ Kovács Kiss, Gyöngy, *A kolozsvári osztóbírák intézménye és az általuk kiadott osztálylevelei*. Kolozsvár, 2011 (manuscris). Cu acesată ocazie îi mulțumesc doamnei Kovács Kiss Gyöngy pentru punerea la dispoziția mea a manuscrisului.

calitate de succesori pe cei trei copii ai decedatului, pe *Siga Henczel*, de șaptesprezece de ani, pe *Kis Anna Henczel*, de doisprezece de ani și pe *Henczel Balaskó*, în vârstă de opt ani. Conform uzanței dreptului de succesiune din Cluj, regularizat printr-un nou regulament de succesiune chiar la începutul anului decesului, la data de 3 ianuarie 1603, casa i-a revenit celui mai tânăr descendent de sex masculin al celui decedat, lui *Balaskó* (Blasius). Din păcate actul de diviziune nu conține informații referitoare la numărul sau la funcțiile încăperilor casei, dar nici măcar la prețul acesteia. În anul decesului, probabil în momentul diviziunii, proprietarul casei era văduva, numele ei fiind modificat ulterior în decursul aceleiași an și înlocuit cu numele mezinului familiei care a deținut imobilul până în anul 1614¹¹. Din analiza registrelor de impozite reiese și faptul că între anii 1603–1614 tânărul Blasius Henczel figura în calitate de proprietar al clădirii¹² dar începând din anul 1612 s-a mutat în casă aurarul și centumpater-ul Daniel Lintzig¹³. Acesta a dobândit definitiv clădirea în anul 1615, probabil prin cumpărarea imobilului de la mezinul care atinsese între timp vârsta majoratului¹⁴.

Analiza registrelor ne oferă o surpriză neașteptată, deoarece pe lista proprietarilor identificați din secolele XVI–XVII nu găsim nici o persoană a cărei nume ar putea fi asociat cu monograma *HB*. Analiza mai profundă a izvoarelor ne-a demonstrat că Benedict Hensler, argintarul clujean care deținea și folosea ca semn de meșter monograma în cauză, nu locuia în imobilul studiat, ci într-o altă clădire de pe latura de est a aceleiași străzi, pe a patra parcelă dinspre poarta străzii Podului¹⁵. Ancadramentul cu monograma *HB* are o calitate excepțională pe plan local (**Fig. 1.**) având numeroase analogii clujene din anii 1630–1640¹⁶. Piesa poate fi considerată prototipul acestei serii de portaluri deoarece pentru datarea sa propunem o încadrare cronologică mai timpurie, între anii 1615 și 1636, deoarece conform registrelor de impozite Hensler era proprietarul casei în această perioadă¹⁷.

Reîntorcându-ne la casa lui Daniel Lintzig trebuie să precizăm că în prima parte a secolului al XVII-lea prima clădire dinspre sud era deținută de argintarul clujean

¹¹ S.O.C. 10/X. 86, 122, 158, 194, 250, 286, 328, 370, 425, 466, 510.

¹² S.O.C. 10/X. 26, 10/X. 86, 122, 158, 194, 250, 286, 328, 370, 425, 466, 510.

¹³ S.O.C. 10/X. 425. Binder, Pál, *Közös múltunk*. Bukarest, Kriterion, 1982, p. 301, 303; Jeney-Tóth, Annamária, *Míves emberek a kincses Kolozsvárott*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, p. 66.

¹⁴ S.O.C. 17a/I. 18.

¹⁵ S.O.C. 17a/I. 20; 17a/II. 22; 17a/III. 22; 17a/IV. 22; 17a/V. 22; 17a/VI. 22; 17a/VII. 22; 17a/VIII. 22; 17a/IX. 22; 17a/X. 16; 17a/XI. 16; 17a/XII. 20; 20/IX. 29, 75, 123, 183, 241, 297, 353, 409, 521, 24/II. 50. Jolán Balogh susține pe baza unui contract din anul 1629, publicat de către Elek Jakab, că imobilul lui Benedict Hensler se afla pe latura de vest a străzii Podului, în apropierea zidului de fortificare. Verificarea informației ne arată însă că este vorba de o eroare de interpretare a istoricului de artă Jolán Balogh, însuși Jakab Elek referind-se la latura de est a străzii (Jakab Elek, *Kolozsvár története*. vol. II, Budapest, 1888, p. 529).

¹⁶ Analogiile clujene ale portalului lui Benedict Hensler: portalul din anul 1643 al lui Benedict Kékési de pe str. Regelui Ferdinand nr. 19, portalul cu decorul și profilatura martelată de pe piața Unirii nr. 18., precum și friza nedată a portalului din casa lui Laurentius Filstich din piața Unirii nr. 5. (Kovács, *Késő reneszánsz*, p. 30.).

¹⁷ S.O.C. 17a/I. 20; 17a/II. 22; 17a/III. 22; 17a/IV. 22; 17a/V. 22; 17a/VI. 22; 17a/VII. 22; 17a/VIII. 22; 17a/IX. 22; 17a/X. 16; 17a/XI. 16; 17a/XII. 20; 20/IX. 29, 75, 123, 183, 241, 297, 353, 409, 521, 24/II. 50.

Benedict Kékesi¹⁸. Imobilul eclectic ce se înalță pe locul fostei case Kékesi păstrează și azi în zidăria gangului porții un ancadrament de poartă cu cornișă frântă, decorată cu monograma *BK* și anul realizării, 1643. Ancadramentul poate fi considerat unul dintre cele mai târzii analogii clujene ale acestui tip. După moartea lui Benedict Kékesi, casa a fost răscumpărată de către judele primar al orașului, Johannes Lintzig, pentru suma de 1000 forinți¹⁹. Memoriile judeului au consemnat un incendiu la mijlocul secolului al XVII-lea, care a pornit din casa lui Daniel Lintzig și al lui Blasius Lintzig și s-a extins apoi la școala și biserica din Cetatea Veche, precum și la casa lui Johannes Lintzig, aflată în vecinătate²⁰.

*

Fosta casă Henczel a fost demolată probabil în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea²¹, elementele arhitectonice fiind adunate de către Lajos Pákei și zidite în vila lui din strada Republicii, de unde în anul 1936 unele au fost transportate în lapidarul Muzeului de Istorie. Probabil în aceeași perioadă fusese demolată și casa Hensler, piesele provenite de aici având aceeași soartă cu cele provenite din casa Henczel, informațiile referitoare la proveniența acestora din urmă dispărând între timp.

Intrarea fațadei principale a vilei Pákei este azi încadrată de antablamentul fostei porți carosabile al casei Henczel, unele fragmente din usciori aflându-se azi în grădina vilei, în zona fântânii. Imaginea de ansamblu a porții de odinioară o cunoaștem din desenele lui Pákei (**Fig. 2**): avea închidere semicirculară, susținută de pilaștrii canelați,decorați cu câte două rozete simple, încoronată de o arhitravă profilată, friză inscripționată și cornișă profilată. Cheia arcului era decorată cu o frunză de acant elegant curbată, axa centrală a arhitravei fiind dominată de monograma *BHR* modelată pe un scut renescentist. Friza portalului poartă inscripția incizată cu majuscule, încadrată de câte o rozetă înscrisă în chenare pătrate: *FORTVNA VITREA (est) CUM SPLENDET FRANGITVR / HODIE MIHI CRAS TIBI DI IW X 1584* („Norocul e ca sticla: tocmai când lucește se sparge”²² / Azi pentru mine, mâine pentru tine IW X 1584”)²³.

Ancadramentele casei Henczel au fost realizate între anii 1584–1586 iar importanța lor constă în varietatea tipurilor și a structurii acestora, precum și în numărul ridicat de reprezentări figurative. Cel mai timpuriu ancadrament de fereastră a casei, realizat concomitent cu portalul în anul 1584, este decorat cu o pereche de genii, reprezentați cu făclii stinse (**Fig. 3**). Usciorii ancadramentului sunt articulați de pilaștrii cu fusul accentuat de câte un panou adâncit, bazele pilaștrilor fiind decorate cu reliefu-

¹⁸ S.O.C. 24/XIV. 21. Str. Regelui Ferdinand nr. 19.

¹⁹ *Linczigh János történeti feljegyzései (1621-1675)*, în *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, a bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József, a forrásokot válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Bukarest, 1990, p. 77 (în continuare: Bálint–Pataki, *Kvári emlékirók*).

²⁰ Bálint–Pataki, *Kvári emlékirók*, p. 90.

²¹ Azi pe locul fostei case Henczel se află o clădirea eclectică, adresa actuală fiind str. Regelui Ferdinand nr. 21.

²² Provine din culegerea de maxime și aforisme a mimografului de origine siriană Publilius Syrus. Publicațiile acestui autor au fost foarte populare în Imperiul roman, fiind redescoperite în evul mediu și în epoca premodernă (Löwy, *Köbe irt*, p. 53.).

²³ Proverb ebraic arhaic publicat în secolul al II-lea a. Chr. de către Jesua Sirach. Proverbul de mai sus a devenit foarte popular în evul mediu în forma *Heute Mir, Morgen Dir* (Löwy, *Köbe irt*, p. 53.). Antablamentul se păstrează fragmentar, capătul din dreapta fiind tăiat cu ocazia zidirii.

rile unor lei culcați. Arhitrava articulată de triglife și metope poartă și inscripția incizată, care subliniază de fapt mesajul reprezentărilor figurative: *MEMENTO MORI A(nno) D(omini) 1584* (Amintește-ți de moarte! Anno Domini 1584)²⁴. Părțile laterale ale arhitravei sunt articulate de console decorate cu frunze de acant, care susțin un coronament profilat. Reliefurile genilor, dispuse pe suluri de papirus, precum și reliefurile leilor culcați sunt plate, cu detalii sculpturale superficiale.

În lapidarul Muzeului de Istorie se află două ancadrame de portal cu structură asemănătoare. În ambele cazuri usciorii susțin coronamente cu structură clasică, compuse din arhitravă decorată în axul central cu un scut renașcentist încadrat de panglici, friză inscripționată și cornișă profilată. Diferențele între cele două ancadrame apar la nivelul usciorilor, primul fiind articulat cu pilaștri canelați, cu baze înalte, iar a doua cu semicoloane ionice, plasate pe socluri decorate cu relieful unor capete de lei. Scutul ancadramentului cu pilaștri este decorat cu relieful unui cap bărbătesc matur, cu șuvițe de păr pieptănate pe frunte în formă de triunghi, cu mustață lungă, ce încadrează o barbă bogată, pieptănată de asemenea în două șuvițe (**Fig. 4.**). Deși capul este reprezentat frontal, cu urechi supradimensionate, modelate de asemenea din față, privirea personajului este orientată în jos, de parcă ar urmări persoana care trece pragul intrării. Câteva dintre detaliile portretului precum reprezentarea trăsăturilor fizionomice, cu nasul îngust, bine proporționat, redarea coafurii, a bărbii și a mustății, ne sugerează că avem de-a face cu monumentul realizat de un pietrar cu experiență inclusiv în modelarea reprezentărilor figurative. Friza ancadramentului păstrează inscripția *SERVATA VALEBUN(!) SI NON FETEB/ UNT A(nno) D(omini) 1585* („Ceea ce este păstrat corect nu miroase urât, Anno Domini 1585”), încadrată de rozete. Al doilea ancadrament (**Fig. 5.**) este prevăzut cu scut ușor supradimensionat și disproporționat, decorat cu o rozetă și monograma *BHR* incizată, ancadramentul având o friză inscripționată cu următoarea inscripție incizată cu majuscule: *SIC TRANSIT GLORIA MUNDI A(nno) D(omini) 1586* („Așa trece gloria lumii, Anno Domini 1586”) ²⁵. Axele laterale ale frizei sunt decorate cu măștile în relief ale unor indieni împodobiți cu coroane din pene. Măștile reprezintă capete bărbătești fără trăsături fizionomice caracteristice, modelate schematic, în relief plat, cu privire inexpressivă și urechi clăpăuge, reprezentate frontal. Pe suprafața usciorului din dreapta portalului se observă un semn de meșter.

Al treilea portal al casei Henczel (**Fig. 6.**) reprezintă un tip diferit de cele de mai sus, fiind compus din usciori articulați cu semicoloane, care susțin o arhitravă decorată cu triglife și metope și o cornișă profilată. În lipsa frizei, inscripția portalului a fost proiectată pe arhitravă, pe metope, fiind fragmentată conform spațiului aflat la dispoziție. Astfel, pe metopa centrală se află monograma *BHR* sculptată pe un scut renașcentist, iar pe metopele laterale se află inscripția propriu-zisă: *DUM RECTE WIVAS[!] NE / CURA VERBA MALORVM A(nno) D(omini) 1586* („Cât timp trăiești corect, vorbele celor răi să nu te caute”) ²⁶. Axele laterale ale arhitravei, accentuate cu

²⁴ Löwy, *Köbe irt*, p.52.

²⁵ Această maximă făcea parte din ceremonia de investire a papilor înainte de secolul al XV-lea, răspândit în secolul al XV-lea prin scrierea medievală *Imitatio Christi* în forma: *O quam cito transit gloria mundi* (Gh. Alexandrescu, *Latine dicta. Citate și expresii latinești*. București, Editura Albatros, 1992, p. 198–199).

²⁶ A fost publicat în secolul al III-lea p. Chr. în cartea a treia a colecției de maxime *Dicta Catonis*. Forma inițială a proverbului este următoarea: *Cum recte vivas, ne cures verba malorum; Arbitrii non est nostri*,

trigliffe, sunt decorate cu măști bărbătești grosiere, cu detalii superficiale, de o calitate inferioară. Pe latura din stânga se conturează o mască cu trăsături indigene, cu buze cămoase, decorată cu frunze de acant, iar pe latura din dreapta se află o mască bărbătească cu părul lung, cu plete răsucite. Usciorii sunt articulați cu socluri decorate cu batanți de ușă în formă de cap de leu și semicoloane cu capitelluri compozite, combinate cu frunze de acant și măști umane stilizate.

Unicul fragment arhitectonic cu trimiteri concrete la numele fostului proprietar este fragmentul de lintel decorat cu monograma *BHR* și cu inscripția fragmentară, incizată cu majuscule (**Fig. 7.**). Deși în literatura de specialitate inscripția a fost citită: [...]*IIVS HENCZEL WLINVS*²⁷, o analiză mai atentă ne trimite spre următoarea *lectură*: [...]*LIVS HENCZEL R[...]WLINVS A[...]*, care cu ajutorul datelor din izvoarele scrise poate fi întregită astfel: [*Basi*]*LIVS HENCZEL R[iv]WLINVS A[nno Domini?]*, rezultând de fapt numele lui Basilius Henczel Rivulinus / Balázs Bánya Henczel (Blasius Henczel din Baia Mare). Structura originală a ancadramentului o cunoaștem de asemenea din desenele arhitectului Pákei, unde apare lintelul unui ancadrament de fereastră bipartită, încoronat cu o cornișă profilată, dublată de un șir de denticuli.

Singura consolă cunoscută din această casă era articulată cu un șir de caneluri. Piesa nu s-a păstrat, imaginea ei fiind documentată de asemenea prin intermediul desenele lui Lajos Pákei²⁸.

A doua fereastră a casei Henczel (**Fig. 8.**), datată în secolul al XVII-lea în literatura de specialitate, poate fi considerată unică în arhitectura renașterii transilvănene datorită structurii și articulării sale²⁹. Ancadramentul are usciori canelați, decorați cu câte o rozetă, închidere în formă de segment de cerc, fiind încoronat de un fronton triunghiular. Unicitatea piesei este conferită de câteva detalii stilistice, cum ar fi închiderea în segment de cerc, cornișa profilată aflată sub frontonul triunghiular cu profilatură ce continuă și pe usciori, pe latura din stânga fiind frântă spre exterior, iar pe latura din dreapta oprindu-se la nivelul cornișei usciorului. Structura ancadramentului, friza profilată cu o scotie adâncă articulată cu rozete combinate cu frunze de acant dispuse vertical, rozetele de colț aflate deasupra deschiderii, precum articularea incorectă ne sugerează o datare mult mai târzie decât cea propusă în bibliografie, fiind probabil o piesă realizată în secolul al XIX-lea, proiectată în manieră renașcentistă, sau poate fi vorba de o piesă originală din secolul al XVII-lea, restaurată și completată în mod greșit.

O altă categorie de piese unicat este cea formată dintr-o pereche de elemente arhitectonice verticale, articulate cu pilaștri dublați, compuși din socluri scunde și pilaștri compuși din baze profilate cu un tor proeminent, fusuri simple și capitelluri toscane (**Fig. 9.**). Deasupra pilaștrilor piesele sunt prevăzute cu frize decorate cu câte un șir de gutti și cu cornișe barocizante, cu profilaturi deosebit de bogate, articulate cu listel, scotie și tor. Anumite detalii ale acestor elemente, precum capitellurile pilaștrilor și

quid quisque loquatur. Datorită cuprinsului axat pe maxime morale această colecție a devenit una dintre lecturile populare ale școlilor medievale, fiind tradusă în numeroase limbi europene (Némethy, Géza, *Cato bölcs mondásai, latinul és magyarul*. Budapest, Akadémiai, 1891, p. 89).

²⁷ Balogh, *Kolozsvári kőfaragó*, p. 169.; Löwy, *Kőbe irt*, p. 53.

²⁸ Balogh, *Pákei Lajos*, pl. XXV.

²⁹ Ancadramentul este înzidit în fațada de est a vilei Pákei.

frizele decorate cu gutti sunt identice cu portalul marcat cu monograma *HB*, astfel încât putem presupune că nici această piesă nu provine din casa lui Blasius Henczel, ci din casa argintarului Benedict Hensler. În literatura de specialitate aceste piese au fost publicate ca fiind usciorii unui portal. Această funcție este argumentată și de existența unor orificii circulare, care probabil erau realizate pentru fixarea balamalelor, însă cornișa proeminentă a cărei profilatură se oprește la colțuri, precum și suprafața neprelucrată, sumar cioplită a laturilor demonstrează faptul că aveam de-a face mai degrabă cu câteva dintre elementele de articulare ale unei fațade. Deoarece în arhitectura renașterii transilvănene nu avem analogii pentru pilaștrii dublați sau pentru fațade articulate de pilaștri, presupunem că elementele în cauză datează dintr-o perioadă târzie, modernă, fiind modelate în stilul și maniera celorlalte elemente renascentiste care erau reprezentative pentru casă.

După cele prezentate mai sus putem afirma cu certitudine că imobilul deținut de Balázs Bánya Henczel făcea parte dintre cele mai valoroase clădiri ale orașului în perioada respectivă. În lipsa izvoarelor scrise nu ne putem pronunța în privința structurii interioare, a numărului, funcțiilor încăperilor, sau a mobilierului, însă suma ridicată a impozitului plătit pentru clădire încă din perioada anterioară lui Henczel demonstrează că aceasta era una dintre cele mai valoroase case din oraș chiar și în momentul achiziționării. Portalul din anul 1586 al casei Henczel este marcat cu un semn de pietrar, care seamănă în mod evident cu semnul renumitului pietrar clujean János Szécsi Seres. Cea mai apropiată analogie a ancadramentului și a semnului acestuia, încadrată de monograma *ZI*, este portalul casei Wolphard–Kakas, din anul 1579³⁰, decorat cu măști grotești. Același tip de semn de meșter îl întâlnim pe monumentul funerar al principelui Gabriel Bocskay din anul 1573 aflat în biserica reformată din Aghireș. Semne de meșter asemănătoare apar într-o formă simplificată, fără monogramă: pe monumentul funerar al unui nobil transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea din catedrala romano-catolică din Alba Iulia, pe fereastra din 1581 a casei Wolphard–Kakas³¹, precum și pe contrafortul de nord-est al capelei Kornis din Mănăstirea, în apropierea blazonului familiei Báthory. Deoarece János Seres a decedat la data de 25 martie 1579, considerăm că lucrările marcate cu semnul său de meșter au fost terminate de către fiii săi, care pentru asigurarea continuității atelierului Seres s-au angajat în finalizarea unui număr însemnat de comenzi noi, marcând piesele lor cu o variantă simplificată a semnului de meșter al tatălui. Ipoteza noastră este argumentată și de izvoarele scrise: în socotelile orașului judele primar Stephanus Wolphard a consemnat în martie a anului 1579 faptul că lucrările care au fost începute la casa lui de către bătrânul Seres au fost terminate de către fiii săi.³² Structura și numeroase detalii ale porții carosabile ale casei Henczel sunt identice cu portalul casei lui Péter Bácsi din Piața Centrală³³, care a fost realizată de către bătrânul János Seres în anul 1571³⁴. Exemplul de mai sus ne demonstrează faptul că lucrările fiilor au fost puternic influențate de către piesele tatălui lor chiar și după

³⁰ Se află în lapidarul medieval al Muzeului de Istorie din Cluj.

³¹ Pe fațada de vest a vilei Pákei.

³² Balogh, *Kolozsvári kőfaragó*, p. 83.

³³ Piața Unirii nr. 21.

³⁴ Balogh, *Kolozsvári kőfaragó*, p. 83; Kovács, *Késő reneszánsz*, p. 28.

decesul acestuia, explicația logică pentru acest fapt fiind aceea că au lucrat timp de mai multe decenii după modelele și schițele lui.

Elementele arhitectonice ale casei Henczel, realizate între anii 1584–1586, nu pot fi considerate de aceeași calitate, putându-se observa numeroase diferențe în modelarea reprezentărilor figurative, a inscripțiilor, precum și a semnelor despărțitoare. Acest fapt se datorează probabil faptului că lucrările aparțin mai multor meșteri, însă în momentul de față în lipsa izvoarelor nu avem instrumentele necesare pentru identificarea fiecărei lucrări în parte a fiilor. Atelierul Seres era cu siguranță format din pietrari iscusiți în modelarea detaliilor arhitectonice. Modelul reprezentărilor figurative ale ancadramentelor casei Henczel era probabil portalul din anul 1541 al casei Wolphard–Kakas din Cluj, a cărei primă inspirație fusese probabil o gravură din tipăriturile vremii. Calitatea slabă a reprezentărilor ne sugerează că în lipsa sculptorilor clujeni, lucrările mai fine cum sunt detaliile figurative au fost realizate în cazurile de mai sus de către aceiași meșteri pietrari. Între aceste reprezentări figurative se distinge totuși o categorie aparte de bună calitate, cea a reprezentărilor cu capete de lei. Probabil din cauza apariției lor frecvente, această categorie de reprezentări făcea parte din repertoriul pietrarilor, fiind unul dintre elementele de bază în formarea și instruirea ucenicilor pietrari din Cluj.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 1. Poarta carosabilă a casei Henczel din anul 1584 (desenul arhitectului Lajos Pákei, în: Balogh Jolán, *Kolozsvári kőfaragó*. il. 104.)

Fig. 2. Ancadrament de fereastră decorată cu triglife din anul 1584, vila Pákei (fotografia autorului, 2006).

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 3. Portal decorat cu un portret bărbătesc din anul 1585, în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj (fotografia autorului, 2006).

Fig. 4. Portal decorat cu măști indiene din anul 1586, în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj (fotografie arhivă, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj–Napoca).

Fig. 5

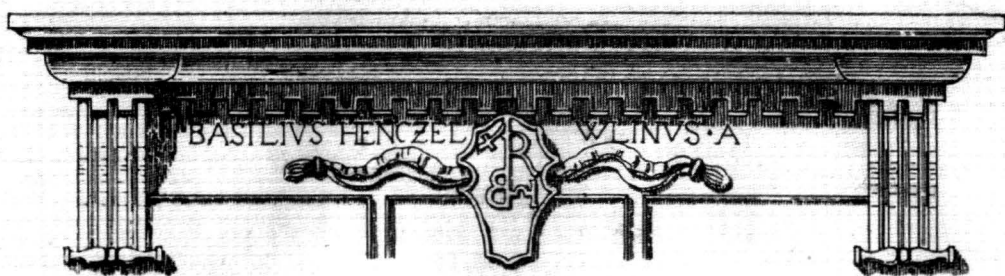

Fig. 6

Fig. 5. Portal decorat cu măști din anul 1586, vila Pákei (fotografia autorului, 2006).
 Fig. 6. Fragment de encadrament de fereastră cu friză inscripționată, vila Pákei (desenul lui Lajos Pákei, în: Balogh, *Pákei Lajos*, il. 27).

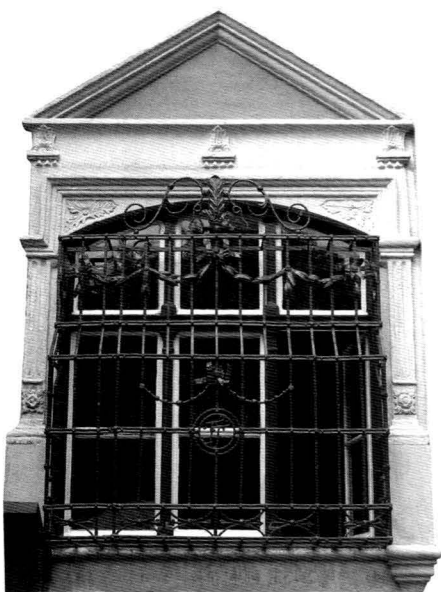

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 7. Ancadrament de fereastră cu fronton triunghiular, vila Pákei (fotografia autorului, 2006).

Fig. 8. Pilaștrii dublii, în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj (fotografia autorului, 2006).

Fig. 9. Ancadrament de portal din casa lui Benedict Hensler, în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj (fotografia autorului, 2006).

**NUMISMATICĂ
ȘI
MEDALISTICĂ**

GALERIA ÎMPĂRAȚILOR ROMANI A LUI CHRISTIAN WERMUTH (I)

Christian Wermuth's Gallery of Roman Emperors (I). The numismatic collection of The National Museum of Transylvania Cluj - Napoca includes the medalistic series of the Roman emperors signed by Christian Wermuth (b. Altenburg, 16 Dec. 1661; d. Gotha, 3 Dec. 1739). He trained in Dresden as a die-cutter and as engraver and he became die-cutter at the Mint of the House of Schwarzburg, then Court Medallist to the House of Saxe – Gotha where he remained until his death.

Between 1694 – 1705 he engraved 214 medalls dedicated to ancient Roman and Holly Roman Emperors, starting with Nabucodonosor, Cyrus, Alexander the Great, Iulius Caesar, Augustus etc. and ending with Joseph the 1st. The medalist wanted to show how old and strong was the idea of *universal monarchy* and was a propagandistic weapon for Leopold the 1th to demonstrated de rights of Habsburg family on the legacy of the ancient Roman.

All medals are in zinc and they measure 32 mm in diameter. On the observe there are the portraits of the emperors and their titles, and on the reverse is a short story of the life of the emperors. The legends are in Latin.

This series was demanded by the emperor Leopold the 1st and Wermuth received an Imperial privilege that permitted him to strike medals in his own house. It is the largest medallistic series signed by a single engraver ever known and the most complete “catalogue” of Christian Wermuth signatures.

Keywords: *Emperor, engraver, medal, Roman, empire*

Printre raritățile Cabinetului Numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei Cluj - Napoca se află și seria medalistică a împăraților romani și romano – germani semnată de gravorul Christian Wermuth. Trebuie precizat de la bun început că este cea mai mare serie medalistică semnată de un singur gravor cunoscută până în prezent.

Christian Wermuth s-a născut la 16 decembrie 1661 la Altenburg, în Germania, și a murit la 3 decembrie 1739 la Gotha. A lucrat la Dresda cu Ernst Caspar Dürer deprinzând meșteșugul de ștanțor de medalii, mai apoi cel de gravor cu Pieler. În 1686 a devenit ștanțor de medalii la monetăria Casei de Schwarzburg de la Sondershausen, iar din 1688 a fost numit medalistul curții Casei de Saxa – Gotha. În 1703 a refuzat postul de ștanțor la Berlin. A rămas la Gotha unde a primit titlul de medalist al curții regale a Prusiei. În 1699 a primit din partea împăratului Leopold I privilegiul imperial de a emite medalii în propriul său atelier precum și dreptul de a-și apăra creația împotriva imitațiilor neautorizate. În atelierul său a instruit un număr mare de ucenici, inclusiv cei trei fii ai săi și fiica sa cea mare. Mai mult de 1300 de medalii au fost executate de către Christian Wermuth, printre care seria medalistică a celor 214 împărați romani și împărați ai Sfântului Imperiu Romano – German, cam 100 de medalii cu caracter satiric, un mare număr de medalii comandate de diverse capete încoronate ale Europei dedicate unor evenimente politice sau private importante din perioada respectivă. Medaliiile sale satirice au un pronunțat caracter antisemit, Wermuth fiind considerat cel mai antisemit gravor din toate timpurile. A lucrat în aur, argint sau metal comun, medaliiile sale fiind

destinate și comercializării, scop în care au fost cuprinse în catalogul numit *Specificatio derer Medaillen oder Schau – Stücke*, ale cărui ediții multiple au apărut între 1698 – 1713¹.

Deși oficial se pare că au existat 214 medalii dedicate împăraților romani, în colecția noastră avem 216 medalii, cu mențiunea că medalia dedicată împăratului roman Claudius (41 – 54 d. Ch.) lipsește. Trebuie să mai spunem că pentru Iulius Caesar există două medalii cu avers identic.

Este de remarcat faptul că toate medalii au un aspect unitar, toate având diametrul de 32 mm, fiind turnate în zinc² și având pe avers portretul și titlurile împăratului iar pe revers o scurtă poveste a vieții și înfăptuirilor respectivului împărat. Cu toate că seria este dedicată împăraților romani și romano – germani, aceasta debutează, în mod surprinzător, cu trei capete încoronate care nu au avut legătură cu imperiul roman: Nabucodonosor, Cyrus și Alexandru Macedon. Legenda reversului dezleagă misterul pentru care aceștia au fost integrați între împărații romani: pe ele apare: **MONARCHIA ASSYRIACA, MONARCHIA PERSICA și MONARCHIA GRAECA**. Legătura între aceste monarhii și Imperiul Roman este făcută de Iulius Caesar, pe a cărui primă medalie scrie pe revers **MONARCHIA ROMANA**, fapt care explică de ce el are două medalii în serie, fiind considerat primul împărat roman (Cat. 4). Cea de-a doua medalie dedicată lui Iulius Caesar (Cat. 5), are pe avers portretul și titlurile lui Caesar iar pe revers o scurtă istorie a vieții sale, dând astfel tonul întregii serii. Aceste observații ne permit să spunem că seria medalistică a împăraților romani a lui Christian Wermuth contribuie la consolidarea *ideii de monarhie universală* apărută în Orient, preluată prin Grecia de către Imperiul Roman, transmisă vestului Europei și ajunsă la apogeul ei în timpul împăraților romano – germani proveniți din familia de Habsburg.

Întrebarea este cine este comanditarul acestei serii? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să ne reamintim că Leopold I îi acordă lui Christian Wermuth privilegiul imperial de a emite medalii în atelierul său propriu în 1699, dar primul an care apare pe una din medalii este 1694 și poate fi considerat ca an de început al seriei. Este posibil ca tocmai elaborarea și emiterea acestei serii medalistice să-i fi adus lui Wermuth privilegiul imperial din 1699. Prin urmare, comanditarul nu poate fi altul decât împăratul Leopold I, cunoscut pentru efortul depus în recunoașterea familiei de Habsburg ca urmașă legitimă și directă a împăraților romani antici. Medalistica de foarte bună calitate a fost una dintre armele propagandistice de elită ale împăratului Leopold I. În mod sigur seria a fost concepută între 1694 și 1703, ani care apar pe deferite medalii. Nu toate mediile sunt datate, pe unele apare 1694, 1696 sau 1703 ceea ce ne permite să tragem concluzia că seria a fost elaborată și executată într-o lungă perioadă de timp.

Această serie medalistică ne dezvăluie, printre altele, înaltul grad de cultură al gravorilor germani. Pentru că, pentru a sublinia ideea de continuitate a monarhie, seria cuprinde nu numai împărații romani cunoscuți de către orice persoană cu un oarecare grad de cultură istorică, ci și mărunți uzurpatori cu care sunt familiarizați doar cercetătorii în domeniu. Pentru a face legătura între căderea Imperiului Roman de Apus și Sfântul Imperiu Romano – German golul de aproape patru secole până când Europa

¹ Grove Art excerpts - electronic©2003.

² Există și medalii turnate în argint.

și-a revenit din marasmul năvălirilor barbare a fost acoperit de împărații bizantini până în anul 800 când Carol cel Mare reinstaurează imperiul în Occident. Acest artificiu are menirea de a sublinia ideea de continuitate monarhică chiar și atunci când Europa se găsea în cele mai grele clipe ale existenței sale. Conștient că factorul care a favorizat realizarea imperiului în Occident a fost Biserica catolică, gravorul menționează în cazul multor împărați romani atitudinea lor față de creștini.

Trebuie remarcată totodată și măiestria cu care au fost realizate aceste medalii. Pentru majoritatea dintre ele gravorul a avut la îndemână modele reale (pentru împărații romani antici monede și statui, pentru cei romano – germani portrete, monede, statui etc.). Prin urmare, putem spune că majoritatea portretelor de pe avers sunt reale, mai puțin cele ale lui Nabucodonosor sau ale mărunților uzurpatori aproape necunoscuți. Este vorba aici de îmbinarea modelului real cu creația artistică, proprie oricărui artist plastic. Nu putem trece cu vederea nici bogăția și esențializarea informațiilor transmise de reversul medaliilor. Folosind tehnica abrevierilor și a ligaturilor latine antice, unele texte înscrise în diametrul de 32 de mm al medaliei poate să ocupe chiar și o jumătate de pagină. Pentru a ușura înțelegerea legendelor din limba latină de pe revers acestea au fost întregite și traduse în limba română.

Lucrate în atelierul său propriu și având dreptul deplin de autor, Christian Wermuth a semnat aceste medalii în cele mai diverse moduri, această serie medalistică putând fi considerată cea mai completă listă de semnături ale gravorului. Nicio lucrare de specialitate³ consultată nu menționează toate semnăturile folosite de Wermuth. Cunoscând dificultatea ridicată de identificarea unei medalii după gravor redăm mai jos toate tipurile de semnătură ale lui Wermuth:

C·W·C·PR·CÆS·;
 C·1694·W·;
 16 C·W·94;
 16 C·W·95·;
 C·W·1695;
 16·C·W·96·;
 C·PR·CÆS·; 17 C·W·00·;
 C·W·FEC·C·P·CÆS·; 17 C·W·/ F·02·;
 C·W·C·PR·CÆS·A·1703·;
 C·W·;
 C·W·/ C·PR·CÆS·;
 C·PR·CÆS·; C·W·;
 C·PR CS·; C·W·;
 C·W·C·PR·CÆS·; C·W·;
 C·P·CÆS·; C·W·;
 C·W·f·C·PR·CÆS·; C·W·;
 C·W·CVM·PR·CÆS·;
 C·PR·CÆSAR·;
 C·PR·CÆS·; W·;

³ Ca de exemplu Bernhart Kroha, *Medaillen und Plaketten*. Braunschweig, Klinkhardt & Biermann, 1996.

C· WERMVTH· FECIT/ C· PR· CÆS·;
 CVM PRIV· CÆS·; C· W·;
 C· P· CÆ S·; C· W·;
 C· W· C· P· CÆS·;
 C· P· C·; C· W·;
 C· P· C·;
 C· P· CÆS·; W·;
 C· PR· CÆS·; C· W· f·;
 C· PR· CÆSAR·; C· W·;
 C· PR· C· W· CÆS·;
 C· W· C· PR· CÆS·;
 C· W· C· PR· CÆS·; C· W·;
 C· PR· CÆS·; 17 C· W· 02·;
 C· W· F· C· PR· CÆS·; C· W·;
 C· W· C· P· C·; C· W·;
 C· W· FEC· C· PRIVIL· CÆS·;
 C· WERM· F· C· PR· CÆS·;
 C· W· C· PR· CÆSAR·; C· W·;
 C· W· C· PR· CÆS· F· GOTH·; C· W·;
 C· W· CVM PRIVIL· CÆSAR·; C· W·;
 C· WERMVTH· F· C· P· CÆ·;
 C· WERMVTH· f· GOTH· C· PR· CÆS·;

Fără îndoială, această serie medalistică ar merita o cercetare mai profundă și amănunțită, dar lipsa de spațiu tipografic ne silește să reducem comentariile, ba mai mult, să împărțim Catalogul atașat în două părți. Prima parte, care apare în prezentul volum, cuprinde medaliile dedicate împăraților romani de la Nabucodonosor până la Romulus Augustulus (476 d. Ch. – căderea Imperiului Roman de Apus), iar partea a doua, care va apare în numărul viitor va cuprinde medaliile dedicate împăraților romani de la Arcadius până la Iosif I.

1. Medalie dedicată lui Nabucodonosor, regele Babilonului. D=32,0 mm; f.b.c.; inv. N 58872;

Av.: C· W· C· PR· CÆS·; circular: NABVCHODONOSOR REX BABYLONIAE ⊗ [*Nabucodonosor, regele Babilonului*]; în câmp: cap dreapta purtând barbă și mustață Nabucodonosor; pe cap poartă o pălărie având deasupra o coroană deschisă;

Rv.: circular: MONARCHIA ASSYRIACA· DAN·[iel] VII· 4· [*Monarhia asiriană. Daniel, VII, 4*]; în câmp: pe o terasă înverzită, pe malul mării, un leu rampant limbat, înaripat, cu coada pe spate, merge spre stânga;

2. Medalie dedicată lui Cyrus, regele Persiei. D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58871;

Av.: C· W· C· PR· CÆS·; circular: CYRVS PERSARVM REX ⊗ [*Cirus, regele perșilor*]; în câmp: bust din față purtând coadă pe spate, barbă și mustață, un

mantou încheiat cu nasturi în formă de stele și turban, regele Cyrus; peste turban poartă o coroană antică;

Rv.: circular: **MONARCHIA PERSICA· DAN·[iel] VII· 5·** [*Monarhia persană. Daniel, VII,5*]; în câmp: o terasă cu scoici pe malul mării din care iese un urs rampant conturnat, privind peste umărul drept;

3. Medalie dedicată lui Alexandru cel Mare. D=32,2 mm; m.c.; med. cons.; inv. N 58870;

Av.: circular: **ALEXANDER MAGNVS** ☉ [*Alexandru cel Mare*]; în câmp: cap dreapta Alexandru Macedon purtând blana de leu a lui Hercule (*exuviae leonis cu nodus Herculeanus*);

Rv.: circular: **MONARCHIA GRAECA· DAN·[iel] VII· 6·** [*Monarhia greacă. Daniel, VII, 6*]; în câmp: pe o terasă cu ierburi stă un balaur înaripat cu patru capete privind unul la dreapta și trei la stânga; balaurul are patru aripi și două labe de leu;

4. Medalie dedicată lui Iulius Caesar. D=31,6 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58905;

Av.: circular: **IMP·[erator] CAI·[us] IVL·[ius] CAESAR· PONTIF·[ex] MAX·[imus] DICT·[ator] PERP·[etuu]s PATER PATRIÆ** stea în șase raze [*Împăratul Caius Iulius Caesar, mare pontif, dictator perpetuu, părinte al patriei*]; în câmp: cap dreapta laureat Iulius Caesar; pe frunte, între ramurile de laur are un ciorchine;

Rv.: circular: **MONARCHIA ROMANA DAN·[iel] VII· 7· 8·** [*Monarhia romană. Daniel, VII, 7,8*]; în câmp: din apa mării iese un patruped conturnat, rampant; corpul seamănă cu cel al unui ierbivor mare, labele anterioare sunt cu gheare și membrană, gât puternic, cap de urs cu colți proeminenți, ursul având deasupra capului șapte raze între care este așezat un cap de turc cu turban privind spre dreapta;

5. Medalie dedicată lui Iulius Caesar. D=31,7 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58887;

Av.: idem Av. Cat. 4;

Rv.: **C· 1694· W·**; în câmp: **NATVS/ A·[b] VRB·[e] COND·[ita] DCLIV·/ ROMAE· [ante diem] IV· ID·[as] QVINTIL·[les]/ VICTO POMPEIO M·[agno]/ IN CAMPIS PHARSALICIS/ IMPERARE COEPIT/ CIRCA· CAL·[endas] IVL·[ias] A·[nno] DCCIV·/ MVLTVS/ IN GALLIA AEGYPTO AFRICAQ·[ue]/ VICTORIIS OBTEINTIS/ PER TRIDVVM A·[nno] DCCVIII·/ TRIVMPHAVIT/ ET ANNVM IVLIANVM/ ORDINAVIT·/ CONFOSSVS A CONIVRATIS/ XXIII· VVLNERIBVS/ A·[nno] DCCIX· IDIB⁹·[us] MART·[iis]/ ROMAE IN CVRIA/ POMPEII·** [*Născut la Roma (în anul) 654 de la fondarea Urbei⁴, la 28 iunie, după ce Pompeius ce Mare a fost învins pe câmpia de la Pharsalos, a început să domnească spre 1 iulie în anul 704 (A. U. C.)⁵ După ce a obținut multe victorii în Gallia, Egipt și Africa, a sărbătorit triumful timp de trei zile și a introdus anul iulian în anul 708 (A. U. C.)⁶, străpuns de către conjurați cu 23 de lovituri la 15 martie în anul 709 (A. U. C.)⁷, în curia lui Pompeius*];

⁴ Anul 99 a. Ch.

⁵ Anul 49 a. Ch.

⁶ Anul 45 a. Ch.

⁷ Anul 44 a. Ch.

DINASTIA IULIA-CLAUDIA

6. Medalie dedicată lui Octavian Augustus (27 a.C.-14, Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus). D=31,6 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58878;

Av.: circular: IMP·[erator] C·[aius] CAES·[ar] OCTAV·[ianus] AVGVST⁹·[us] DIVI FI·[lius] P·[ontifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] XIII· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul Caius Caesar Octavianus Augustus, fiul divinului, mare pontif, cu putere de tribun, consul a treisprezecea oară, părinte al patriei];* în câmp: cap dreapta laureat Octavian Augustus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ROMAE [ante diem] IX· KAL·[endas] OCT·[obres]/ A·[b] V·[rbe] C·[ondita] DCXCI·/ A IVLIO CAES·[are] ADOPTATVS/ SED A M·[arco] ANTON·[io] IMPEDITVS/ PRIMVM CONSVL ET TRIVMVir/ DEI[n]DE M·[arco] ANTONIO VICTO/ SOLVS IMPERARE COEPIT/ [ante diem] IV· NON·[as] SEPT·[embres] A·[nno] DCCXXIII·/ OTII DVLCEDINE/ BONARVMQVE ARTIVM FAVORE/ OMNES ALLICIENS·/ MVLTA GENTES DEVICIT/ GERMANOS NON POTVIT/ INSIGNI VARVM CLADE/ AFFICIENTES·/ SVB EO CHRIST⁹·[us] NAT⁹·[us] EST·/ OBIIT [ante diem] XIV· KAL·[endas] SEPT·[embres]/ A·[nno] C·[hristi] XIV· *[Născut la Roma la 23 septembrie în (anul) 691 A. U. C.⁸, adoptat de Iulius Caesar, dar împiedicat de Marcus Antonius, (a fost) mai întâi consul și triumvir, apoi, după ce Marcus Antonius a fost învins, a început să domnească singur la 2 septembrie în anul 723 (A. U. C.)⁹. Atrăgându-i pe toți cu farmecul păcii și cu sprijinirea artelor frumoase, a învins numeroase popoare, (dar) pe germanii care l-au zdrobit pe Varus printr-un mare măcel nu i-a putut (învinge). În vremea lui s-a născut Cristos. A murit la 19 august în anul 14 de la Cristos];*

7. Medalie dedicată împăratului Tiberius (14-37, Tiberius Iulius Caesar). D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58919;

Av.: circular: CL·[audius] TIBERI⁹·[us] CAES·[ar] DIV·[i] AVG·[usti] FIL·[ius] AVG·[ustus] IMP·[erator] PON·[tifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] PO·[testate] CO·[nsul] V· *[Claudius Tiberius Caesar, fiul divinului Augustus, august, împărat, mare pontif, cu putere de tribun, consul a cincea oară];* în câmp: cap dreapta laureat împăratul Tiberius;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ROMAE A·[b] V·[rbe] C·[ondita] DCCXII·/ PATRE· TIBERIO NERONE¹⁰/ MATRE LIVIA DRVILLA/ AB AVGVSTO ADOPTATVS/ IN ORIENTE· AC GERMANIA/ PRAECLARE MVLTA GESSIT/ POST. EIVS OBITVM FICTE· IN/ IMPERIVM RECVSANS MOX RESVM/SIT SED NVLLI NON VD LVPTATI/ ADDICTVS IN INSVLAM CAPRE/AS SECESSIT. VBI LVXVRIAE/ CAEDIRVSQ·[ae] VACANS· PERIIT/ [ante diem] XVII· KAL·[endas] APRILIS¹¹· ANNO CHRISTI/ XXXVII· QVI

⁸ Anul 62 a. Ch.

⁹ Anul 30 a. Ch.

¹⁰ NE în ligatură.

¹¹ Corect: APRILES.

SVB·EO/ PASS⁹[us] EST [*Născut la Roma în (anul) 712 A. U. C.¹², din tatăl Tiberius Nero și mama Livia Drusilla, adoptat de Augustus, a săvârșit cu strălucire multe (fapte). După moartea lui (Augustus), refuzând domnia în aparență, mai târziu a primit-o, dar nefiind înclinat nicidecum spre confruntare (?), s-a retras pe insula Capri, unde, petrecând în destrăbălări și cruzimi a murit la 16 martie în anul 37 de la Cristos, care a pățimit sub domnia lui*];

8. Medalie dedicată împăratului Caligula (37-41, Caius Iulius Caesar Germanicus). D=32,3 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58949;

Av.: circular: **CAIVS CALIGVLA CAESAR AVG·[ustus] GERM·[anicus] IMP·[erator] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] IV** ☉ [*Împăratul Caius Caligula Caesar Augustus Germanicus, mare pontif, cu putere de tribun, consul a patra oară*]; în câmp: cap stânga laureat Caligula;

Rv.: **16·C·W·96·**; în câmp: **NATVS/ PRID·[ie] K[a]L·[endas] SEP·[tembres] A·[nno] C·[hristi] XII·/ PATRE GERMANICO/ MATRE AGRIPPINA·/ INTER MILITES EDVCATVS/ CALIGVLAE COGNOMEN/ CASTRENSI IOCO TRAXIT·/ TIBERIVM SAEVITIA ET¹³ LVXVRIA/ SVPERANS DEORVM SIMVLACRIS/ CAPVT SVVM IMPOSVIT·/ OB MAXIMAM· TYRANNIDEM/ EXOSVS OMNIB⁹[us] TANDEM/ MVLTI VVLNERIBVS/ CLAM CONFOSSVS EST/ [ante diem] IX· KAL·[endas] FEBR·[uarias] A·[nno] C·[hristi] XLI·** [*Născut la 31 august în anul 12 de la Cristos, tată (fiind) Germanicus (iar) mamă Agrippina, crescut între soldați, a purtat porecla de alint soldățesc Caligula ("Cizmuliță"). Întrecându-l pe Tiberius în cruzime și destrăbălare, a impus chipul său pe statuile zeilor. Urât de toți din cauza tiraniei lui fără margini, până la urmă a fost străpuns pe ascuns cu multe lovituri la 24 ianuarie în anul 41 de la Cristos*];

9. Medalie dedicată împăratului Nero (54-68, Tiberius Claudius Drusus Germanicus Caesar). D=31,6 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58893;

Av.: circular: **NERO CLAUDIUS CAESAR AVG·[ustus] GERM·[anicus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] IMP·[erator] CO[n]S·[ul] V·P·[ater] P·[atriae]** ★ [*Împăratul Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, mare pontif, cu putere de tribun, consul a cincea oară, părinte al patriei*]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Nero;

Rv.: **C·W·**; în câmp: **NATVS/ ANTII A·[nno] C·[hristi] XXXVII·/ [ante diem] XVIII· KAL·[endas] IANVAR·[ias] PATRE DOMITIO AENO=BARBO· MATRE AGRIPPINA/ CVI⁹[us] OPE IMPERIVM ADEPT⁹[us] PRIM[o] QVINQ[ue]NNIO OPTIME SE GESSIT/ HINC STVPRIS CAEDIBVSQ·[ue] OMNIA/ MISCENS· VRBEM INCENDIO VASTAVIT¹⁴/ CHRISTIANOS ETIAM PERSEQVVT⁹[us] MOX PESTE VRBEM VASTANTE MVLTISQ·[ue] PROVINCIIS DEFICIENTIB[us] A SENATVS HOSTIS DECLARATVS/ ROMA FVGIENS SE IPS·[um] OCCIDIT/ IN EOQVE PROGENIES/**

¹² Anul 41 a. Ch.

¹³ ET în ligatură.

¹⁴ VA și AV în ligatură.

CAESARVM DEFECIT/ ANN·[o] CHR·[isti] LXVIII·/ [ante diem] V· ID·[us] IVN·[ias] [*Născut la Antium în anul lui Cristos 36, la 15 decembrie, din tatăl Domitius Ahenobarbus (și) mama Agripinna, cu sprijinul căreia a dobândit domnia, s-a comportat foarte bine în primii cinci ani. Apoi, tulburând toate lucrurile prin infamii și crime, a devastat Urbea cu un incendiu și i-a persecutat chiar pe creștini. Mai târziu, în timp ce ciurma pustia Urbea și multe provincii se răsculau, a fost declarat dușman de către Senat, (și) fugind din Roma s-a sinucis, și cu el s-a stins descendența cezarilor în anul 68 de la Cristos la 9 iunie*];

PRIMA CRIZĂ A PRINCIPATULUI

10. Medalie dedicată împăratului Galba (iun. 68-ian. 69, Servius Sulpicius Galba). D=31,8 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58904;

Av.: C· W·/ C· PR· CAES·; circular: IMP·[erator] SERG·[ius]¹⁵ SVLP·[icius] GALBA CAESAR AVG·[ustus] P·[ontifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·¹⁶[ul] II· P·[ater] P·[atriae] * [*Împăratul Servius Sulpicius Galba, cesar august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta laureat împăratul Galba;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS·/ [ante diem] IX· KAL·[endas] IANVARII¹⁷·/ A·[b] V·[rbe] C·[ondita] DCCLI·/ EXTREMA AETATE/ AD IMPERIVM PERVENIT/ CVM LEGAT⁹[us] IN HISPANIAM/ A NERONE MISSVS/ DEFICIENTIB⁹[us] QVIB⁹[us]D·[am] PROVINCII[s]/ AVXILIM· ROGAT⁹[us] AB AMICIS/ E· IMPERATORE A MILITIB⁹[us] DICT⁹[us]/ ROMAM VENIT/ SED PAVLO POST VNIVERSIS. OR/DINIB⁹[us] MILITIBVSQ·[ae] INVISVS·/ OCTAVO IMPERII MENSE/ EX INSIDIIS OCCIS⁹[us] EST/ [ante diem] XVII· KAL·[endas] FEBR·[uarias]/ A·[nno] C·[hristi] LXIX·/ AET·[atis] LXXIV· [*Născut la 24 decembrie în (anul) 751 de la întemeierea Romei¹⁸, a ajuns la domnie la adâncă bătrânețe, după ce fusese trimis de Nero ca legat în Hispania. Răsculându-se unele provincii, fiind chemat în ajutor de către prieteni și numit împărat de către soldați, a venit la Roma. Dar puțin după aceea, fiind urât de toate stările și de soldați, a fost ucis prin trădare în a opta lună de domnie, în 16 ianuarie în anul 69 de la Cristos, în vârstă de 74 de ani*];

11. Medalie dedicată împăratului Otho (ian.-apr. 69, Marcus Salvius Otho). D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58869;

Av.: circular: IMP·[erator] CAES·[ar] MARCV⁹[us] SYLVI⁹[us]¹⁹ OTHO· AVG·[ustus] TR·[ibunicia] POT·[estate] PONT·[ifex] MAX·[imus] CO[n]S·[ul] II· ☉ [*Împăratul cesar Marcus Sylvius Otho, august, cu putere de tribun, mare pontif, consul a doua oară*]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Otho;

¹⁵ Corect: **SERVIVS**.

¹⁶ Litera **s** se găsește în interiorul literei **O**.

¹⁷ Corect: **IANVARIAS**.

¹⁸ Anul 2 î.Ch.

¹⁹ Corect: **SALVIVS**.

Rv.: 16· C· W· 96; în câmp: NATVS/ [ante diem] IV· K[a]L·[endas] MAII²⁰
 A·[nno] C·[hristi] XXXI·/ A PRIMA ADOLESCENTIA/ PRODIGVS ET
 PROCAX/ SV[m]MVM²¹ INTER NERONIS AMICOS/ LOCVM TENVIT AB
 EOQVE/ LEGATV⁹[us] IN LVSITANIAM MISS⁹[us]/ GALBAE PRIMVS
 ACCESSIT/ A QVO SE NON ADOPTATVM DOLENS/ TRVCIDARI EVM
 CVRAVIT·/ IMPERATOR A MILIT·[ibus] SALVTAT⁹[us]/ SENATVM
 POPVLVMQ·[ue] DELINIVIT·/ MOX ADVENTANTIS VITELLII/ NVNTIO
 TERRITVS/ DVCIBVS EIVS OBVIAM PROCESSIT/ SED BEBRIACI²²
 VICTVS/ SE IPSVM CONFODIT/ IV· MENSE IMP·[erii]/ [ante diem] XVI·
 K[a]L·[endas] MAI·[ias] A·[nno] C·[hristi] LXIX [Născut în ziua de 28 aprilie în
 anul 31 de la Cristos, din prima tinerețe risipitor și desfrânat, a ocupat primul loc între
 prietenii lui Nero și a fost trimis de acesta guvernator în Lusitania. A fost primul care a
 trecut de partea lui Galba; suferind pentru că nu a fost adoptat de acesta, s-a străduit
 să-l ucidă. Proclamat împărat de soldați, a potolit Senatul și poporul; apoi,
 înspăimântat de vestea că se apropie (soldații) lui Vitellius, a ieșit împotriva
 comandanților acestuia, dar, învins la Bedriacum, s-a sinucis în a patra lună de
 domnie, la 16 aprilie în anul 69 de la Cristos];

12. Medalie dedicată împăratului Vitellius (apr.-dec. 69, Aulus Vitellius).
 D=31,7 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58924;

Av.: circular: AVL·[us] VITELLIVS GERM·[anicus] IMP·[erator]
 AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TRIB·[unicia] POT·[estate] CO[n]S·[ul]
 PERP·[etuu]s ⊗ [Aulus Vitellius Germanicus, împărat august, mare pontif, cu putere
 de tribun, consul perpetuu]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Vitellius;

Rv.: 16· C· W· 96; în câmp: NATVS/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas]
 OCT·[obres] A·[nno] XV·/ A NERONE/ IN AFRICAM PROCONSVL/ A GALBA/
 IN GERMANIAM INFER·[iorem]/ LEGATVS MISSVS/ EVNDEM DESERENS/
 IMPERATOR SALVTATVS EST·/ OTHONE VICTO/ EX GALLIA VRBEM/
 MAGNA POMPA INTROIVIT·/ SED LVXVRIAE SAEVITTIAEQ·[ue]/
 DEDITVS/ NONO IMPERII MENSE/ A VESPASIANI EXERCITV/ VICTVS ET
 OCCIS⁹[us] EST/ [ante diem] XII· KAL·[endas] IAN·[uarias]/ A·[nno] C·[hristi]
 LXIX· [Născut la 24 septembrie în anul 15, (a fost) trimis de Nero proconsul în Africa,
 iar de Galba guvernator în Germania Inferior. Părăsindu-l pe acesta, a fost salutat ca
 împărat; după ce Otho a fost învins, din Gallia a pătruns în Urbe, cu mare pompă. Dar
 fiind dat desfrâului și cruzimii, a fost învins și ucis de armata lui Vespasian în a noua
 lună de domnie, în ziua de 21 decembrie, în anul de la Cristos 69];

DINASTIA FLAVIILOR

13. Medalie dedicată împăratului Vespasian (69-79, Titus Flavius Vespasianus). D=32,3 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58947;

²⁰ Corect: MAIAS.

²¹ Primul M are o linie orizontală deasupra, ceea ce indică dublarea literei.

²² Corect: BEDRIACI.

Av.: circular: IMP[erator] CAES[ar] FL[avius] VESPASIANVS· AVG[ustus] P[ontifex] M[aximus] TR[ibunicia] POT[estate] CONSVL· IX· P[ater] P[atriae]
 * [Împăratul cesar Flavius Vespasianus, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a noua oară, părinte al patriei]; în câmp: cap stânga laureat împăratul Vespasian;

Rv.: C· W·; în câmp: NAT⁹[us] [ante diem] XV· K[alendas] DEC[embres]/ A[nn]o C[hristi] IX· A NERONE/ ADVERS⁹ [us] IVDAEOS MISS⁹[us]/ POST HVNC GALBAMQ[ue] / OTHONE ET VITELLIO/ INTEREMTIS/ SOLVS IMPERIVM OBTINVIT/ VRBEM REVERSVS/ TERTIO ANNO DE IVDAEIS/ CVM TITO FILIO TRIVMPHAVIT/ QVAM CVM CAPITOLIO/ INTEGRITATI RESTITVIT/ PLVRIMAQ[ue] IN REP[ublica] EMENDAVIT/ PRIMVS AVGVSTORVM/ SICCA MORTE EX ALVI/ PROFLVIVIO OCCVBVIT/ [ante diem] IX· K[a]L[endas] IVL[ias] A[nn]o C[hristi]/ LXXIX· [Născut la 17 noiembrie în anul 9 de la Cristos, a fost trimis de Nero împotriva iudeilor. După aceea, după ce au fost uciși Galba și Otho și Vitellius, a obținut domnia singur. Revenit în Urbe, a triumfat asupra iudeilor împreună cu fiul său Titus, în al treilea an (de domnie²³); pe aceasta (Urbea) a reclădit-o odată cu purificarea Capitoliului²⁴ și a îndreptat multe (nereguli) în stat. (A fost) primul dintre împărați (care) a murit de moarte bună, din cauza unei sângerări a intestinelor, la 23 iunie în anul 71 de la Cristos];

14. Medalie dedicată împăratului Titus (79-81, Titus Flavius Vespasianus).
 D=31,8 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58922;

Av.: C· W·; circular: IMP[erator] TITVS CAESAR VESPAS[ianus] AVG[ustus] P[ontifex] MAX[imus] TR[ibunicia] P[otestate] CO[n]S[ul]· VIII· CEN[sor] P[ater] P[atriae] stea în șase raze [Împăratul cesar Titus Vespasianus, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a opta oară, censor, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Titus;

Rv.: C· PR· CÆS·; în câmp: NATVS/ [ante diem] III· K[a]L[endas] IAN[uarias] A[nn]o C[hristi] XLI· PATRI BELLO IVDAEO/ PETENTI ADFVIT/ EOQ[ue] AD IMPERIVM ACCITO/ ISTVD FELICITER CONFECIT/ CAPTA HIEROSOLYMA/ VNDE CVM PATRE TRIVMPHANS/ ET IMPERII COLEGA FACTV⁹[us]/ VARIAS VARIOR[um] SVSPICIONES/ MAXIMA SVA BENEVOLENTIA/ IN LAVDES CONVERTIT/ PATRE DEFVNCTO/ SOLVS IMPERIO PRAEFVIT/ SED A FRATRE ALIISQ[ue] PETI·T⁹[us]/ NON SINE VENENI SVSPI[CIONE] OBIIT/ ID[ibus] SEPT[embribus] A[nn]o C[hristi]/ LXXXI· [Născut la 30 decembrie în anul 41 de la Cristos, în război i-a fost alături tatălui (său) care îi ataca pe iudei, și după ce acesta a fost invitat la domnie, a terminat (acest) război în chip norocos, după ce a fost cucerit Ierusalimul. De aici, după ce a triumfat împreună cu tatăl (său) și a fost făcut coleg de domnie, diferitele suspiciuni ale unora le-a preschimbat în laude datorită marii sale bunătăți; după moartea tatălui său, a stat singur în fruntea statului. Dar, subminat de

²³ Anul 71.

²⁴ Ca urmare a luptelor cu adepții lui Vitellius, Capitoliul fusese devastat și pângărit, așa că a necesitat restaurare și purificare.

fratele (său) și de alții, a murit, nu fără bănuială de otravă, la 13 septembrie în anul 81 de la Cristos];

15. Medalie dedicată împăratului Domitian (81-96, Titus Flavius Domitianus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58906.

Av.: circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] DOMIT·[ianus] AVG·[ustus] GERM·[anicus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunica] P·[otestate] CENS·[or] PERP·[etuu] CO[n]S·[ul] XVII· P·[ater] P·[atriae] [*Împăratul cesar Domitian Augustus, (învingător) al germanilor, mare pontif, cu putere de tribun, censor perpetuu, consul a șaptesprezece oară, părinte al patriei*]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Domitian;

Rv.: C· w; în câmp: NATVS/ [ante diem] IX· K[a]L·[endas] NOV·[embres] A·[nno] C·[hristi] LI-/ VIVO ADHVC PATRE/ L¹BIDINE GLORIÆQ·[ue] STVDIO/ QVALIS FVTVR⁹[us] SIT OSTENDI_T/ ILLOQ·[ue] MORTVO/ INSIDIAS FRATRI STRVXIT-/ DENIQVE SOLVS IMPERANS/ VITIA CVM VIRTVTIB⁹[us] MISCVIT,/ DONEC VIRT_VTES IN VITIA DEFLE=/XIT· STVPRIS IN FOEMINAS-/ CAEDIB⁹[us] NON IN CHRISTIANOS/ SOLVM· SED/ ET SENATORES CONSVLARES/ AC DOCTOS QVOSQ·[ue] SÆVIENS/ QVA RE VII· VVLNERIBVS/ CONFOSS⁹[us] PERIIT-/ [ante diem] XIV· K[a]L·[endas] OCTOB[re]s/ A[nno] C·[hristi] IVC [*Născut la 24 octombrie în anul 51 de la Cristos, încă de când trăia tatăl (său) a arătat cum va fi prin desfrâu și înclinație spre lăudăroșenii. După moartea acestuia, a săvârșit uneltiri împotriva fratelui său. Apoi, domnind singur, a schimbat virtuțile în vicii, dezlănțuind violențe asupra femeilor și măceluri nu numai asupra creștinilor ci și asupra senatorilor, consularilor și (asupra) celor învățați, pentru care fapte a pierit cu violență străpuns de răni în ziua de 18 septembrie în anul 96 de la Cristos*];

DINASTIA ANTONINILOR

16. Medalie dedicată împăratului Nerva (96-98, Marcus Cocceius Nerva). D=32,0 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58894;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] COCCEIVS NERVA CAES·[ar] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunica] P·[otestate] CO[n]S·[ul] IV· P·[ater] P·[atriae] *stea în șase raze* [*Împăratul Cocceius Nerva, cesar august, mare pontif, cu putere de tribun, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta laureat împăratul Nerva;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ROMAE PATRE/ M·[arco] COCCEIO NERVA/ ANNO CHR.[isti] XXXII-/ SENATOR ET CONSVLARIS/ DOMITIANO OCCISO/ AVGVSTVS DICTVS EST-/ IVSTVS ET BENEFICVS/ CONGIARIVM POPVLO ROMANO/ DISTRIBVIT/ ACTOS IN EXILIVM A DOMIT·[iano]/ ET IN HIS IOANNEM APOST·[olem]/ ALIOSQ·[ue] CHRISTIANOS/ REVOCAVIT/ VICTORIAM PANNONICAM/ PER TRAIANVM REPORTANS/ EO ADOPTATO OBIIT/ [ante diem] V· K[a]L·[endas] FEBR·[uarias]/ A·[nno] C·[hristi] IIC· [*Născut la Roma, din tatăl Marcus Cocceius Nerva în anul 32 de la*

Cristos, (a fost) senator și consular; după ce Domitian a fost ucis a fost proclamat împărat. Drept și milostiv, a împărțit daruri poporului roman; i-a rechemat pe cei trimiși în exil de Domitian, între ei fiind și apostolul Ioan și alți creștini. Câștigând biruință în Pannonia prin Traian, după ce l-a adoptat pe acesta a murit la 28 ianuarie, în anul 98 de la Cristos];

17. Medalie dedicată împăratului Traian (98-117, Marcus Ulpius Traianus). D=31,7 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58916;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] M·[arcus] VLP·[ius] TRAIAN⁹·[us] AVG·[ustus] GERM·[anicus] DAC·[icus] PARTH·[icus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] C·[onsul] VI· P[ater] P[atriae] stea în șase raze [Împăratul cesar Marcus Ulpius Traianus, august, învingător al germanilor, dacilor și parților, mare pontif, cu putere de tribun, consul a șasea oară, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat împăratul Traian;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ IN HISPANIA/ A·[nno] C·[hristi] LIII· PAT·[re] TRAIANO/ EX GERMANIAE LEGATO/ PRIM⁹·[us] CAESARUM PEREGRIN⁹·[us]/ NERVA DEFVNCTO ROMAM VENIT/ MVLTAQ·[ue] EGREGIE ORDINANS/ OPTIMI COGNOMEN A S·[enato] P·[opulo]Q·[ue] R·[omano] MERVIT²⁵/ GERMANI₅ DACIS PARTHIS VICTIS/ IMPERII FINES AD OCEANVM &/ INDOS PROTVLIT DEFENDIT-/ DOCTOS FOVENS BIBLIOTHECAM²⁶/ ALIASQ·[ue] STRVCTVRAS EREXIT/ IN CHRISTIANOS VARIVS/ ADOPTATO HADRIANO/ EX PERSIA REDIENS/ IN CILICIA/ OB·[iit] [ante diem] IV· ID·[us] AVG·[ustas]/ A·[nno] C·[hristi] CXVII· [Născut în Hispania în anul 53 de la Cristos, din tatăl Traian, fost guvernator al Germaniei, după ce a murit Nerva a sosit la Roma ca primul împărat venit de departe²⁷ și, rânduind foarte bine multe treburi, a meritat numele de „cel mai bun” din partea senatului și poporului roman. După ce au fost învinși germanii, dacii și parții, a împins și a apărut hotarele Imperiului până la ocean și până la indieni; ocrotitor al celor învățați, a ridicat o bibliotecă și alte construcții; (s-a purtat) nestatornic față de creștini. După ce l-a adoptat pe Hadrian, întorcându-se din Persia, a murit în Cilicia la 12 august în anul 117 de la Cristos];

18. Medalie dedicată împăratului Hadrian (117-138, Publius Aelius Hadrianus). D=32,0 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58901;

Av.: C PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] TRAIAN⁹·[us] HADRIAN⁹·[us] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] III· P·[ater] P·[atriae] ★ [Împăratul cesar Traianus Hadrianus, cel pios, cel fericit, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a treia oară, părinte al patriei]; în câmp: cap laureat dreapta purtând barbă împăratul Hadrian;

²⁵ ME în ligatură.

²⁶ HE în ligatură.

²⁷ De fapt, *peregrinus* însemna în epoca romană „supus roman necetățean al Romei”. Evident, nu este vorba despre așa ceva; autorul medaliei a vrut să spună că Traian a fost primul împărat „provincial”, născut și format în afara Italiei.

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ ROMAE A·[nno] C·[hristi] LXXXVI·/ PATRE HADR·[iano] AFRO/ HINC SIRIAE LEGATVS/ A TRAIANO ADOPTATVS/ PRIMVS IMP·[eratorum] BARBAM ALVIT/ BELLA MOTA COMPOSVIT/ PECVNIAM FISCO DEBITAM REMIS[i]T/ PROVINCIAS IMPERII LVSTRAVIT/ QVADAM PERSIS RESTITVIT/ IN CHRISTIANOS VARIVS/ IVDAEOS FERE DELEVIT/ ERVDITOS MIRIFICE FOVIT/ MORTI VICINVS AELIVM/ HOCQ·[ue] CITIVS EREPTO/ ANTONINVM ADOPTAVIT/ MORTVVS BAIIS/ IN CAMPANIA/ [ante diem] VI· IDVS· IVL·[ias]/ A·[nno] C·[hristi] CXXXVIII· [Născut la Roma în anul 86 de la Cristos, din tatăl Hadrianus Afer, apoi guvernator al Siriei, adoptat de Traian, (a fost) primul împărat care și-a lăsat barbă. Războaiele desfășurate le-a potolit, a restituit fiscului banii datorăți, a străbătut provinciile Imperiului, pe unele le-a restituit perșilor. (S-a purtat) nestatornic față de creștini, pe iudei aproape că i-a nimicit, pe cărturari i-a ocrotit admirabil. Apropiat (fiind) de moarte și după ce acel Aelius i-a fost răpit mai repede, l-a adoptat pe Antoninus; decedat la Baiae, în Campania, la 10 iulie în anul 138 de la Cristos];

19. Medalie dedicată lui Lucius Aelius . D=31,7 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58874;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: LVC·[ius] AELIVS. CAESAR·PONTIF·[ex] MAX·[imus] TRIB·[unicia] POT·[estate] CO[n]S·[ul] II· ⊕ [Lucius Aelius, cesar, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă Lucius Verus];

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ ROMAE PATRE/ CEIONIO COMMODO/ QVO NOMINE/ APPELAT⁹[us] IPSE FVIT/ DONEC/ AB HADRIANO/ AN·[no] CHR·[isti] CXXXVI·/ IN AELIORVM FAMILAM/ ADSCITVS ET/ CAESAR DICTVS/ STATIMQVE PRAETOR FACT⁹[us]/ ET PANNONIIS DVX IMPOSIT⁹[us]/ MOX CONSVL CREATVS/ ITERVMQ·[ue] DESIGNATVS ES[t]·/ SED/ DE PROVINCIA REVERSVS/ A·[nno] C·[hristi] CXXXVIII·/ K[a]L·[endas] IANVAR·[ias]/ PERIIT· [Născut la Roma din tatăl Ceionius Commodus, nume cu care el însuși a fost numit până când a fost adoptat în familia Aelia de către Hadrian și numit Caesar în anul 136 de la Cristos; imediat a fost făcut pretor și numit conducător al Pannoniilor, apoi a fost făcut consul și desemnat pentru a doua oară. Dar, întors din provincie, s-a stins la 1 ianuarie în anul 138 de la Cristos];

20. Medalie dedicată împăratului Antoninus Pius (138-161, Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius). D=31,8 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58875;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] T·[itus] CAES·[ar] AEL·[ius] HADR·[ianus] ANTONI⁹[nus] AVG·[ustus] PIVS P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] C·[onsul] III· P·[ater] P·[atriae] stea în cinci raze [Împăratul Titus Caesar Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, mare pontif, cu putere de tribun, consul a patra oară, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă Antoninus Pius;

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] LXXXVI·/ [ante diem] XIII·KAL·[endas] OCTOBR·[es]/ PATRE AVRELIO FVLVIO/ ADOPTATVS/ AB HADRIANO/ IMPERIVM GESSIT/ MAGNA PRVDENTIA/ CLEMENTIA ET

AVCTORITATE/ APVD EXTERAS ETIAM GENTES/ QVARVM MVLTAS PER
LEGATOS/ VICIT VEL DOMVIT/ CHRISTIANIS INFENSOR/ IVSTINI
MARTYRIS APOLOGIA/ RECONCILIATVS EST/ DENIQVE NONIS MART·[iis]/
A·[nno] C·[hristi] CLXI·/ *[Născut în anul 86 de la Cristos, la 19 septembrie, din
tatăl Aurelius Fulvius, adoptat de Hadrian, a cârmuit Imperiul cu mare înțelepciune,
blândețe și autoritate chiar și față de neamurile străine, pe multe din care le-a învins
sau le-a potolit prin guvernatorii săi; mai dușmănos față de creștini, a fost împăcat de
„Apologia” lui Iustin Martirul; apoi a murit la 7 martie în anul 161 de la Cristos];*

21. Medalie dedicată împăratului Marcus Aurelius (161-180, Marcus Aelius Aurelius Verus). D=31,8 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58876;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] AVREL·[ius]
ANT·[oninus] PHILO·²⁸[sophus] AVG·[ustus] ARM·[eniacus] PART·[hicus]
MAX·[imus] GE·[rmanicus] SA·[rmatius] T·[ribunus] P·[otestatis] C·[onsul] III·
P·[ater] P·[atriae] ★ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Antoninus august, filosoful, cel
mai mare învingător al armenilor și parților, învingător al germanilor și sarmaților, cu
putere de tribun, consul a treia oară, părinte al patriei];* în câmp: cap dreapta laureat
purând barbă scurtă Marcus Aurelius;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ [ante diem] VI· KAL·[endas] MAI·[as]/ A·[nno]
C·[hristi] CXXI·/ PATRE ANNIO VERO/ HADRIANI²⁹ IVSSV/ AB ANTONINO
ADOPTATVS/ STATIM L·[UCIUM] VERVM/ ADOPTANS DEFVNCTO PIO/
CAESAREM AVGVSTVMQ·[ue] DIXIT/ DOCTRINA VITA ET SCRIPTIS/
STOICVS PHILOSOPHVS/ DE ARMENIS PARTHIS GERMANIS/ SARMATIS
TRIVMPHAVIT/ CHRISTIANIS INIQVIOR/ [c]ADOS ILLORVM
PRECIB⁹[us] FVNDE[nte]S/ PACEM LIBERTATEMQ·[ue] D[e]DIT/ [ante
diem] XVI· KAL·[endas] APRIL·[es]/ AN·[no] C·[hristi] CLXXX· MORTVVS·
*[Născut la 26 aprilie în anul 121 de la Cristos, din tatăl Annius Verus, la porunca lui
Hadrian (a fost) adoptat de Antoninus, care îl adopta deîndată (și) pe Lucius Verus;
după ce a murit Pius, l-a numit (pe acesta) cesar și august³⁰. Filosof stoic prin
învățătură, viață și scrieri, a triumfat asupra armenilor, parților, germanilor și
sarmaților; mai nedrept față de creștini, le-a dat pacea și libertatea când a stropit
ploaia la rugăciunile acelor. Mort la 17 martie în anul 180 de la Cristos];*

22. Medalie dedicată coîmpăratului Lucius Verus (161-169, Lucius Aelius Aurelius Commodus Verus, coîmpărat). D=32,6 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58921;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] LVC·[ius] AVREL·[ius]
VERVS AVG·[ustus] ARM·[eniacus] PARTH·[icus] MAX·[imus] P·[ontifex]
M·[aximus] T·[ribunus] P·[otestatis] C·[onsul] III· *stea în cinci raze [Împăratul
cesar Lucius Aurelius Verus, august, cel mai mare învingător al armenilor și al parților,
mare pontif, cu putere de tribun, consul a treia oară];* în câmp: cap dreapta laureat
purând barbă scurtă Lucius Verus;

²⁸ Litera S se găsește în interiorul literei O.

²⁹ Corect: HADRIANI.

³⁰ Coregent.

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ [ante diem] XVIII· KAL·[endas] IANVAR·[ias]/ A·[nno] C·[hristi] CCXXIIX· PATRE/ L·[ucio] AELIO CAESARE/ POST PII MORTEM/ CVM MARCO IMPER·AVIT/ EX BELLO PARTHICO REVERS⁹[us]/ CVM EODEM TRIVMPHAVIT/ HINC CVM EO/ ADVERS⁹[us] MARCOMANNOS PROPECT⁹[us]/ ILLYRICO PACATO/ VRBEM REPETENS/ PROPE ALTINVM/ APOPLEXIA EXINCT⁹[us] EST/ IN VEHICVLO/ A·[nno] C·[hristi] CLXIX·/ DECEMBRI/ EXEVNTE· [Născut la 15 decembrie în anul 128 de la Cristos, din tatăl Lucius Aelius Caesar, după moartea lui Pius, a domnit împreună cu Marcus. Reîntors din războiul partic, a sărbătorit triumful împreună cu acesta; apoi, împreună cu el, s-a îndreptat împotriva marcomanilor. După ce Illyricum a fost pacificat, pe când se reîntorcea în Urbe, s-a stins de apoplexie în trăsura lângă Altinum, în anul 169 de la Cristos, la sfârșitul lui decembrie];

23. Medalie dedicată împăratului Commodus (180-192, Lucius Aelius Aurelius Commodus Antoninus). D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58883;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] L·[ucius] AVREL·[ius] COMMODVS· ANT·[oninus] AVG·[ustus] GER·[manicus] SAR·[maticus] BRT·[itannicus] P·[ontifex] M·[aximus] T·[ribunicia] P·[otestate] C·[onsul] VII· P·[ater] P·[atriae] stea în cinci raze [Împăratul Lucius Aurelius Commodus Antoninus, august, învingător al germanilor, sarmaților și britanilor, mare pontif, cu putere de tribun, consul a șaptea oară, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă împăratul Commodus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CLXI·/ PRIDIE K[a]L·[endas] SEPTEM·[bras]/ PATRE M·[arco] AVRELIO IMP·[eratore]/ OPTIME EDVCATVS/ A PRIMA TAMEN PVERITIA/ TVRPIS CRVDELIS IMPROBVS/ A·[nno] 176· IMPERATOR A PATRE DICT⁹[us]/ CV·[m] EO DE GERMANIS TRIVMPHAVIT/ HINC SOLVS IMPERANS/ D[e] GERMANIS ITERVM TRIVMPHAVIT/ BRITANNOS PER LEGATOS VICIT/ SED IN SENATVM/ ALIOSQVE SAEVIENS/ VENENO LAQVEOQVE/ EXINCTVS EST/ VLTIMA/ ANNI CXCI·/ NOCTE· Născut în anul 161 de la Cristos, la 31 august, din tatăl Marcus Aurelius împăratul, foarte bine educat, totuși, din prima tinerețe (a fost) nevrednic, crud, necinstit. În anul 176 numit împărat de către tatăl său, a triumfat împreună cu el asupra germanilor; apoi, domnind singur, a triumfat din nou asupra germanilor (și) pe britani i-a învins prin generali (săi). Dar săvârșind cruzimi împotriva Senatului și a altora, a fost ucis cu otravă și cu ștreang în ultima noapte a anului 192];

A DOUA CRIZĂ A PRINCIPATULUI

24. Medalie dedicată împăratului Pertinax (ian.-mart. 193, Publius Helvius Pertinax). D=31,6 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58910;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] PVBL·[ius] HELVIVS PERTINAX AVG·[ustus] P·[ontifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] II· ★ [Împăratul cesar Publius Helvius Pertinax, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă împăratul Pertinax;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ K[a]L·[endis] AVG·[ustus] A·[nno] C·[hristi] CXXVI·/ PATRE LIBERTINO/ CVIVS LIGNARIAM/ NEGOTIATIONEM/ PERTINACITER CONTINVANS/ COGNOMEN ACCEPIT/ HINC REI LITTERARIAE/ MAGISQ·[ue] MILITARIS AMORE CAPT9[us]/ REBVS IN SYRIA BRITTANIA/ DACIA AFRICA PRAECLARE GEST9[us]/ OCCISO COMMODO/ IMPERATOR APPELATVS EST/ KAL·[endis] IANVAR·[iis] A·[nno] C·[hristi] CXCIH·/ SED OMNIA STATIM/ REFORMANDA SVSCIPIENS/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas] APRILIS³¹/ EIVSDEM ANNI/ CONFOSSVS· [*Născut la 1 august în anul 126 de la Cristos, dintr-un tată libert; continuând cu tenacitate negoțul cu lemne al acestuia și-a primit cognomen-ul*³². Apoi, cuprins de dragostea pentru literatură, dar mai mult pentru arta militară, a cârmuit cu strălucire în Syria, Britannia, Dacia și Africa. După ce Commodus a fost ucis, a fost chemat la domnie la 1 ianuarie în anul 193 de la Cristos; dar, abordând imediat toate lucrurile care trebuiau restabilite, a fost asasinat la 25 martie în același an];

25. Medalie dedicată împăratului Didius Iulianus (mart.-iun. 193, Marcus Didius Severus Salvius Iulianus). D=32,0 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58896;

Av.: C· PR C[æ]S·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] MARC9[us] DIDI9[us] SEVERVS IVLIANVS AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S[ul] * [*Împăratul cesar Marcus Didius Severus Iulianus, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul*]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă Didius Iulianus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ MEDIOLANI/ [ante diem] VII· K[a]L·[endas] IVN·[ias] A·[nno] C·[hristi] CXXXIV·/ PATRE PETRONIO³³ DIDIO SEV·[ero]/ MATRE CLARA AEMILIA·/ IVRE CONSVLT9[us] CLARISSIM9[us]/ BELGICAM DALMATIAM/ AFRICAM CVM LAUDE REXIT/ OCCISO PERTINACE IMPERIVM/ A MILITIBVS MERCATVS/ SED POPVLO INVISVS/ A SENATV QVIDEM RECEPT9[us]/ AT EIVSDEM SEVERIQ·[ue] IVSSV/ POST BREVE II· MENSIVM/ ET V· DIERVM IMPERIVM/ OCCISVS/ A·[nno] C·[hristi] CXCIH·/ KAL·[endis] IVN·[iis] [*Născut la Mediolanum la 26 mai în anul 134 de la Cristos din tatăl Petronius Didius Severus și mama Clara Aemilia, jurisconsult foarte strălucit, a cârmuit cu cinste Belgica, Dalmatia, Africa. După ce Pertinax a fost ucis, a cumpărat domnia de la soldați; dar, urât de popor, totuși acceptat de Senat, a fost ucis la ordinul acestuia și a lui Severus la 1 iunie în anul de la Cristos 193, după o scurtă domnie de două luni și cinci zile*];

DINASTIA SEVERILOR

26. Medalie dedicată împăratului Septimius Severus (193-211, Lucius Septimius Severus Pertinax). D=31,8 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58912;

Av.: C· W· C· PR· CÆS·; circular: I·[mperator] CÆS·[ar] L·[ucius] SEPT·[imius] SEVER9[us] PERT·[inax] PI9[us] AVG·[ustus] PARTH·[icus]

³¹ Corect: APRILES.

³² Pertinax = tenace, stăruitor, încăpățânat.

³³ N și I în ligatură.

BR[II]T·[annicus]³⁴ MAX·[imus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] XX· C·[onsul] 3· P·[ater] P·[atriae] ⊗ [Împăratul cesar Lucius Septimius Severus Pertinax, cel pios, august, cel mai mare învingător al părților și al britanilor, mare pontif, cu putere de tribun a douăzecea oară, consul a treia oară, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă împăratul Septimiu Severus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ PATRE GETA/ MATRE FVLVIA PIA/ LEPTI IN AFRICA/ [ante diem] IV· ID·[us] APRIL·[es] A·[nno] C·[hristi] CXLVI·/ LITTERIS ARMISQ·[ue] EXCVLT⁹[us]/ PER VARIOS DIGNITATVM GRAD⁹[us]/ AD IMPERIVM ASCENDIT/ APVD CARNVNTVM ID·[ibus] MAI·[is] A·[nno] C·[hristi] CXCIII·/ OCCISO IVLIANO SOLVS IMPERANS/ NIGRO VICTO BYZANTIVM VASTAVIT/ SYROS ARABESQVE INVASIT/ ALBINVM IN GALLIA OPPRESSIT./ PARTHIS SVPERATIS ROMAM REDIT/ IN SENATORES SAEVVS PLAVTIANVM/ OCCIDIT CVIVS INSTINCTV/ CHRISTIANOS PERSEQVVT⁹[us] ERAT/ BRITANNIA MVRO DIVISA/ OB·[iit] EBORACI·PR[i]D·[ie] NON·[as] FEB[ruarias]/ A·[nno] C·[hristi] CCXI·SEPVLTVS/ ROMAE·[Născut din tatăl Geta și mama Fulvia Pia la Leptis în Africa, la 10 aprilie în anul 146 de la Cristos, cultivat într-ale literelor și armelor, (urcând) prin diferite trepte ale rangurilor, s-a înălțat la domnie la Carnuntum, la 15 mai în anul 193. După ce Iulianus a fost ucis, domnind singur, după ce l-a învins pe Niger, a pustiit orașul Byzantium, i-a supus pe sirieni și pe arabi, l-a zdrobit pe Albinus în Gallia (și) s-a întors la Roma după ce i-a învins pe părți. Crud față de senatori, l-a ucis pe Plautianus, la instigarea căruia îi persecutase pe creștini. A murit la 4 februarie în anul 211 de la Cristos la Eboracum în Britannia cea divizată de un zid (și a fost) înmormântat la Roma];

27. Medalie dedicată uzurpatorului Pescennius Niger. D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58888;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] CAIVS PESCENNIUS NIGER· IVSTVS· AVG·[ustus] CO[n]S·[ul] II· stea în cinci raze [Împăratul cesar Caius Pescennius Niger, cel drept, august, consul a doua oară]; în câmp: bust dreapta laureat, drapat și cuirasat³⁵, purtând barbă scurtă Pescennius Niger;

Rv.: 17 C· W·00·; în câmp: NATVS/ ROMAE PATRE/ ANNIO FVSCO/ A CERVICE NIGERRIMA/ COGNOMINATVS/ MILES TRIBUN⁹[us]³⁶ DVX/ DEMVM ORIENTIS LEGAT⁹[us]/ OCCISO PERTINACE/ LEGIONVM SYRIACARVM FAVORE/ IMPERARE COEPIT ANTIOCHIAE/ SED EXERCITV SVO A SEVERO/ APUD CYZICVM/ ISSICVMQVE SINVM FVSO/ FVGA SIBI CONSVLTVRVS/ A·[nno] C·[hristi] CXCIV· PERIIT/ CAPITE BYZANTII/ MOENIBVS/ AFFIXO· [Născut la Roma din tatăl Annius Fuscus, și-a primit cognomen-ul după ceafa foarte neagră. Tribun militar, (a fost) trimis apoi ca și conducător militar al Orientului. După ce a fost ucis Pertinax a început să domnească la Antiochia cu sprijinul legiunilor din Syria; dar, după ce oastea sa a

³⁴ I deasupra literei T.

³⁵ Reprezentare aberantă a armurii.

³⁶ Corect: MILITVM TRIBVNUS.

fost zdrobită de Severus la Cyzicus și lângă golful Issus, a pierit în anul 194 de la Cristos pe când încerca să fugă, (și) capul i-a fost expus pe zidurile (orașului) Byzantium];

28. Medalie dedicată lui Clodius Albinus. D=31,8 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58873;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] D·[ecimus] CLOD·[ius] SEPTIMI⁹[us] ALBINVS· P·[ontifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] II ⊗ *[Împăratul cesar Decimus Clodius Septimius Albinus, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară];* în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Clodius Albinus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ADRVMTI/ IN AFRICA/ PAT·[re] CEIONIO POSTHVMIO/ MAT·[re] AVRELIA MESSALINA/ AB VTERO CANDIDISSIMVS/ ALBINI NOMEN NACTVS/ REBVS FORTITER GESTIS/ CAESAREAM DIGNITATEM/ A COMMODO OBLATAM RESPVIT/ A SEVERO POSTEA ACCEPIT/ SED VICTO PESCENNIO/ INSIDIIS AB EO PETITVS/ APERTVM BELLVM MALVIT/ QVO APVD LVGDVNVM/ CVM SVORVM PLERISQVE/ A·[nno] C·[hristi] CXCVIII· [ante diem] XI· K[a]L·[endas] MART·[ias]/ OCCVBVIT· *[Născut la Hadrumetum în Africa din tatăl Ceionius Posthumius (și) mama Aurelia Messalina, de la naștere (fiind) albinos, a primit numele Albinus. După ce a săvârșit fapte de vitejie, a respins demnitatea de cesar oferită de Commodus, apoi a acceptat-o de la Severus; dar, după ce Pescennius a fost învins, fiind atacat de acesta (de Severus) cu uneltiri, a preferat un război pe față, în care a pierit la Lugdunum împreună cu cei mai mulți dintre ai săi, la 19 februarie în anul 198 de la Cristos];*

29. Medalie dedicată uzurpatorului Macrianus. D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58890;

Av.: C· PR· CÆSAR; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] M·[arcus] FVLVIVS MACRIANVS PI⁹[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Fulvius Macrianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată și barbă scurtă Macrianus;

Rv.: C· W·; în câmp: VIR/ FORTIS/ INTEGER DIVES/ VALERIANVM³⁷ IMPERATOREM³⁸/ CONTRA CHRISTIANOS/ INCITAVIT SED DEINDE/ PERSIS TRADIDIT/ IMPERATOR³⁹ CVM DVOBVS FILIIS/ IN ASIA CREAT⁹[us] ANNO CHRISTI/ REBVS IN ORIENTE COMPOSITIS/ CONTRA GALLIENVM PROFECT⁹[us]/ A DOMITIANO AVREOLI DVCE/ VICTVS ET INTEREMTVS/ EXERCITV IN AVREOLI/ PTESTATEM/ VENIENTE/ A·[nno] C·[hristi] CCXI· *[Bărbat viteaz, cinstit, bogat, l-a pornit pe împăratul Valerianus împotriva creștinilor, dar apoi l-a trădat perșilor. (A fost) proclamat împărat în Asia împreună cu doi fii (ai săi) în anul de la Cristos...⁴⁰. După ce*

³⁷ VA în ligatură.

³⁸ MP în ligatură.

³⁹ IMP în ligatură.

⁴⁰ Cifra lipsește în textul latin.

treburile au fost rezolvate în Orient, s-a îndreptat împotriva lui Gallienus; a fost învins și ucis de Domitianus, general a lui Aureolus, în timp ce armata sa trecea sub controlul lui Aureolus, în anul 211 de la Cristos];

30. Medalie dedicată împăratului Caracalla (211-217, Marcus Aurelius Antoninus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58877;

Av.: C·P·CÆS; circular: IM·[perator] CÆ·[sar] M·[arcus] AVREL·[ius] ANTONIN·[us] P⁹·[us] F·[elix] AVG·[ustus] PAR·[thicus] BR·[i]T·[annicus] GER·[manicus] P·[ontifex] M·[aximus] T·[ribunicia] P·[otestate] XX·C·[onsul] 4·P·[ater] P[atriae] ⊗ [*Împăratul cesar Marcus Aurelius Antoninus, cel pios, cel fericit, august, învingător al parților, al britanilor și al germanilor, mare pontif, cu putere de tribun a douăzecea oară, consul a patra oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust din spate privind peste umărul drept, laureat, purtând barbă scurtă și mustață, împăratul Caracalla;

Rv.: C·W; în câmp: NATVS/ PATRE SEVERO/ MATRE IVLIA DOMNA/ LVGDVNI [ante diem] VI·ID·[us] APR·[iles] A·[nno] C·[hristi] CXIIC·/ IN PVERITIA BONVS/ HINC PESSIMVS/ A PATRE CAESAR DICT⁹·[us] A·[nno] C·[hristi] CXCVI·/ BIENNIOQVE· POST AVGVSTVS/ PARTHOS CVM PATRE VICIT/ DE IVDAEIS TRIVMPHAVIT/ BRITANNIS VICTIS PATRE MORTVO/ ROMAN REGRESS⁹·[us] FRATREM OCCIDIT/ A·VESTE CARACALLA DICTVS/ GERMANOS VICIT/ IN ALEXANDRINOS SAEVIIT/ CARRIS IN MESOPOTAMIA/ MACRINI INSIDIIS/ OCCISVS DIE NATALI/ A·[nno] C·[hristi] CCXVII·/ SEPVLTVS/ ROMAE· [*Născut din tatăl Severus și mama Iulia Domna la Lugdunum, la 8 aprilie în anul 188 de la Cristos; (a fost) bun în copilărie, (dar) foarte rău mai apoi. Numit cesar de către tată în anul 196 de la Cristos și după doi ani (numit) augustus, i-a învins pe parți împreună cu tatăl său, a triumfat asupra iudeilor. După ce britanii au fost învinși și tatăl a murit, s-a întors la Roma (și) și-a ucis fratele. (A fost) numit Caracalla după îmbrăcămintea (sa). I-a învins pe germani, a săvârșit cruzimi asupra alexandrinilor; a fost ucis la Carrhae, în Mesopotamia, datorită uneltirilor lui Macrinus, în ziua nașterii (sale), în anul 217 de la Cristos; înmormântat la Roma*];

31. Medalie dedicată uzurpatorului Herennianus. D=32,5 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58900;

Av.: C·W·C·P·CÆS; circular: IMP·[erator]CÆSAR HERENNIANVS FELIX AVGVSTVS· [*Împăratul cesar Herinnianus, cel fericit, august*]; bust dreapta Herennianus;

Rv.: C·W; în câmp: PATRE/ ODENATO/ MATRE ZENOBIA/ INTEREMTO PATRE/ PARVVL9[us] A MATRE/ IMPERVM VSVRPANTE/ CAESAR AVGVST9[us] DICT9[us]/ AN·[no] C·[hristi] CCXVII· CVM FRATRE/ ET IMPERATORIS HABITVS/ CONCIONIB9[us] ADHIBITVS/ POST OCTO CIRCITER ANNOS⁴¹/ VEL AB AVRELIANO/ INTEREMTVS/

⁴¹ NN în ligatură.

VEL MORTE NATVRALI/ CONSVMTVS [Tată (fiind) Odenath și mamă Zenobia, după ce tatăl a murit, în anul 217 de la Cristos a fost numit cesar augustus copil fiind, de către mamă, care uzurpa domnia. Tratat (de aceasta) în adunări cu cinstea cuvenită unui frate și unui împărat, cam după opt ani fie a fost ucis de Aurelian, fie s-a stins de moarte naturală];

32. Medalie dedicată coîmpăratului Geta (211-212, Publius Septimius Geta). D=32,6 mm; m.c.; f.b.c.; flan ușor descentrat; inv. N 58909;

Av.: C· W· f· C· PR· CÆS·; circular: IM·[perator] CÆS·[ar] P·[ublius] SEPT·[imius] GETA· PI⁹·[us] AVG·[ustus] BRT·[itannicus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] IV· CO[n]S·[ul] II· DES·[ignatus] III· P·[ater] P·[atriae] ⊗ [Împăratul cesar Publius Septimius Geta, cel pios, cel august, învingătorul britanilor, mare pontif, cu putere de tribun a patra oară, consul a doua oară, desemnat a treia oară, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Geta;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ PATRE SEVERO/ MATRE IVLIA DOMNA/ MEDIOLANI [ante diem] VI· KAL·[endas] IVNII⁴²/ A·[nno] C·[hristi] CLXXXIX·/ ADOLESCENS ASPERIS/ SED NON IMPIIS MORIBVS/ A·[nno] CXCVIII· A PATRE CAESAR DICT₉·[us]/ CVM⁴³ EO AD BELLVM PARTH·[icum] PROFECT₉·[us]/ A·[nno] CCVIII· AVGVST⁹·[us] APPEL[II]AT₉·[us]/ PATREM IN BRITANNIAM COMITAT₉·[us]/ EO DEFVNCTO IMPERIVM/ ASIAE ET ORIENTIS SORTITVS/ SED A FRATRE CARACALLA/ IN MATRIS SINV/ OCCISVS ROMAE/ [ante diem] V· KAL·[endas] MART·[ias]/ A·[nno] C·[hristi] CCXII· [Născut din tatăl Severus și mama Iulia Domna la Mediolanum la 27 mai în anul 189 de la Cristos, (a fost un) tânăr cu comportament sălbatic, dar nu fără cinst. Numit cesar de către tatăl (său) în anul 198, a mers împreună cu el în războiul partic; în anul 208 proclamat augustus, l-a însoțit pe tatăl său în Britannia. După ce acesta a murit, i-a revenit domnia în Asia și în Orient; dar a fost ucis la sânul mamei de fratele său Caracalla, la Roma la 25 februarie în anul 212 de la Cristos];

33. Medalie dedicată împăratului Macrinus (217-218, Marcus Oppelius Severus Macrinus) D=32,2 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58886;

Av.: C· W· CVM· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] OP[p]EL·[ius] SEV·[erus] MACRIN⁹·[us] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] II· CO[n]S·[ul] II· PAT·[er] P·[atriae] ⊗ [Împăratul cesar Marcus Oppelius Severus Macrinus, august, mare pontif, cu putere de tribun a doua oară, consul a doua oară, părinte al patriei]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață împăratul Macrinus;

Rv.: în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CLXIV·/ IN MAVRETANIA/ OBSCVRO GENERE/ 2 PRAETORIO PRAEFECTVS/ i EX FISCI ADVOCATO/ 3 OCCISO CARACALLA/ IMPERATOR⁴⁴ A MILITIB⁹·[us]⁴⁵ DICTVS/ INDE

⁴² Corect: IVNIAS.

⁴³ VM în ligatură.

⁴⁴ IM în ligatură.

⁴⁵ IB în ligatură.

PARTHOS INVADENS/ INGENTI PECVNIA PACEM/ AB EIS MERCATVS/ LVXVRIAE INDVLSIT/ MILITIB⁹[us] AD ELAGABALVM/ DEFICIENTIBVS/ A QVO VICTVS EST/ FVGIENSQVE IN VICO/ PROPE CHALCEDONEM/ OCCISVS/ IDIB[us] IVNII⁴⁶/ A[nn]o C[hristi] CCXIX. *[Născut în anul 164 de la Cristos în Mauretania, de origine obscură, (a ajuns) prefect al pretoriului (după ce a fost) fost avocat al fiscului. După ce Caracalla a fost ucis, a fost numit împărat de către soldați; apoi, atacându-i pe parți, a cumpărat pacea de la ei cu o uriașă sumă de bani. (Fiind) dedat plăcerilor și soldații părăsindu-l pentru Elagabal, de care a fost învins, a fost ucis pe când fugea într-un sat lângă Chalcedon, la 13 iunie în anul 218 de la Cristos];*

34. Medalie dedicată lui Antoninus Diadumenianus. D=32,4 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58907;

Av.: **C· PR· CÆSAR;** circular: **MACR[inus] OP[p]EL[ius] ANTONINVS DIADVMENIANVS CAESAR** ⊗ *[Macrinus Opelius Antoninus Diadumenianus, cesar];* în câmp; bust dreapta Diadumenianus;

Rv.: **C· W·;** în câmp: **NATVS/ PATRE MACRINO/ MATRE NONIA CELSA/ [ante diem] XIII· K[a]l[endas] OCT[obres] A[nn]o C[hristi] CCIII/ PVER SPECIOSISSIMVS/ DIADVMENV[us] SIVE A DIADEMATE/ CVM QVO NATVS FERTVR/ SIVE AB AVO MATERNO/ COGNOMINATVS/ IMPERATOR CVM PATRE/ A MILITIBVS DICTVS/ A PATRE PROPTER MILITES/ ANTONINVS APPELLATVS/ DENIQVE/ OCCISO PATRE/ INTERFECTVS/ IDIB[us] IVNII⁴⁷/ A[nn]o CCXIX.** *[Născut din tatăl Macrinus și mama Nonia Celsa la 19 septembrie în anul 203 de la Cristos, copil foarte frumos, a fost numit Diadumenus fie de la diadema cu care se spune că s-a născut, fie după bunicul dinspre mamă. Numit împărat de către soldați împreună cu tatăl (său), (a fost) numit Antoninus de către tatăl (său) din cauza soldaților; apoi, după ce tatăl (său) a fost ucis, a fost omorât la 13 iunie în anul 218];*

35. Medalie dedicată împăratului Elagabal (218-222, Marcus Aurelius Antoninus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58948;

Av.: **C· PR· CÆSAR;** circular: **IMP[erator] CAES[ar] M[arcus] AVR[elius] ANTONINVS· VARI⁹[us] PI⁹[us] AVG[ustus] P[ontifex] M[aximus] TR[ibunicia] P[otestate] V· CO⁴⁸[nsul] IV· P[ater] P[atriae]** ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Antoninus Varius, cel pios, august, mare pontif, cu putere de tribun a cincea oară, consul a patra oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat Elagabal;

Rv.: în câmp: **NATVS/ A[nn]o C[hristi] CCV/ PAT[re] CARACALLA IMP[eratore]/ MAT[re] IVLIA SOAEMIAD[em]/ IN VRBE SYRIAE ARCENA/ HAC COMMENDANTE/ A MILITIB⁹[us] IMPERATOR DICT⁹[us]/ ANTEA DEI ELAGABALI/ IN SYRIA SACERDOS/ CVI TEMPLVM ROMAE ERIGENS/ OMNES IN ILLVD RELIGIONES/ TRANSFERRE VOLVIT/ SED**

⁴⁶ Corect: **IVNIIS.**

⁴⁷ Corect: **IVNIIS.**

⁴⁸ Litera s se găsește în interoirul literei O.

MATRIS CONSILII/ IMPVRITATE ET LVXV/ OMNIBVS EXOSVS/ A PRÆTORIANIS OCCISVS/ PER URBEM TRACTVS/ IN TIBERIM PROIECT⁹[us]/ D·[ie] VI· MARTII· A·[nno] CCXXII· *[Născut în anul 205 de la Cristos, din tatăl Caracalla împăratul (și) mama Iulia Soemias, într-un oraș îndepărtat din Syria, la recomandarea acesteia (a fost) proclamat împărat de către soldați. Mai înainte (a fost) preot al zeului Elagabal în Syria, căruia, ridicându-i un templu la Roma, a vrut să-i transfere toate ritualurile. Dar, urât de toți din cauza sfaturilor mamei, a desfrâului și a luxului, a fost ucis de pretorienii, târât prin Roma și aruncat în Tibru la 6 martie în anul 222];*

36. Medalie dedicată împăratului Severus Alexander (222-235, Marcus Aurelius Severus Alexander). D=31,6 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58880;

Av.: C· PR· CÆS; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] M·[arcus] AVR·[elius] SEVER⁹[us] ALEXAND·[er] PI⁹[us] F·[elix] A·[ugustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] XIV· C·[onsul] III· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Severus Alexander, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun a paisprezecea oară, consul a treia oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Sever Alexander;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCVI· PATRE VARIO/ MATRE IVLIA MAMÆA/ IN VRBE SYRIA ARCENA/ OCCISO MACRINO/ CAESAR A SENATV DICTVS/ AB ELAGABALO ADOPTATVS/ EO QVE OCCISO OMNES SIMVL/ IMPERATORVM DIGNITATES NACT⁹[us]/ OMNIB⁹[us] CHARVS ET FAMILIARIS/ PARTHIS PERSISQVE VICTIS/ ROMAE TRIVMPHAVIT/ SED A MATRIS NVTV PENDENS/ ET OB NIMIAM SEVERITATEM/ BELLO GERMANICO/ MOGVNTIAE A MILITIBVS/ OCCISVS EST/ [ante diem] IV· NON·[as] OCTOB·[res] A·[nno] C·[hristi] CCXXXV·/ HONORIFICE/ SEPVLTVS/ ROMAE· *[Născut în anul 206 de la Cristos din tatăl Varius și mama Iulia Mamaea, într-un oraș îndepărtat din Syria, (a fost) proclamat cesar de către Senat după ce Macrinus a fost ucis; (a fost) adoptat de Elagabal. După ce și acesta a fost ucis, a obținut, deodată, toate demnitățile împăraților. Drag tuturor și prietenos, după ce i-a învins pe parți și pe perși, a triumfat la Roma; dar, depinzând de autoritatea mamei și din cauza severității excesive, în timpul războiului cu germanii a fost ucis la Mogontiacum de către soldați la 4 octombrie în anul 235 de la Cristos. (A fos) înmormântat cu cinste la Roma];*

ANARHIA MILITARĂ

37. Medalie dedicată împăratului Maximinus Thrax (235-238, Caius Iulius Verus Maximinus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58884;

Av.: C· W· C· PR· CÆS; circular: IMP·[erator] C·[aius] IVL·[ius] MAXIMINVS· THRAX· PI⁹[us] F·[elix] AVG·[ustus] GERM·[anicus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] IV· C·[onsul] P·[ater] P·[atriae] ★ *[Împăratul Caius Iulius Maximinus Thrax, cel pios, cel fericit, cel august, învingătorul germanilor, mare pontif, cu putere de tribun a patra oară, consul, părinte al patriei];* în câmp: bust

laureat din spate privind peste umărul dreapt, purtând barbă scurtă și mustață Maximinus Thrax;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CLXXIII-/ PATRE MICAEA/ MATRE ABABA/ IN VICO THRACIAE VICINO/ EX OPILIONE MILES/ STVPENDAE PROCERITATIS/ EDAX BIBAX IMMANIS/ PER VARIOS DIGNITATVM GRADVS/ ASCENDENS· OCCISO ALEXANDRO⁴⁹/ A MILITIB⁹[us] IMPERATOR DICT⁹[us]/ GERMANIAM VASTAVIT/ PLVRAQVE BELLA GESSIT/ CHRISTIANOS PERSEQVVT⁹[us] EST/ SED A SENATV/ HOSTIS IVDICATVS/ AQVILEIAM OBSIDENS/ CVM FILLIO⁵⁰ OCCIS⁹[us]/ A·[nno] CCXXXVII·[Născut în anul 173 de la Cristos, din tatăl Micaea (și) mama Ababa, într-un sat din apropierea Traciei, fost păstor, ostaș de o statură uimitoare, mândăcios, băutor, îngrozitor, urcând diferite trepte ale ierarhiei, după ce Alexander a fost ucis a fost proclamat împărat de către soldați. A pustiit Germania, a purtat mai multe războaie, i-a persecutat pe creștini. Dar, considerat dușman de către Senat, a fost ucis împreună cu fiul (său) pe când asedia Aquileia în anul 237⁵¹];

38. Medalie dedicată lui Caius Iulius Verus, fiul lui Maximinus Thrax. D=31,8 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58885;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: CAIVS· IVLIVS· VERVS· MAXIMVS· CAESAR· GERMANICVS ★★ [Caius Iulius Verus Maximus, cesar, învingător al germanilor]; în câmp: bust dreapta laureat Maximus;

Rv.: în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXVII-/ PATRE MAXIMINO/ MATRE PAVLINA/ ADOLESCENS/ HAVD INERVDITVS/ SED IMMENSE SVPERBIAE/ TANTAEQ·[ue] PVLCHRITVDINIS/ VT PASSIM AD FOEMINIS/ PROCACIORIB⁹[us] AMARETVR/ CVM PATRE IN GALLIIS/ IMPERATOR DICTVS/ ET CVM EODEM/ PROPE AQVILEIAM/ IN CASTRIS A MILITIBVS/ OCCIS⁹[us] MENS·[e] OCTOB·[re]/ A·[nno] C·[hristi] CCXXXVII-/ ET IN FLVVIVM/ PROIECT⁹[us] [Născut în anul 217 de la Cristos din tatăl Maximinus și mama Paulina, tânăr nu lipsit de instruire dar de o uriașă trufie și de o frumusețe atât de mare încât peste tot era iubit de femeile desfrânate, (a fost) proclamat împărat în Gallia împreună cu tatăl (său) și împreună cu acesta (a fost) ucis de soldați în tabăra de lângă Aquileia, în luna octombrie din anul 237⁵², și (a fost) aruncat în râu];

39. Medalie dedicată împăratului Gordian I (238, Marcus Antonius Gordianus Sempronianus). D=32,2 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58903;

Av.: circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] MARC·[us] ANT·[onius] GORDIANVS I· AFR·[icanus] AVG·[ustus] PON·[tifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO·[nsul] P·[ater] P·[atria]e ☉ [Împăratul cesar Marcus Antonius Gordianus I Africanul, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul, părinte al patriei]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață împăratul Gordian I;

⁴⁹ ND în ligatură.

⁵⁰ Corect: FILIO.

⁵¹ Corect: 238.

⁵² Corect: 238.

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CLVII-/ PATRE METIO MARVLO/ MATRE VLPIA GORDIANA/ DIVES MERITISQ·[ue] ILLVSTRIS/ EX AFRICAE PROCONSULE/ CONTRA MAXIMINVM/ IMPERATOR⁵³ CVM FILIO SALVTAT·[us]/ THYSDRI IN AFRICA A·[nno] CCXXXVII-/ SENATV ROMANO PROBANTE/ SENEX OCTOGENARIVS/ DE SCIPIONVM FAMILIA/ ORIGINEM TRAHENS/ AFRICANVM SE APELLAVIT/ SED PAVLLO⁵⁴ POST BREVE/ VNI⁹[us] MENSIS IMPERIVM/ FILIVM OCCISVM/ AVDIENS SE IPSVM/ STRANGVLAVIT·/ · ★· [Născut în anul 157 de la Cristos, din tatăl Metius Marullus (și) mama Ulpia Gordiana, bogat și distins prin merite, fost proconsul al Africii, a fost proclamat împărat împreună cu fiul (său) împotriva lui Maximinus, la Thysdrus în Africa în anul 237⁵⁵, Senatul roman fiind de acord. Bătrân de 80 de ani, dintr-o familie ce-și avea originea din Scipioni, s-a denumit Africanus. Dar curând, după o scurtă domnie de o lună, aflând că fiul i-a fost ucis, singur s-a spânzurat];

40. Medalie dedicată împăratului Gordian al II-lea (238, Marcus Antonius Gordianus Sempronianus). D=32,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58902;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] MARC·[us] ANT·[onius] GORDIANVS II AFRIC·[anus] AVG·[ustus] PONT·[ifex] MAX·[imus] TR·[ibunicia] PO[testate] ★ [Împăratul cesar Marcus Antonius Gordianus al II-lea Africanul, august, mare pontif, cu putere de tribun]; în câmp: bust dreapta laureat Gordian al II-lea purtând barbă scurtă și mustață;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CXCI-/ PATRE GORDIANO/ MATRE FABIA ORESTILLA/ IŢI STVDIIIS GRAVIS/ BONITATIS INSIGNIS/ POST VARIAS DIGNITATES/ LEGATVS PATRIS/ CVM EO IMPERATOR/ A CAPELLIANO IN PRIVATA VITA/ SEMPER ADVERSO/ ARMA CONTRA EVM/ SVMENTE CAESVS/ ET INTEREMTVS/ IMPERII/ MENSE II-/ A·[nno] CCXXXVII· [Născut în anul 191 de la Cristos, din tatăl Gordianus și mama Fabia Orestilla, stimat pentru învățătură, distins prin bunătate, după diferite demnități (a fost) locuitor al tatălui (său și) împărat împreună cu el. Mereu dușmănit în viața particulară de către Capellianus, care a ridicat armele împotriva lui, a fost ucis și zdrobit în a doua lună de domnie în anul 237⁵⁶];

41. Medalie dedicată împăratului Pupienus (238, Marcus Clodius Pupienus). D=32,2 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58954;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] CLODIVS PVPIENVS MAXIM⁹[us] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atria]e ⊗ [Împăratul cesar Marcus Clodius Pupienus Maximus, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară, părinte al patriei]; în câmp: bust dreapta laureat Pupienus purtând barbă scurtă și mustață;

⁵³ IM în ligatură.

⁵⁴ Corect: PAVLO.

⁵⁵ Corect: 238.

⁵⁶ Corect: 238.

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ ROMAE A·[nno] C·[hristi] CLXXIV·/ PATRE MAXIMO FABRO/ MATRE PRIMA/ VIRTVTI AC SEVERITATI/ MILITARI STVDENS/ POST VARIAS DIGNITATES/ PRAEFECTVS PRETORIO⁵⁷/ INDE CVM BALBINO/ IMPERATOR A·[nno] C·[hristi] CCXXXVII·/ CONTRA MAXIMINVM/ BELLVM PARAVIT/ EOQVE INTERFECTO/ CVM INGENTI POMPA/ ROMAM REVERSVS/ MOERENTIBVS MILITIBVS/ OB IMPERATORES NON AB IPSIS/ SED A SENATV ELECTOS/ TVMVLTV MILITARI/ CVM BALBINO/ A·[nno] C·[hristi] CCXXXVIII·/ OCCISVS·
[Născut la Roma în anul 174 de la Cristo,s din tatăl Maximus Faber (și) mama Prima, păzind cu strictete virtutea și severitatea militară, după diferite demnități (a ajuns) prefect al pretoriului. Apoi, împărat împreună cu Balbinus în anul 237⁵⁸ de la Cristos, a pregătit războiul împotriva lui Maximinus; după ce acesta a fost ucis, s-a întors la Roma cu un fast exagerat. Soldații fiind nemulțumiți pentru că împărații au fost aleși nu de ei înșiși ci de Senat, a fost ucis împreună cu Balbinus într-o revoltă militară în anul 238 de la Cristos];

42. Medalie dedicată împăratului Balbinus (238, Decimus Caelius Calvinus Balbinus). D=32,0 mm; m.c.; f.b.c; inv. N 58953;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] D·[ecimus] CAELIVS BALBINVS AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Decimus Caelius Balbinus, august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat Balbinus purtând barbă scurtă și mustață;

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ ROMAE A·[nno] C·[hristi] CLXXIIX·/ FAMILIAE VETVSTISS·[imae]/ RECTOR PROVINCIARVM/ PLVRIMARVM/ EX CONSVLARI IMPERATOR/ A SENATV POST GORDIANOS/ A·[nno] CHR·[isti] CCXXXVII· DICTVS/ CVM MAXIMO PVPIENO/ QVO AD BELLVM PROfecto/ VRBANIS REBVS RELICTVS/ SEDITIONEM MAXIMAM/ INTER PRAETORIANOS POPVLVMQ·[ue]/ NON NISI GORDIANO CAESARE/ PRODVCTO SOPIVIT/ MAXIMINO OCCISO/ CVM PVPIENO SIMVL TATES/ EXERCENS A PRAETORIANIS/ OBTRVNCA TVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXXXVIII·*[Născut la Roma în anul 178 de la Cristos, dintr-o familie foarte veche, conducător al mai multor provincii, fost consul, după Gordieni (a fost) proclamat împărat de către Senat în anul 237⁵⁹ de la Cristos împreună cu Maximus Pupienus; acesta fiind plecat la război, lăsat cu treburile Urbei, a potolit o foarte mare revoltă printre pretorienii și popor nu fără a fi înălțat Gordianus ca cesar. După ce Maximinus a fost ucis, dușmânindu-se cu Pupienus, a fost măcelărit de pretorienii în anul 238 de la Cristos];*

43. Medalie dedicată împăratului Gordian al III-lea (238-244, Marcus Antonius Gordianus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58954;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] ANT·[onius]

⁵⁷ Corect: PRAETORIO.

⁵⁸ Corect: 238.

⁵⁹ Corect: 238.

GORDIANVS PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunica] P·[otestate] VII· CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Antonius Gordianus, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun a șaptea oară, consul a doua oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat Gordian al III-lea purtând barbă scurtă;

Rv.: **C· W·;** în câmp: **NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXXVII·/ GORDIANI SENIORIS/ EX FILIO FILIAVE NEPOS/ HIS EXTINCTIS/ CAESAR A SENATV DICTVS/ BALBINO MAXIMOQ·[ue] OCCISIS/ IMPERATOR A MILITIBVS/ APPELLATVS A·[nno] C·[hristi] CCXXXVIII·/ IVVENIS OMNIBVS GRATVS/ AVXILIO MISITHEI SOCERI/ PERSAS VICIT/ ANTIOCHIAM ALIAQVE RECEPIT/ SED PHILIPPI INSIDIIS/ NON SOLVM SOCER/ VERVM ET IPSE/ IN PERSIDIS FINIBVS/ PERIIT MENSE MAIO/ A·[nno] C·[hristi] CCXLIV·** *[Născut în anul 227 de la Cristos, nepot de fiu sau de fiică al bătrânului Gordianus, după ce aceștia au pierit (a fost) proclamat cesar de către Senat; după ce Balbinus și Maximus⁶⁰ au fost uciși, (a fost) numit împărat de către soldați în anul 238 de la Cristos. Tânăr plăcut tuturor, i-a învins pe perși cu ajutorul socrului (său) Misitheus⁶¹, a luat Antiochia și alte (cetăți); dar prin uneltirile lui Philippus nu numai socrul, ci chiar și el însuși a pierit în hotarele perșilor în luna mai a anului 244 de la Cristos];*

44. Medalie dedicată uzurpatorului Marcus Marcius. D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58955;

Av.: **C· PR· CAES·;** circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] MARC·[us] MARCIVS PIVS FELIX AVG·[ustus] TRIB·[unica] POT·[estate] ⊗** *[Împăratul cesar Marcus Marcius, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Marcus Marcius;

Rv.: **C· W· F· C· PR· CAES·;** în câmp: **QVANDO/ ET QVIBVS/ PARENTIBVS/ NATVS INCERTVM/ VIR GRAVIS/ ROMAE INTELLECTA/ GORDIANI CAEDE/ A·[nno] C·[hristi] CCXLIV· A SENATV/ IMPERATOR DICTVS/ SED PAVLLO⁶² POST/ SVBITANEA MORTE/ IN PALATIO DEFVNCTVS·** *[Nu se știe când s-a născut și din ce părinți. Om serios, a fost numit împărat de către Senat în anul 244 de la Cristos, după ce s-a aflat la Roma de uciderea lui Gordianus; dar puțin după aceea a murit în palat de o moarte neașteptată];*

45. Medalie dedicată uzurpatorului Severus Ostilianus. D=32,1 mm; m.c.M f.b.c.; inv. N 58938;

Av.: **C· PR· CAES·;** circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] L·[ucius] AVR·[elius] MES·[sius] SEVERVS OSTILIANVS· AVG·[ustus] ⊗** *[Împăratul cesar Lucius Aurelius Messius Severus Hostilianus, august];* în câmp: bust dreapta Severus Hostilianus;

⁶⁰ Pupienus.

⁶¹ Corect: C. Furius Sabinus Aquila Thimesitheus, *praefectus praetorio* sub Gordianus III și socrul tânărului împărat.

⁶² Corect: **PAVLO.**

Rv.: ·C· W·; în câmp: QVANDO/ ET QVIBVS/ PARENTIBVS/ ORT^{9[us]}
QVIDVE ANTEA/ GESSERIT INCERTVM/ MORTVO MARCIO/ A·[nno]
C·[hristi] CCXLIV· A SENATV/ IMPERATOR DICTVS/ SED REPENTE IN/
MORBVM INCIDENTS/ MEDICIS VENAM/ MALE SOLVENTIB^{9[us]}/
OCCVBVIT· *[Nu se știe când s-a născut și din ce părinți, sau ce a săvârșit mai înainte.
După ce a murit Marcius, a fost numit împărat de Senat în anul 244 de la Cristos; dar,
căzând îndată bolnav și medicii deschizându-i rău o venă, a murit];*

46. Medalie dedicată împăratului Filip Arabul (244-249, Marcus Iulius Philippus). D=32,3 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58939;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] M·[arcus] IVL·[ius]
PHILIPPVS· ARABS· AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] VI· CO[n]S·[ul] III· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Iulius Philippus Arabul, august, mare pontif, cu putere de tribun a șasea oară, consul a treia oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat Filip Arabul purtând barbă scurtă și mustață;

Rv.: W·; în câmp: NATVS/ BOSTRIS/ IN ARABIA/ PATRE LATRONVM
DVCE/ VIRTUTE MILITARI/ ASCENDENS/ PRAETORIO TANDEM
PRAEFECT^{9[us]}/ OCCISO GORDIANO/ IMPERIVM ARRIPVIT/ A·[nno]
C·[hristi] CCXLIV· A SENATV CONFIRMATVS· MILLESIMVM VRBIS
ANNVM/ [m]AGNIFICIS LVDIS CELEBRAVIT/ PRO CHRISTIANO/ A
QVIBVSDAM HABITVS/ [co]NTRA DECIVM AEMVLVM/ PROPECTVS/ A
SATELLITIBVS/ PROPE VERONAM/ A·[nno] C·[hristi] CCXLIX· NECATVS·
*[Născut la Bostra în Arabia, dintr-un tată căpetenie de tâlhari, urcând în rang prin
vitejie în armată, în cele din urmă prefect al pretoriului, după ce Gordian a fost ucis a
pus mâna pe domnie în anul 244 de la Cristos. Confirmit de Senat, a sărbătorit anul
1000 al Romei cu jocuri mărețe. Favorabil creștinismului. Influențat de unii, s-a
îndreptat împotriva rivalului Decius; (a fost) ucis de curteni lângă Verona în anul 249
de la Cristos];*

47. Medalie dedicată cesarului Iulius Philippus. D=32,2 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58940;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] MARC.^{9[us]} IVLI.^{9[us]}
PHILIPPVS· AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] V·
CO[n]S·[ul] III· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Iulius Philippus,
august, mare pontif, cu putere de tribun a cincea oară, consul a treia oară, părinte al
patriei];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată Iulius Philippus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ BOSTRIS/ IN ARABIA/ A·[nno] C·[hristi]
CCXXXVII· PATRE PHILIPPO POSTEA IMP·[eratore]⁶³/ MATRE OTACILIA
SEVERA/ PVER SEVERI TRISTISQ·[ue] ANIMI/ A PATRE/ CONSORS
IMPERII/ DECLARATVS/ EO INTEREMTO/ ROMAE A PRAETORIANIS/
OCCIDITVR/ A·[nno] C·[hristi] CCXLIX· *[Născut la Bostra în Arabia în anul 237*

⁶³ MP în ligatură.

de la Cristos, din tatăl Philippus (ajuns) ulterior împărat (și) din mama Otacilia Severa, (a fost un) copil cu un suflet serios și trist. Numit de tatăl (său) părtaș la domnie, după ce acesta a fost suprimat, a fost ucis de pretorienii la Roma în anul 249 de la Cristos];

48. Medalie dedicată uzurpatorului Marinus. D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58937;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] P·[ublius] CARVIL·[lius] MARINVS· AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul Publius Carvilius Marinus, august]; în câmp: bust dreapta Marinus;

Rv.: C· W·; în câmp: QVANDO/ ET VBI NATVS/ INCERTVM·/ DVX LIMITIS/ SARMATICI/ ADVERSVS SCYTHAS/ A PHILIPPO IMP·[eratore] MISSVS/ ILLIS VICTIS/ AB EXERCITV ILLYRICIANO/ A·[nno] C·[hristi] CCXLVIII· IMPERATOR/ SALVTATVS/ [s]ED VT HOMO REGNO INDIGN.⁹[us]/ IN SEDITIONE/ PAVLLO⁶⁴ POST/ OCCISVS·/ A·[nno] C·[hristi] CCXLIX· [Nu se știe când și unde s-a născut; comandant al frontierei sarmatice, trimis de împăratul Philippus împotriva sciților⁶⁵, după ce aceștia au fost învinși (a fost) salutat ca împărat de armata din Illyricum în anul 248 de la Cristos. Dar puțin după aceea, în anul 249 de la Cristos, a fost ucis într-o rebeliune ca un om nevrednic de domnie];

49. Medalie dedicată împăratului Decius (249-251, Caius Messius Traianus Quintus Decius). D=32,3 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58899;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] Q·[uintus] HERENNIVS ETRVSCVS MES·[sius] DECIVS PI.⁹[us] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul cesar Herennius Etruscus Messius Decius, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta Decius;

Rv.: C· WERMVTH· FECIT/ C· PR· CÆS·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXXIIX·/ PATRE DECIO POST[ea] IMP·[eratore]/ MATRE ETRVSCILLA·/ A PATRE A·[nno] C·[hristi] CCXLIX·/ CAESAR FACTVS/ ADVERSVS GOTHOS/ CVM IPSO PROPERANS/ AVGVSTVS ET IMP·[erator] DICTVS/ VOLENTE SENATV A·[nno] C·[hristi] CCL· SED PRIMO CONFLICTV/ SAGITTA TRAECTVS/ OCCVBVIT/ A·[nno] C·[hristi] CCLI· [Născut în anul 228 de la Cristos, din tatăl Decius (ajuns) apoi împărat (și) din mama Etruscilla, (a fost) făcut cesar de tatăl (său) în anul 249 de la Cristos; grăbindu-se împreună cu el însuși împotriva goților, a fost proclamat august și împărat cu voia Senatului în anul 250 de la Cristos; dar la prima ciocnire a murit străpuns de o săgeată în anul 251 de la Cristos];

50. Medalie dedicată împăratului Valens Hostillianus Messius Qvintus. D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58898;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] VALENS HOSTILLIANVS⁶⁶ MESSIVS QVINTVS AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul cesar Valens Hostillianus Messius Quintus, august]; în câmp: bust dreapta laureat Valens Hostillianus;

⁶⁴ Corect: PAVLO.

⁶⁵ Adică împotriva unui popor nomad de la frontieră, cel mai probabil iazigii.

⁶⁶ Corect: HOSTILIANUS.

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXXX·/ PATRE DECIO/ MATRE ETRVSCILLA/ A PATRE/ CÔ[n]TRA GOTHOS PROPECTVRO/ CAESAR DICTVS/ ROMAEQVE RELICTVS/ MORTE PATRIS ET FRATRIS/ COMPERTA/ A SENATV A·[nno] C·[hristi] CCLI·/ IMPERATOR APPELLATVS/ GALLO ADPTATVS/ POST ALIQVOT/ MENSES PESTE/ INTERIIT· [*Născut în anul 230 de la Cristos din tatăl Decius (și) mama Etruscilla, (a fost) numit cesar de către tatăl său care trebuia să pornească împotriva goților și lăsat la Roma; după ce s-a aflat de moartea tatălui și fratelui (său), (a fost) proclamat împărat de Senat în anul 251 de la Cristos; adoptat de către Gallus, a pierit după câteva luni de ciumă*];

51. Medalie dedicată împăratului Trebonianus Gallus (251-253, Caius Vibius Trebonianus Gallus). D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58917;

Av.: CVM PRIV· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] C·[aius] VIBI⁹·[us] TREBONIAN·⁹[us] GALL·⁹[us] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunica] P·[otestate] III· CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae] ⊗ [*Împăratul cesar Caius Vibius Trebonianus Gallus, august, mare pontif, cu putere de tribun a treia oară, consul a doua oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Trebonianus Gallus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCVI·/ FAMILIA PATRICIA/ MAIORIS FORTVNAE/ QVAM· FIDEI/ DVX LIMITIS MOESIAE/ A DECIO FACTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLI· A· LEGIONE/ QVAE IN SCYTHARVM PRAELIO/ INTEGRA MANSERAT/ IMPERATOR ET A SENATV/ AVGVSTVS DICTVS/ CHRISTIANORVM HOSTIS/ PRIM·⁹[us] SCYTHIS TRIBVTVM PENDEN⁶⁷/ AB AEMILIANO AEMVLO/ PROPE INTER AMNAM/ VICTVS CAESVSQVE/ CVM FILIO/ MENSE IVN·[i]i/ A·[nno] C·[hristi] CCLIII· [*Născut în anul 206 de la Cristos, dintr-o familie patriciană mai mult bogată decât onorabilă, (a fost) pus de Decius comandant al frontierei Moesiei. Numit împărat de către legiunea care rămăsese întreagă în războiul scitic și august de către Senat, dușman al creștinilor, (fiind) primul (împărat) care a plătit tribut sciților, (a fost) învins și ucis împreună cu fiul său de către rivalul Aemilianus, lângă Interamna, în luna iunie din anul 253 de la Cristos*];

52. Medalie dedicată cezarului Volusianus. D=32,3 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58923;

Av.: C· P· CÆ S·; circular: .IMP·[erator] CAES·[ar] CN·[ei]us VIBI⁹·[us] VOLVSIAN·⁹[us] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunica] P·[otestate] IV· CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae] ⊗ [*Împăratul cesar Cneius Vibius Volusianus, august, mare pontif, cu putere de tribun a patra oară, consul a doua oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată și barbă scurtă Volusian;

Rv.: C· W·; în câmp: PATRE/ TREBONIANO/ GALLO/ AB EODEM/ CAESAR DICTVS/ POST IMPERATOR/ ET AVGVSTVS/ AB AEMILIANO/ CVM PATRE/ APVD INTERAMNAM/ OCCISVS/ MENSE IVN·[i]i/ A·[nno]

⁶⁷ ND în ligatură.

C·[hristi] CCLIII· [*Tatăl (lui fiind) Trebonianus Gallus, a fost numit de acesta cesar, iar apoi împărat și august; a fost ucis de Aemilianus împreună cu tatăl (său) lângă Interamna în luna iunie din anul 253 de la Cristos*];

53. Medalie dedicată uzurpatorului Aemilianus Maurus. D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58929;

Av.: **C· PR· CÆSAR;** circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] AEMILIANVS MAVRVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae]** ⊗ [*Împăratul cesar Aemilianus Maurus, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a doua oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Aemilianus Maurus;

Rv.: **C· W·;** în câmp: **NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXIII·/ IN MAVRITANIA/ A PVERO MILES/ DVX LIMITIS SARMATICI/ A DECIO FACTVS/ SCYTHIS PROFLIGATIS/ A[nno] C·[hristi] CCLIII· AB· EXERCITV/ IMPERATOR APPELLATVS/ GALLVM CVM FILIO OPPRESSIT/ MVLTA SENATVI PROMITTENS/ SED INTEREA VALERIANO/ AB ALPINIS MILITIB⁹[us] ELECTO/ A SVIS OCCIDITVR/ AD SPOLETVM/ MENSE IMPERII/ QVARTO·** [*Născut în anul 213 de la Cristos în Mauretania, ostaș din copilărie, pus de Decius comandant al frontierei sarmatice, după ce sciții⁶⁸ au fost nimiciți (a fost) numit împărat de armată în anul 253 de la Cristos. L-a ucis pe Gallus împreună cu fiul (său), promițând multe senatului; dar, după ce Valerianus a fost între timp ales (împărat) de către soldații din Alpi, a fost ucis de ai săi la Spoleum în luna a patra de domnie*];

54. Medalie dedicată împăratului Valerian (253-259, Publius Licinius Valerianus). D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58930;

Av.: **C· PR· CÆS·;** circular: **IMP·[erator] C·[aesar] P·[ublius] LICINI⁹[us] VALERIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] VI· CO[n]S·[ul] IV· P·[ater] P·[atriae]** ⊗ [*Împăratul cesar Publius Licinius Valerianus, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun a șasea oară, consul a patra oară, părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată și barbă scurtă împăratul Valerian;

Rv.: **C· W·;** în câmp: **NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CLXXXIV·/ PAT·[re] VALERIO GALLIEN[o]/ PER OMNES DIGNITATVM/ GRADVS ASCENDE[n]S/ A MILITIBVS ALPINIS/ IN RHAETIA ET NORICO/ CVM FILIO GALLIENO/ A·[nno] CCLIII· IMPERATOR DICTVS/ GOTHOS PER AVRELIANVM/ A·[nno] CCLV· ET SEQVENTI VICIT·/ IN CHRISTIANOS VARIVS/ TANDEM OCTAVA PERSECVTIONE/ CRVDELIS ET ACERBVS·/ A·[nno] CCLVII· IN PERSAS MOVENS/ A SAPORE REGE A·[nno] CCLIX· FRAVDE CAPT⁹[us] APVD IPSVM/ MISERA SERVITVTE/ CONSENVIT/ VIVVS TANDEM/ EXCORIATVS·** [*Născut în anul 184 de la Cristos, din tatăl Valerius Gallienus; urcând toate treptele demnităților (publice) a fost numit împărat de*

⁶⁸ Se referă la populațiile din câmpia Ucrainei, îndeosebi goții, care atacau Imperiul Roman și erau numite în bloc „sciți”.

către soldații din Alpi, în Raetia și Noricum, împreună cu fiul (său) Gallienus în anul 253. În anul 255 și în cel următor i-a învins pe goți prin (intermediul lui) Aurelianus. (A fost) schimbător față de creștini, (iar) până la urmă crud și înverșunat printr-a opta persecuție. În anul 257 mergând împotriva persilor, a fost capturat prin înșelăciune de regele Sapor în anul 259; a îmbătrânit la acesta într-o sclavie lamentabilă, la sfârșit a fost jupuit de viu];

55. Medalie dedicată coîmpăratului Gallienus (253-268, Publius Licinius Egnatius Gallienus). D= 32,4 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58926;

Av.: C· PR· CAES·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] P·[ublius] A·[egnatius] LICIN[ius] GALLIEN⁹·[us] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] XVI· CO[n]S[ul] VII· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Publius Aegnatius Licinius Gallienus, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun a șaisprezecea oară, consul a șaptea oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață împăratul Gallienus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXIX·/ PATRE VALERIANO/ QVOD AD IMPERIVM ERECTO/ CAESAR A SENATV/ AVGVSTVS A PATRE DICTVS/ INITIO MVLTA PRAECLARA GESSIT/ SED PATRE CAPTO GAVISVS/ IGNAVIA LVXVRIA FEROCIA/ MVLTAS IMPERII PROVINCIAS/ A TYRANIS OCCVPARI/ EL⁶⁹ A BARBARIS VASTARI PERMISIT⁷⁰/ SCYTHAS TAMEN PERSASQ·[ae] VICIT/ VEXATIS CHRISTIANIS/ PACEM REDDITIT⁷¹/ TANDEM INSIDIIS/ HERACLIANI ET MARCIANI/ PROPE MEDIOLANVM/ OCCISVS/ [ante diem] XV· KAL·[endas] APRIL·[es]/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII·*[Născut în anul 218 de la Cristos, din tatăl Valerianus; după ce acesta a fost ridicat la domnie, (a fost) numit cesar de către Senat și august de către tată. La început a săvârșit multe fapte strălucite, dar, după ce tatăl a fost capturat (de dușmani) s-a dedat moliciunii, desfrâului și cruzimii. A îngădiut ca multe provincii ale Imperiului să fie ocupate de tirani și devastate de barbari. I-a învins pe sciți, apoi pe persi; creștinilor loviți le-a redat pacea. În cele din urmă a fost ucis lângă Mediolanum prin uneltirile lui Heraclianus și Marcianus, la 18 martie în anul 268 de la Cristos];*

56. Medalie dedicată uzurpatorului Cyriades. D= 32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58931;

Av.: C· PR· CAES·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] M·[arcus] C·[aius] CYRIADES PIVS FOEL·[ix]⁷² AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Caius Cyriades, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta laureat Cyriades purtând barbă scurtă și mustață;

Rv.: C· W·; în câmp: PATREM/ CYRIADEM/ FVGIENS AD PERSAS/ SAPORI SOCIATVS/ BELLVM ROMANIS INFER[i]T/ CAPTA ANTIOCHIA

⁶⁹ Corect: ET.

⁷⁰ Corect: PERMISSIT.

⁷¹ Corect: REDDIDIT.

⁷² Corect: FELIX.

& CÆSAREA/ CÆSAR INDE AVGVST⁷³[us] DICT⁷⁴[us]/ OMNEM⁷⁴ ORIENTEM QVATIENS/ VIRIVM AVDACIA VEL TERRORRE/ INSIDIIS SVORVM/ CVM VALERIANVS/ AD BELLVM PERSICVM/ VENIRET/ OCCISVS EST/ A·[nno] C·[hristi] CCLVIII· *[Fugind de tatăl Cyriades, s-a alăturat perșilor regelui Sapor (și) a purtat război împotriva romanilor. După ce Antiochia și Caesarea au fost luate, a fost numit cesar și apoi august, zguduind întreg Orientul prin îndrăzneala oamenilor (săi) sau prin teroare. A fost ucis pe când Valerianus sosea la războiul cu perșii, prin uneltirile alor săi, în anul 258 de la Cristos];*

57. Medalie dedicată uzurpatorului Fulvius Macrianus. D=31,9 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58934;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] Q·[uintus] FVLVIVS MACRIANVS P·[ius] FOELIX⁷⁵ AVG·[ustus] ⊗** *[Împăratul cesar Quintus Fulvius Macrianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Fulvius Macrianus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **IVVENIS/ FORTISSIMVS/ A VALERIANO/ TRIBVNVS/ A PATRE MACRIANO/ AVGVSTVS FACTVS/ CVM PATRE ADVERS⁹[us]/ GALLIENVM PROFECT⁹[us]/ A DOMITIANO DVCE/ VICT⁹[us] & OCCIS⁹[us]/ A·[nno] C·[hristi] CCLXI·** *[Tânăr foarte viteaz, (a fost) numit tribun de Valerianus și august de tatăl (său) Macrianus; după ce s-a îndreptat împreună cu tatăl (său) împotriva lui Gallienus, a fost învins și ucis de generalul Domitianus în anul 261 de la Cristos];*

58. Medalie dedicată uzurpatorului Fulvius Qvietus. D=32,1 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58933;

Av.: **C· PR· CÆSAR·**; circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] FVLVIVS QVIETVS PIVS FELIX AVG·[ustus] ⊗** *[Împăratul cesar Fulvius Qvietus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Fulvius Qvietus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **A/ VALERIANO/ TRIBVNVS/ CVM PATRE & FRATRE/ AVGVSTVS CREATVS/ H[i]S CONTRA GALLIENVM⁷⁶/ PROFICISCENTIBVS/ IN ORIENTE RELICTVS/ ILLIS VICTIS AB ODENADO/ QVASI⁷⁷ GALLIENI PARTES/ VINDICATVRO/ INTERFECTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXI·** *[Numit tribun de Valerianus și august împreună cu tatăl și fratele (său), în timp ce aceștia se îndreptau împotriva lui Gallienus, (a fost) lăsat în Orient; după ce aceștia au fost învinși ca și cum (ar fi fost) partizani ai lui Gallienus de către Odenathus apărătorul, a fost ucis în anul 261 de la Cristos];*

59. Medalie dedicată uzurpatorului Calpurnius Piso. D=31,8 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58935;

⁷³ AV în ligatură.

⁷⁴ MN în ligatură.

⁷⁵ Corect: **FELIX**.

⁷⁶ VM în ligatură.

⁷⁷ VA în ligatură.

Av.: C· PR· CÆSAR; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] L·[ucius] CALPVRNIVS PISO P⁹·[us] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul cesar Lucius Calpurnius Piso, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată Calpurnius Piso;

Rv.: C· W·; în câmp: ORTVS/ FAMILIA/ NOBILISSIMA/ VIR CONSVLARIS/ A MACRIANO/ AD VALENTM OPPRIMENDVM/ FRVSTRA MISSVS/ THESSALIAM CONCEDENS/ IMPERIVM SVMSIT A·[nno] C·[hristi] CCLXI· PAVLO POST MISSIS/ A VALENTE PERCVSSORIBVS/ TRVCIDATVS/ A SENATO ROMANO/ DIVINOS HONORES/ ACCEPIT/ [ante diem] VII· KAL·[endas] IVL·[ias] [Descendent dintr-o familie foarte nobilă, bărbat de rang consular, în zadar trimis de Macrianus pentru a-l învinge pe Valens, retrăgându-se în Thessalia și-a asumat domnia în anul 261 de la Cristos; puțin mai târziu a fost ucis de ucigașii trimiși de Valens. A primit onoruri divine de la Senatul roman la 25 iunie];

60. Medalie dedicată uzurpatorului Valerius Valens. D=33,4 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58936;

Av.: C· W· C· P· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] PVLLI⁹[us] VALERI⁹[us] VALENS PIVS FELIX AVGVST⁹[us] ⊗ [Împăratul cesar Pullius Valerius Valens, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă Valerius Valens;

Rv.: C· W·; în câmp: ACHAIAE⁷⁸/ PROCONSVL/ A GALLIENO DAT⁹[us]/ A MACRIANO/ PER PISONEM/ AD NECEM QVAESIT⁹[us]/ IMPERIVM SVSCEPIT/ PISONE OCCISO/ BREVIA MILITIB⁹[us]/ INTEREMTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXI· MENSE/ IVNIO [Proconsul al Achaiei numit de Gallienus, urmărit de Macrianus prin Piso spre a fi ucis, a pus mâna pe domnie după ce a fost ucis Piso; în scurtă vreme (a fost) omorât de soldați în anul 261 de la Cristos, luna iunie];

61. Medalie dedicată uzurpatorului Alexander Aemilianus. D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58962;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] TIB·[erius] CESTI⁹[us] ALEXANDER AEMILIANVS P·[ius] F·[elix] A·[ugustus] ⊗ [Împăratul cesar Tiberius Cestius Alexander Aemilianus, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Alexander Aemilianus;

Rv.: C· W·; în câmp: DVX/ AEGYPTI/ ALEXANDRINVS⁷⁹/ REBELLANTIBVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXI· COGITVR/ IMPERIVM SVSCIPERE/ EXERCITV AEGYPTIO/ CONSENTIENTE· THEBAIDE ET AEGYPTO/ PERAGRATA/ BARBARIS SVB MOTIS/ EXPEDITIONEM IN INDOS/ PARANS A THEODOTO/ GALLIENI DVCE CAPTVS/ ET IN CARCERE/ STRANGVLATVS/ EODEM ANNO· [Conducător al Egiptului în timp ce se răsculau locuitorii din Alexandria, a fost îndemnat în anul 261 de la Cristos să ia

⁷⁸ Grecia.

⁷⁹ Corect: ALEXANDRINIS.

domnia cu acordul armatei din Egipt; după ce a străbătut Thebaida și Egiptul, și după ce barbarii au fost alungați, pe când se pregătea o campanie împotriva indienilor, a fost prins de Theodotus, comandant al lui Gallienus, și a fost strangulat în închisoare în același an];

62. Medalie dedicată uzurpatorului Laelius Ingenuus. D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58961;

Av.: C· P· C·; circular: IMPER·[ator] CÆSAR D·[ecimus] LÆLI9[us] INGENVVS PI9[us] FELIX AVGVST9[us] ⊗ [*Împăratul cesar Decimus Laelius Ingenuus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust stânga purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Laelius Ingenuus;

Rv.: C· W·; în câmp: EX/ LEGATO/ PANNONIARVM⁸⁰ A/ MOESIACIS LEGIONIB9[us]/ AVGVSTVS⁸¹ APPELLAT9[us]/ AN·[no] C·[hristi] CCLVIII· PROPTER/ INSTANTES SARMATAS/ SED A GALLIENO PRÆLIO/ APVD MVRSIAM VICT9[us]/ CIVITATE CAPTA/ PVGIONE SE/ TRANSFODIT/ A·[nno] C·[hristi] CCLXII· [*Fost guvernator al Pannoniilor, a fost numit împărat de legiunile din Moesia în anul 258 de la Cristos din cauza sarmaților amenișători; dar, învins de Gallienus în lupta de la Mursa, după ce orașul a fost cucerit, s-a străpuns cu pumnalul în anul 262 de la Cristos*];

63. Medalie dedicată uzurpatorului Anicius Balista. D=32,3 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58963;

Av.: C· P· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] SERGIVS ANICI9[us] BALISTA PIVS FEL·[ix] AVGVST·[us] ⊗ [*Împăratul cesar Sergius Anicius Balista, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta Anicius Balista purtând peste plete coif având pe cozoroc un leu șezând, barbă mai lungă și mustață, iar pe umărul stâng o lance;

Rv.: W·; în câmp: VIR/ INSIGNIS/ VALERIANI/ IMPERATORIS/ PRÆFECT9[us] ACCEPTESSIM9[us]/ EO A PERSIS CAPTO/ MACRIANVM CVM FILIIS/ GALLIENO OPPOSVIT/ HISQVE OCCISIS/ IN ORIENTE AVGVST9[us] DICT9[us]/ VEL PER AVREOLI MILITES/ VEL A QVODAM/ ODENATI GREGARIO/ IN TENTORIO CVBANS/ INTERFECTVS EST/ ANNO CHRISTI/ CCLXII· [*Bărbat însemnat, cel mai de încredere prefect al împăratului Valerianus, după ce acesta a fost capturat de perși, l-a susținut pe Macrianus cu fiii săi împotriva lui Gallienus; după ce aceștia au fost uciși, a fost numit împărat în Orient. A fost ucis în anul 262 de la Cristos fie de soldații lui Aureolus, fie de vreun ostaș de rând a lui Odenathus, în timp ce dormea în cort*];

64. Medalie dedicată uzurpatorului Titus Cornelius Celsus. D=1,7 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58950;

Av.: C· P· C·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] TITVS CORNELI9[us] CELSVS PI9[us] FELIX AVG·[ustus] ⊗ [*Împăratul cesar Titus Cornelius Celsus,*

⁸⁰ VM în ligatură.

⁸¹ AV în ligatură.

cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Cornelius Celsus;

Rv.: C·W·; în câmp: EX/ TRIBVNIS/ IN AFRICA/ PRIVATVS VIVENS/ PEPLO DEAE COELESTIS⁸²/ AB AFRIS ORNATVS/ ET IMPERATOR DICTVS/ SEPTIMO DIE A GALLIENA/ GALLIENI CONSOBRINA/ INTEREMT9[us] A·[nno] C·[hristi] CCLXIII·/ CORPORE A CANIBVS/ CONSUMTO/ ET IMAGINE/ IN CRVCEM/ SVBLATA· [*Fost tribun în Africa, pe când trăia ca particular, a fost împodobit cu mantia sacră a zeiței Caelestis și proclamat împărat de către locuitorii Africii; dar a fost ucis în a șaptea zi de Galliena, verișoara lui Gallienus, în anul 263 de la Cristos. Trupul i-a fost devorat de câini, iar imaginea i-a fost crucificată*];

65. Medalie dedicată uzurpatorului Sextus Iulius Saturninus. D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58915;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] SEXTVS IVLI9[us] SATVRNINVS PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ [*Împăratul cesar Sextus Iulius Saturninus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Iulius Saturninus;

Rv.: C·W·; în câmp: DVCVM/ OPTIMVS/ VALERIANO/ DILECTVS/ OB GALLIENI/ DISSOLVTIONEM/ A MILITIBVS COACT9[us]/ IMPERIVM SVSCEPIT/ POST MVLTAA⁸³ STRENVE GÆST·/ MILITIBVS SEVERIOR/ AB IIS OCCISVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIII· [*Cel mai bun dintre comandanți, drag lui Valerianus, din cauza lășității lui Gallienus a preluat domnia silit de soldați; după ce a săvârșit grabnic multe fapte, fiind mai aspru cu soldații, (a fost) ucis de aceștia în anul 263 de la Cristos*];

66. Medalie dedicată uzurpatorului Quintus Nonius Regilianus⁸⁴. D=32,0 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58964;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] QVINT9[us] NONI9[us] REGILIANVS PI9[us] FELIX AVG·[ustus] ⊗ [*Împăratul cesar Quintus Nonius Regilianus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Nonius Regilianus;

Rv.: C·W·; în câmp: DACVS/ GENTE/ AFFINIS/ DECEBALI/ A VALERIANO⁸⁵ IMPERATORE/ ILLYRICI DVX/ CONSTITVTVS/ CONTRA SARMATAS FELIX/ AVCTORIBVS MOESIS/ A GALLIENO CVM INGENVO/ SVPERATIS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIII·/ IMPERATOR SALVTATVS/ SED AVCTORIB9[us]⁸⁶ ROXOLANIS/ GALLIENI METV/ EODEM ANNO OCCISVS· [*De neam dacic, rudă a lui Decebal, numit comandant al Illyricului de împăratul Valerianus, norocos împotriva sarmaților, (a fost) proclamat împărat de către moesii*]

⁸² Zeița Tanit.

⁸³ MV în ligatură.

⁸⁴ Numele corect este Publius C... Regalianus.

⁸⁵ VA în ligatură.

⁸⁶ AV în ligatură.

învinși de Gallienus împreună cu Ingenius, în anul 263 de la Cristos; dar, de teama lui Gallienus, a fost ucis în același an de către roxolani];

67. Medalie dedicată uzurpatorului Caius Annus Trebellianus. D=32,1 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58919;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] CAIVS ANNI9[us] TREBELLIANVS PI9[us] FELIX AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Caius Annus Trebellianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: cap dreapta purtând coroană radiată Annus Trebellianus;

Rv.: C· W·; în câmp: IN/ ISAVRIA/ EX/ ARCHIPIRATA/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIII·/ IN INTIMA ISAVRIAE LOCA/ MONTIBVS MVNITA/ SECEDENS ALIQVANDIV/ APVD CILICAS IMPERAVIT/ TANDEM/ A GALLIENI DVCE/ AD CAMPVM DEDVCTVS/ VICTVS ET/ OCCISVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIV· *[Fost șef de tâlhari în Isauria, în anul 263 de la Cristos, retrăgându-se în locurile cele mai ascunse ale Isauriei apărute de munți, a domnit destul de mult timp asupra cilicienilor; în cele din urmă, scos în câmpie de un general al lui Gallienus, (a fost) învins și ucis în anul 264 de la Cristos];*

68. Medalie dedicată uzurpatorului Herodianus. D=32,2 mm; m.c.; f.b.c.; inv. N 58897;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] HERODIANVS PI⁹·[us] FOELIX⁸⁷ AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Herodianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: cap dreapta laureat Herodianus;

Rv.: C· W·; în câmp: FILIVS/ ODENATI/ CVM EO ET/ NOVERCA ZENOBIA/ CONTRA PERSAS PROPECT⁹·[us]/ CONCVBINAS REGALES/ DIVITIASQ·[ue] ILLIS EREPTAS/ A PATRE ACCEPIT/ HOMO DELICATISSIMVS/ CVM PATRE/ AVGVSTVS DICTVS/ ET POSTEA/ INTEREMTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVII· *[Fiu al lui Odenathus, a pornit împotriva perșilor împreună cu acesta și cu mama vitregă Zenobia; a primit de la tatăl său concubinele regale și bogățiile smulse de la aceștia (de la perși); om foarte molatic, împreună cu tatăl (său) a fost numit împărat și apoi ucis în anul 267 de la Cristos];*

69. Medalie dedicată uzurpatorului Timolaus. D=32,3 mm; m.c.; f. b.c.; inv. N 58920;

Av.: C· P· CÆS·; circular: IMPERATOR CÆSAR TIMOLAVS PIVS FELIX AVGVSTVS ⊗ *[Împăratul cesar Timolaus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată Timolaus;

Rv.: C· W·; în câmp: PATRE/ ODENATO/ MATRE ZENOBIA/ SVMMI ARDORIS/ AD STVDIA ROMANA/ PATRE INTEREMTO/ PARVVLVS A MATRE/ IMPERIVM VSVRPANTE/ CAESAR AVGVSTVS DICTVS/ CVM FRATRE A·[nno] C·[hristi] CCLXVII·/ ET IMPERATORIS HABITV/ CONCIONIB9[us] ADHIBIT⁹·[us]/ POST OCTO CIRCITER ANNOS/ VEL AB

⁸⁷ Corect: FELIX.

AVRELIANO/ INTEREMPTVS⁸⁸/ VEL MORTE NATVRALI/ CONSVMTVS. [(Născut) din tatăl Odenathus și mama Zenobia, (înclinat) cu cea mai mare înflăcărare spre studiile romane, după ce tatăl a fost ucis, copil fiind, a fost numit cesar și august împreună cu fratele său de către mamă, care uzurpase domnia, în anul 267 de la Cristos, și a fost invitat în haine imperiale la adunări; după cam opt ani, fie a fost ucis de Aurelian, fie a fost răpus de moarte naturală];

70. Medalie dedicată uzurpatorului Moenius. D=32,1 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58866;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMPERATOR CÆSAR MOENIVS PIVS FELIX AVGVSTVS** ⊕ [Împăratul cesar Moenius, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust stânga purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Moenivs;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **HOMO/ SPVRCISSIMVS/ ODENATI LICET/ CONSOBRINVS/ EVM TAMEN INDIGNE/ INTEREMIT/ HINC PER ERROREM/ IMPERATOR DICTVS/ BREVI A MILITIBVS/ PRO SVE⁸⁹ LVXVRIAE/ MERITIS/ OCCISVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVII·** [Om foarte josnic; deși era vărul lui Odenathus, totuși l-a ucis pe acesta mișelește; apoi, numit împărat dintr-o greșeală, peste puțin (timp) a fost ucis de soldați ca pedeapsă a desfrâului său];

71. Medalie dedicată uzurpatorului Odenatus Palmirenus⁹⁰. D=33,0 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58913;

Av.: **C· W· C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] CÆSAR ODENATVS PALMIREN⁹[us] PIVS FELIX AVGVST⁹[us]** ⊕ [Împăratul cesar Odenathus palmyreanul, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Odenathus din Palmyra;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **PRINCEPS/ PALMYRENORVM/ A PRIMA AETATE/ VENATIONI ADSVETVS/ CAPTO A PERSIS VALERIANO/ REGIS NOMEN ASSVMENS/ RES ROMANORVM IN ORIENTE/ FERE PERDITAS RESTITVIT/ PLERAQVE PERSIS ERIPIENS/ HINC A GALLIENO IMPERATORE/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIV· AVGVST⁹[us] DICT⁹·[us]/ QVIETVM TIRANNVM/ SVSTVLIT/ MOX PROPINQVORVM/ INSIDIIS/ PERIIT/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVII·** [Principe al palmyrenilor, pasionat de vânătoare din prima tinerețe, asumându-și numele de rege după ce Valerianus a fost capturat de perși, a recâștigat pozițiile aproape pierdute ale romanilor în Orient, pe unele smulgându-le de la perși; apoi, numit august de împăratul Gallienus în anul 264 de la Cristos, l-a supus pe tiranul Quietus; puțin după aceea a pierit prin uneltirile rubedeniilor în anul 267 de la Cristos];

72. Medalie dedicată uzurpatorului Lucius Aelianus. D=32,2 mm; m.c.; f. b.c.; inv. N 58879;

⁸⁸ Corect: **INTEREMTVS.**

⁸⁹ Corect: **SVAE.**

⁹⁰ Corect: **ODENATHVS PALMYRENVS.**

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆSAR LVCIVS AELIANVS PIVS FELIX AVGVST9[us] ⊗ *[Împăratul cesar Lucius Aelianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Lucius Aelianus;

Rv.: C· W·; în câmp: IN/ GERMANIA/ MOGVNCIACI⁹¹/ CONTRA GALLIENVM/ IMPERIVM ARRIPVIT/ QVO NONDVM/ INTEGRO⁹² ANNO GAVIS9[us]/ A MILITIBVS/ OPPRESSVS EST/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVII· *[În Germania, la Mogontiacum, împotriva lui Gallienus a pus mâna pe domnie; fără să se fi bucurat de aceasta un an întreg, a fost ucis de soldați în anul 267 de la Cristos];*

73. Medalie dedicată uzurpatorului Spurius Servilius Lollianus. D=31,7 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58895;

Av.: C· W· C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] SPVRI9[us] SERVILI9[us] LOLLIANVS PIVS FELIX AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Spurius Servilius Lollianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Lollianus;

Rv.: C· W·; în câmp: VIR/ PROCERVVS/ FORTIS SAPIENS/ AC SEVERVS/ POSTVMIS OCCISIS/ AVGVSTVS DICTVS/ PLERASQ·[ue]⁹³ GALLIAE CIVITATES/ ET CASTRA A GERMANIS/ DIRVTA INTEGRAVIT/ SED IN LABORE NIMIVS/ A MILITIBVS OCCISVS/ OCTAVO IMPERII/ MENSE/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII· *[Bărbat înalt, puternic, înțelept și aspru, după ce cei doi Postumi⁹⁴ au fost uciși, a fost proclamat împărat și a refăcut cele mai multe orașe și fortificații ale Galliei distruse de germani; dar fiind excesiv cu muncile, a fost ucis de soldați în a opta lună de domnie în anul 268 de la Cristos];*

74. Medalie dedicată uzurpatorului Marcus Piavonius Victorinus. D=31,6 mm; m.c.; b.c.; inv. N 60567;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] MARC9[us] PIAVVONI9[us] VICTORINVS PI9[us] FELIX AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Piavonius Victorinus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Victorinus;

Rv.: C· W·; în câmp: A/ POSTVMO/ MVLTI GALLIENI/ VIRIBVS PETITO/ IMPERII PARTICEPS/ FACTVS A·[nno] C·[hristi] CCLXII·/ AC LOLLIANO OCCISO/ SOLVS OPTIME IMPERANS/ SED LIBIDINOSVS/ A QVODAM ACTVARIO/ CVIVS VXOREM/ CONSTVPRAYERAT/ CVM FILIOLO/ PROPE AGRIPPINAM/ INTEREMTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII· *[Cerut de Postumus din cauza multor forțe ale lui Gallienus, în anul 262 de la Cristos a fost făcut părtaș la domnie și, după ce Lollianus a fost ucis, domnind singur în cele mai bune condiții, dar fiind desfrânat, (a fost) ucis împreună cu fiul său*

⁹¹ Corect: MOGONTIACI.

⁹² IN în ligatură.

⁹³ PL în ligatură.

⁹⁴ Este vorba de M. Cassianus Latinius Postumus, uzurpator în Gallia (260-269), și de fiul său.

minor lângă (Colonia) Agrippina⁹⁵ de un secretar oarecare pe a cărui soție o violase, în anul 268 de la Cristos];

75. Medalie dedicată uzurpatorului Marcus Aurelius Marius. D=32,1 mm; m.c.; f. b.c.; inv. N 58865;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] MARCVS AVRELI9[us] MARIVS PIVS FELIX AVGVS·[tus] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Marius, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată și barbă scurtă Aurelius Marius;

Rv.: C· W·; în câmp: EX/ FABRO/ FERRARIO/ MILITARIB9[us] GRADIB9[us]/ AD IMPERIVM EVECT9[us]/ MIRAE FORTITVDINIS/ IN MANIB9[us] ET DIGITIS/ PRIMO DIE FACT9[us] IMPERATOR/ SECVNDO VIS9[us] EST IMPERARE/ TERTIO INTEREMT9[us] A MILITE⁹⁶/ OPERARIO EIVS/ IN OFFICINA FABRILI/ GLADIOQVEM IPSE/ FECERAT/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII· *[Fost meșter fierar, ridicat la domnie prin ranguri în armată, (era) de o putere uimitoare în mâini și în degete; în prima zi a fost făcut împărat, în a doua zi a părut a domni, în a treia (zi) a fost ucis de un ostaș lucrător de-al său, în atelierul de fierărie cu o sabie pe care el însuși o făcuse, în anul 268 de la Cristos];*

76. Medalie dedicată uzurpatorului Lucius Aurelius Victorinus Iunior. D=31,8 mm; m.c.; b. c.; inv. N 58945;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] L·[ucius] AVRELI9[us] VICTORINVS IVN·[ior] PIVS FEL·[ix] AVGVS·[tus] ⊗ *[Împăratul cesar Lucius Aurelius Victorinus Iunior, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată Victorinus Iunior;

Rv.: C· W·; în câmp: A/ PATRE/ VICTORINO/ ET AVIA VICTORIA/ AD HVC PARVVLVS/ CAESAR DICTVS/ CVM PATRE/ PROPE AGRIPPINAM/ INTERFECTVS/ ET SEPVLTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII· *[Numit cesar încă de copil de tatăl Victorinus și de bunica Victoria, împreună cu tatăl (său a fost) ucis și îngropat lângă (Colonia) Agrippina în anul 268 de la Cristos];*

77. Medalie dedicată uzurpatorului Publius Licinius Valerianus. D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58946;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] P·[ublius] LICINIVS VALERIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ *[Împăratul cesar Publius Licinius Valerianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată Licinius Valerianus;

Rv.: C· W·; în câmp: PATRE/ VALERIANO/ IMPERATORE/ A QVO ABSENTE/ CÆSAR APPELAT9[us] A·[nno] C·[hristi] CCLIV·/ A FRATRE GALLIENO/ POST PATRIS CAPTIVITATEM/ AVGVST9[us] DICT9[us] A·[nno] C·[hristi] CCLIX·/ MISERE CVM FRATRE/ INTEREMTVS/ [ante

⁹⁵ Colonia Ara Agrippinensium, astăzi Köln.

⁹⁶ TE în ligatură.

diem] XV· KAL·[endas] APR·[iles] A·[nno] CCLXVIII·/ ET CLAVDII IMP·[eratoris] IVSSV/ CIRCA/ MEDIOLANVM/ SEPVLTVS· [Tatăl (lui a fost) împăratul Valerianus, de care, fiind plecat, a fost numit cesar în anul 254 de la Cristos; (a fost) numit augustus de către fratele (său) Gallienus în anul 259 de la Cristos, după luarea ca prizonier a tatălui; (a fost) ucis mișelește împreună cu fratele (său) la 18 martie în anul 268 și înmormântat lângă Mediolanum⁹⁷ din porunca împăratului Claudius];

78. Medalie dedicată împăratului Claudius al II-lea Goticul (268-270, Marcus Aurelius Claudius). D=32,4 mm; m.c.; b.c.; inv. N 58957;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] AVR·[elius] CLAVDI·[us] II· P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] GERM·[anicus] GOTHIC·[us] TR·[ibunicia] P·[otestate] II· CO[n]S·[ul] II· P·[ater] P·[atriae] [Împăratul cesar Marcus Aurelius Claudius al II-lea, cel pios, cel fericit, cel august, învingător al germanilor (și) al goșilor, cu putere de tribun a doua oară, consul a doua oară, părinte al patriei]; în câmp: bust laureat dreapta, purtând barbă scurtă și mustață Claudiu Goticul;

Rv.: C· W·; în câmp: DALMATA/ VEL DARDANIVS/ PLVRIMARVM VIRTVTVM/ LAVDE INCLYTVS/ A GALLIENO MORIENTE/ IMPERATOR DESIGNATVS/ B EXERCITV HINC A SENATV/ [ante diem] IX· K[a]L·[endas] APR·[iles] A·[nno] CCLVIII·⁹⁸ SALVTATVS/ LEGES OPTIMAS CONDITIT/ OPTIMEQVE SE GESSIT/ GOTHOS ALIOSQVE BARBAROS/ TERRA MARIQVE VICIT/ IN DE MORBO CONSVMTVS/ SIRMII OBIIT A·[nno] C·[hristi] CCLXX·/ OCTOBRI EXEVNTE/ AVREA STATVA/ CLYPEOQVE/ A S·[enatu] P·[opulo]Q·[ue] R·[omano]/ CVLTVS· [Dalmatin sau dardanian, renumit în chip lăudabil prin foarte multe virtuți, desemnat împărat de Gallienus muribund, (a fost) salutat (= recunoscut) de armată și apoi de Senat la 24 martie 258 (268); a introdus legi foarte bune și s-a comportat foarte bine. Pe goși și pe alți barbari i-a învins pe uscat și pe mare; apoi, măcinat de boală, a murit la Sirmium⁹⁹ în anul 270 de la Cristos în ultima zi a lui octombrie. Cinstit de senatul și poporul roman cu o statuie de aur și un scut¹⁰⁰];

79. Medalie dedicată uzurpatorului Marcus Acilius Cassius Latienus Postumus¹⁰¹. D=31,5 mm; m.c.; b. c.; inv. N 58925;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] ACIL·[ius] CASSI·[us] LATIEN·[us] POSTVM·[us] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] X· CO[n]S·[ul] V· P·[ater] P·[atriae] ⊕ [Împăratul cesar Marcus Acilius Cassius Latienus Postumus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a zecea oară, consul a cincea oară, părinte al patriei]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Latienus Postumus;

⁹⁷ Milano.

⁹⁸ Corect: CCLXVIII.

⁹⁹ Azi Sremska Mitrovica în Serbia.

¹⁰⁰ Este vorba despre un scut onorific (*clypeus virtutis*), arborat în public alături de imaginea persoanei astfel cinstite.

¹⁰¹ Pentru numele corect și datarea acestui domnitor, vezi nota 91.

Rv.: C· W·; în câmp: INCERTIS/ NATALIBVS/ OB VIRTVTEM/ A VALERIANO IMP·[eratore]/ TRANSRHENANI LIMITIS DVX/ ET GALLIAE PRAESES FACTVS/ OB GALLIENI CONTEMPTVM/ IMPERIVM IN GALLIA BELGICA/ A·[nno] C·[hristi] CCLIX· SVSCEPIT/ GERMANOS VICIT/ SED A GALLIS/ NOVARVM RERVM CVPIDIS/ AGENTE LOLLIANO/ APVD MOGVNCICVM¹⁰²/ OCCISVS EST/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIX· *[De origine necunoscută, datorită vitejiei (a fost) făcut comandant al frontierei de dincolo de Rin și guvernator al Galliei; datorită disprețului arătat de Gallienus, a preluat domnia în Gallia Belgica în anul 259 de la Cristos. I-a învins pe germani, dar a fost ucis de galli doritori de schimbare la Mogontiacum în anul 269 de la Cristos prin mâna lui Lollianus];*

80. Medalie dedicată uzurpatorului Iunius Cassius Labienus Postumus.
D=32,3 mm; m.c.; b. c.; inv. N 58927;

Av.: C· PR· CÆS·; dublu circular: IMP·[erator] C·[aesar] IVNI⁹·[us] CASSI⁹·[us] LABIEN⁹·[us] POSTVMVS PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗/ P·[ontifex] M·[aximus] TR·[ibunicia] P·[otestate] CO[n]S·[ul] III· P·[ater] P·[atriae] *[Împăratul cesar Iunius Cassius Labienus Postumus, cel pios, cel fericit, cel august, mare pontif, cu putere de tribun, consul a treia oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta purtând coroană antică, barbă scurtă și mustață Labienus Postumus;

Rv.: C· W·; în câmp: PATRE/ POSTVMO/ LITTERATVS/ ET DISSERTISSIMVS/ A VALERIANO IMP·[eratore]/ TRIBVNATVM VOCONTIORVM/ ADEPTVS/ POST HAEC A PATRE CAESAR/ INDE IN EIVS HONOREM/ AVGVSTVS APPELLATVS/ AT CVM PATRE/ A LOLLIANO/ INTERFECTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIX· *[(Născut din) tatăl Postumus, cultivat și foarte elocvent, a dobândit de la împăratul Valerianus tribunatul (asupra) vocontilor; după aceea (a fost) numit cesar de către tatăl (său) și apoi augustus în onoarea lui, și (a fost) ucis de Lollianus împreună cu tatăl (său) în anul 269 de la Cristos];*

81. Medalie dedicată împăratului Marcus Aurelius Claudius Quintillus (270). D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58928;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] AVR·[elius] CL·[audius] QVINTILLVS PI⁹·[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Claudius Quintillus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Qvintillus;

Rv.: C· W· f·; în câmp: FRATER/ CLAVDII IMP·[eratoris]/ VIR SANCTVS/ ILLO DEFVNCTO/ DELATVM SIBI AB OMNIB⁹·[us]/ IMPERIVM SVSCEPIT/ MENSE OCTOB·[ri] A·[nno] C·[hristi] CCLXX·/ A SENATV/ CAESAR AVGVSTVSQVE/ APPELLATVS/ SED MILITIBVS GRAVIOR/ ET AVRELIANO IMPAR/ POST XX· DIERVM IMPERIVM/ VENAS SIBI

¹⁰² Corect: MOGONTIACVM.

SOLVENS/ VOLVNTARIE/ DECESSIT· [*Frate al împăratului Claudius, bărbat sfânt, după ce acesta a murit a preluat domnia ce îi era oferită de către toți, în luna octombrie din anul 270 de la Cristos; (a fost) numit cesar și augustus de către Senat, dar (fiind) mai puțin iubit de soldați și neputincios în fața lui Aurelianus, după o domnie de 20 de zile, a murit prin voia sa, deschizându-și venele*];

82. Medalie dedicată uzurpatorului Appius Claudius Censorinus. D=32,2 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58959;

Av.: **C· PR· C·**; circular: **IMP·[erator] CÆS·[ar] APPI9[us] CLAVDI9[us] CENSORINVS PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus]** ⊗ [*Împăratul cesar Appius Claudius Censorinus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă Claudius Censorinus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **VIR/ MILITARIS/ CONSVLATV/ ET PRAEFECTVRA/ FVNCTVS ET SENEX/ IN AGRO SVO DEGENS/ ET EX VVLNERE CLAVDICANS/ A MILITIBVS/ FACTVS EST IMPERATOR/ SED AB IISDEM/ DISCIPLINAM CENSORIAM/ NON FERENTIBVS/ SEPTIMO IMPERII DIE/ OCCISVS/ AN·[no] C·[hristi] CCLXX·** [*Comandant militar, după ce a îndeplinit consulatul și prefectura, și pe când în vârstă fiind își cultiva moșia și șchiopăta în urma unei răni, a fost proclamat împărat de către soldați, dar (aceștia) nesuportând disciplina riguroasă¹⁰³ a fost ucis de aceștia înșiși în a șaptea zi de domnie în anul 270 de la Cristos*];

83. Medalie dedicată uzurpatorului Claudius Domitius Domitianus. D=32,3 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58958;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] CLAVD·[ius] DOMITIVS DOMITIANVS AVG·[ustus]** ⊗ [*Împăratul Claudius Domitius Domitianus, august*]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Domitius Domitianus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **EX/ AVREOLO/ TYRANNI DVCE/ IN AEGYPTO/ QVAM¹⁰⁴ PROVINCIAM/ ADMINISTRABAT/ AVGVSTVS DICTVS/ ANNO CHRISTI CCLXXIII·/ DOMITIANI AVGVSTI/ SANGVINE SE/ PROGNATVM FERENS/ TANDEM BREVI/ EXTINGVITVR/ NIHIL MEMORIA/ DIGNVM/ GERENS·** [*(Numit) guvernator în Egipt de tiranul Aureolus, pe când administra provincia (a fost) proclamat împărat în anul 273 de la Cristos, pretinzându-se descendent de sânge din împăratul Domitian; în cele din urmă a fost ucis în scurtă vreme, fără a săvârși nimic demn de amintire*];

84. Medalie dedicată uzurpatorului Hermias Vhaballathus. D=31,9 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58969;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] HERMIAS VHABALLATHVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus]** ⊗ [*Împăratul cesar Hermias Vhaballathus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată și favoriți lungi Hermias Vhaballathus;

¹⁰³ Textual: „disciplina cenzorială, disciplina prescrisă de cenzori”, adică, disciplina riguroasă a unei armate romane tradiționale; joc de cuvinte, căci se poate citi și „disciplina lui Censorinus”.

¹⁰⁴ Corect: CVM.

Rv.: C·W·; în câmp: ODENATI/ FILI₉[us] VEL NEPOS/ ILLO INTEREMTO/ A ZENOBIA A·[nno] C·[hristi] CCLXVII·/ AVGVSTVS DICTVS/ CVM EADEM A·[nno] C·[hristi] CCLXXIII·/ AB AVRELIANO IMP·[eratore] VICT₉[us]/ ANNOQVE SEQVENTI ROMAE/ IN TRIVMPHO DVCTVS/ RELIQVAM IBI VITAM/ HONESTE TRANSIGENS/ QVO ANNO/ MORTVS/ NON LIQVET·
[Fiul sau nepotul lui Odenatus, după ce acesta a fost ucis (a fost) proclamat augustus în anul 267 de la Cristos de către Zenobia; împreună cu aceasta (a fost) învins de împăratul Aurelianus în anul 273 de la Cristos și în anul următor (a fost) dus în triumf la Roma, petrecându-și cu cinste restul vieții acolo; nu se știe în ce an a murit];

85. Medalie dedicată uzurpatorului Marcus Acilius Aureolus. D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58932;

Av.: C·PR·CÆSAR·; circular: IMP·[erator] CAES·[ar] MARCVS ACILIVS AVREOLVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul cesar Marcus Acilius Aureolus, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Acilius Aureolus;

Rv.: C·W·; în câmp: DACVS/ OPILIO/ HINC EQVORVM/ GALLIENI CVRATOR/ ET EXERCITVS/ ILLYRICIANI DVX/ A MILITIBVS COACTVS/ IMPERIVM SVSCEPIT A·[nno] C·[hristi] CCLIX·/ VICTO MACRIANO IMPERATORE/ A GALLIENO FRVSTRA IMPVGNAT₉[us]/ ET IMPERII SOCIVS FACTVS/ SED A·[nno] CCLXXIII· RES NOVAS¹⁰⁵ MOLIENS/ AB EODEM VICTVS ET FVGATVS/ HOCQVE INTEREMTO/ A CLAVDIO¹⁰⁶ IMPERATORE HOSTIS/ IVDICAT₉[us] & AD AVREOLI¹⁰⁷ PONTEM¹⁰⁸/ VICTVS OCCISVS/ AC SEPVLTVS/ ANNO EODEM· [Păstor dac, apoi îngrijitor al cailor lui Gallienus și comandant al armatei din Illyricum, silit de soldați a preluat domnia în anul 259 de la Cristos. După ce împăratul Macrianus a fost învins, (a fost) atacat zadarnic de Gallienus și făcut părtaș la domnie; dar, în anul 273 săvârșind noi uneltiri, a fost învins de acesta și alungat. După ce acesta a fost ucis, (a fost) declarat dușman de împăratul Claudius și (a fost) învins, ucis și îngropat la „Podul lui Aureolus” în același an];

86. Medalie dedicată uzurpatorului Publius Pivesus Tetricus. D=32,4 mm; m.c.; b. c.; inv. N 58942;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] P·[ublius] PIVES₉[us] TETRICVS PI₉[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] POTESTATE ⊗ [Împăratul cesar Publius Pivesus Tetricus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun]; în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Pivesus Tetricus;

Rv.: C·W·; în câmp: GALLIAE/ PRAESES/ SVADENTE/ VICTORIA MATRE/ VICTORINI AVGVSTI/ IMPERIVM SVSCEPIT/ AVGVST₉[us]

¹⁰⁵ VA în ligatură.

¹⁰⁶ AV în ligatură.

¹⁰⁷ AV în ligatură.

¹⁰⁸ TE în ligatură.

**DICT9[us] A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII·/ IN TRIVMPHVM DVXIT/ IN SVMMA
TAMEN DIGNITATE/ MVLTI PRAECLARE GESTIS/ INSOLENTIAE
MILITVM PERTAES9[us] AVRELIANO SE TRADIDIT/ QVI EVM A·[nno]
C·[hristi] CCLXXIV·/ CORRECTORIS TOTI9·[us] ITALIAE/ VSQVE AD
OBITVM/ MANERE/ PASSVS/ EST·** [*Guvernator al Galliei, insistând Victoria,
mama împăratului Victorinus, a primit domnia; proclamat augustus, a obținut triumful
în anul 268 de la Cristos. Deși (se afla) în cea mai înaltă considerație și a săvârșit multe
fapte în mod strălucit, dezgustat de obrăznicia soldaților s-a predat lui Aurelianus, care
l-a îngăduit în anul 274 de la Cristos să rămână corrector al întregii Italii până la
moarte*];

**87. Medalie dedicată uzurpatorului Caius Pacuvius Pivesus Tetricus
Iunior.** D=32,1 mm; m.c.; med. cons.; inv. N 58943;

Av.: **C· PR· CAES·**; circular: **IMP·[erator] CAES·[ar] C·[aius] PACVVI9[us]
PIVES9[us] TETRICVS IVN·[ior] PI9[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗** [*Împăratul
cesar Caius Pacuvius Pivesus Tetricus Iunior, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp:
bust dreapta purtând coroană radiată Tetricus Iunius;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **VICTORIA/ VICTORINI/ IMPERATORIS MATRE/
CAESAR DICTVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXVIII·/ PATRE TETRICO/ AD
IMPERIVM EVecto/ CVM QVO QVIDEM/ AB AVRELIANO IMPERATORE/
A·[nno] C·[hristi] CCLXXIV·/ IN TRIVMPHVM DVCTVS/ POSTEA
OMNIB9[us] SENATORIIS/ HONORIBVS FVNCTVS/ NEC QVISQVAM ILLI/
AB AVRELIANO/ AVT ALIIS DEINCEPS/ PRINCIPIBVS/ PRAELATVS/ EST·**
[(A fost) numit caesar de Victoria, mama împăratului Victorinus, în anul 268 de la
Cristos, după ce tatăl Tetricus a fost ridicat la domnie, împreună cu care (a fost) dus în
triumf de împăratul Aurelian în anul 274 de la Cristos; după aceea a îndeplinit toate
demnitățile senatoriale și nimeni dintre ai săi nu a mai fost promovat de Aurelianus sau
de principii următori];

**88. Medalie dedicată împăratului Aurelian (270-275, Lucius Domitius
Aurelianus).** D=32,2 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58944;

Av.: **C· PR· CAES·**; circular: **IMP·[erator] C·[aesar] L·[ucius] DOMIT·[ius]
AVRELIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] V·
CO[n]S·[ul] III· P·[ater] P[atriciae] ⊗** [*Împăratul cesar Lucius Domitius Aurelianus,
cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a cincea oară, consul a treia oară,
părinte al patriei*]; în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață
Aurelian;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **ORTVS/ SIRMII/ OBSCVRO GENERE/ VIRTUTE
MILITARI/ INCLARVIT/ VALERIANO IMP·[eratore] CHARVS/ MVLTI
VICTORIIS REPORTATIS/ OMNIVM LEGIONVM CONSENSV/ A·[nno]
C·[hristi] CCLXX· IMPERATOR FACTVS/ MARCOMANNOS SVPERAVIT/
¹⁰⁹ MVROS ROMAE DILATAVIT/ [b]ARBAROS IN THRACIIS ET**

¹⁰⁹ La începutul acestui rând se găsește litera B urmată de), literă ce aparține de fapt rândului următor.

ILLYRICO/ POSTEA ZENOBIAM VICIT/ DE EA ET TETRICO TRIVMPHAVIT/ SED IN CHRISTIANOS ROMANOSQ[ue]/ FEROCIOR IN PERSAS MOVENS/ INTER HERACLEAM/ ET BYZANTIVM/ INTEREMTVS EST/ MENSE IANVAR[ii]/ A[nn]o C[hristi] CCLXXV. *[Născut la Sirmium dintr-un neam neștiut, a devenit vestit prin vitejia în armată; drag (fiind) împăratului Valerianus, după ce a câștigat multe biruințe, (a fost) făcut împărat în anul 270 cu acordul tuturor legiunilor. I-a învins pe marcomani, a lungit zidurile Romei, i-a învins pe barbari în Thracia și în Illyricum, iar apoi pe Zenobia, a triumfat asupra acesteia și a lui Tetricus, dar (a fost) mai crud față de creștini și față de romani. Pe când se îndrepta împotriva perșilor, a fost ucis între Heraclea și Byzantium, în luna ianuarie din anul 275 de la Cristos];*

89. Medalie dedicată împăratului Tacitus (275-276, Marcus Claudius Tacitus). D=32,5 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58941;

Av.: circular: **IMP[erator] CÆS[ar] M[arcus] CL[audius] TACITVS P[ius] F[elix] AVG[ustus] TRIB[unicia] POT[estate] CO[n]S[ul] P[ater] P[at]riae** ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Claudius Tacitus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun, consul, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Tacitus;

Rv.: **C· PR· C· W· CÆS;** în câmp: **NATVS/ ROMAE A[nn]o C[hristi] CC/ AVRELIANO OCCISO/ POST SEX MENSIVM/ FELIX INTERREGNVM/ A SENATV ELECTVS/ MILITIB[us] CONSENTIENTIB[us]/ [ante diem] VII· KAL[endas] OCTOBR[is] A[nn]o C[hristi] CCLXXV/ IN SENECTVTE VALIDIOR/ ADVERSVS SCYTHAS/ EXPEDITIONEM SVSCEPIT/ IISQVE VICTIS REDIENS/ TYANAE IN CAPPADOCHIA/ OBIIT VEL FEBRE/ VEL OCCISVS/ IDIBVS APRIL[is] A[nn]o C[hristi] CCLXXVI.** *[Născut la Roma în anul 200 de la Cristos, după ce Aurelian a fost ucis, a fost ales de Senat după șase luni de interregn fericit, cu acordul soldaților, la 25 septembrie în anul 275 de la Cristos; energic la o vârstă înaintată, a pornit campania împotriva sciților, și după ce aceștia au fost învinși, pe când se întorcea, a murit la Tyana în Cappadocia, fie de febră, fie asasinat, la 11 aprilie în anul 176 de la Cristos];*

90. Medalie dedicată împăratului Florian (276, Marcus Annus Florianus). D=32,4 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58908;

Av.: **C· PR· CÆS;** circular: **IMP[erator] CÆS[ar] MARCVS ANNIVS FLORIANVS P[ius] F[elix] AVG[ustus]** ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Annus Florianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta purtând coroană radiată, barbă scurtă și mustață Florian;

Rv.: **C· W;** în câmp: **TACITI/ IMP[eratoris] FRATER/ HOC MORTVO/ ARRIPVIT IMPERIVM/ QVASI HAEREDITARIVM/ NON SENATVS AVCTORITATE/ SED SVO MOTV/ [ante diem] X· KAL[endas] MAY[is] A[nn]o C[hristi] CCLXXVI/ QVOD VIX DVOBVS/ MENSIBVS TENVIT/ AVDITA PROBI ELECTIONE/ VEL TARSIS OCCISVS/ A MILITIBVS/ [ante diem] VI· IDVS IVLII/ VEL SOLVTIS/ OCCVMBENS/ VENIS.** *[Frate al*

împăratului Tacitus, după ce acesta a murit, a acaparat domnia ca și cum ar fi moștenit-o, nu prin autoritatea Senatului, ci prin acțiunea lui, la 22 aprilie în anul 276 de la Cristos, (domnie) pe care a deținut-o abia două luni; după ce s-a vestit alegerea lui Probus, fie a fost ucis de soldați la Tarsus, la 8 iulie, fie a pierit deschizându-și venele];

91. Medalie dedicată împăratului Probus (276-282, Marcus Aurelius Probus). D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58911;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] AVR·[elius] PROBUS· P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] VII· CO[n]S·[ul] V· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Probus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a șaptea oară, consul a cinea oară, părinte al patriei];* în câmp: bust dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață și o lance pe umărul stâng Probus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ SIRMII/ PANNONIAE/ PATRE MAXIMO/ MATRE NOBILIORE/ A VALERIANO IMP·[eratore]/ ADOLESCENS TRIBVNVS FACT⁹[us]/ MVLT A FORTITER FECIT/ TACITO IMPERATORE CAESO/ INVITVS IMPERATOR CREATVS/ A SENATV CONFIRMATVS/ ARMA VICTRICIA/ IN GALLIA GERMANIA ILLYRICO/ THRACIA & ORIENTE CIRCVMTVL[i]T¹¹⁰/ DE GERMANIS BLEM MYISQVE/ TRIVMPHANS/ SED ADVERS⁹[us] PERSAS PRO FECT⁹[us]/ IN ILLYRICO A MILITIBVS/ OCCISVS/ MENS·[e] SEPTEMB·[ri]/ A·[nno] CCLXXXII· *[Născut la Sirmium în Pannonia din tatăl Maximus și mama de rang mai înalt, (a fost) făcut tribun de foarte tânăr de împăratul Valerian; a săvârșit multe (fapte) în chip vitejesc. După ce împăratul Tacitus a fost ucis, a fost numit împărat împotriva voinței sale (și) confirmat de Senat. Și-a purtat armatele victorioase prin Gallia, Germania, Illyricum, Thracia și Orient, triumfând asupra germanilor și blemmylor¹¹¹; dar, îndreptându-se împotriva perșilor, în Illyricum (a fost) ucis de soldați în luna septembrie în anul 282];*

92. Medalie dedicată împăratului Carus (282-284, Marcus Aurelius Carus). D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58952;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] M·[arcus] AVR·[elius] CARVS· P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] POT·[estate] II· CO[n]S·[ul] II· ⊗ *[Împăratul cesar Marcus Aurelius Carus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a doua oară, consul a doua oară];* în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Carus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATIONE/ ROMANVS VEL/ ILLYRICIANVS/ VITA INTEGER/ MORIBVS AMABILIS/ PRAEFECT⁹[us] PRAETORIO/ OCCISO PROBO A·[nno] C·[hristi] CCLXXXII· IMPERATOR A MILITIB⁹[us] DICT⁹[us]/ FILIOS CAESARES CREAVIT/ BELLVM SARMATICVM/ PERSICVMQVE CONFECIT/ MESOPOTAMIA RECEPTA/ SED CTESIPHONTEM/

¹¹⁰ TI în ligatură.

¹¹¹ Populație nomadă din vecinătatea Egiptului.

PERVENIENS/ MORBO AVT FVLMINE/ INTERIIT/ MENSE DECEMBR·[ij]/ A·[nno] CCLXXXIII· [*De neam roman sau din Illyricum, cinstit prin (felul de) viață, plăcut prin comportare, (fiind) prefect al pretoriului, după ce Probus a fost ucis în anul 282 de la Cristos, a fost numit împărat de către soldați. I-a făcut caesari pe fiii săi. A purtat război cu sarmații și perșii, a supus Mesopotamia; dar, sosind la Ctesiphon, a pierit (lovit) de boală sau de trăznet în luna decembrie anul 283*];

93. Medalie dedicată împăratului Numerianus (283-284, Marcus Aurelius Numerianus). D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58892;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] AVR·[elius] NVMERIANVS PI⁹·[us] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗** [*Împăratul cesar Marcus Aurelius Numerianus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Numerianus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **CARI/ MINOR FILIVS/ OPTIMIS MORIBVS/ A PATRE AVG·[usto]/ MENSE SEPT·[embri] A·[nno] C·[hristi] CCLXXXII·/ CAESAR DICTVS/ COMES EIVS BELLO PERSICO/ IPSO DEFVNCTO AVGVSTVS/ NIMIO FLECTV OCVLOS CORRVPIT/ HINC LECTICA VECTVS/ APRI SOCERI FACTIONE/ A·[nno] C·[hristi] CCLXXXIV· OCCISVS/ PER PLVRIMOS DIES/ A MILITE QVAESITVS/ FOETORE TANDEM CADAVERIS/ PRODITVS/ ET CONSECRATVS/ A DIOCLETIANO/ SVCCESORE·** [*Fiul mai mic a lui Carus, cu cele mai frumoase purtări, (a fost) numit caesar de tatăl său augustus în luna septembrie în anul 182 de la Cristos; însoțitor al acestuia în războiul cu perșii, după moartea lui (a devenit) împărat. De prea mult efort și-a stricat ochii, apoi, purtat cu lectica, a fost ucis în anul 284 de la Cristos, de complotul socrului (său) Aper. Căutat mai multe zile de soldați, (a fost) găsit în cele din urmă, după mirosul greu al cadavrului și (a fost) trecut în rândul zeilor de către succesorul (său) Diocletianus*];

94. Medalie dedicată împăratului Carinus (283-285, Marcus Aurelius Carinus). D=32,3 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58881;

Av.: **C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] AVR·[elius] CARINVS· P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] POT·[estate] II· CO[n]S·[ul] II· ⊗** [*Împăratul cesar Marcus Aurelius Carinus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a doua oară, consul a doua oară*]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Carinus;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **CARI/ MAIOR FILIVS/ A PATRE A·[nno] CCXXCII·/ CAESAR APPELLATVS/ ET AB EO/ IN PERSAS MOVENTE/ GALLIS PRAEFECTVS/ CONTAMINATISSIME VIXIT/ PATRI MAXIME EXOSVS/ QVO MORTVO AVGVST⁹·[us] FACT⁹·[us]/ SPECTACVLVM MAGNIFICVM/ A·[nno] C·[hristi] CCXXCIV· ROMAE EDIDIT/ CONTRA DIOCLETIANVM/ MVLTIS PRAELIIS CONFLIXIT/ VLTIMO APVD MARGVM/ OCCISVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXXCV·** [*Fiul mai mare a lui Carus, numit de tată caesar în anul 282 și (numit tot) de acesta, pe când se îndrepta împotriva perșilor, prefect al Gallilor; a trăit într-un mod foarte dezonorant, foarte urât de tatăl (său). După ce acesta a murit,*

devenit împărat, a dat la Roma un spectacol măreț în anul 284 de la Cristos; a purtat multe lupte împotriva lui Diocletianus, în ultima (a fost) ucis lângă Margum în anul 285 de la Cristos];

DOMINATUL

95. Medalie dedicată împăratului Diocletian (284-305, Caius Aurelius Valerius Diocletianus). D=32,5 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58951;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] CL·[audius] VALER·[ius] DIOCLETIANVS P·[ius] F·[elix] A·[ugustus] TR·[ibunicia] POT·[estate] XXI· CO[n]S·[ul] IX· P·[ater] P·[atriae] ⊗ *[Împăratul cesar Claudius Valerius Diocletianus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a douăzecișuina oară, consul a noua oară, părinte al patriei];* în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Diocletian;

Rv.: C· W·; în câmp: ORTVS/ SALONAE/ IN DALMATIA/ A·[nno] C·[hristi] CCXXXIX·/ OBSCVRIS PARENTIBVS/ EX PRAEPOSITO DOMESTICORVM/ IMPERATOR EVASIT A·[nno] CCLXXXIV·/ SEQUENTI MAXIMIANVM AVG·[ustum] DIXIT/ CVM QVO SVMMA IMPERANS CONCORDIA/ MVLTI IN ÆGYPTO ORIENTE ET/ GERMANIA PARTIS VICTORIIS/ AVREO CVRRV ROMÆ TRIVMPHAVIT/ ET ROMAM ET NICOMEDIAM/ SLENDIDIS ORNAS AEDIFICIIS/ PRIMVS IMPERATORVM/ ADORARI VOLVIT/ IOVIVMQVE SE CONGNOMINAVIT/ IN CHRISTIANOS SÆVISSIMVS/ A·[nno] CCCV· PVRPVRA SE EXVIT/ AGRICVLTVRAM SALONAE/ PRIVATVS EXERCENS· FAME¹¹²/ & ANGORE CONFECT⁹[us]/ A·[nno] CCCXII· *[Născut la Saloniae în Dalmația în anul 239 de la Cristos din părinți de origine modestă, fost conducător al slujitorilor palatului, a devenit împărat în anul 284. Apoi l-a numit august pe Maximianus, cu care, domnind (împreună) în cea mai bună înțelegere, a dobândit victorii multe în Egipt, în Orient și în Germania; a triumfat la Roma într-un car de aur și, pe când împodobește Roma și Nicomedia cu edificii splendide, (a fost) primul dintre împărați (care) a vrut să fie adorat și s-a denumit Iovius; (a fost) foarte crud împotriva creștinilor. În anul 305 a renunțat la purpură practicând agricultura la Saloniae ca persoană particulară. S-a sfârșit în sărăcie și teamă în anul 312];*

96. Medalie dedicată împăratului Flavius Valerius Constantius¹¹³ Chlorus. D=31,9 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58882;

Av.: C· W·C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] FL·[avius] VAL·[erius] CONST·[ant]IVS CHLOR⁹[us] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustum] TR·[ibunicia] POT·[estate] XV· CO[n]S·[ul] VI· ⊗ *[Împăratul cesar Flavius Valerius Constantius Chlorus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a cincisprezecea oară, consul a șasea oară];* în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Chlorus;

¹¹² ME în ligatură.

¹¹³ Forma CONSTIVS nu poate fi decât o abreviere.

Rv.: în câmp: PATRE/ EVTROPIO [natus] ROM[ae]/ MATRE CLAVDIA/ A MAXIMIANO ADOPTAT⁹.[us]/ ET CAESAR DICT⁹.[us] A·[nno] C·[hristi] CCXCII/ THEODORA MAXIMIANI AVG·[usti]/ PRIVIGNAM DVCERE/ HELENAMQ¹¹⁴[ue] REPVDIARE COACT⁹.[us]/ TYRANNOS ET ALEMANNOS VICIT/ GALLIS CVM LAVDE PRAEFVIT/ CHRISTIANIS FAVENS/ A·[nno] CCCV· AVGVSTVS DICTVS/ IN BRITANNIAM TRAIECIT/ CONTRA PICTOS BELLATVRVS/ [s]ED INFIRMIORI VS⁹.[us] VALETVDINE¹¹⁵/ CONSTANTINO FILIO/ IMPERIVM TRADIDIT/ MORTVVS EBORACI/ [ante diem] VIII· KAL·[endas] AVG·[ustas]/ A·[nno] CCCVI·[(Născut) la Roma din tatăl Eutropius și mama Claudia, adoptat de Maximianus și numit caesar în anul 292 de la Cristos, (a fost) silit să o ia de soție pe Theodora, fiica vitregă a lui Maximianus și să o repudieze pe Helena. I-a învins pe tirani și pe alamani, a stat cu cinste în fruntea Gallilor; favorabil creștinilor. Numit augustus în anul 305, a trecut în Britannia pentru a purta război împotriva picților; dar, fiind cu sănătatea șubredă, a încredințat domnia fiului (său) Constantinus. Decedat la Eboracum¹¹⁶ la 25 iulie în anul 306];

97. Medalie dedicată uzurpatorului Flavius Valerius Severus. D=32,0 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58914;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] FL·[avius] VAL·[erius] SEVERVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ [Împăratul cesar Flavius Valerius Severus, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Severus;

Rv.: C· W·; în câmp: INCERTIS/ NATALIBVS/ PARENTIBVSQVE/ SALTATOR TEMVLENTVS/ EBRIOSVS/ A GALERIO MAXIMIANO/ A·[nno] C·[hristi] CCCV· CAESAR DICTVS/ ITALIAE AFRICAEQVE PRAEFECT⁹.[us]/ CONTRA MAXENTIVM/ A·[nno] C·[hristi] CCCVII· AB EODEM MISSVS/ AVGVSTVM SE DICIT/ SED ROMAE A MILTIBVS/ DESERT⁹.[us] RAVENNAM FVGIENS/ MAXIMIANO HERCVLIO/ SE DEDIT/ ET MORI/ COGITVR· [De origine (umilă) și din părinți necunoscuți, dedat dansului și beției, (a fost) numit caesar de Galerius Maximianus în anul 305 de la Cristos. Prefect al Italiei și Africii, trimis de acesta în anul 307 de la Cristos împotriva lui Maxentius, s-a proclamat augustus; dar, părăsit de soldați la Roma și fugind la Ravenna, s-a predat lui Maximianus Herculus și a fost constrâns să se sinucidă];

98. Medalie dedicată împăratului Maximianus (Marcus Aurelius Valerius Maximianus). D=32,3 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58891;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] AVR·[elius] VALER·[us] MAXIMIAN⁹.[us] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunica] P·[otestate] XX· CO[n]S·[ul] X· ⊗ [Împăratul cesar Marcus Aurelius Valerius Maximianus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a douăzecea oară, consul a zecea oară]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Maximianus;

¹¹⁴ Punct în interiorul literei Q.

¹¹⁵ NE în ligatură.

¹¹⁶ Azi York.

Rv.: C·W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCXLVIII-/ IN PANNONIA/ A DIOCLETIANO CVI/ IN OMNIB⁹.[us] OBSECVNDAVIT/ A·[nno] CCLXXXV· AVGVST⁹.[us] DICTVS/ HERCVLI COGNOMENTO/ TYRANNOS ET GERMANOS VICIT/ GALLIAS ET AFRICAM PACAVIT/ CVM¹¹⁷ EODEM A·[nno] CCCII· TRIVMPHAVIT/ ET CHRISTIANOS PERSEQVVTVS/ A·[nno] CCCV· IMPERIO SE ABDICAVIT/ SED SEMEL ITERVMQVE/ RESVMENS PVRPVRAM/ MASSILIA A CONSTANTINO/ EXPVGNATA/ LAQVEO SIBI IPSI/ VITAM FINIVIT/ A·[nno] C·[hristi] CCCX [Născut în Pannonia în anul 248 de la Cristos, (a fost) numit augustus în anul 285 de Diocletian pe care l-a urmat în toate. Denumit cu porecla de Herculus, i-a învins pe tirani¹¹⁸ și pe germani, a pacificat Galliile și Africa, a triumfat împreună cu acesta (cu Dioclețian) în anul 302 și i-a persecutat pe creștini. În anul 305 a abdicat din domnie; dar, reluând-o de două ori, și-a pus el însuși capăt vieții cu un ștreang în Massalia asediată de Constantin în anul 310 de la Cristos];

99. Medalie dedicată împăratului Galeriu (305 (293)-311, Caius Galerius Valerius Maximianus). D=31,6 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58867;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] C·[aius] GAL·[erius] VAL·[erius] MAXIMIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] XX·CO[n]S·[ul] VIII· ⊗ [Împăratul cesar Caius Galerius Valerius Maximianus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a douăzecea oară, consul a opta oară]; în câmp: cap dreapta laureat purtând barbă scurtă și mustață Galeriu;

Rv.: C·W·; în câmp: ORTVS/ IN DACIA/ PARENTIB⁹.[us] AGRARIIS/ MILITIA PRAESTANS/ A DIOCLETIANO ADOPTAT⁹.[us]/ CAESARQ·[ue] DICT⁹.[us] A·[nno] C·[hristi] CCXCII-/ ET LIMITI ISTRI PRAEFECTVS/ SARMATAS PERSAS CARPOS/ ARMENIOS MEDOS ALIOSQ·[ue] VICIT/ A·[nno] CCCV· AVGVSTVS FACTVS/ SEVERVM ET MAXIMINVM/ ILLO QVE MORTVO LICINIVM/ SIBI ADOPTAVIT/ OB SAEVAM LIBIDINEM/ ET IN CHRISTIANOS/ CRVDELITATEM/ HORRENDA TABE/ CONSVMT⁹.[us] SERDICA/ MENSE MAIO/ A·[nno] C·[hristi] CCCXI· [Născut în Dacia din părinți țărani, remarcându-se prin serviciul militar, (a fost) adoptat de Diocletianus și (a fost) numit caesar în anul 292 de la Cristos și prefect al frontierei Dunării. I-a învins pe sarmați, pe perși, pe carpi, pe armeni, pe mezi și pe alții. Numit augustus în anul 305, i-a adoptat pe Severus și pe Maximinus, (iar) după ce acesta a murit, pe Licinius. Din cauza desfrâului sălbatic și a cruzimii împotriva creștinilor (a fost) măcinat de o putreziciune îngrozitoare la Serdica¹¹⁹ în luna mai, în anul 311 de la Cristos];

100. Medalie dedicată împăratului Maxentius (Marcus Aurelius Valerius Maxentius). D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58889;

Av.: C·PR·CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] M·[arcus] A·[urelius] VAL·[erius] MAXENTIVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate]

¹¹⁷ VM în ligatură.

¹¹⁸ Evident, este vorba de alți pretendenți la tron.

¹¹⁹ Azi Sofia în Bulgaria.

VII· CONS·[ul] IV· ☉ [*Împăratul cesar Marcus Aurelius Valerius Maxentius, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a șaptea oară, consul a patra oară*]; în câmp: bust dreapta, identificat cu Hercule (poartă *exuviae leonis* cu *nodus Herculeanus*), barbă scurtă și mustață Maxentius;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **PATRE/ MAXIMIANO/ HERCVLIO AVG·[usto]/ MATRE EVTROPIA/ A PRAETORIANIS/ NON ABNVENTE SENATV/ [ante diem] VI· K[a]L·[endas] NOV·[embres] A·[nno] C·[hristi] CCCVI·/ AVGVSTVS DICTVS/ SEVERVM IN ITALIA/ ALEXANTRVM¹²⁰ IN AFRICA VINCIT/ TYRANNIDEM VTROBIQVE/ EXERCENS ET/ CHRISTIANOS VEXANS/ QVARE CONSTANTINVS/ A SENATV ACCITVS/ EVM AD PONTEM MILVITVM VIC·[it]/ TIBERI ABSORPTVM/ [ante diem] VI· KAL·[endas] NOVEMB·[res]/ A·[nno] CCCXII·** [*(Născut din) tatăl Maximianus Herculus augustul și mama Eutropia, a fost numit august de către pretorienii în ziua de 27 octombrie anul 306 de la Cristos fără ca Senatul să se opună. I-a învins pe Severus în Italia (și) pe Alexander în Africa, exercitând o domnie abuzivă în ambele (regiuni) și chinându-i pe creștini, fapt pentru care Constantin, chemat de Senat, l-a învins la Podul Milvian; a fost înghițit de Tibru la 27 octombrie în anul 312*];

101. Medalie dedicată împăratului Galerius Valerius Maximinus Daza. D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 58868;

Av.: **C· W·C· PR· CÆS·**; circular: **IMP·[erator] C·[aesar] GAL·[erius] VAL·[erius] MAXIMINVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] VIII· CO[n]S·[ul] III·** ☉ [*Împăratul cesar Galerius Valerius Maximinus, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a opta oară, consul a treia oară*]; în câmp: bust dreapta laureat, drapat și cu cămașă de zale, purtând barbă scurtă și mustață Daza;

Rv.: **C· W·**; în câmp: **DAZA/ NOMINE/ FILIVS SORORIS/ MAXIM·[iani] HERCVLEI/ QVO IMPERIVM DEPONENTE/ A·[nno] C·[hristi] CCCV· CAESAR FACTVS/ ET A GALERIO ADOPTATVS/ HVI9.[us] QVOQVE NOMINA SVMSIT/ ORIENTI PRAEFECTVS/ A·[nno] C·[hristi] 307· SE IPSVM DIXIT AVGVSTVS/ A GALERIO POSTEA CONFIRMAT9.[us]/ TEMVLENTVS LIBIDINOSVS/ IN CHRISTIANOS¹²¹ OMNIVM SAEVISSIM9.[us]/ CONTRA LICINIVM RES NOVAS/ MOLIT9.[us] VICT9.[us] ET FVGAT9.[us]/ HAVSTO VENENO/ EXTINCTVS/ TARSIS/ A·[nno] CCCXIII·** [*Cu numele de Daza, (era) fiul surorii lui Maximianus Herculus; după ce acesta a abdicat din domnie, a fost făcut caesar în anul 305 de la Cristos și adoptat de Galerius, și chiar și-a asumat numele acestuia. Prefect al Orientului, în anul 307 de la Cristos s-a proclamat singur augustus, apoi, (a fost) confirmat de Galerius. (A fost) bețiv (și) desfrânat, împotriva creștinilor cel mai crud dintre toți. A pornit un nou război împotriva lui Licinius, a fost învins și alungat. S-a stins bând otravă la Tarsus în anul 313*];

102. Medalie dedicată împăratului Liciniu (308-324, Flavius Valerius Licinianus Licinius). D=32,3 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60556;

¹²⁰ Corect: **ALEXANDRVM.**

¹²¹ **IN** și **HR** în ligatură.

Av.: C· PR· CÆS·; circular: IMP·[erator] C·[aesar] F·[lavius] VAL·[erius] LICIN·[ianus] LICINIVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ugustus] TR·[ibunicia] P·[otestate] XVII· CO[n]S·[ul] V· ⊕ *[Împăratul cesar Flavius Valerius Licinianus Licinius, cel pios, cel fericit, cel august, cu putere de tribun a șaptesprezece oară, consul a cincea oară];* în câmp: bust stânga laureat, drapat, în costum de ceremonial, cu o rozetă pe piept, purtând barbă scurtă, mustață și un sceptru pe umărul stâng Liciniu;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCLXIV·/ IN DACIA/ PARENTIB⁹[us] AGRICOLIS/ A GALERIO MAXIMIANO/ CVI⁹[us] VET⁹[us] CONTVBERNALIS ERAT/ A·[nno] C·[hristi] CCCVII· [ante diem] III· ID·[us] NOVEMB·[res] CAESAR/ AC PAVLO POST AVGVST⁹[us] DICTVS/ A·[nno] CCCXIII· MAXIMINVM VICIT/ SED CONTRA AFFINEM SVVM/ CONSTANTINVM INSVRGENS/ A·[nno] CCCXIV· PACEM OBTINUIT/ TRADITO ILLYRICO./ IN CHRISTIAN⁹[us] PRIMVM AEQV⁹[us]/ DEINDE INIQVISSIMVS/ AB· A·[nno] CCCXXII· CONSTANTINO/ SVCCVMBENS IMPERIO/ TANDEM A·[nno] CCCXXIV·/ SE ABDICAVIT/ ANNO SEQUENTI/ OCCISVS· *[Născut în anul 264 de la Cristos, în Dacia, din părinți țărani, a fost proclamat cesar în anul 307 de la Cristos, la 11 noiembrie și puțin după aceea augustus de către Galerius Maximianus, al cărui vechi camarad de arme era. În anul 313 l-a învins pe Maximinus, dar ridicându-se împotriva rudei sale Constantin, a obținut pacea în anul 314 după ce a renunțat la Illyricum; față de creștini mai întâi binevoitor, apoi foarte dușmănos. Fiind învins de Constantin în anul 322, în cele din urmă a abdicat în anul 324 (și a fost) ucis în anul următor];*

103. Medalie dedicată împăratului Constantin cel Mare (307-337, Flavius Valerius Constantinus). D=32,4 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60557;

Av.: circular: IMP·[erator] CÆS·[ar] FL·[avius] VAL·[erius] CONSTANTINVS· MAXIMVS· PIVS· FELIX· AVG·[ustus] ⊕ *[Împăratul cesar Flavius Valerius Constantinus cel Mare, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: cap dreapta Constantin purtând pe cap o diademă compozită;

Rv.: 16 C· W· 94; în câmp: NATVS/ APVD NAISSVM A·[nno] CCLXX₂/ PATRI·¹²² A·[nno] CCCV· IN IMPERIO/ SVCCCESSIT· AN[n]O¹²³ SEQ·[enti] IMPERATOR DICT⁹[us]/ VISO IN NVBIB⁹[us] CRVCIS SIGNO/ MAXENTIVM VICIT· A·[nno] CCCXII·/ ET CHRIST·[ianam] RELIG·[ionem] SVSCEPIT·/ OCCISO LICINIO A·[nno] CCCXXV·/ SOLVS IMPERAVIT·/ BIZANTIVM¹²⁴ RESTAVRATVM/ CONSTANTINOPOLIM¹²⁵ VOCAVIT/ IMPERIIQ·[ae] SEDEM FECIT·/ IN EXPEDIT·[ione] PERSICA/ OBIIT· A·[nno] C·[hristi] CCCXXXVII· [ante diem] XI· CAL·[endas] IVN·[ias] *[Născut în anul 272 la Naissus, în anul 305 i-a urmat tatălui la domnie; în anul următor a fost proclamat împărat. După ce a văzut în nori semnul crucii, l-a învins pe Maxentius în anul 312 și a adoptat religia creștină. După ce Licinius a fost ucis în anul 325 a domnit singur; a*

¹²² TR în ligatură.

¹²³ Litera N are o bară deasupra, semn de dublare.

¹²⁴ Corect: BYZANTIVM.

¹²⁵ CO în ligatură.

denumit Constantinopolis (orașul) Byzantium restaurat și l-a făcut scaun al împărăției. A murit în campania împotriva perșilor în anul 337 de la Cristos, în ziua de 22 mai];

104. Medalie dedicată împăratului Constantin al II-lea (337-340, Flavius Valerius Claudius Constantinus). D=32,1 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60559;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] CL·[audius] CONSTANTINVS· IVNIOR P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Claudius Constantin cel Tânăr, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta laureat Constantin al II-lea;

Rv.: 17 C· W· 02·; în câmp: NATVS/ ARELATE/ VII· AVG·[ustī] A·[nno] CCCXII·/ PATRE CONSTANTINO M·[agno]/ MATRE FAVSTA/ K[a]L·[endas] MART·[ias] A·[nno] CCCXVI· CAESAR/ PATRE DEFVNCTO AVGVSTVS/ GALLIAM HISPANIAM BRITANNIAM/ SORTE VEL TESTAMENTO ACCEP[i]T/ SED ITALIAM AFRICAMQVE/ ADIVNGERE VOLENS/ CONSTANTI· FRATRI· BELLVM INTVL[i]T/ A CVIVS MILITIBVS FVSVS/ INTERFECTVS/ ET IN ALSAM FLVVIVM/ AD AQVILEIAM/ PROIECTVS EST/ A·[nno] CCCXL· *[Născut la Arelate¹²⁶ la 7 august în anul 312 din tatăl Constantin cel Mare și mama Fausta, la 13 martie în anul 316 (devine) caesar (și), după ce tatăl său a murit, augustus. A primit Gallia, Hispania (și) Britannia prin tragere la sorți sau prin testament; dar, voind să-și adauge Italia și Africa, a pornit război asupra fratelui său Constans, de ai cărui soldați a fost doborât, ucis și arucat în râul Alsa la Aquileia în anul 340];*

105. Medalie dedicată împăratului Constans (337-350, Flavius Valerius Iulius Constans). D=32,1 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60560;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] IVL·[ius] CONSTANS PI⁹·[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Iulius Constans, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta laureat Constans;

Rv.: 17 C· W· 02·; în câmp: NATVS/ A·[nno] CCCXX·/ PAT·[re] CONSTANTINO M·[agno]/ MATRE FAVSTA/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas] IANV·[arias] A·[nno] CCCXXX·/ CAESAR/ PATRE DEFVNCTO AVGVSTVS/ ITALIAM AFRICAM ILLYRICVM/ SORTE VEL TESTAMENTO/ OBTINVIT/ CONSTANTINO FRATRE CAESO/ PROVINCIAS EI⁹·[us] OCCVPAVIT/ MAGNENTIVM FVGAVIT/ SED AB HVIVS DVCE/ GAIZONE/ AD HELENAM OPPIDVM/ INTERFECTVS EST/ A·[nno] C·[hristī] CCCL· *[Născut în anul 320, din tatăl Constantin cel Mare (și) mama Fausta, (a devenit) caesar la 25 decembrie în anul 330 (și) augustus după ce tatăl a murit. A obținut prin tragere la sorți sau prin testament Italia, Africa (și) Illyricum; după ce fratele Constantin a fost ucis, a ocupat provinciile lui. L-a alungat pe Magnentius, dar a fost ucis de comandantul acestuia Gaizo în târgul Helena, în anul 350 de la Cristos];*

106. Medalie dedicată împăratului Constantius al II-lea (337-361, Flavius Valerius Iulius Constantius). D=32,0 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60565;

¹²⁶ Azi Arles.

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] IVL·[ius] CONSTANTIVS Pİ⁹·[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ *Domnul nostru, Flavius Iulius Constantinus, cel pios, cel fericit, cel august*; în câmp: bust dreapta laureat și drapat Constantiu al II-lea;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] C·[hristi] CCCXVII·/ CAESAR A PATRE CONSTANTINO MAGNO/ APPELLATVS/ [ante diem] IV· ID·[us] OCTOB·[res] A·[nno] CCCXIII·/ POST MORTEM PATRE IN/ ORIENTE AVGVST⁹[us] IMPERAVIT/ DONEC FRATRIBVS ALIISQVE/ AEMVLIS INTERFECTIS/ OCCIDENTIS QVOQVE IMPERIVM/ OBTINERET/ ARIANIS NIMIVM FAVENS/ EX BELLO CONTRA PERSAS/ REDITVM PARANS/ IVLIANVM VICTIS GERMANIS¹²⁷/ FELICIOREM OPPRESSVR⁹[us]/ OBIIT A·[nno] C·[hristi] CCCLXI·/ [ante diem] III· NON·[as] NOV·[embres] [*Născut în anul 317 de la Cristos, (a fost) numit caesar de către tatăl Constantin cel Mare la 12 octombrie în anul 323. După moartea tatălui, a domnit ca augustus în Orient până când a obținut și domnia Occidentului, după ce frații și alți pretendenți au fost uciși; deosebit de favorabil arienilor. Pe când pregătea întoarcerea din războiul contra perșilor, vrând să-l înlăture pe mai norocosul Iulianus odată ce germanii fuseseră înfrânți, a murit în anul 361 de la Cristos la 3 noiembrie*];

107. Medalie dedicată uzurpatorului Vetrano. D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60561;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] VETRANIO PIVS FELIX AVG·[ustus] ⊗ [*Domnul nostru Vetrano, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta laureat, cuirasat și drapat, purtând barbă scurtă și mustață Vetrano;

Rv.: C· W·; în câmp: HOMO/ SIMPLEX/ ET GRANDAEVVS/ MILITIBVS CHARVS/ CONSTANTE OCCISO/ EX MILITVM MAGISTRO/ AD TVENDVM ILLYRICVM/ KAL·[endas] MAI·[as] A·[nno] CCCL· APVD SIRMIVM/ AB EXERCITV AVGVSTVS DICT⁹[us]/ SED A CONSTANTIO IMP·[eratore]/ CONSENSV MILITVM/ IMPERII INSIGNE DEPONERE¹²⁸/ NOVO MORE COACTVS/ AD PRIVATAM VITAM/ REDIIT EODEM ANNO/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas] IANVAR·[ias] [*Om cinstit și vârstnic, drag ostașilor, după ce Constans a fost ucis, (ca) fost comandant al armatei pentru apărarea Illyricului, (a fost) numit împărat de armată la Sirmium în 1 mai în anul 350; dar, silit de împăratul Constantius conform noii uzanțe să depună însemnul domniei, cu acordul soldaților, s-a reîntors în viața particulară în același an la 25 decembrie*];

108. Medalie dedicată uzurpatorului Magnentius. D=32,0 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60563;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] MAGNENTIVS PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ [*Domnul nostru Magnentius, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta diademat, drapat și cuirasat Magnentiu;

¹²⁷ NI în ligatură.

¹²⁸ NE în ligatură.

Rv.: C· W·; în câmp: EX/ GALLIA/ ORIVNDVS/ COMES ORDINVM/ CONSTATE OCCISO/ A·[nno] CCCLX·/ [ante diem] XV· KAL·[endas] FEBR·[uarias]/ AVGVSTODVNI AVGVST·[us] DICTVS/ MEDIOLANVM ROMAMQ·[ue] VENIENS/ ITALIAM CAEDIB·[us] IMPLEVIT/ HINC PANNONIAM TENTANS/ CONSTANTIO IMP·[eratore] APVD MVRSIAM/ VICTVS ITALIAM REPETIIT/ SED RVRSVS SVPERATVS/ LVGDVNVM AVFVGIENS/ SE INTERFECIT/ [ante diem] IV· IDVS AVG·[ustas]/ A·[nno] CCCLIII·/ *[Originar din Gallia, COMES ORDINUM, după ce Constans a fost ucis, în anul 350 la 18 ianuarie, (a fost) numit împărat la Augustodunum¹²⁹. Venind la Mediolanum¹³⁰ și la Roma, a umplut Italia cu măceluri, de aici îndreptându-se către Pannonia. Înving de împăratul Constantius la Mursa¹³¹, s-a întors în Italia, dar iarăși învins, refugiindu-se la Lugdunum¹³², s-a omorât la 10 august în anul 353];*

109. Medalie dedicată uzurpatorului Decentius. D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60564;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] MAGN·[us] DECENTIVS· NOB·[ilissimus] CAESAR ⊗ *[Domnul nostru Magnus Decentius, prea nobil caesar];* în câmp: bust dreapta cu capul gol, purtând cuirasă cu egida pe piept Decentius;

Rv.: C· W·; în câmp: EX GALLIA/ ORIVNDVS/ A FRATRE/ MAGNENTIO/ A·[nno] CCLIII· (sic)¹³³ CAESAR APPELLAT·[us]/ MEDIOLANO¹³⁴ PRAEESSE COEPIT/ SED ALPES TRANSIENS/ GALLIAS DEFENSVRVS/ MORTE FRATRIS COMPERTA/ SE IPSVM STRANGVLAVIT¹³⁵/ APVD SENONAS/ A·[nno] C·[hristi] CCCLIII· *[Oraginar din Gallia, numit caesar în anul 253 (353) de fratele (său) Magnentius, a început să domnească la Mediolanum; dar, traversând Alpii pentru a apăra Galliile, după ce s-a descoperit moartea fratelui (său), s-a spânzurat singur la Senonae¹³⁶ în anul 353 de la Cristos];*

110. Medalie dedicată împăratului Claudius Iulianus (361-363, Flavius Claudius Iulianus). D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60566;

Av.: C· W· F· C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] CLAVD·[ius] IVLIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Claudius Iulianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta cuirasat cu cască, scut și lance Claudius Iulianus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ A·[nno] 332· VI· NOVEM·[bris]/ CONSTANTINOPOLI/ PATRE CONSTANTIO/ CONSTANTINI M·[agni] FRATRE/ MATRE BASILINA/ PRIMO CHRISTVM COLVIT/ A

¹²⁹ Autun.

¹³⁰ Milano.

¹³¹ Osjek.

¹³² Lyon.

¹³³ Corect: CCCLIII.

¹³⁴ ME în ligatură.

¹³⁵ AV în ligatură.

¹³⁶ Sens.

CONSTANTIO IMP.[eratore] PATRVELE/ A-[nno] 355 [ante diem] VIII· ID-[us] NOV-[embres] CAESAR/ DICTVS ET IN GALLIAS MISSVS/ ALAMANNOS SAEPIVS VICIT/ A MILITIBVS A-[nno] 360· PARISIIS/ IMPERATOR ET AVGVST⁹[us] FACTVS/ SED AD ETHNICOS RELAPSVS/ ADVERSVS CONSTANTIVM MOVIT/ HOCQ-[ue] MORTVO SOL⁹[us] IMPERANS/ CHRISTIANIS INFENSVS/ IN PRAELIO PERSICO/ PERIIT A-[nno] C-[hristi] 363· [ante diem] VI· KAL-[endas] IVL-[ias] [Născut în anul 332 la 6 noiembrie la Constantinopol, din tatăl Constantius, fratele lui Constantin cel Mare, (și) mama Basilina, mai întâi l-a urmat pe Cristos. A fost numit caesar de vărul său, împăratul Constantius, în anul 355 la 6 noiembrie și a fost trimis în Gallia; pe alamani i-a învins de mai multe ori. A fost proclamat împărat și august de către soldați în anul 360 la Paris; dar, reîntors la păgâni, a pornit împotriva lui Constantius și, după ce acesta a murit, domnind singur, (a fost) dușmănos față de creștini. A pierit în războiul cu perșii în anul 363 de la Cristos, la 26 iunie];

111. Medalie dedicată împăratului Iovian (363-364, Flavius Iovianus).
D=32,0 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60568;

Av.: C· PRIV· CÆS·; circular: D-[ominus] N-[oster] FLAV-[ius] CL-[audius] IOVIANVS P⁹[us] FEL-[ix] AVG-[ustus] ⊗ *Domnul nostru Flavius Claudius Iovianus, cel pios, cel fericit, cel august*]; în câmp: bust dreapta drapat și cuirasat, purtând o diademă Iovian;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ IN PANNONIA/ PATRE VARRONIANO/ OCCISO IVLIANO/ IMPERIVM¹³⁷ A MILITIB⁹[us] OBLATVM¹³⁸/ SVSCEPIT [ante diem] V· K[a]L-[endas] IVL-[ias] A-[nno] CCCLX3·/ EA CONDITIO/ VT OMNES CHRISTIANI FIERENT/ QVO FACTO EOS VLTRA TIGRIDEM/ REDVXIT SED PACEM INIQVAM/ CVM PERSIS INIRE COACTVS/ CONSTANTINOLIN¹³⁹ REDITVR⁹[us]/ DADASTANAE IN BITHYNIA/ EXANIMATVS NOCTE/ INVENTVS EST/ [ante diem] XII· K[a]L-[endas] MART-[ias]/ A[nno] CCCLXIV· [Născut în Pannonia din tatăl Varronianus, după ce Iulianus a fost ucis, a primit domnia oferită de soldați la 27 iunie în anul 353 cu condiția ca toți să devină creștini; după ce s-a făcut acest lucru, i-a condus dincolo de Tigris. Dar, silit să facă o pace nedreaptă cu perșii, pe când se reîntorcea la Constantinopol, la Dadastana în Bithynia a fost găsit într-o noapte fără suflare la 18 februarie în anul 364];

112. Medalie dedicată împăratului Valentinian I (364-375, Flavius Valentinianus), în Apus. D=32,3 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60569;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D-[ominus] N-[oster] FLAV-[ius] VALENTINIANVS P-[ius] F-[elix] AVG-[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Valentinianus, cel pios, cel fericit, cel august]*; în câmp: bust dreapta, drapat și cuirasat, purtând cască cu diademă, lance în mâna dreaptă și scut în cea stângă, Valentinian I;

¹³⁷ VM în ligatură.

¹³⁸ VM în ligatură.

¹³⁹ Corect: CONSTANTINOPOLIN (acuzativ grecesc pentru CONSTANTINOPOLIS).

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ APVD CIBALAS/ IN PANNONIA/ PATRE¹⁴⁰ GRATIANO SENIORE¹⁴¹/ POST IOVIANI MORTEM/ IMPERATOR A MILITIB₉[us] DICT₉[us]/ VALENTEM FRATREM/ COLLEGAM FECIT/ THRACIA GOTHOS EXPVLIT/ ALEMANNOS¹⁴² BRITANNOS¹⁴³ SAXONES¹⁴⁴/ FRANCOS COMPESCVIT/ IN SARMATAS MOVENS/ QVADOS PACEM PETERE COEG[i]T/ SED HORVM LEGATOS AVDIENS/ IRA COMMOTVS/ INTERIIT/ [ante diem] XIV· K[a]L·[endas] DECEM·[bres]/ A·[nno] CCCLXXV·
[Născut la Cibalae, în Pannonia, din tatăl Gratianus cel Bătrân, după moartea lui Iovianus (a fost) numit împărat de către soldați; pe fratele (său) Valens l-a făcut coleg. l-a alungat pe goți din Tracia, i-a potolit pe alamani, pe britani, pe saxoni și pe franci; îndreptându-se împotriva sarmaților, i-a silit pe quazi să ceară pace. Dar, pe când îi asculta pe trimișii acestora, tulburat de mânie, a murit la 18 decembrie în anul 375];

113. Medalie dedicată împăratului Valens (364-387, Flavius Valens), în Răsărit. D=32,1 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60570;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FLAV·[ius] IVLIVS VALENS PERP·[etuis] AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Iulius Valens, perpetuu august]; în câmp: bust dreaptadrapat și cuirasat, purtând diademă Valens;

Rv.: C· W·; în câmp: FRATER/ VALENTINIANI/ AD HOC IN IMPERII/ CONSORTIVM ADSCIT₉[us]/ ORIENTEM ACCEPIT/ [ante diem] V· K[a]L·[endas] APRIL·[es] A·[nno] CCCLXIV·/ PROCOPIVM TYRANNVM VI-/ CIT ADVERSVS GOTHOS/ VARIA FORTVNA PVGNAVIT¹⁴⁵/ DONEC AD HADRIANOPOLIN¹⁴⁶/ AB ILLIS VICTVS FVGAT₉[us]/ ET IN VILI TVGVRIO/ EXVSTVS EST/ A·[nno] CCCLXXVIII·/ D·[ie] IX· AVGVSTI·
[Fratele lui Valentinian, numit de acesta să ia parte la putere, a primit Orientul la 28 martie în anul 364. L-a învins pe tiranul Procopius; împotriva goților a luptat cu noroc schimbător până când la Hadrianopol¹⁴⁷ a fost învins de aceștia, pus pe fugă și mistuit de foc într-o colibă sărmană în ziua de 9 august în anul 378];

114. Medalie dedicată împăratului Gratian (367-383, Flavius Gratianus), în Apus. D=32,2 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60571;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FLAVIVS GRATIANVS PI⁹[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Gratianus, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta drapat purtând diademă Gratian;

Rv.: C· W·; în câmp: NAT₉[us] A·[nno] CCCL9·/ PATRE VALENTINIANO/ MATRE SEVERA/ AB ILLO [ante diem] IX· K[a]L·[endas] SEPT·[embres]

¹⁴⁰ TR în ligatură.

¹⁴¹ NI în ligatură.

¹⁴² NN în ligatură.

¹⁴³ NN în ligatură.

¹⁴⁴ NE în ligatură.

¹⁴⁵ AV în ligatură.

¹⁴⁶ Acuzativ grecesc pentru: HADRIANOPOLIS.

¹⁴⁷ Adrianopol, azi Edirne.

A·[nno] CCCLX7/ AMBIANI AVGVSTVS DICTVS/ ALAMANNOS ET SAXONES VICIT/ GOTHOS CVM PATRVO VALENTE/ DEBELLANS HOC OCCISO/ ORIENTALE IMPERIVM SVSCEPIT/ THEODOSIOQVE COMMISIT/ CVM GOTHIS IN THRACIAM/ REPVLIS FOED⁹[us] PERCVSSIT/ HINC EXERCITVM NEGLIGENS/ ET ALANOS FOVENS/ A MAXIMI DVCE ANDRAGATIO/ LVGDVNI INTERFECTVS/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas] SEPT·[embres]/ A·[nno] CCCLXXX3· [Născut în anul 359, din tatăl Valentinian și mama Severa, numit de acesta augustus la Ambianum¹⁴⁸ în 24 august în anul 367, i-a învins pe alamani și pe saxoni. Pe când lupta cu goții împreună cu unchiul (său) Valens, după ce acesta a fost ucis, a primit domnia pe Orient și l-a încredințat lui Teodosius; cu goții respinși în Tracia a încheiat un tratat. Apoi, neglijând armata și favorizându-i pe alani, (a fost) ucis de comandantul suprem Andragatius la Lugdunum, la 25 august în anul 383];

115. Medalie dedicată împăratului Valentinian al II-lea (375-392, Flavius Valentinianus), în Apus. D=32,6 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60573;

Av.: C· W· C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] VALENTINIANVS IVN·[ior] P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Valentinian cel Tânăr, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta purtând diademă cu rozetă, drapat și cuirasat, Valentinian;

Rv.: C· W·; în câmp: PATRE/ VALENTINIANO/ MATRE IVSTINA/ ILLO DEFVNCTO QVADRM⁹[us]/ AB EXERCITIBVS AVGVSTVS/ GRATIANO FRATRE IMPERII CONSORS/ FACTVS [ante diem] V· KAL·[endas] DEC·[embres] A·[nno] 375-/ ITALIAM AFRICAM ILLYRICVM ACCEPTI¹⁴⁹/ A·[nno] 383· AMBROSIVM LEGATVM DE PACE/ AD MAXIMVM TYRANNVM MISIT/ SED FRATRE OCCISO THESALONICAM/ AVFVGIT¹⁵⁰ VBI A THEODOSIO¹⁵¹ ERECT⁹[us]/ ET IN ITALIAM CVM CLASSE MISS⁹[us]/ VICTOREM MAXIMI FILIVM IN GALLIS/ PER ARBOGASTVM DVCEM VICIT/ FRANCOSQVE RETVDIT/ EIVSDEM FRAVDE¹⁵² VIENNAE/ ID·[ibus] MAII¹⁵³. A·[nno] 392-/ NECATVS·[(Născut) din tatăl Valentinianus și din mama Iustina, după ce acesta a murit a fost făcut augustus de către armate și părtaş la domnie de fratele (său) Gratianus la 27 noiembrie în anul 375 la vârsta de patru ani; a primit Italia, Africa și Illyricum. În anul 383 l-a trimis la tiranul Maximus ca sol pe Ambrosius pentru pace; dar, după ce i-a fost ucis fratele, a fugit la Thessalonic, unde a fost ridicat (în domnie) de Theodosius și trimis în Italia cu o flotă. L-a învins pe Victor, fiul lui Maximus, prin comandantul (său) Arbogastus și i-a respins pe franci, (dar) a fost ucis prin vicleșugul acestuia la Vienna¹⁵⁴ la 15 mai în anul 392];

¹⁴⁸ Amiens.

¹⁴⁹ TI în ligatură.

¹⁵⁰ AV în ligatură.

¹⁵¹ HE în ligatură.

¹⁵² AV în ligatură.

¹⁵³ Corect: MAIIS.

¹⁵⁴ Vienne pe valea Ronului.

116. Medalie dedicată împăratului Theodosiu I cel Mare (379-395, Flavius Theodosius). D=32,4 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60575;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FLAV·[ius] THEODOSIVS M·[agnus] PIVS FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Theodosius cel Mare, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta laureat și diademat, drapat și cuirasat Theodosiu;

Rv.: C· W·; în câmp: GENTE/ HISPANVS/ PATRE THEODOSIO/ MATRE THERMANTIA/ REMP·[ublicam] A GOTHIS PENE¹⁵⁵/ OPPRESSAM/ A GRATIANO ACCITIVS¹⁵⁶ RESTITVIT/ AN·[no] 379· [ante diem] XV· K[a]L·[endas] FEBR·[uarias] AVGVSTVS/ AN·[no] 380· CONSTANTINOPOLI/ TRIVMPHAVIT/ HINC SCYTHIS MAXIMOQ·[ue] VICTIS/ AN·[no] 389· ROMAM TRIVMPHANS ADIIT/ VNDE MEDIOLANVM CONCEDENS/ PVBLICAM¹⁵⁷ EGIT POENITENTIAM/ POSTEA BARBARIS TYRANNISQ·[ue]¹⁵⁸ DELETIT¹⁵⁹/ MEDIOLANVM TRIVMPHANS/ REGRESSVS/ EX HYDROPISI OBIIT/ [ante diem] XVI· KAL·[endas] FEBR·[uarias]/ A·[nno] CCCXCV· *[Hispan după neam, (născut) din tatăl Theodosius și mama Thermantia, chemat de Gratianus, a restabilit statul aproape copleșit de goți. Augustus din anul 379, de la 18 ianuarie, a triumfat la Constantinopol în anul 380, apoi, după ce au fost învinși sciții și Maximus, a sosit în triumf la Roma în anul 389, de unde, ducându-se la Mediolanum, a săvârșit penitență publică. După aceea, după ce barbarii și tiranii au fost nimiciți, întors în triumf la Mediolanum, a murit de hidropizie la 17 ianuarie în anul 395];*

117. Medalie dedicată uzurpatorului Maximus. D=31,9 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60572;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] MAGNVS MAXIMVS P·[ius] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Magnus Maximus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta diademat, drapat și cuirasat Maximus;

Rv.: C· W·; în câmp: EX/ PROSAPIA/ CONSTANTINI M·[agni]/ IN BARBAROS FELIX/ QVOS NOMINIS SVI TERRORE/ AD VECTIGALIA COEGIT/ IN BRITANNIA AVGVST·[us] DICTVS/ GALLIAS ADIIT GRATIANVM NECAVIT¹⁶⁰/ VICTOREM FILIVM A·[nno] 383· CAESAREM/ CVM VALENTINIANO ET THODOSIO/ PACEM FECIT HISPANIAMQ·[ue] OCCVPAVIT¹⁶¹/ A·[nno] 387· VALENTINIANO¹⁶² BELLV MOVENS/ ITALIA

¹⁵⁵ NE în ligatură.

¹⁵⁶ TI în ligatură.

¹⁵⁷ VB în ligatură.

¹⁵⁸ NN în ligatură.

¹⁵⁹ IT în ligatură. Corect: DELETIS.

¹⁶⁰ AV în ligatură.

¹⁶¹ AV, IT în ligatură.

¹⁶² VA în ligatură.

ET AFRICA POTITVS/ SED A THEODOSIO APVD SCISSIAM/ IN PANNONIA VICTVS/ ET IN FVGA PROPE AQVI=-LEIAM CAPITE PLEX₉[us]/ EST• [ante diem] V• KAL•[endas] AVG•[ustas]/ A•[nno] 388• *[(Originar) din stirpea lui Constantin cel Mare, norocos împotriva barbarilor, pe care cu groaza numelui său i-a constrâns la tribut, (a fost) numit augustus în Britannia. A venit în Gallia, l-a ucis pe Gratianus, (l-a făcut) caesar pe fiul (său) Victor în anul 383; a făcut pace cu Valentinianus și Theodosius și a ocupat Hispania în anul 387. Pornind cu război asupra lui Valentinian, a pus mâna pe Italia și Africa, dar a fost învins de Theodosius la Scissia (?)¹⁶³ în Pannonia, și, pe când fugea, a fost pedepsit cu moartea lângă Aquileia la 28 iulie în anul 388];*

118. Medalie dedicată uzurpatorului Flavius Eugenius. D=31,9 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60574;

Av.: **C• PR• CÆS•**; circular: **D•[ominus] N•[oster] FLAV•[ius] EVGENIVS PI₉[us] FEL•[ix] AVG•[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Flavius Eugenius, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta diademat, drapat și cuirasat Flavius Eugenius;

Rv.: **C• W•**; în câmp: **OCCISO/ VALENTINIANO/ ARBOGASTO CONFISVS/ A•[nno] 392• OCCIDENTIS/ IMPERIVM ARRIPVIT/ LEGATOS AD THEODOSIVM/ DE PACE MISIT/ QVIBVS DVIBIO RESPONSO/ REDEVNTIBVS FOEDERA/ CVM GERMANIS/ RENOVAVIT ITALIAMQVE/ OCCVPAVIT/ SED A THEODOSIO VICTVS/ CAPTVS ET CAPITE/ TRVNCATVS/ EST [ante diem] VIII• ID•[us] SEPT•[embres]/ A•[nno] CCCXCIV•** *[După ce a fost ucis Valentinianus, beneficiind de încrederea lui Arbogastus, a pus mâna pe domnia Occidentului în anul 392. A trimis soli de pace la Theodosius; după ce aceștia s-au înapoiat cu un răspuns evaziv, a reînnoit tratatele cu germanii și a ocupat Italia, dar a fost învins, capturat și decapitat de Theodosius la 7 septembrie în anul 394];*

IMPERIUL ROMAN DE APUS

119. Medalie dedicată împăratului Honorius (395-423, Flavius Honorius). D=32,3 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60579;

Av.: **C• W• C• PR• CÆS•**; circular: **D•[ominus] N•[oster] FLAVI⁹[us] HONORIVS PI₉[us] F•[elix] AVG•[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Flavius Honorius, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta diademat și drapat Honorius;

Rv.: **C• W•**; în câmp: **NATVS/ A•[nno] CCCLXXXIV•/ PATRE THEODOSIO/ MATRE AELIA FLACCILLA/ A PATRE A•[nno] 393• ID•[ibus] IANVAR•[iis]/ AVGVSTVS LEVATVS/ EO MORTVO OCCIDENTEM SORTIT₉[us]/ HORRIBILES GOTHORVM/ VANDALORVMQVE IMPETVS/ IN ITALIA IPSAQVE ROMA/ TVM GALLIA HISPANIA/ BRITANNIA EXPERTVS/ DAEMONVM SACRIFICIA VETVIT/ AC TYRANNIS/ ALIQVOT OPPRESSIS/ ROMAE EX HYDROPSI/ OBIIT [ante diem] XVIII• K[a]L•[endas] SEPT•[embres]/ A•[nno] CCCCXXIII•** *[Născut în anul 384 din tatăl*

¹⁶³ Corect – probabil – : Siscia, azi Šišak în Croația.

Theodosius și mama Aelia Flaccilla, (a fost) ridicat augustus de tatăl (său) la 13 ianuarie în anul 393; după ce acesta a murit, i-a revenit la sorți Occidentul. A îndurat invaziile graoznice ale goșilor și vandalilor în Italia și la Roma însăși, apoi în Gallia, Hispania și Britannia; a interzis sacrificiile la demoni¹⁶⁴ și, după ce câțiva tirani au fost stăviliți, a murit de hidropizie la Roma la 15 august în anul 423];

120. Medalie dedicată împăratului Valentinian al III-lea (423-455, Flavius Placidus Valentinianus). D=32,4 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60580;

Av.: C· W· C· P· C·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] PLACIDIVS VALENTINIANVS III· P·[ius] F·[elix] A·[ugustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Placidus Valentinianus al III-lea, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta diademat și drapat Valentinian al III-lea;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ RAVENNAE/ A·[nno] 419· VIII· IVNII· PATRE CON[s]TANTIO PATRICIO/ MATRE GALLA PLACIDIA/ A·[nno] 424· A THEODOSIO CAESAR/ SEQUENTI AVGVSTVS DICTVS/ IOANNE TYRANNO INTEREMTO/ RAVENNAE SEDEM CONSTITVIT/ VARIA FORTVNA CVM GOTHIS/ VANDALIS FRANCIS HVNNIS/ ALIISQVE PERDVCE PVGNAVIT/ SED HORVM PRAECIPVVM AETIVM/ PROPRIA MANV OCCIDENS/ AB EIVSDEM COMMILITONIBVS/ IN CAMPO MARTIO/ CONFOSSVS PERIIT/ [ante diem] XIV· K[a]L·[endas] APRIL·[es]/ A·[nno] CCCCLV· [Născut la Ravenna în anul 419 la 8 iunie, din tatăl patriciul¹⁶⁵ Constantius și mama Galla Placidia, (a fost) numit caesar de Theodosius în anul 424 și augustus în cel următor. După ce a fost nimicit tiranul Ioan, și-a instalat sediul la Ravenna. A luptat, cu sorți schimbători, cu goșii, vandalii, francii, hunii și alții, prin generalii (săi); dar, ucigându-l cu mâna lui pe Aetius, cel mai distins dintre ei, a pierit pe câmpul lui Marte străpuns de camarazii de arme ai acestuia la 19 martie în anul 455];

121. Medalie dedicată împăratului Avitus (455-456, Marcus Flavius Avitus). D=32,2 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60582;

Av.: C· PR· CAES·; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] MAECIL·[us] AVITVS· PI[us] FEL·[ix] AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Maecilius Avitus, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta diademat, drapat și cuirasat, purtând barbă scurtă și mustață Avitus;

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ROMAE/ EX SENATORE/ A MAXIMO IMP·[eratore]/ AD THEODERICVM/ GOTHORVM REGEM/ LEGATVS DE PACE MISSVS/ EAM NON ALITER OBTINET/ QVAM VT IPSE AVGVSTVS FIERET/ QVOD FACIT [ante diem] VI· ID·[us] IVL·[ias] A·[nno] 455· MAGNO GALLIAE PLAVSV· OCCISO MAXIMO IN ITALIAM/ VENIT GOTHICO PRAESIDIO/ VBIQVE PACIFICE EXCEPTVS/ SED EO DIMISSO/ ABDICARE COGITVR/ [ante diem] XVI· KAL·[endas] IVL·[ias] A·[nno] 456· EPISCOP[us] PLACEN·[us] TIAE FACT[us] [Născut la Roma din neam senatorial,

¹⁶⁴ Zeii păgâni.

¹⁶⁵ În epocă, titlul de *patricius* însemna „membru asociat al familiei imperiale”.

trimis de împăratul Maximus la Theoderic, regele goților, ca sol de pace, n-a obținut-o altfel decât dacă va deveni el însuși împărat, ceea ce a făcut la 8 iulie în anul 455 spre marea bucurie a Galliei. După ce Maximus a fost ucis, a venit în Italia cu o armată de goți, pretutindeni primit cu pace; dar, după ce aceasta a plecat, a fost constrâns să abdice la 16 iunie în anul 456 și (a fost) făcut episcop la Placentia¹⁶⁶];

122. Medalie dedicată uzurpatorului Iohannes. D=32,0 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60578;

Av.: C·W·C·PR·CÆS; circular: DOMINVS NOSTER IOHANNES P·[ius] F·[elix] A·[ugustus] ⊗ *[Domnul nostru Iohannes, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta diademat, purtând barbă scurtă și mustață Iohannes;

Rv.: 17 C·W·02; în câmp: MORTVO/ HONORIO/ CVIVS/ COMMENTARIORVM/ SCRIPTOR FVERAT/ RAVENNAE [ante diem] VI·K[a]L·[endas] SEPT·[embres] A·[nno] 423-/ AVGVSTVM SE DIXIT· LEGATOS/ AD THEODOSIVM DE FOEDERE/ EXERCITVM IN AFRICAM/ AETIVM AD HVNNORVM AVXILIA/ MERCANDA MISIT/ SED AB ASPARE THEODOSII DVCE/ OCCVPATA NOCTV RAVENNA/ CAPTVS DEXTRA PRIVATVS/ IGNOMINIIS AFFECTVS/ ET OBTRVNCATVS EST/ MENSE OCTOB·[re]/ A·[nno] 425· *[După ce a murit Honorius al cărui secretar fusese, s-a proclamat împărat la Ravenna la 27 august în anul 423. A trimis soli la Theodosius pentru un tratat (și) oaste în Africa, (iar) pe Aetius la huni pentru a cumpăra ajutoare; dar, după ce Ravenna a fost ocupată noaptea de Aspar, generalul lui Theodosius, a fost capturat, i s-a tăiat mâna dreaptă, a fost supus la umilințe și măcelărit în luna octombrie în anul 425];*

123. Medalie dedicată împăratului Maiorian (457-461, Iulius Valerius Maiorian). D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60584;

Av.: C·PR·CÆS; circular: D·[ominus] N·[oster] FL·[avius] IVL·[ius] VALERI[us] MAIORIANVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus] ⊗ *[Domnul nostru Flavius Iulius Valerius Maiorianus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust dreapta diademat și drapat, purtând barbă scurtă și mustață Maiorian;

Rv.: C·W; în câmp: A LEONE/ AVGVSTO/ IN ITALIAM/ AD OCCIDENTIS IMPERIVM/ SVSCIPIENDVM MISSVS/ K[a]L·[endas] APRIL·[es] A·[nno] CCCCLVII-/ AB EXERCITV AVGVST[us] DICT[us]/ VANDALIS PACEM DEDIT/ GOTHOS GALIIS EXPVLIT/ ALANIS BELLVM INFERENS/ IN ITALIAM REVOCATVS/ AB RICIMERE PATRICIO/ ABDICARE COACTVS/ AD HYRRAM FLVVIVM/ NECATVR [ante diem] VIII·ID·[us] AVG·[ustas]/ A·[nno] CCCCLXI· *[Trimis în Italia de împăratul Leon pentru a prelua domnia Occidentului, (a fost) proclamat împărat de armată la 1 aprilie în anul 457. A dăruit pacea vandalilor, pe goți i-a scos din Gallia; pe când purta război cu alanii (a fost) rechemat în Italia, silit să abdice de către patriciul Ricimer (și) ucis la râul Hyra la 6 august în anul 461];*

¹⁶⁶ Piacenza.

124. Medalie dedicată împăratului Severus (461-465, Libius Severus).
D=31,8 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60585;

Av.: circular: **D[ominus] N[oster] FLAVI9[us] LIBIVS SEVERVS PI9[us] FEL[ix] AVG[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Flavius Libius Severus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust stânga diademat, drapat și cuirasat Severus;

Rv.: **C· W· FEC· C· PRIVIL· CÆS;** în câmp: **NATVS/ IN LVCANIA/ AB EXERCITV/ AD RAVENNAM/ AVGVSTVS DICTVS/ [ante diem] XIII· KAL[endas] SEPT[embres] A[nn]o 461· CONTRA VANDALOS GOTHOS/ ET ALANOS FELICITER/ PVGNANS LAVREAM MERVIT¹⁶⁷/ MORBO EXTIN[c]TVS/ ANNO IMPERII QVARTO/ NONDVM EXACTO/ [ante diem] XVIII· KAL[endas] SEPT[embres]/ AN[no] 465· ROMAE· *⊗* *[Născut în Lucania, (a fost) proclamat împărat de armată la Ravenna la 20 august în anul 461; a meritat gloria luptând cu succes împotriva vandalilor, goșilor și alanilor; mort de boală, la Roma, la 15 august în anul 465, în al patrulea an de domnie încă neîmplinit];***

125. Medalie dedicată împăratului Anthemius (467-472, Procopius Anthemius).
D=31,9 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60586;

Av.: circular: **D[ominus] N[oster] FL[avius] IVLI9[us] ANTHEMIVS PI9[us] FEL[ix] AVG[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Flavius Iulius Anthemius, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust din față cuirasat cu egidă, purtând pe cap cască cu panaș, scut cu mâna stângă și o lance pe umărul drept Anthemius;

Rv.: **C· W;** în câmp: **VIR/ CONSVLARIS/ MARCIANI IMP[eratoris] GENER¹⁶⁸/ AB IMP[eratore] LEONE/ AD OCCIDENTIS IMPERIVM/ SVSCIPIENDVM MISSVS/ AB EXERCITV OCCVRENTE/ A[nn]o 467· AVGVSTVS DICTVS/ RICIMERI PATRICIO/ FILIAM DAT¹⁶⁹/ MAIESTATIS REOS DAMNAT¹⁷⁰/ GOTHOS AD PACEM ADIGIT¹⁷¹/ GENSERICI CLASSEM VINCIT· SED INIMICITIA INTER IPSVM/ ET GENERVM ORTA AB HOC AD PONTEM/ AELIVM VINCITVR/ ET TRANSFODITVR/ [ante diem] V· ID[us] IVN[ias]/ A[nn]o 472 *[Bărbat de rang consular, ginere al împăratului Marcianus, (a fost) trimis de împăratul Leon pentru a prelua domnia Occidentului; proclamat împărat în anul 467 de către armata care l-a întâmpinat, și-a dat fiica patriciului Ricimer. I-a pedepsit pe vinovații de nesupunere, pe goși i-a constrâns la pace, a învins flota lui Genserici; dar, după ce s-a iscat dușmănie între el și ginerele (său), a fost învins de către acesta la Pons Aelius și ucis la 11 iunie în anul 472];***

126. Medalie dedicată împăratului Olybrius (apr.-nov. 472, Ancius Olybrius).
D=32,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60588;

Av.: circular: **D[ominus] N[oster] FLAVIVS OLYBRIVS PIVS FELIX AVG[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Flavius Olybrius, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust stânga diademat, drapat și cuirasat Olybrius;

¹⁶⁷ ME în ligatură.

¹⁶⁸ NE în ligatură.

¹⁶⁹ Corect: DEDIT.

¹⁷⁰ Corect: DAMNAVIT.

¹⁷¹ Corect: ADEGIT.

Rv.: C· W·; în câmp: NATVS/ ROMAE/ CONSVLARIS/ ET GENER/ VALENTINIANI¹⁷² IMPERATORIS¹⁷³/ OCCISO ANTHEMIO/ FAVENTE RICIMERE/ PATRICIO/ AVGVSTVS DICTVS/ [ante diem] V· ID·[us] IVN·[ias] A·[nno] C·[hristi] 472·/ SED QVARTO¹⁷⁴ IMPERII/ MENSE OBIIT/ [ante diem] X· KALEND·[as] NOV·[embres]/ ROMAE· [Născut la Roma, fost consul și ginere al împăratului Valentinian, după ce Anthemius a fost ucis, (a fost) proclamat împărat la 9 iunie în anul 472 de la Cristos, cu sprijinul patriciului Ricimer, dar a murit la Roma în a patra lună de domnie la 23 octombrie];

127. Medalie dedicată împăratului Glycerius (473-474, Flavius Glycerius). D=32,0 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60587;

Av.: C· PR· CÆS·; circular: D·[ominus] N·[oster] FLAVIVS GLYCERIVS PIVS FELIX AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Glycerius, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta diademat, drapat și cuirasat, purtând barbă scurtă și mustață Glycerius;

Rv.: C· *⊗* W·; în câmp: SENATOR/ ROMANVS/ OLYBRIO MORTVO/ INVITVS AB EXERCITV/ AVGVSTVS DICTVS/ [ante diem] III· NON·[as] MAII¹⁷⁵ A·[nno] 473·/ VINDEMIRVM GOTHVM/ DONIS AB ITALIA AVERTIT/ A IVLIO NEPOTE/ [ante diem] VIII· K[a]L·[endas] IVL·[ias] A·[nno] 474· CAPT9[us]/ ET ABDICARE COACTVS/ SALONAE IN DALMATIA/ EPISCOPVS/ ORDINATVS/ EST· [Senator roman, după ce a murit Olybrius, (a fost) numit împărat de armată fără voia sa la 5 mai în anul 473; pe gotul Vindemir l-a îndepărtat de Italia cu daruri. A fost capturat și silit să abdice de către Iulius Nepos la 25 iunie în anul 474 (și a fost) sfințit episcop la Salonae în Dalmația];

128. Medalie dedicată împăratului Iulius Nepos (474-475, Flavius Iulius Nepos). D=32,5 mm; m.c.; b. c.; inv. N 60591;

Av.: circular: D·[ominus] N·[oster] FLAVI9[us] IVLIVS NEPOS PI9[us] FELIX AVG·[ustus] ⊗ [Domnul nostru Flavius Iulius Nepos, cel pios, cel fericit, cel august]; în câmp: bust dreapta diademat și drapat Iulius Nepos;

Rv.: C· W· F· C· P· CÆS·; în câmp: A/ ZENONE/ IMPERATORE/ ANTHEMIO SVFECTVS/ CONSTANTINOPOLI VENIENS/ IN PORTV ROMANO/ [ante diem] VIII·/ KAL·[endas] IVL·[ias] A·[nno] 474·/ AVGVSTVS DICTVS/ GLYCERIVM DEPOSVIT/ AB EVARICO GOTHORVM REGE/ PACEM OBTINVIT/ SED [ante diem] V· KAL·[endas] SEPT·[embres] A·[nno] 475·/ AB ORESTE PATRICIO/ IMPERIO SPOLIATVS/ SALONAE IN DALMATIA/ POST VITAE PRIVATAE/ QVINQVENNIVM/ OCCISVS/ [ante diem] VII· ID·[us] MAY¹⁷⁶·/ A·[nno] C·[hristi] CCCCLXXX· [Venind de la Constantinopol din partea împăratului Zenon ca înlocuitor al lui Anthemius, (a fost)

¹⁷² VA în ligatură.

¹⁷³ MP în ligatură.

¹⁷⁴ VA în ligatură.

¹⁷⁵ Corect: MAIAS.

¹⁷⁶ Corect: MAIAS.

proclamat împărat în portul Romei la 25 iunie în anul 474; l-a depus pe Glycerius, a obținut pacea de la Euric, regele goților, dar (a fost) jefuit de domnie la 28 august în anul 475 de către patriciul Orestes; (a fost) ucis la Salona în Dalmația, după cinci ani de viață particulară, la 9 mai în anul 480];

129. Medalie dedicată împăratului Romulus Augustulus (475-476, Romulus Momillus Augustulus). D=31,1 mm; m.c.; f. b. c.; inv. N 60592;

Av.: **C· WERMUTH· F· C· PR· CÆS·**; circular: **D·[ominus] N·[oster] ROMVLVS MOMILLVS AVGVSTVLVS P·[ius] F·[elix] AVG·[ustus]** ⊗ *[Domnul nostru Romulus Momillus Augustulus, cel pios, cel fericit, cel august];* în câmp: bust din față cuirasat, purtând cască cu pană, ține cu mâna stângă un scut cu imaginea unui călăreț și o lance pe umărul drept Romulus Augustulus;

Rv.: în câmp: **A/ PATRE/ ORESTE/ PATRICIO/ PRID·[ie] K[a]L·[endas] NOV·[embres] A·[nno] 475/ RAVENNAE LEVATVS EST/ IMPERATOR/ SED ILLO AB ODOACRE/ GOTHORVM REGE [ante diem] V· K[a]L·[endas] SEPT·[embres]/ A·[nno] 476/ VICTO ET OCCISO/ ABDICARE COACTVS/ ET EXILIO DAMNATVS/ OMINOSO COGNOMENTO/ REGNVN OCCIDENTALE/ BARBARIS RELINQVENS/ VSQVE AD CAROLVM/ MAGNVN·** *[A fost ridicat împărat la Ravenna de către tatăl (său) patriciul Orestes la 31 octombrie în anul 475; dar, după ce acesta a fost învins și ucis de către Odoacru, regele goților⁷⁷, la 28 august în anul 476, (a fost) silit să abdice și condamnat la exil, lăsând barbarilor domnia Apusului cu o poreclă de rău augur, până la Carol cel Mare];*

⁷⁷ De fapt, Odoacru era regele unui grup germanic eterogen, în care dominau herulii, și era învrăjbit cu goții; de altfel, va fi curând după aceea ucis chiar de Theodoric cel Mare, regele ostrogoților.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

RESTAURARE

RESTAURAREA UNEI URNE FUNERARE APARTINÂND EPOCII BRONZULUI

La restauration d'une urne funéraire de l'âge du bronze. L'ouvrage présente la restauration d'une urne funéraire en céramique de l'âge du bronze, appartenant à la culture de Wietenberg, pièce découverte en 2003 à Merești. En présentant les endommagements que les fragments céramiques ont soufferts, on passe à la description des opérations de la restauration: le nettoyage, la consolidation et le collage des fragments céramiques; la reconstitution des parties qui manquaient du récipient, le finissage et la conservation finale du récipient.

Keywords: *restoration, ceramics, artifacts, funeral urn, Bronze Age*

Campania arheologică de la Merești, jud. Harghita din anul 2003 a adus la lumină un număr mare de fragmente ceramice pentru a căror analiză arheologul dr. Viorica Crișan s-a adresat Laboratorului zonal de restaurare al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Sortarea materialului și analiza fragmentelor ceramice a dus la identificarea unui număr de 47 fragmente aparținând aceluiași vas (fig. 1), o urnă funerară cu două tortițe confecționată din pastă de bună calitate, de culoare neagră. Urna funerară care conținea osemintele unui copil a fost identificată de specialiști drept ceramică din epoca bronzului, cultura Wietenberg.

Operațiunile de restaurare au debutat prin o curățare prealabilă, constând în scufundarea fragmentelor ceramice în apă pentru spălarea resturilor de pământ și a impurităților, urmată de o curățare mecanică umedă cu o pensulă fină. Uscarea fragmentelor s-a efectuat vreme de câteva zile, pe hârtie de filtru, la temperatura camerei. Pentru conservarea și consolidarea fragmentelor ceramice s-a recurs la impregnarea acestora în soluție diluată 1/5 de nitrolac.

Reîntregirea vasului a fost realizată prin lipirea fragmentelor ceramice cu ajutorul unui adeziv transparent fără plastifiant, tip aracet. Operațiunile de lipire s-au desfășurat pe durata mai multor zile folosind drept suport o lădiță cu nisip fin în care fragmentele asamblate erau așezate pentru consolidarea lipiturii. Reîntregirea a fost efectuată pe baza formei, grosimii și a decorului fragmentelor ceramice existente. Lipsa tuturor cioburilor ceramice a făcut ca vasul rezultat să constituie aproximativ 80% din întreg (fig. 2a, 2b).

Următoarea etapă a restaurării a constat în reconstituirea vasului cu ajutorul unui model negativ, un mulaj de lut al părților lipsă, fixat prin presare ușoară în interiorul vasului peste care s-a turnat dinspre exterior ghips pentru refacerea vasului. După ce gipsul a făcut priză, mulajul de lut a fost îndepărtat cu ușurință mulțumită aplicării, anterior turnării, de ulei siliconic prin pensulare fină pe porțiunile ceramice amprentate. Finisarea vasului a fost executată în mai multe etape: îndepărtarea surplusului de turnare cu ajutorul bisturiului chirurgical, modelarea ghipsului cu ajutorul unei raclete de tip „S”, șlefuirea vasului cu ajutorul glas-papirului de diferite granulații și al plasei de

sârmă fină. Pentru conservarea finală s-a efectuat impregnarea vasului cu soluție diluată 1/5 de nitrolac.

Rezultatul muncii de restaurare s-a constituit într-un vas ceramic de formă bitronconică, ușor alungit, cu zona diametrului maxim rotunjită, fund tăiat drept și două tortițe laterale realizate în bandă circulară lată, prinse de margine și de corp; buza rotunjită, dreaptă, se înalță deasupra marginii înguste, drepte, ușor trasă spre interior. Zona de joncțiune a marginii cu corpul apare marcată de o canelură deasupra căreia se remarcă decorul simplu, o linie întreruptă (realizată probabil prin împunsături succesive) ce unește cele două tortițe. Dimensiunile vasului după restaurare sunt DG=12 cm; DB=8,5 cm; Dmax=53,1 cm; H=17,5 cm, iar numărul de inventar în colecțiile muzeului clujean este VD 2713 (fig. 3a, 3b).

BIBLIOGRAFIE:

*** *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003.

N. Boroffka, *Die Wietenberg Kultur*, Bonn, 1994.

V. Crișan, V. Sârbu, *Patrimoniul arheologic*, în *Potențialul turistic și patrimoniul cultural din zona Covasnei*, Sfântu Gheorghe, 2001.

M. V. Farmacovschi, *Conservarea și restaurarea colecțiilor de muzeu*, București, 1954.

Mihail Mihalcu, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice*, București, 1970.

H. J. Plenderleith, *La conservation des Antiquités et des Œuvres d' Art*, Paris, 1966.

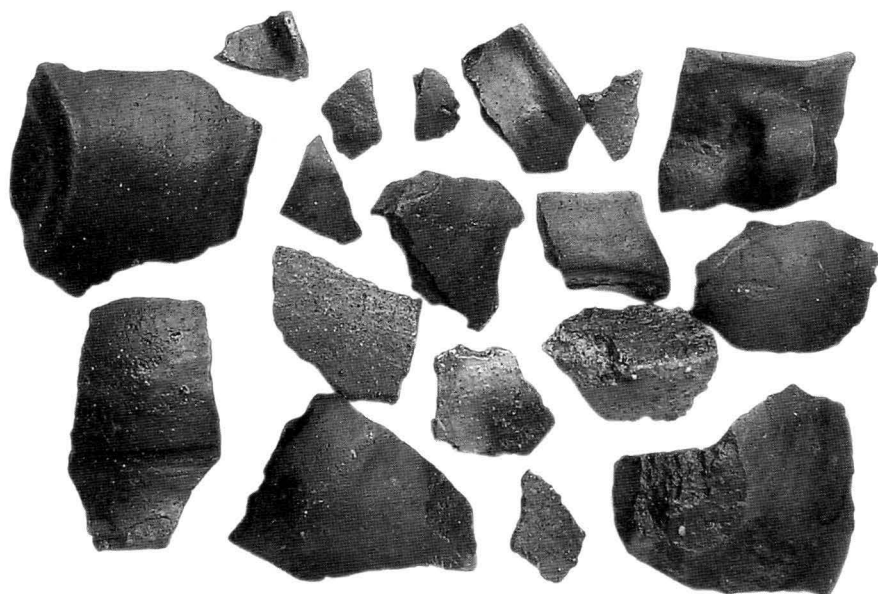

Fig. 1

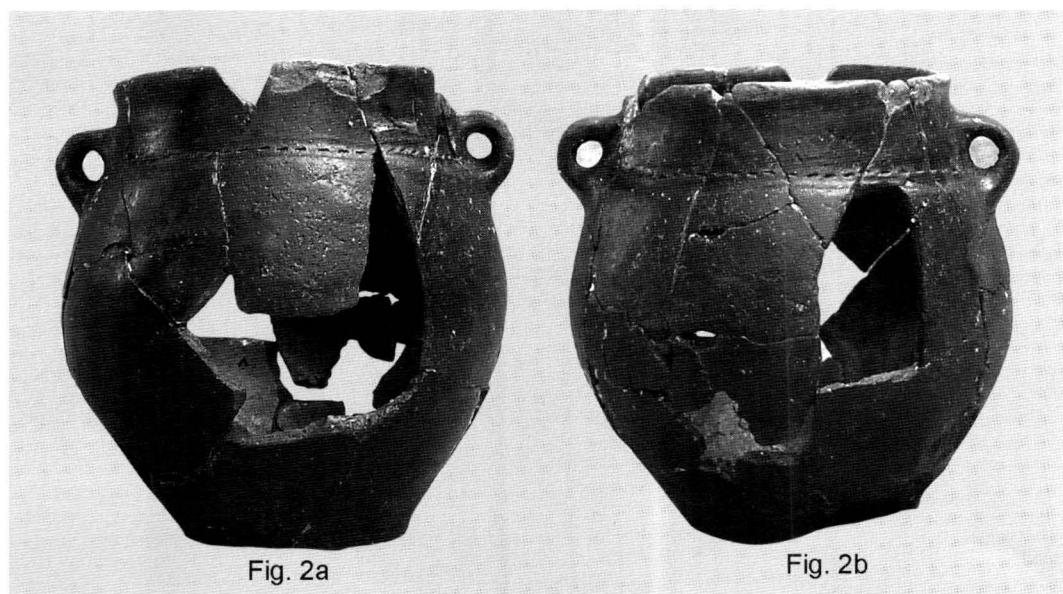

Fig. 2a

Fig. 2b

Fig. 1. Fragmentele ceramice înainte de restaurare.

Fig. 2 a-b. Vasul ceramic după reîntregire.

Fig. 3a

Fig. 3b

Fig. 3 a-b. Vasul ceramic după restaurare.

ARTA RESTAURĂRII CĂRȚII VECHI – O MISIUNE NOBILĂ

The art of restoring old books – a noble mission. Two tendencies can be noted in the restoration of old, rare books, either Romanian or foreign. The first approach is based on the complete restoration of the volumes, while the second consists of small interventions, without the volumes being undone. In order to decide which method to employ during the restoration-conservation process of an old book, one must start from the idea that every object, in our case every old book, is an individual case, with specific problems. It is desirable that the direct intervention on a book consists of minimal procedures that would allow the original to be preserved as it was first produced.

Keywords: *restoration-conservation, old books, specialization, minimal intervention, art*

Patrimoniul național cultural de carte este o componentă a avuției naționale. Prin valoarea, numărul și compoziția sa, exprimă specificul cultural național, iar starea sa de conservare indică gradul de civilizație al societății contemporane și modul în care este apreciată și tratată această moștenire culturală.

Aspecte privind minima intervenție în conservarea-restaurarea cărții vechi, dimensiunea sa științifică și importanța acordată problemelor de patologie ale cărți vechi, impun abordarea și prezentarea acestei profesii de conservare-restaurare atât din punct de vedere al pregătirii științifice, al cercetării, al investigațiilor fizico-chimice, biologice, al fotografiilor-document ce trebuie efectuate înaintea oricărei intervenții de restaurare, cât și din punct de vedere al intervențiilor de conservare-restaurare ce trebuie efectuate de către specialiștii pe diferite tehnici, ce sunt implicați direct pe parcursul etapelor de restaurare a cărții vechi.

Am să prezint câteva aspecte privind minima intervenție prin prisma pregătirii mele științifice și a experienței mele profesionale în restaurare-conservare de carte veche rară, document. În activitatea de restaurare a cărților vechi, rare, românești sau străine, s-au manifestat două tendințe. O primă tendință este axată pe restaurarea integrală a volumelor, restaurări de mare amploare, și o altă tendință mai apropiată de practica internațională, ce se bazează pe intervenții mici asupra cărților, fără descoaserea volumelor. Fiecare dintre aceste metode are justificarea ei. Pentru a aprecia exact care din cele două metode trebuie aplicată în timpul procesului de conservare-restaurare a unei cărți vechi trebuie neapărat să pornim de la ideea că fiecare obiect, în cazul nostru fiecare carte veche, este un caz de sine stătător, cu problemele sale specifice. Numai după o analiză temeinică a fiecărui element în parte, corelată cu starea de conservare, cu natura, evoluția și dimensiunea degradărilor, restauratorul trebuie să decidă ce metodă va propune, pentru a fi pusă în discuție comisiei de restaurare. Este de dorit ca intervenția directă asupra unei cărți să presupună operații minime, care să permită păstrarea integrală a originalului, așa cum a fost el realizat. Pomind de la aceste aspecte, în restaurarea unei cărți vechi trebuie avut în vedere mediul în care aceasta a fost depozitată, degradările majore pe care aceasta le prezintă, atât în ceea ce privește suportul de text, cât și la

legătură. Când este posibil, este preferabil să se execute intervenții mici, fără descoaserea volumului și păstrarea tuturor elementelor originale ale legăturii cărții. În cazul cărților vechi, unele dintre acestea se află în stadii de degradare care necesită intervenții majore de restaurare. Astfel, unele cărți trebuie restaurate integral, pentru că restaurarea nu se poate face pe volum nedesfăcut, fie din cauza degradării tuturor elementelor de legătură, fie datorită unor procese evolutive de degradare a hârtiei. Momentul în care restauratorul pregătește o carte veche pentru intervenția de restaurare prin descoaserea volumului este unic. Se presupune că în întreaga viață viitoare a cărții momentul nu ar trebui să se repete, dacă au fost respectate principiile restaurării științifice și cele care țin de conservarea și cercetarea volumului respectiv. Prin desfăcerea legăturii cărții, restauratorul are acces în unele zone ascunse ale acesteia, acolo unde istoricul și cercetătorul nu pot pătrunde. Aceste zone se situează la nivelul cotorului interior, al cusăturilor, în locurile de îndoire ale caietelor, precum și la foile de gardă lipite pe scoarțe, sau sub acestea, acolo de unde pot fi scoase la iveală file scrise, de diferite proveniențe. Aceste file sunt mărturii foarte importante și utile, care pot lămurii unele probleme încă neelucidate din istoria unei cărți, din istoria culturală locală sau națională. În mod normal, aceste mărturii nu pot fi scoase la iveală în afara procesului de restaurare. Cercetătorul care ar încerca acest lucru ar comite în mod conștient o degradare. Învățarea tehnicilor specifice de restaurare pe probleme de patologie a cărții vechi se realizează prin efectuarea unor stagii susținute de practică aplicată pe cărți care nu au valoare de patrimoniu, prin parcurgerea unor etape științifice de restaurare efectuate pe o perioadă de patru ani. În ansamblu, această pregătire trebuie să fie multidisciplinară. Profesia de conservare-restaurare carte veche, rară, document impune o experiență bogată pentru a putea interveni pe cărțile vechi degradate, din colecțiile patrimoniului național, parte integrantă a patrimoniului universal.

Numai în aceste condiții vor putea fi analizate toate particularitățile operei de artă, în cazul nostru cărțile vechi rare, astăzi clasate în fondul de tezaur. Fiecare carte veche poate oferi informații diverse, care nu se referă doar la conținutul textului, ci și la natura materialelor folosite, la proveniența acestora, la tehnici de fabricare, la metode de realizare a vechilor legături, tehnici de ornamentare, motivele folosite. Fiecare componentă a cărții poartă o serie întreagă de informații, în ansamblu fiecare carte posedă date complexe.

Pierderea unei anumite cantități de informații conținută de carte se datorează fie deteriorărilor naturale, generate de îmbătrânirea materialelor, fie depozitările în condiții necorespunzătoare din punct de vedere al normelor științifice de conservare. Intervenția de restaurare trebuie să se rezume la strictul necesar, pentru a servi în primul rând la redarea stării de sănătate și a funcționalității cărții, păstrând nealterate toate elementele originale, nemodificând și neintervenind cu nimic în structura acestora.

Adoptarea oricăror elemente străine cărții vechi falsifică în esență opera respectivă și-i privează pe cercetători de dobândirea unor importante informații privind istoria tehnicilor de legare în anumite arii geografice, specificul meșteșugarilor, al legării cărților, particularități regionale ale acestei arte, specificul atelierelor. Acest lucru este valabil și în privința suportului de scris, hârtie sau pergament, cât și a textului.

Restaurarea trebuie să stopeze procesele de degradare și să redea obiectului semnificația de odinioară, păstrând nemodificată structura acestuia. Intervențiile de restau-

rare trebuie făcute acolo unde acest lucru este necesar prin intervenții minime, cu păstrarea tuturor elementelor originale. Sunt cazuri când starea de conservare nu permite decât o intervenție de amploare mai mare. Dar chiar și în această situație vor fi păstrate toate elementele originale. În cazul volumelor care și-au pierdut complet toate elementele constitutive ale legăturii, restaurarea corpului de carte și a legăturii trebuie să se facă ținând cont de particularitățile istorice și geografice în care acestea au fost realizate, folosind analogiile oferite de bibliografia de specialitate.

Se poate afirma că profesia de restaurator este o artă minuțioasă, ce se învață. Conservarea își propune să asigure colecțiilor o viață cât mai lungă. Materialele din care sunt alcătuite acestea sunt supuse transformărilor care au loc fără a fi sesizate. Procesul este lung, nu se vede, vizibile sunt doar urmările, efectele. Cauza o constituie condițiile improprii de păstrare, manipulare și factorii microclimatici care, la rândul lor, favorizează declanșarea atacurilor biologice și chimice¹.

Restauratorul, deși trebuie să pornească de la un diagnostic prestabilit, cunoscând cauzele, efectele și agenții care deteriorează suportul papetar, nu trebuie să considere ca țel final al activității sale îndepărtarea unor deteriorări devenite perceptibile, ci recunoașterea preventivă a pagubelor latente, așadar îndepărtarea cauzelor și agenților de degradare care pot fi activați de o oarecare împrejurare². Deci îngrijirea terapeutică interacționează cu cea preventivă. De aici decurge implicit și principiul minimei intervenții, aceasta constituind de fapt esența restaurării moderne³.

Scopul acestei lucrări este acela de a trage un semnal asupra bunurilor culturale mai ales a celor de natură organică, în situația în care au o stare aparent bună de conservare dar s-au aflat sub influența unor factori nocivi. Se deformează, se închid la culoare, se fisurează, se dezlipesc, mucegăiesc sau sunt atacate de insecte. Ele își modifică astfel starea de conservare, structura, compoziția, forma, rezistența lor fizico-mecanică se diminuează, devin fragile și mai vulnerabile și în cele din urmă dispar. Toate acestea pot fi evitate dacă se face periodic o conservare preventivă a colecțiilor de carte și manuscrise, pentru înlăturarea compușilor reziduali din hârtie, care pot fi dăunători în viitor, pentru a putea crește utilizarea documentelor istorice în scopuri de cercetare și documentare.

¹ Simonetta Villanti. *Factori microclimatici și conservarea fondurilor de bibliotecă*, în *Probleme de patologie a cărții. Culegere de material documentar*, vol. 31, 1995.

² *Norme de conservare a bunurilor care fac parte din patrimoniul cultural*, Hotărârea de guvern 1546-18.12.2003 în *Monitorul oficial* 58-23.01.2004.

³ Mihail Mihalcu, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice*. București, Ed. Științifică, 1970, p. 234-240.

INTERVENȚIE DE URGENȚĂ PENTRU RECUPERAREA ȘI PROTEJAREA UNOR FRAGMENTE DE PICTURĂ MURALĂ DESCOPERITE ÎN TIMPUL CERCETĂRII ARHEOLOGICE EFECTUATE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA ÎN CAMPANIA 2011

Emergency interventions for the recovery and preservation of wall painting fragments discovered at Ulpia Traiana Sarmizegetusa during the 2011 archaeological campaign. The archaeological search done during 2007-2010 at Ulpia Traiana Sarmisegetusa discovered some fragments of the lower level of the wall of a building partially demolished to make place to a new temple. There were discovered fragments dispersed of mural decorative painting, in isolated pieces or still attached to the wall. Our study presents the solutions to follow for a differentiated preservation of these fragments, in order to organize a museum-like presentation.

Keywords: *wall painting, a fresco, extraction, stacco, stacco a massello, facing*

Sarmizegetusa (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa) este primul oraș întemeiat de romani la nordul Dunării după cucerirea Daciei. „Denumirea sa cuprinde atât statutul cel mai înalt la care putea aspira un oraș roman (*colonia*), numele împăratului fondator, precum și numele capitalei regatului dac, Sarmizegetusa, situată în Munții Orăștiei, la 40 km est. A rămas orașul cel mai venerabil al provinciei, îndeplinind importante funcții religioase și administrative. De pildă, aici a fost înălțat primul Capitoliu, aici se întrunea conciliul provincial al Daciei, aici își avea sediul procuratorul financiar. Dintre marile monumente ale coloniei a fost dezvelit în întregime *forum vetus* (forul lui Traian), iar mai recent Capitoliul, adică templul lui Iupiter și a triadei Capitoline”.¹

„Inițial colonia cuprindea între zidurile sale un spațiu de aproape 24 hectare, extinzându-se ulterior o treime spre vest. Organizarea planimetriei orașului a avut ca reper cele două drumuri principale, *cardo maximus* (nord-sud) și *decumanus maximus* (est-vest), care se intersectau în fața forului în punctul peste care a fost amplasat un monument, *locus gromae*. Drumurile din interiorul orașului (*cardines* și *decumani*) delimitau cartierele de locuit (*insulae*). Din sistemul de fortificații se pot distinge pe teren doar valul și șanțurile. Prin săpături arheologice au fost cercetate parțial zidurile incintei și două dintre turnurile de colț. Spațiul locuit în afara zidurilor (*extramuros*) a fost mult mai extins, întreaga suprafață a orașului depășind 100 de hectare. Potrivit estimărilor, Sarmizegetusa avea 20-30.000 locuitori, indicație care o plasa între orașele de dimensiuni medii ale Imperiului. Orașul era condus de magistrați (*duumviri iure dicundo*) și de un senat municipal (*ordo decurionum*)”.²

¹ Documentație alcătuită de Prof. Dr. Ioan Piso, Dr. Ovidiu Țentea și specialist restaurator Pompei Sabin Grapini în vederea obținerii avizului CA/ CNMI-MCPN. Avizat favorabil cu nr.138/CA 22.07.2011.

² Idem.

„Edificiul numit Y se află imediat la vest de *forum vetus* sau forul lui Traian. Primele cercetări le-a făcut între cele două războaie mondiale C. Daicoviciu, dar nu a lăsat nicio informație despre ele. Ioan Piso și Ovidiu Țentea au început noile cercetări în 2007 și le-au continuat în 2008 și 2010 (vezi rapoartele din *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2008, București 2009, p. 268-269; *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2008, București 2009, p. 190-191; *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2010, București 2011, p. 274-275). Au fost identificate trei faze ale acestui edificiu. Primele două faze aparțin unei locuințe a unui demnitar al coloniei, fiindcă avea canalizare proprie. A treia fază constă dintr-un templu al zeilor palmyreni (Bel, Yarhibol și Malagbel), construit sub domnia împăratului Caracalla (a. 212-217). Podium-ul acestui templu, cu dimensiunile 8,50 x 8,50 m, construit din pietre de râu și mortar, a fost pus parțial peste o încăpere a fostei locuințe. În timpul săpăturilor din jurul podium-ului s-a găsit în partea locuinței neacoperită de podium pictură murală [...], iar în dărâmătura romană multă tencuială pictată căzută. Porțiunile de tencuială pictată descoperite *in situ* au fost conservate primar prin acoperire cu nisip fin și marcate cu material textil, apoi acoperite cu pământ”.³

Prezentarea generală a fragmentelor de pictură murală

Fragmentele de tencuieli purtătoare de pictură decorativă se prezintă atât sub formă de bucăți dispersate, căzute în dărâmătură, cât și ca suprafețe compacte, aderente la fronturile de zid conservate din vechea construcție.

Fragmentele din dărâmătură, deși dispersate, pot fi catalogate după ornamentele pe care le poartă, în mai multe grupe:

- pictură geometric decorativă, pe fond dominant roșu pompeian intens
- trandafiri albaștri cu frunze verzi
- imitație de marmură roșie cu nervuri galbene și stropi albaștri și verzi
- elemente vegetale stilizate.

Prezența unui alt tip de ornament în spărtură față de cele de pe pereții încă în picioare desemnează prezența a încă cel puțin două camere cu o decorație mai elegantă decât cele două păstrate la poziție. Fragmentele izolate au fost colectate cu rol statistic și pentru a completa repertoriul decorativ al picturilor din interiorul vechii case. Acestea pot fi conservate în formulă muzeală, în casetoane care să evidențieze aspectul fragmentar, scos din contextul arheologic, pe care bucățile respective le prezintă.

Fragmentele de tencuială compactă au ca motiv decorativ imitația de marmură roșie și frunza de acant, agava, aloe stilizată, pictată în galben monocrom, pe fondul alb al tencuielii de var.

În cazul fragmentelor de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa se constată prezența oxizilor specifici picturii pe tencuială de var umed (*a fresco*), respectiv ocru galben, roșu, verde de cupru, negru de fier. Tipic pentru pictura pe var proaspăt, pentru fondurile albe a fost speculată calitatea optică a tencuielii finisate doar prin presare.

³ Idem.

Întregul repertoriu decorativ a fost realizat la mâna liberă, fără un desen prealabil sau un model de transpus. Tehnica degajată de execuție este perfect compatibilă cu cea a picturii pe var proaspăt, *a fresco*, ceea ce explică și rezistența spectaculoasă în timp (și în condițiile vitrege ale sitului) a stratului de intonaco și a culorilor, care au o intensitate pe care numai crusta de carbonat de calciu o poate conferi oxizilor folosiți la pictura respectivă. Oxizii au fost aplicați în strat subțire, cu pensulație care suprapune un intonaco având o granulație vizibilă, datorată nisipului din compoziția stratului de finisare. Intonaco suprapune stratul de preparare, un *arriccio* cu o grosime variind între 2 și 4 cm. Această grosime este prezentă în mod constant la fragmentele dispersate, iar suprafețele păstrate la poziție confirmă abordarea acestei dimensiuni ca o componentă a tehnicii de execuție.

Una dintre caracteristicile acestor fragmente de pictură murală constă în depunerile de săruri de pe suprafața pictată care a stat un timp considerabil în contact cu solul și cu umiditatea ridicată din acesta. De altfel, acesta este unul dintre riscurile care trebuie luate în considerare la prelevarea și depozitarea fragmentelor după scoaterea lor din săpătură este acela al deshidratării forțate, care ar conduce la pierderea coeziunii stratului de culoare și la slăbirea aderenței acestuia la stratul suport.

Prezența în partea inferioară a zidurilor a tencuielilor decorative înglobează inclusiv sărurile acumulate de suportul de zid pe durata existenței clădirii care a fost demolată parțial pentru a face loc platformei pe care s-a ridicat templul zeilor palmyreni.

Fragmentul de zid cu suprafața de tencuială pictată sugerând marmura, fiind izolat perimetral, a permis abordarea extragerii în vederea conservării prin metoda *stacco a massello*, ceea ce presupune detașarea stratului pictural cu tot cu stratul de zidărie suport.

Fragilitatea deosebită a peliculei de culoare, a stratului superficial ridică probleme de conservare și de procedură în vederea conservării.

Soluțiile de conservare a picturii murale au fost stabilite diferențiat, în funcție de amplasamentul și starea de conservare a fragmentelor de pictură murală, respectiv a suportului de zidărie.

Pomindu-se de la premisa că orice separare a picturii de către suportul său original constituie o schimbare radicală și ireversibilă, și în consecință o măsura extremă la care nu se va putea recurge, un examen al situației în ansamblul sau a stabilit fără echivoc că principalele cauze ale degradării nu pot fi eliminate *in situ*. Documentația și propunerile de intervenție au fost analizate și avizate de către Secțiunea de Componente Artistice a Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice (Aviz Favorabil Nr. 138/ CA/ 22.07.2011 pentru lucrările de extragere a fragmentelor de pictură murală).

Astfel, apreciindu-se că prezentarea *in situ* nu este o soluție viabilă de protejare, conservare și punere în valoare a fragmentelor de pictură murală, s-a procedat la colectarea fragmentelor izolate din dărâmătură, precum și la extragere prin tehnicile *stacco* și *stacco a massello* a suprafețelor aderente la zidărie.

Potrivit Paolo și Laura Mora / Paul Philippot - *Conservarea picturii murale*. București, Ed. Meridiane, 1986, p. 244-246, există în principiu „trei metode diferite în funcție de profunzimea la care se operează separarea între pictură și suportul său. Formula cea mai veche *stacco a massello*, constă în îndepărtarea picturii, cu toată tencuiala și cu o parte sau cu tot suportul ei. Dimpotrivă, *stacco* este o extragere a

picturii cu straturile de tencuială din imediata apropiere, în timp ce *strappo* este o smulgere doar a peliculei picturale”.

Pregătirea pentru extragerea stratului de pictură murală prin tehnica *stacco* și *stacco a massello* a început cu îndepărtarea urmelor aderente de sol și săruri de pe suprafața picturii murale, continuând cu aplicarea unui consolidant compatibil cu tehnica frescei pentru refacerea coeziunii peliculei de culoare fragilizate (dispersie transparentă de caseinat de calciu 2%).

După uscarea consolidantului s-a procedat la aplicarea în straturi succesive a componentelor *facing*-ului, respectiv hârtie japoneză, tifon, hârtie, folosind ca adeziv *coletta*, respectându-se timpii de uscare necesari dintre straturi. Alegerea acestui adeziv pentru aplicarea *facing*-ului s-a făcut funcție de două feluri de considerente: 1- rezistența picturii la apă sau la solvenți utilizabili în această operație și 2- funcție de gradul de umiditate a mediului ambiant în care trebuie să se opereze. Ulterior s-a aplicat contraforma rigidă, menită să suporte greutatea stratului de tencuială după desprinderea de pe suportul de zidărie.

În cazul fragmentului pregătit pentru *stacco a massello*, suplimentar față de tratamentul standard pentru aplicarea *facing*-ului s-a mai realizat un cofraj care să blocheze ansamblul zid-tencuială într-un monobloc detașabil.

Trebuie remarcată dificultatea intervenției, determinată de spațiul îngust de manevră.⁴

⁴ Fotografii din arhiva personală Sabin Pompei Grapini.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig.1.Vedere de ansamblu a zonei de intervenție I.

Fig.2. Vedere a zonei propuse pentru extragere *stacco a massello*.

Fig.3. Detaliu al fragmentului A propus spre extragere, înainte de intervenția de conservare și restaurare.

Fig. 4

Fig. 5

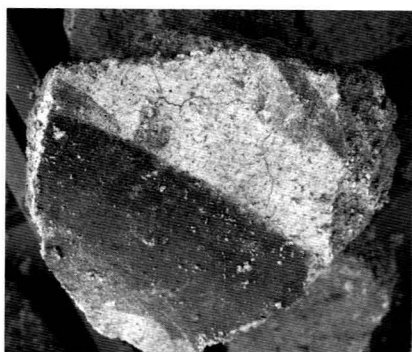

Fig. 6

Fig. 7

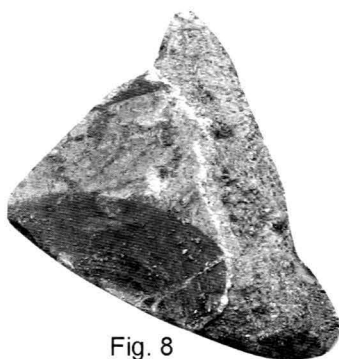

Fig. 8

Fig.4. Vedere frontală a zonei A de intervenție propuse pentru *stacco*.

Fig.5. Vedere frontală a zonei B de intervenție propuse pentru *stacco*.

Fig.6. Fragmentul nr.1 recuperat din dărâmtură, dominantă cromatică a pigmentului roșu.

Fig.7. Fragmentul nr.2 recuperat din dărâmtură, cu ornamente florale realizate în pigmenții roșu și negru, pe fondul alb al tencuielii de var.

Fig.8. Fragment recuperat din săpătură, din zona cu dărâmtură anterioară construirii platformei templului. Detaliu din amestecul cromatic de verde și albastru aplicat pe fondul alb al stratului suport de intonaco.

CERCETARE STRATIGRAFICĂ ASUPRA UNUI FRAGMENT DIN PICTURA MURALĂ EXTERIOARĂ DE LA BISERICA BUNA VESTIRE A MĂNĂSTIRII MOLDOVIȚA, JUD. SUCEAVA

Stratigraphic research on a fragment from the exterior mural paintings of the Annunciation Church of Moldovița Monastery, Suceava County. The church of the Moldovița Monastery is one of the reference pin points on the map that unites the sights that are included in the UNESCO heritage, beside the other orthodox monasteries that are embellished with exterior mural paintings. The particular phenomenon of this decoration type, which also argues the registration of these monuments in the worldwide heritage list, has caused in the past centuries (19th and 20th centuries) an increasing interest for the technical means and iconographic program. Recently, the interest started from the perspective of the preserving of the mural paintings. Current restoring campaign of the interior and exterior frescos from the Annunciation Church of Moldovița Monastery occasioned detailed investigations from the scaffolding erected on the height of the monument, permitting the access towards the painted surfaces. The preliminary researches revealed the presence of previous interventions, undocumented in any ways, made with inappropriate materials and in a manner capable of harming the original substance of the mural paintings and the authenticity of the image in ensemble.

The stratigraphic research presented in the present material has been made on the route of the vertical fissure on the aisle's apse shaft, right near the eastern buttress.

Keywords: *stratigraphy, a fresco, Moldovița Monastery, Agnus Dei, UNESCO patrimony.*

Dintre toate mănăstirile purtătoare de pictură exterioară din Bucovina, biserica purtând hramul Bunei Vestiri de la Moldovița este singura care prezintă accesul în incinta fortificată pe latura de răsărit. Odată trecut pragul înalt al porții masive ce protejează gangul de sub turnul de intrare, privitorului i se înfățișează în toată splendoarea silueta bisericii, proiectată pe fundalul vechilor chilii, de pe latura sudică și pe corpul clisiarniței, dispus diametral opus, spre nord. Această amplă simetrie se desfășoară față de axul absidei de est a bisericii, ax care curge de la crucea din vârful turlei de pe naos, coboară prin mijlocul ferestrei altarului și se oprește la baza contrafortului minor de răsărit, menit să contracareze împingerile zidăriei pe axa longitudinală, Est-Vest. Că aceasta era o zonă cu risc suplimentar în ceea ce privește comportamentul construcției în timp o demonstrează însăși prezența contrafortului, plasat imediat sub golul de formă dreptunghiulară al ferestrei din axul altarului.

Privirea furată de bogăția decorației pictate a exteriorului, impresionată de monumentalitatea ansamblului, impact sporit de distanța relativ mică ce desparte intrarea în curtea mănăstirii de biserica propriu-zisă, nu sesizează dintru început ceea ce par a fi mici inadvertențe în expresia picturii exterioare de pe axul absidei de răsărit. Abia după ce dă ocol întregii biserici, după ce admiră bogăția scenelor de pe fațada de sud, după ce se minunează de modificările cromatice survenite pe fațada de vest în urma incendiului din secolul al XVII-lea care a mistuit acoperișul bisericii, și după ce deplânge pierderea masivă a scenelor de pe latura de nord, urmare a iernilor vitrege din zonă, privitorul se întoarce la absida de răsărit, într-o ultimă contemplare a siluetei bisericii și a picturii sale.

Atunci devine vizibilă indecizia cu care pare să fi fost pictat Mielul din medalionul Sfântului Agneț, element central în desfășurarea iconografică a întregului ansamblu mural, atât timp cât spre acest medalion converg procesiunile de sfinți de pe absidele laterale ale naosului și de pe contraforții care le flachează. Tot atunci se observă scena complexă a Maicii Domnului pe tron, cu Pruncul Iisus în brațe, încadrată de Sfinții arhangheli Mihail și Gavriil, scenă înscrisă într-un panou încheiat în partea superioară într-un arc în plin cintru, care preia forma ocnițelor ce încununează printr-un registru continuu zidurile bisericii. La o analiză mai atentă, se observă un element de distanțare, pe întreaga înălțime a celor două scene: medalionul, respectiv Maica Domnului Platytera, care deformează proporțiile personajelor și afectează echilibrul compozițional al ansamblului.

Aceasta este zona pe care s-a efectuat cercetarea stratigrafică, operațiune determinată de observația efectuată la fața locului, de pe schelă, conform căreia în locul respectiv se află o reparație extinsă.

Zona de intervenție s-a evidențiat, pentru început, datorită discrepanțelor dintre aspectul specific al picturii în tehnica *a fresco*, tipic pentru întregul câmp pictural al decorației exterioare, și caracterul mătuit, voalat, al culorii aplicate pe un suport cu granulație mare, pe zone continue, urmărind un traseu sinuos vertical.

S-a procedat la relevarea fotografică a celor două scene traversate de această suspiciune de reparație și apoi s-a procedat la desenarea unui caroiaj cu latura de 5 cm pe suprafața rugoasă a reparației, pentru a permite o sondare sistematică a suprafețelor străine de stratul original. La examinarea suprafeței în lumină directă și apoi în lumină razantă s-a constatat existența mai multor straturi, de consistențe și materialități diferite, care suprapuneau cu cel puțin un cm marginile fracturii din zidărie care s-a evidențiat la examinarea în lumină oblică.

Primul strat vizibil pe reparații a constatat într-un amestec pe bază de culori de ulei, imitând tonul local - gri albastrui - al corpului mielului, aplicat cu foarte mult liant, așa cum rezultă din aglomerările prelinse de vopsea, care s-au uscat formând apoi o crustă cu numeroase pliuri de contracție, specifice uscării lianților pe bază de ulei. Acest strat de vopsitorie, dispus inegal, când în pastă, când abia șters, de consistența unui voal, a fost aplicat neglijent, cu o pensulă de dimensiuni mari pentru suprafața de acoperit și cu peri duri, acoperind și deformând prin repictare detalii delicate ale picturii originare, cum ar fi profilul capului de miel, cornițele în torsadă ale acestuia, terminațiile fine ale picioarelor sau desenul delicat al lânii.

În zona centrală a capului s-a observat o denivelare agresivă, acoperită la rândul ei cu un strat gros din vopsea de ulei care acoperă restul corpului. În acest strat gros, pe o poziție aproximativ corectă, a fost montat un buton de material plastic negru, sugerând prezența ochiului.

S-a procedat la îndepărtarea, prin mijloace mecanice (bisturiu optic, baton de fibră de sticlă) a straturilor aderente la pelicula de frescă, acolo unde prezența acestora a fost evidențiată de examinarea în lumina razantă, și urmărind ghidajele caroiajului. Astfel, au fost identificate și decopertate marginile fisurii care se ghicea sub straturile de reparații. Odată delimitată suprafața de frescă față de cea a intervențiilor anterioare s-a procedat la îndepărtarea, prin mijloace mecanice (dălțiță, ciocan de 200 grame, bisturiu) a mortarelor de reparații care umpleau fisura profundă din zidărie. Degajarea fisurii a scos la iveală trei

tipuri de mortare: unul pe bază de var și nisip, altul pe bază de ipsos și un al treilea, care prezintă un conținut ridicat de lapte de ciment. Acest al treilea tip de mortar a fost injectat între stratul de frescă original și cel de reparație, din var și nisip, probabil cu scopul de a rezolva o gravă problemă structurală care s-a evidențiat odată cu îndepărtarea reparațiilor. Astfel, după degajarea mortarelor, s-a constatat că în spatele acestora erau plantate bucăți de cărămidă diferite de zidăria originală, care au avut rolul de a închide fractura cu dizlocare din zidărie, provocată probabil de tasarea solului. Investigarea fracturii a evidențiat faptul că aceasta comunică în spațiul din extradadosul conței altarului. Tot în acest spațiu debutau și două tuburi ceramice, cu diametrul de 6 cm, ale căror extremități sunt vizibile în ocnițele laterale ale absidei altarului, acestea două din urmă fiind și calea de acces a păsărilor și liliacilor în spațiul de deasupra altarului, unde se adăposteau pe timpul nopții. Deschiderea fracturii a evidențiat și depozitul secular de dejecții animale și de cuiburi de insecte moarte, care cu această ocazie au fost evacuate, spațiul astfel eliberat fiind tratat cu agenți de biocidare și dezinfecție. Ca o măsură complementară, capetele libere ale tuburilor ceramice au fost obturate cu site material plastic negru, care blochează accesul păsărilor care ar mai avea intenția să pătrundă în spațiul de deasupra altarului, și în același timp să permită ventilarea spațiului respectiv, rol pentru care au și fost montate tuburile în discuție. Este locul să menționăm aici faptul că la interior, în conca altarului, se observă amprenta gurilor de aerisire, blocate probabil la o etapă de reparații anterioară, care nu a corelat cele două tipuri de orificii, prezente la interior și la exterior.

Tot din categoria intervențiilor necorespunzătoare face parte chituirea efectuată la nivelul zonei centrale a capului de miel, unde fractura din zidărie s-a dezvoltat într-o lacună de mari dimensiuni, care ocupă aproape tot capul. Îndepărtarea sistematică a straturilor de vopsitorie au evidențiat un material de umplutură format dintr-o rășină amestecată cu tocătură de câlți, cu fibre de mari dimensiuni (2-3 cm). Acest amalgam a creat o tensiune suplimentară între straturile de frescă (arriccio și intonaco), accentuând în timp fracturile dintre straturi și desprinderile aferente.

Îndepărtarea tuturor materialelor străine de substanța originală a picturii murale a condus la recuperarea traseului real al fisurii, cu specificul comunicării cu spațiul din spatele extradadosului conței altarului. Evidențierea acestei importante fracturi structurale a făcut posibilă corelarea cu marea fractură ce traversează peretele de vest al bisericii, între pronaos și pridvorul deschis, dispusă exact în aceeași poziție centrală față de axul de simetrie al peretelui.

Se confirmă astfel o tasare a construcției pe direcție longitudinală, est-vest. Vechimea fracturilor, demonstrate de materialele reziduale depozitate în interiorul/spatele lor, susține ipoteza unui echilibru dinamic restabilit în zidărie, după această reșezare a solului și a construcției. Este, de altfel, și efectul urmărit de vechii constructori care, imediat după terminarea unei clădiri de asemenea dimensiuni, aplicau la exterior și la interior un strat de tencuială de egalizare pe care se picta o imitație de parament de piatră de talie și, pe muchiile elementelor arhitecturale, sugestii de asize de cărămidă roșie și albastră, asemenea primei lor decorații cu plăci ceramice folosite la ornamentarea fațadelor bisericilor moldovenești.

Pe de altă parte, înlăturarea atentă, careu după careu, a straturilor de mortar care depășeau marginile lacunei, în detrimentul peliculei de frescă, a condus la recuperarea unei suprafețe semnificative de pictură originală, fapt important atât cantitativ, cât și din

perspectiva informației redobândite, fiind vorba chiar despre elemente definitorii pentru reconstituirea imaginii inițiale.

Mai mult, identificarea materialelor de reparație folosite, ca și a manierei de aplicare a acestora, contribuie la completarea unei pagini din istoria tehnicilor de intervenție asupra picturilor murale la monumente istorice, prin corelarea cu relatări despre situații similare întâlnite pe alte șantiere de restaurare.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 1. Detaliu din reparația anterioară, care masca prezența fisurii din axul altarului, la baza medalionului cu Sfântul Agneț.

Fig. 2. Detaliu din zona de reparații, la joncțiunea dintre medalionul cu Sfântul Agneț și nișa reprezentând-o pe Maica Domnului Platytera. Aspect înainte de intervenție.

Fig. 3. Detaliu cu zona de la Fig. 2, după îndepărtarea reparațiilor și materialelor necorespunzătoare aparținând de intervențiile anterioare.

Fig. 4

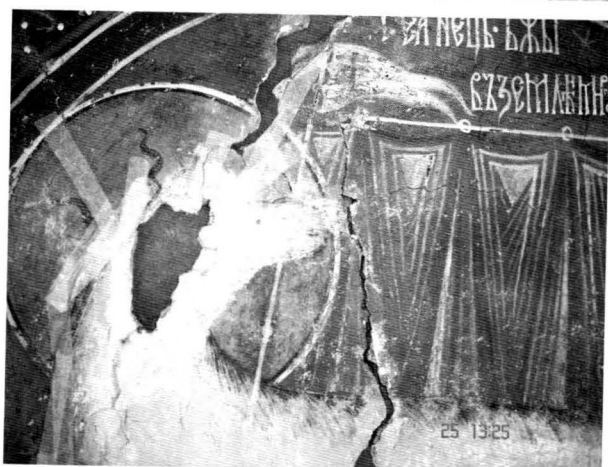

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 4. Detaliu prezentând capul Mielului, înainte de intervenția de îndepărtare a reparațiilor și materialelor necorespunzătoare.

Fig. 5. Detaliu cu zona de la Fig. 4, după intervenția de recuperare a imaginii originare.

Fig. 6. Vedere de ansamblu a medalionului cu Sfântul Agneț, după încheierea cercetării stratigrafice.

RECENZII

Karla Roșca, Horst Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*. Sibiu, Ed. Honterus, 2010, 127p.

Recenzia de față este una parțială, deoarece la fel este și exemplarul achiziționat, din care patru pagini de text au rămas netipărite. Și patru pagini reprezintă mult în economia acestei cărți (echivalentul întregii bibliografii, de exemplu), în care cele 127 de pagini numerotate (asezonate cu multe desene, tabele și motive decorative) sunt completate de 200 de planșe color. Deși lucrarea nu precizează acest lucru, este vorba despre un catalog care corespunde expoziției intitulată *Ceramica din Transilvania. Secolele XVII-XXI* deschise în perioada 4 septembrie – 30 noiembrie 2010 în Casa Artelor din Sibiu (organizate de Consiliul Județean Sibiu, Muzeul ASTRA, și Muzeul de Etnografie și Artă Populară Săsească „Emil Sigerius”).

Lucrarea atrage prin dimensiuni și calitatea reproducerilor color, însă parcurgerea sa detaliată relevă o lungă serie de inconsistențe, omisiuni și greșeli care îngreunează mult crearea unei imagini sintetice asupra subiectului și aproape anulează plăcerea descoperirii unor artefacte într-adevăr demne de atenție.

Titlul de pe copertă (*Ceramica din Transilvania*) diferă de cel din descrierea CIP a Bibliotecii naționale și din pagina de titlu (*Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*). Desigur, ambele diferă de cel al expoziției aferente, menționat mai sus. Anul apariției nu apare decât în descrierea CIP.

Cuprinsul detaliază numeroasele părți ale lucrării, cele 18 capitole, precedate de un cuvânt înainte și urmate de lista localităților, bibliografie, o listă de muzee și colecții (despre care nu se precizează dacă sunt cele care dețin piesele reproduse în lucrare, care dețin piese relevante, care au permis autorilor accesul la colecții, etc.), o listă intitulată „Fotografi; colaboratori; acuarele”(?) și lista abrevierilor folosite în planșele color. Cuvântul introductiv încearcă să justifice apariția cărții prin „frumusețea”, „originalitatea” și „splendoarea” ceramicii decorative transilvănene, prin nevoia specialiștilor, colecționarilor și pasionaților de ceramică de a avea la dispoziție cataloage de colecții în vederea repertorierii și clasării pieselor. Fără a nega utilitatea publicării ceramicii, trebuie să spunem că lucrarea de față nu oferă criterii sau instrumente de lucru cu adevărat utile în catalogare, autorii mărturisind că „identificarea diferitelor centre de ceramică încă nu este finalizată” și că „ne folosim încă de denumiri convenționale pentru sistematizarea patrimoniului”. Lucrarea se dorește a fi și o invitație (sperăm nu și un model) adresată muzeelor din țară de a realiza studii similare și arheologilor de a efectua cercetări sistematice pentru verificarea unor teorii (fără a ni se spune care anume). Cititorul rămâne astfel nelămurit asupra întrebărilor de cercetare urmărite, asupra metodologiei aplicate precum și asupra posibilităților și limitelor identificării diferitelor tipuri de mărfuri discutate în text. Capitolele reflectă o clasificare illogică, atât în funcție de tehnici de decorare (ceramica nesmălțuită, smălțuită, pictată, incizată, fină – în sine categorii neexclusive) și centre de producție. Cele două criterii nu se îmbină însă, deoarece unele

tipuri de ceramică corespund mai multor centre sau sunt enunțate fără legătură cu acestea („2.Ceramica nesmălțuită”, „18.Ceramica fină”, etc.). Chiar atunci când titlurile de capitole anunță diferite genuri de „mărfuri”, acestea nu beneficiază de descrieri, ci doar de citări de produse caracteristice rareori tratate în mai mult de un paragraf.

În ceea ce privește organizarea materialului, primul neajuns îl constituie fragmentarea deranjantă a textului prin calupuri de planșe color care cuprind de fapt și „catalogul” regăsit în descrierea imaginilor. Cele 560 de piese ilustrate sunt uneori identificate drept „marfă de tip...”, altele nu, uneori cu inscripții transcrise, altele nu (cat. 9, 13, 10, 21, 22, 23, ..., 325). Textul nu face trimitere la planșe, așadar cititorul este nevoit să parcurgă întregul catalog pentru a identifica piese caracteristice fiecărui tip de marfă discutat în text. Paginile de text cuprind desene de cahle reproduse ca simple decorații, dar pe care le recunoaștem din cartea lui Horst Klush, *Zauber alter Kacheln aus Rumänien*, 1999. Cel puțin cuvântul introductiv informează că „Desenele ornamentelor de pe cahle, amplasate la sfârșitul unui capitol sau la marginea textului sunt considerate motive decorative și nu corespund textului din capitolul respectiv” (p. 6). Tot din lucrările anterioare ale lui Horst Klusch sunt preluate și regulamentele breslelor, tabelele de maiștri și calfe, etc. Piese din planșele color sunt majoritatea datate între secolele XVII și XIX, cu două-trei cahle de secol XV-XVI nediscutate în text, dar incluse anterior în catalogul de cahle al muzeului ASTRA¹.

Aparatul critic este neuniform, mai ales din punct de vedere cantitativ (numeroase afirmații din text rămânând fără indicații bibliografice, în special în subcapitolele *Ceramica în Transilvania și Istoria habanilor*), dar și calitativ (prenumele unor autori fiind redată doar prin inițiale, lucrările citate fiind foarte vechi). Bibliografia este redusă și lipsesc lucrări importante, precum articolele Magdalenei Bunta privitoare la ceramica habană.

Ar fi fost util un glosar al termenilor utilizați (deși unii își găsesc explicarea în note), pentru a clarifica de exemplu diferențele dintre cană și cânceu sau pentru a informa cititorul asupra modului de folosire al unor obiecte, precum „ulciorul de păcăleală” sau „vasele de lăuzie”. Suntem foarte surprinși și de menționarea unor „câncee de tip empiric”, a căror toartă se termină într-o formă de melc (p. 22). Există de asemenea exprimări discutabile, precum „fronton de sobă” (cat. 300) (îl preferăm pe cel de „cahlă de coronament”), sau „cahlă tip foaie” (preferabil „cahlă placă”, folosit chiar de autoare în catalogul menționat la nota 1).

Există greșeli ortografice și gramaticale, virgule între subiect și predicat (p. 17, 83, 84), genitive greșite („bresle a căror membri”, p. 20), verbe greșite („decor subdivizionat”, p. 94), expresii precum „tinzând ... pentru un decor” (p. 77), „motivele aviforme ... sunt pasărea” (p. 84), „vase ... în stadiul nearse” (p. 92). Forma numelor străine este cea germană (Georg Rákoczi pentru Rákóczi György, p. 30, Franz David pentru Ferenc Dávid, p. 27). Din enumerarea centrelor de producție ceramică din Dacia romană lipsește chiar cel mai mare, cel de la Micăsasa (p. 13).

Textul se mișcă liber, chiar în cadrul aceluiași paragraf, de la secolul al XVI-lea până în cel de al XIX-lea și între spații geografice diverse. De asemenea, continuitatea

¹ Ed. Karla Roșca, *Mărturii ale civilizației transilvănene. Colecția de cahle a Muzeului „ASTRA”*. Sibiu, Muzeul ASTRA, 2006.

formelor ceramice din preistorie (p. 12-13 de ex.) a fost deja „amendată” și nu ar mai trebui să apară ca teză în lucrări de specialitate². Interpretările motivelor decorative, respectiv chestiunile de receptare ale imaginilor de pe ceramică sunt tratate extrem de superficial, într-un mod care nu mai necesită nici un fel de comentariu: „în mentalitatea oamenilor, aceste creaturi [vultur, grifon, balaur], cu forțe supranaturale, erau încă vii. De exemplu, vulturul bicefal reprezenta un mit pentru cucerirea contradicțiilor, era un motiv atotcunoscător, dar și al păcii” (p. 21). Grifonul și leul sunt considerate motive geometrice (p. 21), ulcioarele erau „cu baza lată, care inspira stabilitate” (p. 46, sperăm că o și conferea), etc.

În concluzie, inițiativa, asemeni tuturor celor care vizează publicarea obiectelor de patrimoniu, este lăudabilă. Calitatea planșelor color este impresionantă și obiectele sunt într-adevăr „frumoase”, așa cum se repetă insistent pe parcursul textului. Dar neajunsurile semnificative ale lucrării o reduc la statutul unui obiect-cadou, un album cu poze pentru cei care admiră ceramica Transilvană și care o vor răsfoi cu plăcere, fără a se apleca însă prea mult asupra celor scrise.

CONSTANTIN POP

DANIELA COMȘA, *Constantin și Hadrian Daicoviciu – Memoria Imaginilor*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010, 58 p., 31 planșe și 4 fotografii

Mărturisesc, cu toată sinceritatea, că mă simt deosebit de onorat de a recenza Catalogul *Constantin și Hadrian Daicoviciu – Memoria Imaginilor*, al prietenei Daniela Comșa (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, din Cluj) de care mă leagă o strânsă amiciție și plăcute amintiri nostalgice, referitoare la vremurile trecute, din tinerețe, când am fost colegi de instituție.

Acest volum se înscrie în seria valoroaselor cărți apărute sub egida cunoscutului muzeu din municipiul transilvan, de pe malurile Someșului.

Dedicată unui larg cerc de cititori, mai puțin avizați privind cunoașterea familiei Daicoviciu și a personalității celor doi corifei ai școlii de arheologie clujene, tatăl Constantin și fiul, Hadrian, această lucrare lasă să se întrevadă acribia autoarei.

Chiar de la început, din prima pagină a textului, Dana (diminutivul de alint pentru prieteni) se destăinuie de ce a simțit nevoia de a „repara” o nedreptate vizibilă și de a scrie aceste rânduri: „Școala istorică clujeană a fost ilustrată de profesori faimoși, care au lăsat urme de neșters în spiritualitatea orașului și a țării. Constantin și Hadrian Daicoviciu reprezintă numele cele mai cunoscute ale arheologiei clasice din Universitatea Napocensă, ei fiind și îndrumătorii a zeci de generații de istorici. Personalitatea acestor profesori de excepție și directori ai Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei

² Adrian Andrei Rusu, *Blidul și cronica*, în Ed. Gabriela Rădulescu, Corneliu Gaiu, *Vasaria medievalia*. Bistrița, Accent, 2008, p. 9.

a intrat astăzi într-un con de umbră nemeritat (N.B. Sublinierea îmi aparține), dar explicabil prin scurgerea ineluctabilă a timpului”. („Argument“, 3).

Emoția care mă încearcă este cu atât mai explicabilă, cu cât am trăit 26 de ani în preajma familiei Daicoviciu. Totul a început în anul 1958, un an care mi-a ordonat, în continuare, viața, trecând pragul Facultății de Istorie a Universității „Alma Mater” clujeană. Atunci am avut onoarea de a-l cunoaște pe profesorul Hadrian Daicoviciu. Din perioada de „balicie” („boboc”) până la terminarea studiilor, domnia sa mi-a fost asistent, rector fiind tatăl său. Cine și-ar fi închipuit atunci că voi colabora un timp (până în anul 1973) cu academicianul Constantin Daicoviciu și cu „tânărul” Hadrian, timp de aproape trei decenii (1958-1984), acesta fiindu-mi, mai întâi, șef de secție, apoi, director la prestigiosul muzeu clujean.

Biografia celor doi corifei îmi este bine cunoscută și de aceea consider că Dana a vrut să reliefeze, cu măiestrie, cele mai importante momente din viața profesorilor, a activităților lor didactice și științifice, făcând, totodată, o judicioasă selecție în ceea ce privește imensa lor operă scrisă.

Privind ilustrația, foarte documentată, a Danielei Comșa, am re trăit clipe de viață, alături de nenumărate persoane, prezentate în imaginile cărții, cu care am participat la diferite săpături arheologice, sesiuni științifice, călătorii în străinătate, ba chiar și unele evenimente în afara activității muzeale (cum, bunăoară, au fost meciurile de fotbal cu Institutul de Istorie al Academiei). Astăzi, din păcate, mulți cunoscuți au trecut în „lumea umbrelor”, pe care sincer îi deplâng! Deci, iată încă un motiv pentru a considera acest volum deosebit de familiar.

Totodată, îmi exprim părerea că au fost foarte bine alese și expuse părerile unor personalități, precum academicienii Emil Condurachi, David Prodan și Camil Mureșan, profesorul universitar Mircea Zăciu, poetul Tudor Arghezi, scriitorul și ziaristul Alexandru Căprariu, personalități ce au avut numai cuvinte de laudă referitoare la Constantin și Hadrian Daicoviciu.

De asemenea, îi sunt foarte recunoscător Danei pentru aceste admirabile rânduri și imagini pline de evocări, cu atât mai mult, cu cât era și de datoria mea să le creionez. Nu îmi găsesc nici o scuză pentru amânările mele repetate, mai ales că profesorul Constantin Daicoviciu, înfruntând pericolele regimului comunist, m-a povățuit și apărât să nu fiu exmatriculat din facultate, datorită unor „tare familiale” cum au fost ele etichetate atunci în timpurile de cruntă prigoană „roșie”. De asemenea, trebuie să aduc un prinos memoriei lui „Hașu”, („Domnul Hadrian”, cum îi spuneam noi prietenii și subalternii săi), cu care am colaborat ani îndelungați și fructuoși (aranjarea expozițiilor dacice, romane și prefeudale din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, participarea împreună la diferite campanii de săpături arheologice, organizarea unor manifestări expoziționale de prestigiu în țară, străinătate ș.a.).

Mai apropiat ca și vârstă de noi (între profesorul Hadrian Daicoviciu și mine era o diferență doar de șase ani) „Domnul Hadrian ...este prezent în amintirile și discuțiile noastre, cu figura-i luminoasă și zâmbitoare, cu vorba-i caldă și prietenoasă, ori cu tumultul unei furii trecătoare... Amintirea sa, pentru toți cei care l-au iubit, stimat și prețuit atât de mult, și-a dobândit binemeritat, neuitarea” („H. Daicoviciu”, 38). Sunt cuvintele pline de simț ale Danielei Comșa, care încheie, astfel, evocarea „tânărului” Daicoviciu.

Volumul de față, conceput așa cum am afirmat, pentru un cerc larg de cititori – scris cu „pana” stilului lejer, apropiat sufletului, ușor de lecturat, se adresează, deopotrivă, specialiștilor, cât și celor dornici de a cunoaște viețile a doi dintre cei mai reprezentativi dascăli clujeni, care au slujit cu credință, până în ultima clipă, Universitatea Napocensă.

Foarte evocatoare mi se pare, apoi, ilustrația, cu explicațiile de rigoare, ilustrație aleasă din noianul de fotografii al „Fondului Daicoviciu” (proprietatea Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei). Culoarea ușor sepie a planșelor avantajează claritatea unor imagini, mult prea vechi. Obiectele personale ale profesorului Constantin Daicoviciu (nu-i plăcea să i te adresezi cu titlul de „academician”, actele de înmatriculare la facultatea clujeană, o decorație regală, gamela și servieta sa „ponosită”, ceasul de buzunar, cunoscuta-i pălărie, cu boruri largi și umbrela, scrumiera plină de mucuri de țigări nestinse – „Bătrânul”, cum îi spuneam noi, fuma enorm, etc.) sau câteva decorații și medalii, diploma de merit universitară, clasorul cu mărci poștale ale lui Hadrian Daicoviciu, aduc un „bagaj” inedit ilustrației. De altfel, se poate afirma că fotografiile catalogului ajută mult la crearea senzației unor „imagini palpabile”.

Totodată, se cuvine un gând bun foștilor colegi de instituție Török Károly, care a realizat design-ul și tehnoredactarea catalogului și Sergiu Odenie pentru fotografiile sălii „Daicoviciu” și ale obiectelor personale ale celor doi profesori clujeni. De asemenea, nu trebuie omisă nici strădania Editurii napocense „Mega” pentru tipărirea în condiții ireproșabile a volumului de față.

Închei aceste rânduri, felicitând-o, din inimă, pe Daniela Comșa pentru acest dar pe care ni l-a oferit cu generozitate!

GRIGORE MOLDOVAN

Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial 1939-1945*. Iași, Tipo Moldova, 2010, 222 p.

Elaborat la 60 de ani de la încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale, volumul semnat de Anatol Petrencu examinează principalele etape parcurse de România în anii războiului, concomitent cu explorarea la nivel politic, economic și socio-cultural a consecințelor imediate ale conflictului asupra Basarabiei. Fundamentat pe documente, materiale și informații depistate de autor în arhivele din România și Republica Moldova³, demersul inițiat de cercetătorul și istoricul basarabean⁴, investighează în paralel două mari subiecte, *sistemul totalitar bolșevic în Basarabia*, instaurat ca și consecință a ocupației sovietice (iunie 1940-iunie 1941), respectiv *politicile administra-*

³ Este vorba de documentele originale ale Guvernământului Basarabiei, de documentele poliției provinciale (rapoarte săptămânale, lunare, anuale despre activitatea acestei structuri statale) de rapoartele și alete informații ale Directoratelor Guvernământului, Basarabiei, de corespondența întreținută cu ministerele din București.

⁴ Istoric și politician, fost președinte al Asociației Istoricilor din Moldova, Anatol Petrencu este membru actual al Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist din Republica Moldova.

ției antonesciene, aferente restaurării administrației românești (iulie 1941- primăvara anului 1944). Simplificat și folosind terminologia proprie semnatarului, *Basarabia în timpul celui de-al doilea război mondial* surprinde **Raptul Basarabiei** respectiv **Anii de regăsire**, drept teme integrate istoriei zonale din timpul războiului.

Pornind de la consecințele pactului Ribbentrop-Molotov și cedările teritoriale asociate acestuia, contextului politic intern din România (Cap I), monografia tratează succint procesul de transformare al Basarabiei, sugestiv numit „bolșevizare”, ca și consecință a transferului de modele politice, economice și culturale sovietice. Axându-se în principal pe istoria politică a Republicii Autonome Sovietice Socialiste (RASSM), Anatol Petrencu distinge expresia sovietizării zonei, (și) la nivel societal, incriminând pe un ton uneori evident părtinitor, suprimarea sovietică a structurilor anterioare românești. De altfel, pe parcursul întregului capitol doi (*Basarabia sub ocupația sovietică*), Rusia, în ipostaza sa sovietică, este acuzată și găsită principal vinovat pentru „deznaționalizarea” Basarabiei, devenită nimic altceva decât „obiect de pradă”. Interpretarea transformării Basarabiei pe coordonatele dictate de Moscova este continuată prin introducerea în text a problematicei terorii. Abordată cuprinzător, teroarea se distinge local, în primul rând, ca practică specifică organelor sovietice, manifestată prin „asasinatelor în masă”, intimidări, arestări individuale și colective, deportări și exod forțat (p. 38).

Cea mai importantă parte a studiului este cuprinsă în capitolele trei și patru (*Eliberarea și administrarea Basarabiei; Activitatea Guvernământului Basarabiei în domeniul economico-social și cultural*), în care este dezbătut procesul de reinstaurare a administrației române, prin expunerea politicilor Guvernământului în cele mai mici detalii: industrie, comerț, agricultură și sectorul silvic, reconstrucția drumurilor, aprovizionarea populației, organizarea muncii și a asigurărilor sociale, etc. Separat, este explicată situația învățământului, subiect de altfel insuficient explorat în literatura de specialitate, fiind evidențiate proiectele Directoratului Culturii și Culturii, de „educare a sentimentului național” și integrare a românilor basarabeni în comunitatea „spiritualității românești” (p.110).

Fenomenul **regăsirii** se are în vedere și în continuare, prin activitatea Directoratului Românizării, Colonizării și Inventarului. Responsabil pentru identificarea, administrarea și valorificarea bunurilor în baza „principiului românizării” (p. 105), măsurile acestui organism fiind expresia directă al unui paternalism de stat, exercitat în Basarabia după iunie 1941, sub directa coordonare a mareșalului Antonescu.

Portetizarea consacrată mareșalului, ridică evidente controversate. În accepțiunea lui Anatol Petrencu regimul lui Ion Antonescu a avut un caracter dictatorial, dar nu fascist, moderat și tolerant față de opoziția democratică, dar intolerant și opus categoric „încercărilor de activități sectare” reprezentate de legionari, evrei ori alte categorii sociale, cu un potențial ostil față de realitățile politice. Concluzia exprimată, constă în faptul că prin opoziția față de „consecințele rusificării” (p. 76,77) regimul lui Ion Antonescu s-a erijat și impus în Basarabia, în primul rând ca unul anticomunist, cu un impact îndeosebi pozitiv, dar estompat de situația României la sfârșitul războiului.

Propunând spre lectură o tematică încă sensibilă pentru istoriografia Moldovei, volumul semnat de Anatol Petrencu ilustrează perfect situația scrisului istoric de peste Prut, încă puternic influențat de climatul politic și, prin urmare, prea puțin concentrat asupra dezvoltării metodologice și a sincronizării cu provocările istoriografiei occidentale.

Sergiu Nazaria, Victor Stepaniuc, *Problema Basarabeană în istoriografie, 1917-1947*. Chișinău, Editura Tipografia Centrală, 2010, 392 p.

Peisajul istoriografic post 1991 se prezintă în Republica Moldova ca o dispută permanentă între istoricii neocomuniști și cei românofili, scrisul istoric fiind împărțit din acest punct de vedere în două tendințe, una care perpetuează tezele sovietice cu privire la diferențele dintre români și moldoveni, și alta orientată spre restituirea trecutului comun autohton. Dacă gruparea celor dintâi a adoptat teza cu privire la formarea în timp a unei identități distincte în spațiul pruto-nistean, lansând ideea de popor moldovenesc, istoricii naționaliști „de sorginte româno-unionistă”⁵ militează, în general, pentru un discurs pro-românesc. În acest climat, excesiv ideologizat politic, cu evidente urmări nefaste pentru lărgirea orizontului tematic al istoriografiei, se integrează și lucrarea elaborată de Sergiu Nazaria și Victor Stepaniuc, *Problema Basarabeană în istoriografie, 1917-1947*.

Apărută în 2010, cu suportul ambasadei Federației Ruse, cartea își propune, prin vocea semnatarilor, analiza istoriografică și „istorico-politică” a apariției, evoluției și soluționării definitive a *problemei basarabene*. Mai mult, demersul lor ar reprezenta o *investigare* a literaturii istorice care se bazează pe ceea ce amândoi denumesc „concepție românistă”(p.5), în paralel cu o *viziune* (proprie) a evenimentelor definitorii pentru problematica cercetată. Modul în care acest scop este asumat din start⁶ rămâne discutabil, ridicând serioase întrebări legate de caracterul abordării. Premisele formulate fără echivoc și deci necesare unei lecturi corecte a problematicii basarabene în secolul XX, sunt punctate în introducere și pot fi clasificate astfel: (1) statul moldovenesc a reușit să se mențină în istorie până în perioada contemporană; (2) existența influențelor străine interesate în a anihila statalitatea moldovenească; (3) Tratatul de la București (1812) a fost lovitura fatală la adresa ființării Țării Moldovei, arealul respectiv fiind divizat în Moldova de Est și Moldova de Vest; (4) influența nefastă a concepției „românismului unic”; și, (5) existența „vremelnică” a moldovenismului drept concept social-politic. (p. 7, 8, 9)

Pornind de la atari considerații, capitolul întâi (*Evenimentele din Moldova dintre Prut și Nistru de la sfârșitul anului 1917-începutul anului 1918*) alocă un spațiu considerabil proclamării Republicii Moldovenești, activității Partidului Național Moldovenesc, Sfatului Țării (organ guvernamental provizoriu aflat în centrul deciziilor

⁵ Vezi pag. 24.

⁶ A se vedea paragraful din prefață: *Lucrarea propusă cititorului constituie o încercare de analiză generalizată a literaturii istorice care se bazează pe concepția românistă, concepție ce nu recunoaște poporul moldovenesc și statalitatea lui și care urmărește scopul lichidării Statului independent Moldovenesc și alipirea lui la „România Mare”...Cu alte cuvinte, pentru a învinge românismul pe teritoriul propriu, este nevoie de a contrapune toate resursele statului moldovenesc.*, p. 5.

politice) și unirii Basarabiei cu România. În prezentarea efectivă, autorii propun o interpretare proprie discursului istoric din România, afirmând că acesta ar fi reprodus fals unirea, pentru a fi ulterior caricatural preluat de către scrisul istoric „unionist” din Moldova. Bazându-se pe astfel de aprecieri, secvența primă a volumului susține ideea conform căreia, unirea, ar constitui, din punct de vedere al dreptului internațional tocmai „legalizarea” anexării Basarabiei de către România (p. 115), act posibil doar cu aportul marilor puteri și prin comportamentului geopolitic manifestat față de stoparea comunismului. Reluând tacit tezele istoriografiei sovietice legate de imperialismul statelor învingătoare de la sfârșitul Primului Război Mondial, moment în care și România ar fi anexat teritorii ce nu îi aparțineau, studiul insistă în a prezenta unirea ca un act de ocupație (*intervenționismul, ocupanți, regim de teroare etc.*), înfăptuit contrar voinței majorității populației, prin încălcarea principiului suveranității naționale: „Majoritatea populației ținutului nostru însă n-a acceptat dominația străină și trăia cu speranța răsturnării ei” (p. 115).

Capitolul al doilea (*Situația politică a Moldovei de Est în cadrul Regatului român*) tratează situația politică a Basarabiei interbelice, din perspectiva situației economice, a minorităților, precum și a atitudinii populației față de administrația românească. Mai precis, Basarabia este descrisă ca o colonie expusă unui regim ocupațional în care locuitorii au fost supuși celor mai sălbatice forme de exploatare, fără a fi precizate însă, în vreun fel, modalitățile de cuantificare ale acestei nemulțumiri, experiențe menite a-i convinge pe localnici că au nevoie de statul lor (p. 161).

Apariția problemei basarabene în relațiile internaționale este surprinsă în capitolul al treilea (*Problema Basarabeană în politica internațională*), teza propusă dezbaterii fiind cea conform căreia, chestiunea aflată sub studiu n-ar fi fost un produs al disputelor teritoriale sovieto-române (cauzate de actul de la 1918), ori al proiectului „românismului” (i.e. *România Mare*), ci un efect al interesului adversarilor Rusiei revoluționare de creare a unei vaste zone tampon împotriva comunismului. Reluând ipoteza exprimată în capitolul întâi, României i-a fost, așadar, „permis să stăpânească” Basarabia, drept „plată pentru aportul ei în lupta cu bolșevismul” (pag 196, 281). Autorii merg însă mai departe, afirmând că, odată cu sfârșitul sistemului de la Versailles, începutul războiului, respectiv înfrângerea celor ce garantau integritatea teritorială a României, *problema* ar fi fost definitiv rezolvată, pe cale pașnică și „în conformitate cu dreptul internațional”, prin integrarea în cadrul statului sovietic „multinațional”(p. 282).

Negarea, de către România, a soluției *problemei*, văzută de autori prin integrarea Basarabiei în statul sovietic, consecință logică a pactului Ribbentrop Molotov, coroborată cu *negarea istoriografică* a adevărului, de către istoricii români și moldoveni „naționaliști”, este tratată în cel de-al patrulea capitol. Concret, se dezbate chestiunea ocupării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, esența dictaturii și a administrației antonesciene, precum și interpretările istoriografice asociate acestor evenimente. Șochează tonul acuzelor aduse diversilor istorici ori politicieni români ce nu împărtășesc *viziunea* autorilor, întărind impresia inițială a unui demers instrumentalizat politic⁷. Concluziile si *post-scriptum-ul* volumului confirmă această senzație, crearea URSS, fiind în opinia celor

⁷ Amintim doar două dintre formulările, cel puțin ciudate și deloc inspirate, care împânzesc de altfel întreg volumul: *bieți analfabeți, ploșnițe care se înmulțesc*, p. 323, 324, 363.

doi coautori, un pas înainte pe calea restabilirii și statornicirii statalității moldovenești „sugrumate” în 1918 de „regimul de ocupație” român care a impus Stalului Țării să însceneze votarea actelor nelegitime din 1918 (p. 358). Mai mult, cei doi insistă asupra faptului ca tendințele de lichidare a *moldovenismului*, ilustrate în volum ar fi de actualitate în raporturile moldo-române de după 1991, revenind obsesiv la ideea inițială conform căreia statul moldovenesc este periclitat de România cu „mâinile românilor basarabeni”, prin intermediul denaturării sentimentului identității naționale, cu principal scop în renașterea așa numitei România Mare” (p. 359, 360 361, 362). Este așadar (și) din acest punct de vedere, evidentă imposibilitatea lucrării de a se detașa de deceniile de ideologizare a discursului istoric ale căror reverberații rămân vizibile pe mai departe.

GRIGORE MOLDOVAN

Mircea Stănescu, *Reeducarea în România Comunistă. vol I (1948-1952), Aiud, Suceava, Pitești, Brașov. București, Ed. Polirom, 2010, 292 p; vol.II (1948-1955) Târgșor, Gherla. București, Ed. Polirom, 2010, 301 p.*

Dedicat „patriarhilor studierii reeducării”, Dumitru Baci, Virgil Ierunca și Paul Goma demersul investigativ semnat de Mircea Stănescu reprezintă o istorie a acestui fenomen specific stalinismului dezlănțuit¹ axat obsesiv pe idealul creării omului nou. Propunându-și să redea istoria încercărilor regimului comunist din România de a reeduca deținuții politici, „adică de a-i transforma din dușmani (reali sau presupuși) în aderenți (reali) ai doctrine și practicii comuniste”, (p. 11) autorul investighează în primele două volume ale seriei reeducarea de tip Pitești, de la cele dintâi tentative, la cazurile concrete din diferitele centre de detenție ale României dejiste.

Structurat în cinci părți, volumul întâi este consacrat închisorilor de la Aiud, Suceava, Pitești și Brașov (anii 1945-1952), fiind totodată conturate conexiunile dintre ideile pedagogiei lui Makarenko și practicile concrete ale reeducării. Documentându-se minuțios, Mircea Stănescu analizează în primul capitol modelul sovietic pentru a argumenta pertinent că, în ciuda diferențelor de tehnică, *metoda* fondatorului va fi preluată și aplicată creator (p. 31) de către regimul comunist din România. În continuare, se dezbate problema regimului de detenție, tipul celulelor, hrana deținuților, anchetele sau specificul proceselor din centrele de la Aiud și Suceava, între 1945-1948. Aceste „precedente reeducative” sunt meticolos caracterizate și implicit diferențiate de modelul Pitești, prin expunerea caracterului lor non-violent.

Segmentate de un *Interludiu*, reprezentat de reeducarea de la Brașov, proiect eșuat ca urmare a opoziției unora dintre deținuți și a politicilor directorului penitenciarului, segmentele trei și patru ale volumului vizează aplicarea fenomenului în centrul de

¹ Formulare ce îi aparține lui Vladimir Tismăneanu în descrirea regimului Dej, vezi *Stalinism pentru eternitate - o istorie politică a comunismului românesc*. București, Ed. Polirom, 2005.

detenție de la Pitești. În acest sens sunt distinse trei etape ale metodei de reeducare: *demascarea externă*, *demascarea interioară* și *postdemascarea*, examinate și explicate concomitent cu analiza efectelor acestora. Concluziile expuse subliniază caracterul dinamic al procesului, prima fază probând că deținuții s-au detașat de trecut, următoarea confirmând și întărind desprinderea, pentru ca ultima să se constituie într-un fundament doctrinar cu rolul de a face definitivă reeducarea (p. 135). Principalul vehicul pentru trecerea de la o etapă la alta este tortura, de natura fizică sau psihică, expusă în text prin prisma mărturiilor celor implicați și afectați (p. 255, 266).

Volumul al doilea reprezintă un studiu de caz al metodelor reeducării focalizat pe analiza închisorilor de la Târgșorul Nou (1948-1950) și Gherla (1950-1955). Oferind date despre istoricul, personalul administrativ și rolul acestora în aplicarea ori simularea reeducării, în continuarea obiectivelor de investigare înfățișate anterior, acum, se realizează analogia la modelul Pitești prin redarea particularităților celor două centre de detenție surprinsă prin sublinierea similitudinilor și a diferențelor. Astfel, în timp ce Gherla a însemnat un centru pentru întemnițarea muncitorilor, țăranilor și a „frontieriştilor”, închisoarea de la Târgșorul Nou a fost, începând cu 1948, destinată să găzduiască deținuți tineri elevi, transferați din alte locații de detenție. Pentru aceștia, reeducarea a însemnat în linii mari participarea la ședințe de îndoctrinare și muncă în comun, similare cu cele înfățișate preliminar, prin exemplul de la Suceava. În concluzie, reeducarea de la Târgșor nu a atins formele violente de la Pitești, argumentele oferite în acest sens referindu-se, în principal, la 1) specificul local, elevii nefiind considerați a fi nevoiți să treacă prin faza primară a demascării externe, 2) simularea reeducării, consecință a (in)acțiunilor inițiale a conducerii închisorii, și 3) condițiilor de cazare ale centrului. Cu toate acestea, în încheierea expunerii, autorul susține că, în pofida caracterului nonviolent și aparent pasiv al reeducării, remodelarea deținuților de la Târgșor a avut consecințe nefaste și de durată asupra psihicului celor implicați, chiar și în această formă moderată (p. 50).

Experimentul de la Gherla a fost, în lectura autorului, expresia extinderii reeducării cu caracter *violent* și, totodată, aprofundarea proiectului de inginerie socială inițiat la Pitești. Prin prezentarea detaliată a transferului de deținuți din alte centre (p. 145), efectelor integrării *reeducărilor* de la Pitești, sub coordonarea sanitarului ideologic² Eugen Țurcanu (p. 151), se surprind tehnicile de demascare, supravegherea, constrângerile și tortura considerate elemente concrete și definitorii ale pedagogiei experimentate în închisorile României comuniste.

Abuzând uneori de descriptivism, investigarea întreprinsă de Mircea Stănescu este una dintre puținele lucrări apărute în postcomunismul românesc, demnă de a fi alăturată modelelor, în lectura autorului, „patriarhilor”, studierii regimului represiv românesc³. Ceea ce reușesc cele două volume și, aspectul care le evidențiază, se regăsește în demonstrarea, în bazei exemplelor alese, că idealul comunist al creării omului nou a încetat a mai fi doar un utopic construct ideologic, fiind transpus în realitatea imediată prin experimentul profilactic aplicat în închisorile statului.

² Autocaracterizare făcută de Makarenko surprinsă în introducerea la primul volum, perfect aplicabilă de altfel și lui Eugen Țurcanu.

³ Vezi introducerea la vol.I.

